

Vikerkaar

11-12/1996

Feministlik revolutsioon jätkub! Naise vabastamise küsimus (**Fanny de Sivers**). Patriarhaadi ohver **Klytaimnestra (Katrin Kiisler)**. Sajandialguse naine kommunismi, sotsialismi ja rahvusluse pigistuses (**Ainiki Väljataga** ja **Marina Hlestakova**). "Teine sugu" keeles, kunstis, kunstikriitikas, ajalehtedes. **Peeter Sauter** sünnitajana (**Eve Annuk**). Feminism, S/M ja tänavakambad. **Maimu Berg**. **Emil Tode**. **Madam Krüdener**. **Wisława Szymborska** habras huumor. **Mare Tralla!** ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
November-detsember, 1996. Nr. 11-12.

SISUKORD

- Wisława Szymborska *Loti naine* **1**
Maimu Berg *Estonian Dream II* **3**
Kirsti Oidekivi *Luulet* **9**
Emil Tode *Kälma kondid* **11**
Mere ääres. Kus? **24**
Elin Erman *Nupp* **32**
Kauksi Ülle, Sven Kivisildnik *Tandsja pühalik* **41**
Marju Kõivupuu *Madam Krüdenenist, sealhulgas ka rahvapärimeses* **61**
- Katrin Kivimaa *Biograafia kunstis: Mare Tralla juhtub* **68**
- Simone de Beauvoir *Teine sugu* **70**
Fanny de Sivers *Needus naise peal* **77**
Katrin Küsler *Klytainnestra – patriarhaalse ühiskonna ohver?* **89**
Ainiki Väljataga *Eesti naised, moraal ja rahvuslus. Pildikesi sajandi algusest* **95**
Kristiina Ross *Naine eesti keele grammatikas* **102**
Eve Annuk *Sünnitamisesest tekstini. Sauteri "Kõhuvalu" kui sünnitamise representatsioon kultuuris* **107**
Eve Miländer *Feminism ja subkultuurid* **115**
Katrin Kivimaa *Laiailaotatud kehad* **123**
Reet Varblane *Feministlik kunstikriitika ja kunstiajalugu* **136**
Märt Väljataga *Feminism ja filosoofia* **150**
- Vaatenurk**
Marju Lepajõe *Basic instinct* **160**
Mart Kivastik *Elole* **163**
Eve Annuk *"Kõik, mis kunagi oli"* **165**
Mart Velsker *Ümmargune jutt* **167**
Led Seppel *"Deani masin" ja teisi raamatuid* **169**
- Kaleidoskoop**
Joanna Zach-Błomska *Õrnus ja huumor – Wisława Szymborska* **172**
Marina Hlestakova *Naine ja kuu: kiiripilk maailmarei olutsiooni puberteeti* **178**
Elo Lindsalu *Feminismimääratlusi eesti ajakirjanduses* **182**
Vikerkaare sisu 1996 **184**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel: Mare Tralla. Suudlus.
Performance. August. 1996.

Tagakaanel: Mare Tralla. Suudlus.
Performance. August. 1996.

WISLAWA SZYMBORSKA

Loti naine

Poola keelest tõlkinud Helgi Loik

Vaatasin tagasi otsekui uudishimust,
aga mul võis olla muidki põhjusi.
Vaatasin tagasi kahjutundest – hõbekauss oli jäänud maha.
Hajameelsusest – sidudes sandaali rihma.
Et mitte vahtida kauem
oma mehe Loti õiglasesse kuklasse.
Äkilisest teadmisest, et kui ma sureksin,
ei jääks ta isegi seisma.
Alandlike sõnakuulmatusest.
Püüdes avastada jälitajaid.
Haaratuna vaikusest, lootes, et Jumal mõtles ümber.
Meie kaks tütart olid juba kadunud mäeharja taha.
Tundsini, et olen vana. Eemalolev.
Kõndimisest näljane. Unine.
Vaatasin tagasi, pannes kompsu maha.
Vaatasin tagasi, kaaludes, kuhu panna jalg.
Minu rajale olid ilmunud maod,
ämblikud, põldhiired, raisakotkaste pojad.
Ei enam head ega kurjad – lihtsalt kõik elav
roomas ja hüppas tohutuse kabuhirmus.
Vaatasin tagasi üksilduse pärast.
Häbist, et põgenen salaja.
Soovist karjuda, tagasi pöörata.
Või lihtsalt sellepärast, et tõusis tuul
ja põimis lahti mu juuksed ja kergitas seelikut.
Mul oli tunne, et nad näevad seda Soodoma müüridelt

ja purskavad veel kord valjusti naerma.
Vaatasin tagasi vihast.
Et tunda rahuldust nende hirmsast hukust.
Vaatasin tagasi kõigil ülalmainitud põhjustel.
Vaatasin tagasi, ise seda tahtmata.
Ainult kalju pöördus kõmisedes mu all.
Pragu löikas äkki läbi mu tee.
Prao serval tatsas hamster tagajalgadel.
Ja me mõlemad vaatasime korraga tagasi.
Ei, ei. Ma jooksin edasi,
ma roomasin ja lendasin,
kuni pimedus langes taevast
ja koos sellega hõõguv rähk ja surnud linnud.
Keerutasin end õhku ahmides.
Kes seda nägi, võis mõelda, et tantsin.
Ei ole välistatud, et mu silmad olid lahti.
Võimalik, et kukkusin näoga linna poole.

MAIMU BERG

ESTONIAN DREAM II

(Katkendeid naiskirjaniku literatuursetest mälestustest, pühendatud Vikerkaare naistenumbrile)

Kõigepealt proovisin seda hiirte peal. Surusin pulbrit isuäratavalt lõhnavasse praelihatükki. Esimene kord sõid nad liha ära ja jätsid pulbri järele. Mõtlesin välja kavala segu, niisuguseid nimetatakse mürkhõrgutisteks. Nad sõid seda ja surid. Mul polnud plaanis neid tappa, vastupidi, tahtsin neid just elavana näha, nende käitumist ja reaktsioone jälgida. Tuli doosi vähendada. Segasin uue hõrgutise väiksema annusega. Jätsin täpselt meelde, kuimitu grammi olin hõrgutisse seganud. Panin hõrgutise kristallkausikesse. See kausike oli keedisenõu õndsas vanatädi teeserviisist. Kuus väikest kristallist moosikausikest ja üks suur, kaks suhkrutoosi, üks peen-, teine tükksuhkru jaoks, hõbedased kannud, suhkrutangid ja teesõelad, kristallist teeklaasid hõbedastes klaasihoidjates.

Segasin hõrgutisse erivärvilisi toiduaineid, kuni saavutasin kuldsest sillerdava punase tooni. Kui hiirte hulgas oli mõni esteet, ei võinud ta vastu panna. Kristallkausikese sisu küütles köögiaknast paistva hommikuse sügispäikese kahvatuõrnas valguses meelitavalt. Pritsisin meeolu loomiseks kõikidesse tubadesse Organzat. Silusin tühjaks saanud pudelit, mis meenutas klaasi müüritud erootilist naisekeha. Korgi kuldne spiraal keerdu juukselokina.

Klõbistasin tasakesi politseivalve signaali klahvidega ja tõmbasin välisukse enda järel kinni. Autot polnud ma õhtul uimase peaga hakanud garaaži ajama, vajutasin puldile ja mu sõiduriist avas ennast mulle rõõmsa kiunatusega.

Laupäevahommikule vaatamata oli liiklus peaaegu sama tihe nagu tööpäeva hommikutel. Kuni suurte kaubamajadeni takerdusin pidevas autodevoolus. Pärast kesklinna läks lahedamaks, ja kui kõik

olulisemad müügikeskused selja taha jäid, sõitsin peaaegu üksi mere-äärsel teel.

Need väikesed kõverad mereäärsed uulitsad! Eksisin pea alati siin kuskil ära ja sattusin ummiktänavaisse ning siis tuli tükk aega manööverdada või lihtsalt tagurdada, et edasi pääseda. Lõpuks olin ikkagi eesmärgil. Peatasin auto, ronisin välja ja jäin seisma soliidse, mitte ülepakutult massiivse, aga täiesti turvalise taorauast aia äärde. Tundsin ikka veel jahedust naba ümber nagu toona, kui olin salakesi seisnud elutoa ukstel, seljas valge punaste südametega pidžaama, millest olin välja kasvanud, nii et naba paljaks jäi ja külmetas. Ema väänles põrandal rohekashallil vaibal ning naeris ja rääkis valjul häälel, vahepeal luksudes. Tema kõrval maas istus idamaises poosis kirjanik Jumps, väike paks budist, kelle imelik perekonnanimi tuli sellest, et Jumps oli isa poolt lätlane, ehkki kirjutas eestikeelseid lasteraamatuid ja pidi neid pärast ka läti keelde tõlkima. (Mäletan veel, millist õudust ma tundsin, kui selgus, et Jumps polegi päriselt eestlane.) Meil oli kodus hulk Jumps'i raamatuid, kõigisse oli kirjutatud pühendusi minule, enamasti pastakaga, aga mõnesse lausa trükitud, näiteks – väikesele lõbusale Murelile. Mina olingi see väike lõbus Murel.

Jumps kirjutas lastevärsse ja neid tuli mõnikord pähe õppida, siis kui Jumps ise mulle jõuluvana tegi. Jõuluvana Jumps hindas seda kõrgelt. Mulle tuleb ikka meelde mõni ta luulelugu. Näiteks oli raamatus "Väike doktor" trükitud pühendus "Murelile, tulevasele tohtrile" ja muuhulgas oli seal kirjutatud nii:

"Kui lapsel kõhus parasiit

tal tuleb minna vara siit

sanepitjaama

tablette saama.

Seal töötab doktor Murel,

kes ütleb, ei sa sure,

kuid pisik kõngeb,

sest läheb õnge."

Isa ütles, et Jumps on haltuuramees ja ei oska kirjutada. Jumps'i läti isa polevat talle korralikult eesti keelt õpetanud. Sellest hoolimata oli Jumps oma isa üle uhke, selle kohta mäletan ka üht salmi:

"Jumal täna on läti mees
ja et käes on läti aeg
siis minagi räti sees
olen läti jumala poeg."

Jumps oli keeruline kirjanik. Ma ei saanud mitmest asjast aru. Sanepitjaamast. Kuidas kõngenud pisikut õngitseti. Ja miks Jumps oli räti sees. Ent tookord, kui ma neid pidžaama väel ukse vahelt piilusin, koogutas rätsepaistes põrandal konutav Jumps ennast edasi-tagasi ja ulgus koleda häälega. Isa seisis seljaga ema ja Jumps'i poole ning askeldas oma kirjutuslaua ääres. Kirjutuslaual oli, nagu ikka, isa väike kirjutusmasin ning selle vahel leht poolelioleva näidendiga, alati oli isal mõni näidend või kuuldemäng pooleli, mida ema mõnikord hajameelselt edasi toksis – nii sai isa surnud punktist üle, nagu ta ise ütles.

Kui nad olid näidendi valmis saanud, tuli meile Lavastaja. Lavastaja tõstis käed pea kohale ja karjus: "Mitte sõnagi enam, mitte sõnagi enam, kohe tuleb orgasm!" ning tardus äraootavasse poosi. Ema tuligi tavaliselt köögist, kandik käes. Lavastaja haaras taldrikult võileibu ja kugistas tervelt alla. Ta suunurgad olid munased ning alahuule küljes rippus sinna kleepunud kilusoolikas. Soolikas hüples Lavastaja rääkimise taktis, aga huule küljest lahti ei tulnud.

Kui kõik oli valmis, läksime emaga teatrisse. Isa oli juba enne meid seal, ta ei istunudki meie kõrval, vaid kuskil eraldi loožis, publiku pilkude all, rahva pilkude tules. Pimeduses hiilis sinna vahetevahel ka Lavastaja. Oli näha, et nad pudelist midagi rüüpasid, pudel välgatas mõne nurga all prožektorikiirtes. Ema ei paistnud isa ja Lavastajat märkavatki, ta jälgis pingsalt seda, mis toimus laval. Kui näitlejad jõudsid stseenideni, mida ema isa kirjutusmasinasse oli toksinud, erutus ema silmanähtavalt, liigutas huuli kaasa ning lõi endale rusikaga vastu kintsu. Ta silmis helkis pisaraid. Kui aplaus pärast näidendit vaibuma hakkas, kukkusid näitlejad laval plaksutama. Isa ja Lavastaja tulid lavale, kummardasid ja isa saatis meie poole õhumusi. Neile anti lilli. Mõnikord tuli ka kunstnik. Kunstnik oli sirgete, kõrvanibudeni ulatuvate juustega, tukk ees, suured kõrvarõngad kõlkusid ta kummardava peaga kaasa. Algul arvasin, et kunstnik on

alati üks ja seesama naine, pärast tuli välja, et nad kõik olid niisugused.

Isa esimene naine istus tavaliselt meie taga. Teisest abielust poeg, kes nägi välja nagu vanaisa leeripildil, istus minu kõrval. Tema ema koht oli alati tühi. "Ema on öövalves," vabandas poeg iga kord. See ema oli kogu aeg valves. "Küllap nokitseb seal jälle A-kapi kallal," ütles minu ema mürgiselt isale, kui too oma teise naise puudumise vastu huvi tundis. Isa teine naine polnud küll puutöömees, vaid mingi meedik. Jumps olevat olnud temasse armunud, siis kui ta "Väikest doktorit" kirjutas. Seal leiduski muuhulgas armuavaldus: "Ja kurikuulsat kappi A vaid peaarst võib käppida." Doktor Murel seda ei tohtinud.

Ühel päeval oli elu pea peale pööratud. Nüüd elas selle koha peal, kus Jumps ja ema kunagi rohekashallil vaibal aeesid, isa esimese naise poeg, väidetavalt teisest abielust, oma tüdruksõbraga; isa teise naise poeg oli Bakuus suursaadikuks ja mina kirjutasin seriaale, katsetasin hiirte peal narkootikumide ning käisin aeg-ajalt meie kunagise maja aset vahtimas. Meie pehkinud kahetoalist onni polnud ammu enam. Läbi taorauast aia paistis pagooditaoliselt ülespoole käänatud punase kivi-katusega sopiline maja, millele hiljuti oli juurde ehitatud valkjashalli marmoriga kaetud torn. Isa esimese naise poja eelmine sõbratar oli olnud Hiina päritolu. Nad tutvusid siis, kui tüdruk tuli Vapramäele oma esiisa hauda otsima. Esiisa oli hiina kommunist.

Kui nende kooselu lõhki läks, nõudis uus *girlfriend* armukadedalt, et kole katus lammutataks ja ta ei peaks elama "nõmedas Hiina teemajas". Isa esimese naise teisest abielust pojalt, ma kahjuks ei tea, kas ta on mu poolvend või mitte, isa oli tema kolmas mees, jah, tollel pojalt olid aga äraläinud hiinlanna vastu veel tunded ja ta keeldus kategooriliselt maja ümber ehitamast. Kompromissiks tehti valge torn, mis pidi markeerima kuulsat elevantdiluust torni ja mahendama hiina katust. Torn ei kõlvanud kuhugi. Ta oli raske ja matslik nagu silotorn ning üldsegi mitte elevantdiluuvärvi, vaid kroonulikult hallikasvalge. Oli mõeldud, et torni igast aknast paistaks meri, aga sellega oli alati häda, sest akende kohale oli arhitekt projekteerinud presidendi näoga veesülited, mille peal kajakad reas istusid ja aknad täis sittusid. Süliteid ei saanud ära koristada, sest torn oleks siis vihma-veest riknenud. "Las mädaneb," lõugas isa esimese naise poeg, kui ta

purju jäi, aga siis vaatas tema sõbratar talle oma suurtest rohekaskollastest, kontaktläätsede varju peidetud silmadest täiesti ebamaise, lausa jubedust tekitava pilguga otsa ja mees vakatas hirmunult.

Üks mutt pesi peaaegu vahetpidamata torni aknaid. Räägiti, et see on omaaegne romaanikirjanik, kes niiviisi elatist teenib, aga mina teda küll ei tundnud, ehkki nägin mutti tihti, kui ma oma endise eluaseme kohale püstitatud eramut piieldes vanu aegu meenutasin. Mutt vahtis mind kortsus kulmul, näitas vahetevahel keelt ja nühkis kaabitsaga akent. Võibolla ei käinud ta vanasti meil? Või oli aja jooksul nii muutunud, et ma teda ära ei tundnud? Ta võis tegelikult kirjanik olla küll, sest ta pesi hirmus saamatult. Nad oleksid pidanud kajakaid hävitama. Aga nad eelistasid sellele mutile maksta ja rääkida, et nad toetavad niiviisi kultuuri. Neile ei tulnud pähe, et mutt võib neist mõne ilge romaani kirjutada. Nad ei häbenenud kedagi. Mõnikord sõimasid nad mind, kui ma nende aeda vahtisin, siis jälle kutsusid klaasile konjakile, nagu oleksin ma joobnud peaga sõita võinud! Ma ei hoolinud neist, vahtisin just niipalju, kui tahtsin, teinekord ka õhtuti, ja nad vastasid samaga ega tõmmanud kardinaid ette. Kust nad võisid teada, et just mina lasen salakesi nende firma aktsiaid kokku osta. Kahe peale oma Bakuus resideeriva ambassadöörist poolvennaga, kes oli vahepeal muhamedi usku läinud ja pidas tagaiaias paabulinde. Bakuus muidugi.

Ükskord olid nad aknapesumutile rohkem maksnud ja see loopis mind käbide ja pilvikutega. Siis tuli isa esimese naise poeg vabandama niisuguse näoga, nagu ei teaks ta asjast midagi. "Mul on sinust kahju," ütles esimese naise poeg. "Sa oled ikkagi nimekas inimene. Prominent." Ma vastasin talle kähku: "*Economic and Social Council of the United Nations. Submachine gun. Mother Carey's chicken. Public Relations Office.*" Oli tegelikult ükskõik, mida talle öelda, sest ta polnud kolmeaastastele saunade, massaažide ja Londoni-reisidega keeltekursustele vaatamata midagi ära õppinud. "Situ siili!" kähvas ta vastuseks. "Silu stiili!" ei jäänud ma võlgu.

Istusin autosse. Romaanikirjanik tuli parajasti aknaid pesema. Viipas talle, ta viipas kaabitsaga vastu ja näitas keelt. Et ta ka ei tüdine. Ta on siiski hea naine. Pilvikute asemel olevat tal kästud mind hobusepabulatega loopida. Neid ta ei leidnud. Ei otsinud vajaliku

entusiasmiga. Lõpuks tuli ta mulle meelde. Tema naisrevolutsionääride elu kajastav naturalistlik triloogia "Punaste lippude saaga" oli omal ajal kõvasti kõne all.

Käivitasin mootori ja lasksin siduri lahti. Kui ma koju tagasi sain, hüppas juba uksele mulle vastu narkootikumist jultunuks muutunud hiirekari. Nad ründasid mind jõhkralt ja ühemõtteliselt nagu hoorad või piraajad. Oli kohe päris tegu nendega. See oli seesama vana tõhus pulber, mida isa söötis omal ajal emale, Jumpsile ja muudelegi sõpradele. Esimese naise A-kapi pulber. Jumps hammustas isa ninast ning jumal teab kust, ema hüppas aknast välja ja lõhkus ära defitsiitsed Leningradist hangitud sukkpüksid. Ajad olid siis niisugused. Pärast nad magasid nagu kotid ja suust tilkus ila. Ema katkised sukkpüksid ripendasid kõlvatult, sööbides igaveseks mu lapsehinge.

See polnud kerge lapsepõlv. Tuli ette perevägivalda ja intsesti. Tol ajal oli vanatädi seinakell veel terve ning lõi kohutavalt kõvasti ja tihti. Isa käias mulle kogu aeg üht ja sama plaati: "Armastus on see." Üks varblane suri. Kalureid ei lastud merele. Jüri sai 15 päeva. Tsensuur käskis Jumpsil luuletuse kogust välja jätta. Ühe mehe nimi oli Friedrich. Kaks naist läksid saabaste pärast kaklema. Vahest see ajabki mind praegu välja vanu kohti üle vaatama. Kahju, et toda maja enam alles ei ole. Pagoodiga pole mul mingeid mälestusi. Ja tumevalge silotor-niga.

Kui hiired lõpuks taltusid ja unne suikusid, istusin arvuti taha. Võrdlesin hiire keskmist kehakaalu enda kehakaaluga. Kontrollisin mürkhõrgutise koostist ja narkootikumi hulka selles. Sooritasin vajalikud tehted. Arvutasin välja optimaalsed kogused. Tõusin, ringutasin, läitsin sigareti, valasin endale klaasikese pastišši, lapsepõlves armastasin hambapastat noolida, ja jätkasin pooleliolevat seriaali.

KIRSTI OIDEKIVI

*

tahtsin öelda neid tühiseid sõnu, rääkida, kuidas luutükid nahka kriimustavad

vahel, kui päike paistis ja tuult ei olnud

ja vesi hakkas lõppema. aga siin on üks merikarp,

täis lõheroosat liha, nii paisunud, et mõnes kohas karbist välja pressib.

meri, ja ainult, meri on varblane, meri on mu lemmiktapeet,

meres põleb must päike ja elab palju väikesi kakandeid

ja imelisi taimi, mis mõnaga rannal haisevad.

selle lille nimi on ülane või roos või liblikas,

mis siin tiibu liigutab, või on selle lille nimi

silm või kala. tean nii palju sõnu.

meri on mu mälestus indiaanlastest.

hiljemalt kahe nädala pärast

hakkab sadama vihma ja siis näen unes merd.

*

nad tantsisid ja naersid, ja helmed olid kaelas,

ja kõik mis oli see neile vaid näis.

õhus oli palju ruumi, silmad kinni

suitsetasin sigaretti ja tuletasin meelde kedagi

unesnähtut, mu isa oli see ja mu öökullkass.

juba teadsin, et ei saa minna sellelt

lävelt, vaadata vaid, ja vaatasingi

kuidas tantsin tulle ja suits tõuseb

koos minuga. vaatasin aafrika muusikat,

aga mind polnud kusagil. vaatasin

üht naljakat ämblikku, see olingi mina,

see mõtles inimkeeli ja soovis tänavaid,
kus väikseis majades on hiigelsuured ruumid. --
hiljem oli suvi, lumeräitsakaid lendas vastu akent,
vaatasin, kuidas nad tantsisid, helmed helisemas,
ja kõhnusin tund-tunnilt, silmaga nähtavalt.

*

kõik meistrid ja sepistajad lõpetavad töö hommiku- või mõnes muus
valguses,
kinnitavad lõhnad, pärlid, vase ja lume oma juustesse,
luudesse, verre, mälestustesse ja ajju; mu lapsed aga
lähevad külla kõrvalmajas elavatele prantslastele,
et luua uusi sõnu ja unenägusid;
nende ema ja isa istuvad köögis ja
tuletavad meelde termiitide elu tuhande aasta pärast,
mõeldes omaette, mida tunneme kolmandal pühapäeval e. m. a.
haldjas salaja libistab ühe pärli veiniklaasi, haruldasima neist.

*

hüpohondrikul valutab pea, sest tal on klaustrofoobia,
neerukivid ja munasarjad. peale selle
on tal kõht tühi, sest ei meenu
ükski toit, mis talle maitseks. sellepärast
suitsetab ta tühja kõhu peale ja liiga palju,
ise kopsuhaige. ta joonistab värvilisi pilte
aukudest oma kopsudes, need on ilusaimad, mida suudab väljendada.
ta ei tee metsajooksu, hea, kui longib mõned korrad ümber maja,
ta on keeruliselt meelestatud ja nõiub roose männiokkaiks ja välgu-
mihkleiks,
sest sipelgad ei tulnud välja. ta on varjatult
närviline, vahtides mõtlikult oma paremat põlve,
endale ei meenu seegi, et vesi oli
vasakus. ja ta arvab, et tühiseim haigustest
ongi kõige raskem, juues seetõttu öösiti salaja nõgeseteed
sisalikusabadega.

EMIL TODE

KÜLMA KONDID

Ma vihkan talve. Ma vihkan lund. Ma vihkan seda jõge, et ta on ära jäätunud. Ma vihkan ahju, et ta on jälle külm. Ma vihkan neid pajusid. Ma vihkan selle linna õhku, mis akende vahelt sisse puhub. Ma vihkan iseennast.

Pardid prääksuvad. Solgitoru otsa juures on lahtist vett. See aurab, aur on külmalt kuldne, sest päike paistab piki jõge, madalas jää kohal nagu mõne kaugeneva laeva puri. Öösel võib kõva külm tulla. Peab briketti tooma. Keldris pole tuld. Kui tuleb külm öö, siis jäätub jälle hulk parte jää sisse kinni ja koertel on pidu. Ma ei tea, kuidas nad ometi nii lohakad on. Jäävad magama ja ei märkagi, kuidas jää ümberringi võimust võtab. Kuigi nad prääksuvad vahel ka öösel, need, kes ei maga ja valvavad, aga nende kisa kas ei kuulda või tuleb see liiga hilja. Isegi rebane tulevat piki jõge, metsast, sest varsti, prügimäe taga algab mets. Aga eelkõige koerad. Miks ma sellest kirjutan? Mis see minusse puutub? See natuke verd, mis lumele jääb? Kas ma olen ise ka nagu mõni part siia korterisse, siia linna, sellesse riiki, sellesse talve kinni külmunud? Kas mu saatuseks on ärgata liiga hilja koera koonu, laiali lahti lõugade ees?

Ma ei vihka muide mitte midagi. Seda ma kirjutasin prooviks, et kas mõjub, kas hakkab vihkama, aga ei hakanud. Läksin peegli ette ja vaatasin, kas on teine nägu peas. Aga oli selline nagu alati, kui ma peeglist vaatan. Ma ei tea, milline nägu mul tegelikult on. Mingi nägu on, sest inimesed tunnevad mind ära: Jason ja Taaniel. Või Veroonika. Nad teavad, et selle nimi on Anna. Ma ei kujuta ette ka, et mul mingi teine nimi võiks olla.

Nii et viha ei tulnudki peale, tuli ainult meelde, et ma pean minema keldrisse briketti tooma, et ahju ja pliidi alla tuld teha, sest muidu ma võingi külmuda, mitte sümboolselt, vaid päriselt. Sümboolselt ma võin mõelda, mida tahes. Ma võiksin kirjutada raamatuid, aga ma ei

tea... See oleks liiga lihtne, sõnad on nii kerged tulema, aga mis mõtet sellel siis on, kui ma võin kirjutada nii ja hoopis vastupidi. Kui see on ükskõik. Veroonika võiks kirjutada raamatuid, sest tema räägibki nii, et "ma vihkan". Näiteks eile, kui ta siin käis, ta ütles seda vähemalt viis korda. Ta ütles:

"Ma vihkan seda libedust."

"Ma vihkan seda talvemantlit, aga ma ei saa ju praegu uut osta, sest ma ei saa ju Pariisi sõitmata jätta. Pealegi seal pole talvemantlit vaja."

Mul tuleb meelde, et ta ütles veel:

"Ma vihkan seda kuramuse raamatupidamist."

Ta peab raamatuid vist Taanieli pärast. Muidu Taanieli firma läheks kohe pankrotti ja Taanielil poleks raha ja ta peaks oma uue auto pangale tagasi andma. Ma ei mäleta, mis auto see oli, aga seal sees oli soe ja hubane, väikesed lambid hiilgasid, muusika mängis. See oleks kole küll, kui pank selle nüüd keset talve tagasi võtaks.

Aga ma usun küll, et Veroonika mõtlebki nii. Et kui ta ütleb "ma vihkan", siis ta ei saa samal ajal öelda vastupidi. Aga tema räägib alati mulle, et mina võiksin raamatuid kirjutada. Tema meelest olen ma ekstravagantne ja mul on mõtteid peas. Aga pole ju. Ma ei mõtle päevad otsa mitte ühtegi mõtet. Kas pardid on siis mõni mõte? Ma kirjutan sellesse kaustikusse, sest see aitab mul aega viita. Kuigi aeg läheb niisama ka. Niisama ka on varsti pime. Koera- ja pardijälgi täis tallatud lumi on juba siniseks tõmbunud, sellest on näha, et päike ongi käänaku taha kadunud. Jääauku. Mis mõtted need oleksid, mis ma mõtleksin? Kas ma hakkaksin maailma parandama? Nagu Rosa Luxemburg? Miks just Rosa Luxemburg? Ma ei tea, kuidas seda nime kirjutataksegi. Igatahes, kui ma mõtleksin tõelisi mõtteid, kas või maailma parandamisest, siis mul ei pruugiks minna briketti tooma. Brikett ei tuleks mulle pähegi, sest mul oleksid tõelised mõtted peas. Seltsimehed tooksid. Briketti ja muud vajalikku. Meil oleks oma ring. Ma poleks kunagi üksi. Ma peaksin seltsimeestele ütlema:

"Palun, jätke mind üksi! Mul on vaja mõelda."

Aga seda, mis mina mõtlen, võin ma mõelda ka teiste juuresolekul, isegi Taanieliga rääkides. Taanieliga rääkides olen ma ikka ja jälle mõelnud sellest pajust, mis oli siit aknast vaadates kolmas, aga mis ühel kevadel vette vajus. Vool oli kalda ära õnestanud. Osa oksi jäi

vee peale ja need läksid lehte. Järgmisel kevadel enam ei läinud. Ja kuhu ta siis sai? Kas vool viis ta kaasa? Igatahes pajudes on nüüd lünk ja selle lünga peale ma mõtlengi Taanieliga rääkides, õigemini kuulates, mis Taaniel räägib. Või mis Taaniel ja Jason omavahel räägivad, sest tihtipeale ta võtab Jasoni kaasa, et tal oleks kaks kuulajat, sest ühest jääb talle väheks. Ta vajab imetlust. "Mehed on ikka nii," ütleb Veroonika. Või ütleks, ma tegelikult ei tea, kas ta on nii öelnud. Aga ta ütleb: "Mehed". Vahel ka: "Naised". Siis ma katsun mõelda, et Taaniel on mees. Aga kui Veroonikat juures pole, siis mul läheb see meelest ära ja mõtlen Taanielile jälle sama ebamääraselt kui muidu, nagu ma mõtlen ükskõik millele, iseendale; pajule, mis rivist puudu on.

Pajude võrad hakkavadki mustama. Taevas punetab. Päeval, kui päike paistab, on näha, et pajude oksad on punased, neil tuleb päikese käes nagu elu sisse ja siis ma mõtlen iga kord kevade peale. See on nagu Pavlovi refleks. Praegu pole veel isegi mitte veebruar. 1. märts on tõlke tähtaeg. Ma jõuan küll. Ja mul jääb veel palju aega üle. Räägitakse, et "aega ei ole". Taaniel ja Veroonika räägivad seda teineteisest täiesti sõltumatult, sest nad ei käi siin kunagi koos. Raadios räägitakse ka, et aega ei ole. Inimesed kohe kurdavad selle üle ja unistavad, et kui saaks "aja maha võtta" ja teha seda või teist või koguni "olla iseendaga". See ajab mind alati naerma ja teeb nõutuks. Ma annaksin palju, kui ma saaksin natuke aega olla ilma iseendata. Aga mul pole midagi eriti anda. Midagi väärtuslikku. Korterit või? Aga kuhu ma siis elama läheksin? Kuigi, jah, siis ma ju poleks mina ja mul võiks olla hoopis parem korter. Aga seda korterit siin keegi eriti vist ei tahakski, sest see maja on avariilukorras. Ta vajub, sest ta on jõe luhas. Keldrisse tuleb kevadel vesi, kui on suurvesi. Kellel kevadeks briketti järele jääb, see on sellest ilma ka. "Paljas turbalöga!" nagu altnaine igal kevadel kurdab. Ta on muist briketti jõudnud üles koridori kanda, aga muist on ikka vee roaks langenud ja siis ta varitseb mind trepil või maja ees, et ikka ja jälle korrata oma etteastet – ringutada käsi, vibutada rusikat ja küsida nutuse häälega: "No öelge ometi, kas see on siis inimese elu? Kas ma selle jaoks olen elu aeg rüganud ja rabanud?" Ma saan aru, et ta ei ootagi vastust ja oleks koguni üllatunud, kui ma midagi vastaksin. Võib-olla ka solvunud,

sest kui ma vastaksin, siis ma vastaksin, et see on elu, mille ta on endale valinud, ja rüganud ja rabanud on ta selleks, et rügada ja rabada, mis tasu siis selle eest ikka peab saama.

Ma arvan küll, et ma elan elu, mille ma olen endale valinud. Sest kui aus olla, siis ei kujutleks ma mitte mingit muud elu kui see. Tähendab, ma kujutlen mis tahes elusid, elusid kõikides maades, elusid ilma lume ja jääta, elusid merede kõrgetel kallastel, elusid kuulsusega ja kodukoldega ja meestega ja lastega, elusid pühendumisega ja ilusate asjadega. Ma võin välja mõelda mitte ainult maja, kus ma elaksin, ja selle sisustuse kuni nugade-kahvliteni välja, mitte ainult maastiku, mille keskel see maja asuks, mitte ainult tee, mis maja juurde tooks, ja selle, mismoodi tuul ühel teatud kellaajal ajaks puude lehti tagurpidi, mitte ainult inimesed, kellega ma seal elaksin ja kes seal külas käiksid, mitte ainult selle, millest me räägiksime seal sõprade ringis, kuidas kõlksataks lusikas, kui see teatud inimene ta alustassile asetaks, et öelda... jah, mitte ainult puuviljade kuma hämaras toas, mitte ainult kardina liikumise, vaid ka selle igatsuse, mida ma tunneksin seal ühel õhtul, vaadates valguse kiiret muutumist aias – igatsuse sealt ära, igatsuse selle videviku järele siin, mis ongi juba jääle laskunud (ja teisel kaldal on süttinud need paar kurba kollast lampi, mida pätid pole jõudnud puruks visata), ja oma külmetavate jalgade ja tühjade päevade ja selle luhta vajuva maja ja partide prääksumise järele pimeduse tülles (siis muutuvad nad ikka rahutuks, sest paljud neist ei ela seda ööd üle) ja igatsuse selle järele, et ma pean nüüd võtma taskulambi, mis kogu aeg ära kustub, nii et seda peab raputama ja siis ta hõõgub ka "nagu sea silm" (see on vanaema ütlus), ja minema keldrisse briketti tooma.

Jah, hea, et ma pole naabrinaise retoorilistele küsimustele kunagi vastanud (siis on kevad, jões helgivad võimsad keerised ja tema seisab maja ees, kummisäärrikud jalas, ja ringutab käsi), sest muidugi poleks see vastus õige, mitte ühelgi juhul. Me valime oma elu sama palju, kui need pardid valivad jäässekülmmumise ja koerakoonu. Ja ikkagi ma olen selle valinud ja võib-olla isegi pardid on valinud ja see paju oli, mille kohal nüüd on lünk.

Poiss käis. Ta vahetevahel ikka käib. Sügisel hakkas käima ja nüüd

käibki. Ta räägib jumalast. Ma ei tea, kas ta räägib mulle. Ta silmad on ilusad, tühjad ja suured, nagu näeks ta kogu aeg mõnda peeglit, mida mina ei näe. Aga ta teab, et ma ei aja teda ära. Kui ta koputab, siis ma lasen ta sisse. Ta ei käi liiga tihti. Ja teisi ta pole kaasa toonud. Taaniel ütleb nende kohta: "Usklikud." Ja Jason oskab nende üle peenemalt irvitada, ta jutustab, kuidas ta mõne neist on "lõksu püüdnud" või "vahele võtnud". Veroonika ütleb, et nad pole ju normaalsed. Poiss tuleb alati hommikul, kui päike on käänaku tagant välja ilmunud ja hakkab jää peale paistma. Sel ajal teisi ei käi. Sel kellaajal on veel väga külm, ma tean, aga Poisil ei paista külm olevat, tal palged roosatavad ja ta ei kisu pead õlgade vahele, nagu inimesed külmaga kisuvad. Ma nägin aknast, kui ta tuli. See on umbtänav, mis lõpeb jõe ääres, ja siin palju rahvast ei käi. Ta ei paista midagi märkavat. Ma pakkusin talle kohvi ja tegin võileibu. Ta sõi kiiresti ja alandlikult, natuke nagu koerad söövad. Kass kardab teda. Ma pole kunagi ta nime küsinud ja ta ise pole ka öelnud. Aga võib-olla ütles ja mul läks meelest ära. Ja see on ju ka ükskõik. Täna ta ütles, kui oli kohvi ära joonud (ta tegi selle hästi magusaks) ja huuled puhtaks limpsanud:

"Mõtle oma surmatunni peale."

Ma ütlesin, et ma ei saa selle peale mõelda, sest ma ei näe seda. Siis ta ütles:

"Vaata iseenda sisse, surm on sinu sees, aga kui sa usud, siis sa pärid võidu surma üle."

Ma ütlesin, et minu sees pole midagi ja et kõik, mis ma näen, on väljaspool. Ma ise olen ka väljaspool. Ja muidugi ma tean, et ma suren, ega ma pole hull. Aga mis see aitab, kui ma seda ikkagi näha ei saa.

Poiss rääkis veel tükk aega, ilma et ta oleks märganud, et ma ei kuula. Ma vaatasin, kuidas ta räägib. Ta põsed lõid veel rohkem õhetama. Ta tõusis püsti. Tal on ilus keha ja ta meenutas mulle mingit nukku, millega ma nagu oleksin kunagi mänginud, aga niipalju kui ma mäletan, oli mul lapsepõlves ainult üks inetu portselanpeega ja vatti täis topitud ihuga nukk, keda ma ei sallinud.

Kui Poiss oli ära läinud, siis ma koristasin natuke. Päike paistis sisse ja tolm oli hästi näha. Ta oli nagu ikka paar brošüüri lauanurgale jätnud. Ta ei jää kunagi liiga kauaks. Ta ütleb: "Jumala õnnistagu sind"

ja läheb. Tal on väike seljakott, seal ta võtabki oma raamatukesi. Ta ei räägi kunagi, mis ta teeb või millest ta mõtleb. See on hea. Sest siis mina ei pea ka rääkima, mis ma teen või mõtlen. Ma ei mõtle ju midagi, mis kõneainet võiks pakkuda. Ja ma ei tee ka mitte midagi huvitavat. Pärast ma käisin poes. Väljas oli väga valge, valgus hakkas silmadele, eriti jõe kohal, sillal. Lumi kriuksus ja inimesed ajasid auru välja. Ma alati imestan, kui ma lähen poodi ja näen nii palju inimesi. Kõik nad lähevad ka kuhugi. Poiss ütles, et surm on valgus. Ma ikkagi ei oska sellest mõelda. Ühes kohas on jõeää lumest puhtaks roogitud ja mõni laps ikka uisutab seal. Täna oli ainult üks punase jopega laps, kes keerles aeglaselt ühe koha peal. Ma tahaksin, et mul oleksid uisud ja ma oskaksin uisutada ja jõgi oleks kogu pikkuses lumest paljas, nii et ma võiksin kihutada uiskudel piki jõge, selle käänaku taha, kuhu päike juba ammu kadus (praegu on väljas pime) ja veel edasi. Ma oleksin seda nagu unes näinud, kuidas pajud minust mööda tuhisevad. Kuu nagu oleks paistnud, jää nagu oleks kuu varjudest triibuline olnud ja ma oleksin nagu läbi nende triipude tuhisenud. Ja eespool oleks miski mind nagu ohustanud, seal oleks nagu väga pime olnud, kuigi päike oli just sinna kadunud. Ma oleksin näol nagu soojemat tuult tundnud, jah, sooja ja niisket, seal pidi olema meri või isegi ookean, ma ei teadnud, kas ma saan pidama, enne kui jää ära lõpeb, sest seal pidid olema mässavad lained, soe sügav vesi. Aga nii hea hoog oli sees, et kuidagi ei raatsinud seda pidurdama hakata.

Ma ei ole mitte kuskil käinud. Isegi mitte bussiga Pariisis. Kõik käivad kuskil. Kui ma kuulan nende jutte, kus nemad või nende tuttavad käinud on või kuhu nad minema hakkavad või kuhu kavatsesid minna või kus peaks kindlasti ära käima, elu jooksul, siis mulle tundub, et kõik inimesed on siit linnast kas ära sõitnud või kohvleid pakkimas või ainult korraks tagasi tulnud, et mõni mahaununenud asi kaasa võtta ja kohe jälle minna. Aga kui ma poodi lähen, siis tuleb inimesi vastu küll ja poes võib kassa taga isegi saba olla, nii et paistab, et enamasti on nad siiski siin ja pole mitte kuhugi ära sõitnud.

Vahel ma mõtlen, et peaks ka kuhugi minema. Ostma kasvõi bussipileti ja sõitma mõnda lähedasse väikelinna. Või mõnda maa-kohta, astuda bussist maha kuskil põldude või metsade vahel, kus

polegi muud kui see bussipeatusesilt imeliku külanimega, kusjuures külast ei paista jälgegi ja võib-olla seal ei elagi enam kedagi, ainult see peatus on alles, sest sügisel tahavad marjulised ja seenelised seal maha minna. Aga praegu on talv. Seal oleks ainult külm ja lumi. Mõni väike lind häälitseks kuuskedes. Kohe hakkaks hämarduma, taevast oleks juba niisugust kollast värvi. Lind jääks vakka. Bussipeatuses poleks mingit sõiduplaani, või kui oleks, siis pärineks see ülemöödunud suvest. Ma peaksin hakkama jalgsi linna poole tagasi astuma lootuses, et tuleb mõni auto ja võtab mu peale, aga see oleks väike maantee, kus talveõhtul ei sõidaks ühtegi autot. Tähed süttiksid ja külm läheks valjemaks. Mu riided oleksid liiga kerged, nii et isegi kiire käik ei annaks küllalt sooja. Ma ei tahaks muud kui tagasi oma korterisse, oma igapäevasesse sündmusteta ellu, millest mind seal maanteel lahutaksid äkki mõõtmatud kaugused, tähistaevas, mis seal lõõmaks ja leegitseks, nii nagu ta sellistes kohtades, kus pole linna kuma, lõõmab ja leegitseb.

Ja põhimõtteliselt samamoodi oleks ükskõik kus, kuhu ma läheksin. Kui see poleks mitte inimtühi maakoht, vaid mõni väikelinn, siis ma saaksin kas pirukabaaris või täissülitatud põrandaga bussijaamas oodata, millal järgmine buss mu koju tagasi viib. Ja kui ma sõidaksin Tallinna, siis ma võiksin oodata mõnes kohvikus, kus ma tunneksin ennast ebamugavalt, sest ma teaksin, et ma ei tee seal muud, kui ootan oma bussi või oma rongi otsekui ettemääratud lüüasaamist, kohtuotsuse väljakuulutamist, millega mind saadetakse tagasi sinna, kuhu ma kuulun, kuhu ma juhuslikult olen pidama jäänud ja kus ma võin karistamatult sooritada kõiki neid seiklusrikkaid reise, mida ma iial ei soorita, sest seiklustest surmani tüdinuna avastan ma enda lohutuseks, et need olid ainult väljamõeldis.

Veroonika käis Pariisis ja ütles pärast:

"Sa ei kujuta ette, see ongi seal kõik olemas, millest räägitakse, kõik need kuulsad kohad, mis piltide peal on nähtud!"

Ma ütlesin, et ma kujutan seda väga hästi ette, aga ta ei kuulnudki mind, sest ta oli nagu transis, see Pariisis-käik ja selle nägemine, et kõik on olemas, oli talle hirmsat mõju avaldanud, ma ei ole teda enne veel sellisena näinud. Ta seisis akna all ja vaatas jõe jääd ja rääkis Seine'i jõest, kus polevat jääd ja mida mööda sõitvat laevad, kus

pakutavat šampanjat, (ta ise olevat ka sellisega sõitnud) ja kõik olevat kirjeldamatus tuledesäras ja linn libisevat mööda üldse mitte nagu linn, vaid "nagu unistus, tead, nagu filmides" ja et tema, Veroonika, olevat tundnud ennast seal nagu kodus ja et igatahes polevat ta loodud sellise urka jaoks nagu see siin ja ta tegevat kõik, jah, ta olevat otsustanud, ja tal oligi sellise inimese nägu, kes on midagi otsustanud.

Ja siis ta rääkis mulle sellest, millest ta oleks parem võinud mitte rääkida, sest nüüd pean mina seda teadma, aga ma ei taha mitte midagi teada. Miks nad tulevad minu juurde oma saladustega?

Ma pole kuskil käinud ja ma ei taha kuhugi minna. Ma tean niigi, et seal on kõik see olemas, mis seal on, milleks ma peaksin seda veel vaatama minema? Pealegi mul pole ju passi, nii et mind ei lastaks üle piirigi.

Kui ma kuhugi läheksin, siis oleks see, nagu ma tahaksin maailma tükkhaaval nahka pista, nagu ma hakkaksin sealt endale parajaid suutäisi lõikama. Ja iga suutäie võrra jääks maailmast vähem järele. Kui ma pole kuskil käinud, siis ma olen käinud igal pool. Vahel ma mõtlen jõe, mis voolab jää all, ja tunnen mõõtnatut, lohutamatu ängistust, et ma ei saa teda näha, et see jõgi, mis voolab jää all, jääb mul igavesti nägemata, ja üldse, kui jää jälle sulabki ja ma näen, kuidas jõgi "mööda voolab" (kuhugi voolamata), siis on need vaid hetked, mõni helk, mille mu hajameelne pilk fikseerib jõe kõikidest helkidest, tema vete ja päevade "kogu hiilgusest ja särast".

Lugesin praegu, mis ma eile kirjutasin. See oli vale.

Tegelikult ma olen ikka käinud ka. Ma olen käinud Leningradis ja Moskvast. Isegi Bakuus. Leningradis käidi Ermitaažis. Seisti väljas külma käes pikk saba ära, siis lõpuks saadi sisse sooja. Soojas tuli kange uni peale. Seal oli saalitäite viisi vanu pidulikke portreesid punapõsistest meestest, kes olid nagu kohe kuhugi tormamas, ja punapõsistest naistest, kes poleks nagu elu seeski paigast liikunud. Saalides käis palju nõukogude inimesi. Kuskil oli puhvet. Kuskil olid prantsuse impressionistid. Matisse. Ma olin nii tark küll, et tahta prantsuse impressioniste vaadata. Nad valmistasid mulle pettumuse, kuigi ma seda kellelegi ei tunnistanud, nii tark olin ma ka. Ma olin kujutlenud, et seal on palju rohkem valgust ja sära, aga pildid olid

kuidagi vanad ja tuhmid, nagu ära tahmunud. Siiski, seal oli üks Pissarro pilt, mis mul on siiani meeles, selle pildi kurb valgus ja harvad igerikud raagus puud, isegi mitte nagu puud, vaid nagu mõtted, mida puud võiksid mõelda, kui nad kujutaksid endale ette puid, jah, ühesõnaga need kõverate, nagu taeva poole keerutavate tüvedega puud ja valgus, mis nende vahelt läbi paistis, kurb valge valgus, läbi maailma udude ja vinede paistev valgus, kevade haavatud südamest tulev valgus, valgus valgusest, nagu kirikus öeldakse.

Muide, kas see pilt ikka rippus seal? Või olen ma seda raamatust näinud? Või olen ma seda oma aknast näinud? Ja kui see pilt rippuski seal, siis tõenäoliselt rõõmustas mind see, et seal kujutati midagi, mida ma olen näinud: et keegi on seda veel näinud ja mitte mina üksi. Teised pildid olid võõrad. Sellesse ma võisin ankrusse heita. See oli kooliekskursioon.

Ekskursioonidel käiaksegi muuseumides ja vaadatakse vanu maju. Muuseumis vaadatakse vanu surnute asju ja tänaval vaadatakse surnute ehitatud maju. Majades elavad üldiselt elavad sees ja sinna ei saa, kui tegemist pole just majamuuseumidega või lossidega, kus kõik sängid ja kapid on vaatamiseks välja pandud. Juba ekskursioonile mõtleminegi tekitab ängistust. Miks vaadata maju ja asju? Majad on selleks, et neis elataks, ja asjad on selleks, et nad oleksid kellegi omad. Muuseumis on asjad riigi omad ja riik ei tee nendega midagi. Samahästi ta võiks nad minema visata. Kui vanu asju muudkui korjatakse ja üldse minema ei visata, siis tuleb ju aina muuseumi juurde ehitada, et asju kuidagi ära mahutada. Piltidega on sama lugu. Muidugi, kui vahepeal tuleb sõda, siis saab hulk vanu asju ja pilte ja raamatuid hukka, nii et jälle võib uusi juurde teha. Võib-olla sellepärast keegi ei viitsigi enam õieti pilte maalida, et kõik kohad on neid juba täis. Oodatakse sõda.

Väljas sajab harva lund, taevas on niisugust kollakat värvi, nagu ta vahel on lumesajuga, ka piltide peal. Päike nagu oleks seal, aga nagu oleks unustanud välja tulla. Ja talv nagu oleks unustanud lõppeda. Ta on kestnud juba aastaid. Imelik, et brikett veel pole otsa saanud.

Taaniel ja Jason unistavad New Yorgist. Ma ei tea, kumma unistus see õieti on, või on see neil mõlemal kuskilt raamatust võetud unistus. Nad käisid siin, et teha plaane, kuidas nad New Yorki lähevad. Mis

nad seal peale hakkaksid, sellest ma aru ei saanudki. Nad räägivad sellest nagu kuhugi peole või sünnipäevale või pulma minekust. Või nagu Kohast Päikese All. Ma tean, et seal on palju inimesi. Et seal võib Kedagi kohata. Aga igal pool on palju inimesi ja mitte kuskil ei kohata Kedagi. Või kohatakse ükskõik kus. Ja kõik kohad on päikese all, kuigi siin ei ole päike mitu päeva ennast näidanud, aga täna ta siiski nagu viipab sealt kaugustest, lume ja jää tagant.

Muidugi mul jalad külmetavad. Muidugi ma tahan vahel Ära. Ära päikese alt. Aga kuhugi sõita, ma ei tea... Seal, kuhu ma sõidan, näevad mu silmad valgust ja mu kõrvad kuulevad hääli. Ja kui mu jalad seal ei külmetagi, siis võivad nad näiteks higistada, mis pole ka suurem asi.

"New Yorgis..." ütles Jason.

"Nojah, New Yorgis..." ütles Taaniel.

Nad olid kaasa toonud punast veini, mis säras lambivalgel. Võib ju alati mõelda, et vein pole lihtsalt vein ja elu pole lihtsalt elu, vaid suur Täideminek. On maid, kus ei tunta talve, ja suuri linnu, kus inimene ei tunne inimest. Aga ma ei tea, kas on kohta, mis oleks minust nii kaugel, et sinna jõudes ma ei tunneks ära iseennast – et ma kohtaksin ennast seal kui võõrast ja saaksin ometi teada, kes ma selline olen.

Täna tuli Taaniel jälle sellise näoga, et ta on pähe võtnud, et ta armastab mind või et ta peaks mind armastama või võiks mind armastada. Ma nägin seda tema valmisolevast pilgust ja pettumusvarjust, mis sealt läbi vilksatas. Ta oli mu vahepeal jõudnud endale välja mõelda, ja kui ta mind nägi, siis ta oli pettunud, et ma olen ikka mina, see, keda ta on varemgi näinud, aga mitte see, kelle ta välja mõtles.

Kui mul oleks laps või lapsed, milline ma siis oleksin? Kas ma oleksin teine? Öeldakse, et laps aitab aega viita, aga aeg läheb ju niisama ka, niigi ei pea ma suuremat jõupingutust tegema, et ta läheks. Pealegi mul on olnud lapsed. Kui ma olin umbes seitsme või kaheksa aastane, siis ma mõtlesin selle kõik enda jaoks välja. Mehe ja lapsed ja kodu. Ma keetsin süüa ja triikisin pesu. Mees tuli töölt, laps kisas. Uue serviisi tass läks katki. See oli veel pulmadeks kingitud. Me läksime külla. Õhtuks olid kotletid. Rabarberist sai kevadel varakult kisselli keeta. Mees oli kogu aeg auto all. Me ei teadnud, kas peaks

koera võtma või oli see ainult selline tuju Annikal. Toomasel olid leetrid. Arst vangutas pead. Homme pidid tulema külalised, aga nüüd tuli neile helistada. Kodus on hea rahulik, kui väljas on pime ja kell tiksub. Ei tea, kuhu see mees siis täna nii kauaks jääb. Lapsed on varsti suured, üks siis ole muredki suuremad. Nad ei hooli minu jutust enam midagi. Neil on oma maailm. Nad vaatavad mind mõnikord nagu võõrast. Miks nad mulle oma sõpradest ei räägi. Ega ma tegelikult ei tahaks küll, et nad keda tahes koju tassiksid. Kas mina jõuan kõigi järelt koristada. Nüüd me siis olemegi kahekesi, kaks vana kändu. Vanadusel on omad võlud. Selle õunapuu me istutasime kevadel, kui Annika sündis. Toomas tuleb oma naisega. Ma ei tea, mida sellega rääkida. Tänapäeval ei taheta varakult lapsi muretseda, aga mis meie rahvast siis saab. Peaks ema haul ära käima. See on meie perekonna plats. Suuri matuseid pole vaja. Raha on hoiukassas. Õpetaja võiks ikka lugeda. Ei tea, kas peaks vahel kirikus käima. Pole nagu harjunud nende laulude ja selle asjaga. Ei, meil pole kombeks juubeleid suurelt pidada. Toomas võiks ka vahel maja eest hoolitseda. Kui mu mees veel elas, siis lõikas ta õunapuid igal kevadel. Lasi sõnnikut tuua. Aga kellele neid õunu nüüd enam vaja on. Viskavad lapse ukse vahelt sisse, tere ja head aega. Mis see arstki siin enam teha oskab, aga ehk kirjutab midagi rohtu. Ega ta teinepäev nii ei valutagi. Peaasi, kui veel ikka iseendaga hakkama saad, ei jää lastele ristiks kaela. Kodust ka ei tahaks ära minna. Ja kellele see kõik jääb.

Lumi säätendab. Köögiaknast paistab aed. Keegi pole seal käinud, lumi on omaette, üks väike lind lendab ühelt kuivanud lillevarrelt teisele ja otsib seemneid. Need nutid, mis ta juba üle on kontrollinud, paistavad välja, sest ta on neilt härmatise pealt ära ajanud: natuke sädelust, mis variseb iga kord, kui ta järgmisele varrele klammerdub. Vanad rootsud on sügisel jäänud ära koristamata, talv vist tuli nii äkki. Ma ei tea, kelle aed see on. See võib kuuluda tolle kaugema pruuni puumaja juurde, millel on üks nurk allapoole vajunud. Luhas kõik majad vajuvad. Ma ei ole kunagi näinud, et keegi selle aia eest hoolitseks, aga päris metsik ta ka nagu ei oleks. Võib-olla käib aednik nii vara, et ma kunagi teda ei näe. Suvel läheb ju väga vara valgeks. Peenraid pole kuskil näha, aga suvi läbi õitsevad aias lilled. Keset

rohtu, mis siiski neid ei lämmata. Kas see peaks olema võimalik, et kõik need lilled on ise hakanud? Vanaema ikka ütles nii metsikute jorjenite kohta või pisikeste kollaste tulpide kohta, mis igal kevadel keldri taga oma õiepungad rohu seest välja ajasid. Nad olid nagu maod, kes kevadõhku nuhutavad, kaelad kõveras. Pärast nad olid nagu kollased tähed. Ma käisin igal kevadel neid sealt otsimas, ma natuke kartsin neid murda, aga tõin siiski vanaemale näha. Siis ta alati ütleski: "Ah, need va isehakanud! Viska nad kasvõi prügihunnikusse, teine kevade ikka õitsevad." Vanaema meelest oli midagi väärt ainult see valge pojeng, mille juurika ta kellegi käest oli saanud ja mis suvest suvesse ajas küll lehti, aga keeldus õitsemast. "Poputa ja hellita teist, vii talle verd ja kalapäid, aga vat õisa mitte ei too!" kurtis vanaema. Nüüd see valge pojeng õitseb seal igal suvel keset kõrget rammusat heina, videvikus paistavad ta õied pimedas rohu seest kaugelt.

Lumi säätendab ja ma mõtlen, kas kõik need lilled siin aias saavad olla isehakanud. Tulbid, mille punakad lihavad tõusmed torkavad ennast läbi kulu, niipea kui lumi on läinud. Krookused ja lumikellukesed, kus peatuvad esimesed mesilased, kui päike on juba kuum, aga tuul alles jääne. Väikesed valged punase südamega nartsissid, mis levitavad oma lõhna juba lehtinud põõsaste varjust. Pojengid, mille õielehed katavad närtsinud siidina käetaolisi lehti. Moonid, mis ilmuvad siit ja sealt ja kaovad ette hoitamata. Meelespead, mis kumavad nagu sinine udu või vinene taevast, kus ujub kassitappude valgeid pilvi. Lõvilõuad, mille värvid on alati sügavad ja erinevad nagu vanade kangaste värvid. Kuninglikud iirised keset käokingade tumesinist ja muistset pidulikkust, kus fuksiade punased õied meenutavad haralisi narrimütse...

Jah, fuksiad ei saa kindlasti olla isehakanud, külm võtaks nad talvel ära ja Aednik peab nad kindlasti ulu alla vedama, et nad kevadel uuesti oma kohale istutada. Ja ma isegi nägin seda, sügisel, oktoobri lõpus, nägin, kuidas ta neid viis, ja nägin ka teda, Aednikku, tema selga, aga ainult läbi videviku, mida pealegi mattis juba algav lumesadu.

Külm tuli äkki, fuksiad olid alles täies õies, õieti nad olid sügisel uuesti õitsema hakanud nagu lõvilõuadki, mis tõid uuesti nähtavale oma värvid. Päevad olid olnud täis unist vinetust, mille rüpes päike ennast äiutas ja kust vahtrate ja pajude lehed nagu vastu tahtmist läbi

liuglesid, justkui soovimata mitte iialgi maapinda puudutada, mitte veel mullale langeda... Ja fuksiate oksad olid oma toretsevatest õitest nii rasked, et õine kaste surus nad alati vastu maad ja alles pärastlõunaks ajasid nad ennast jälle rohkem püsti. Ma ei teinud mitte midagi neil päevadel, mul oli tunne, nagu võiks iga liigutus, mõni kohmakas peapööregi lõhki rebida selle loori, mille all tukkusid suve viimased tunnid. Mulle näis juba, et need tunnid on lõputud, et kui ma hästi vagusi olen, kui ma sõnagi ei lausu, siis nad jäävadki üksteisele järgnema ja fuksiate absurdne purpur ei saagi kunagi otsa... Aga muidugi kestis tundide rongkäik ainult seni, kuni ta ükskord jõudis Tunni ukseni. Tuul pöördus põhja, kõhklevad lehed virutati vastu maad, taeva pale muutus üheainsa hetkega, loor rebiti puruks ja see, mis sealt paistis, oli kiirgav jää, külm auk, mille põhjas vilkus esimene mõttetu täht.

Arvatavasti oli Aednikki selle muutuse äkilisusest segadusse sattunud ja pidi rikkuma, see ainus kord, oma nähtamatuks jäämise tOOTust, mille ta paistab andnud olevat. Ma ei näinud ta nägu. Ma olin vaadanud oma pimedast ja äkki külmast toast seda esimest tähte, siis oli must pilv sellele ette kihutanud, ma olin pilgu alla aeda pööranud ja näinud Aedniku selga. Ta läks ja vedas suurt kärü, kahe rattaga kaarikut, enda järel. Fuksiad oli ta kärule tõstnud. Nende vappuvate õite punane värv oli hoolimata videvikust näha. Rohu vahel oli lund või rahet ja mõni õis pudenes sinna, alles punane ja elav, nagu värskelt maharaiutud narripea.

Siis äkki läks päris pimedaks ja algaski talv. Järgmisel päeval nägin ma sind, sinu hääl oli juba külma saanud ja sinu silmades oli juba see taevaauk, kuhu oli kadunud viimane valgus ja kus oli süttinud esimene täht. Sa küsisid, kas sa võid jääda. Ma ütlesin, et mul ükskõik. Sa käskisid mul rääkida ja nüüd ma räägingi. Eimillestki, ainult talve möödasaatmiseks; eimillekski, ainult külma vastu, et veri ei peatuks, et tunnid ei peatuks, sest nüüd on iga tund nagu Tund ja me peame lakkamatult valmis olema.

Sa ei kuula, mis ma räägin, aga ometi ei räägi ma iseendale. Sinagi jutustad mulle oma lugu, sama mõttetut kui minu oma. Ja kui ma seda ei kuula, siis mitte tähelepanematuses sinu vastu, mu Talvekaaslane, vaid tähelepanust su vastu. Sest ma ei taha, et midagi sinust kaotsi

läheks. Kui ma kuulaksin su sõnu, ei kuuleks ma sinu häält. Kui ma keskenduksin su jutustusele, ei näeks ma, mida sa näed: kuidas üks väike lind külastab ühte lume seest turritavat lillerootsu teise järel, justkui oleks ta mõni suur hall talvemesilane, kes kogub härmatist surnud lilledelt, et kanda see oma säravasse tarusse, jääkärgedesse, mille Nimetu mesinik seatud muutusetunnil tühjaks vurritab.

Ja siiski ma kuulan sind ja sina kuulad minu lugu, sest juba alustad sina sealtsamast, kus ma pooleli jäin, ja see on minu suu, mis lausub sõna, mille sina ütlemata unustasid.

MERE ÄÄRES. KUS?

Täna ma nägin, mu armas, mu vaene sõber, et pole midagi ilusamat kui jää. Päike oli juba minekul ja rippus madalas mere kohal külmavinetuses, heites vaikse kollaka tee, uneleva nagu mõnel harval suveõhtul, kui tuul on juba kaua vaikinud ja vesi peaaegu ei liigu. Aga nüüd polnud tuul vaikinud, vaid puuris lihasse, ja meri oli vakatanud hoopis noore jää tuhmitl sārava kaane all. Sellest ajast, kui meri veel jääga võitlust pidas, kui ta veel polnud talle kuuletunud, kui ta veel seda lõhkus ja kaldale paiskas, on seal nüüd hunnikute viisi jääplaate nagu purukstaotud klaasi. Surev valgus paistab neist plaatidest läbi ja neis sünnib üks seninägematu õrn toon, viimse võimaluseni külm kahvatusinine, milles siiski ei puudu üks teine, jah, hoopis teisest maailmast pärinev punakas kuma. Luiged on kõik nüüd kas surnud või kuhugi ära läinud (kuhu neil minna oli?), aga selles vastu õhtul kumendama lõõvas jääs on rohkem õrnust kui nende kaeldes, rohkem jõudu kui nende tiibades, mis ei jaksanudki neid ära viia selle eest, kes neile järele tuli. Jää hääletus on korruga vaiksem ja kirglikum, kui iial olid nende, elavate ja surelike kaeblikud hääled.

Jää on ilusam kui sina, mu ainus seltsiline, ja ilusam kui kunagi saab olla minu mõte sinust, mida alati määrib elu, see elu, mida ma siiski elan ja mis määrib iga mõtte, sest ta on elu. Me oleme teineteisele selleks, et unustada jää, et koos vastu seista jää kiusatusele, millele me niikuinii ei julgeks järele anda. Lähedus, mis sa mulle pakud, on mulle kõik ja see pole midagi jää palge ees...

Jah, kas see pole imelik: elu on nii harilik nagu see hall päev, mille halluse taga on vaid külm, ja ikkagi puudub meil võime temast loobuda. Me hoiame teda nagu varanduselaegast, mida me lahti teha ei julge, sest see võib olla (ja me aimame, et ongi) tühi. Jah, muidugi, tänasele hallile päevale järgneb teistsuguseid päevi, see sinakas helenus lumel võib meile isegi jutustada nende teistsuguste päevade valgusest. Aga teistsuguste päevade järel tulevad ikka jälle hallid päevad, mis leiavad meid eest sama kaitsetutena, kui me oleme täna. Elamisest pole mingit kasu, me ei õpi elades mitte midagi. Mis meile jääb, on kanda üheskoos oma Nõrkust, naeratada kahekesi oma loobumisvõimetuse peale ja oodata, siiski ootamata.

Ja rohkem ma ei viitsi niiviisi kirjutada. Talvekaaslane? Mul pole mingit talvekaaslast ja talvel mere ääres käisin ma ükskord aastaid tagasi. Ma ei saa kirjutada raamatut.

Taaniel ja Jason arutasid täna ühe raamatu üle. Ma ütlesin, et ma pole seda lugenud, sest mul polnud tahtmist arutada. Ma ei ole kunagi aru saanud sellest viisist, kuidas inimesed raamatute üle arutavad. Põhiküsimuseks paistab nende jaoks olevat, kas raamat on hea või halb. Ometi pole sellel ju mitte mingit tähtsust. Kõik raamatud on halvad, sest kõik nad on nii kaugel sellest, mis nad võiksid olla. Kõigis neis on tohutul hulgal üleliigset ja ometi on just see üleliigne, mis teeb neist raamatud. Raamatud lobisevad, sest inimesed kardavad vaikust. Nad täidavad meie tühje elusid täpselt nagu töölkäimine, lapsed, teeõhtud, jalutuskäigud ja telefonikõned. Nad pole tähtsamad kui kõik need asjad. Ega vähem tähtsad. Ma pean vahel raamatut käes hoidma, lugema mõne lause või mõne peatüki, nii nagu mõni peab sigaretti hoidma ja suitsetama, nii nagu näiteks Veroonika peab rääkida saama. Tal on täiesti ükskõik, mida ta räägib. Õigemini, ta räägib põhiliselt ühtesid ja samu asju. Nii nagu mina loen ikka ja jälle ühtesid ja samu asju. Isegi kui ma teesklen, et ma seda ei tee, ja võtan kätte mõne uue raamatu. Ma loen, mida ma mõtlen, ja muidugi sobib üks raamat selleks paremini kui teine. Ja mõnes pole sellest sõnagi.

Raamatud kardavad vaikust ja iga raamatu suurim hetk on see, kui ta vait jääb, kui ta tühjuse lummusele äkki järele annab. See koht tekstis, mis tühistab kõik, mis sama tekst enne ja pärast on öelnud ja

mida ta sel hetkel ütleb. Hiilgav pööris, must auk, lõputu läbipaistvus.

Ja muidugi on olemas head ja halvad raamatud. Halb raamat ei oska vaikust õieti kartagi, ja kui ta vait jääbki, siis on see piinlik vaikus, mis teelauas maad võtab ja mille jooksul kõik näevad ainult selle tühisust ja naeruväärsust, mis öeldi ja mis veel öeldakse.

Umbes selline oleks minu jaoks kogu teadus raamatute kohta. See ei seleta muidugi midagi ja on sama kasutu kui kõik muugi, mis raamatute kohta öeldakse või kirjutatakse. Ma mõtlen, et kui keegi arvab end teadvat, milline on hea raamat, kuidas see on tehtud, siis ta võiks ju proovida oma teadmist ellu rakendada. Ja ta näeks, et sellest pole mingit kasu. Mitte keegi ei tea, kuidas raamatuid kirjutatakse, sest mitte keegi ei oska sõnastada ei tühjust ega vaikust. Need sõnad ei ütle ju midagi, nad isegi ei viita mitte millelegi, sest seda, millele nad võiksid viidata, lihtsalt pole olemas ja kõik.

Muidugi, Taaniel ja Jason ei arutanudki raamatu üle. Seda, mida nad võib-olla olid mõelnud romaani lugedes, ei julgenud või osanud nad sõnastada niikuinii. See oleks võinud tunduda liiga rumal, liiga lihtne. Nad oleksid tunnistanud, et nad on sellel romaanil lasknud endale ligi tulla, et nad pole sellest üle olnud. Taaniel ütles, et see oli hea, sest keegi oli talle seda öelnud. Ja kuna ta oli seda üks kord juba järele korranud, pidas ta seda enda arvamusel (ja millegipärast peavad inimesed **arvamust** väga tähtsaks, iga asja kohta koguni nagu **peab olema oma arvamus**). Aga Jason oli lihtsalt armukade tolle raamatu peale. Ta oleks tahtnud, et Taanielile oleks meeldinud ainult see raamat, mida tema, Jason, pole küll veel kirjutanud ega tõenäoliselt kirjutagi mitte kunagi.

Tuiskab. Lumi sihiseb mööda jääd, jõuetud valged keerised asuvad rünnakule, et sealsamas pajude vahel kokku vajuda. Viimased ellujäänud pardid kõssitavad solgitoru otsa juures tuisus, seljad lumised.

Ma valetan, kui ma ütlen endale, et ma selle järele ei igatse. Ma petan ennast, aga tuisupööriseid vaadates kaob mul tahtmine ennast petta. Mööda jõejääd sihisev lumi kustutab kõik, midagi ei paista selle tagant peale piiritu väsimuse ja mul pole korruga ei jõudu ega tahtmist ennast petta. Ma annan järele, sest keegi ei näe mind, keegi ei saa

mind näha ja ma ise ka ei seleta ennast päris hästi läbi tuisu. Ma annan järele ja see on nii lihtne, ma tunnistan üles ja see ei tähenda mitte midagi. Jah, muidugi, eks minagi unista millestki kindlast ja suurest, lihtsast ja rumalast – Elust, mida mul pole ja mida ma endale ei saa just sellepärast, et ma temast unistan: mehest, ühistest vaikivatest õhtutest kolde paistel, kust tõustaks ainult selleks, et tuld kohendada või kass välja lasta, saates neid tegevusi mõne hariliku igapäevase sõnaga, lihtsa palvega enne ööd ("Ei tea, kas läheb veel külmemaks või? Sa peaksid homme need paksud kindad võtma, tead, need, mis ma läinud talvel kodusin..."), sõnadega, mida kumbki ei kuulaks, aga mis kummalegi oleks nagu padi, millele vajub väsinud pea, nagu ankur, mis heidetakse pimeduse sügavusse, kui purjed on kokku rullitud ja teadvuse vahimadrus asutab masti otsast alla ronima... Kardinad oleksid tihedalt ette tõmmatud ja toas oleks soe, peaaegu lämbe ("Aga need põrandad! Jalad kipuvad ikka külmetama, küta palju tahad..."), me vaataksime teineteisele otsa, et veenduda selles, mida me niigi teame: kummagi pilgu raugust, naeratuse tasadust ei rüveta ükski soov, mis ulatuks kaugemale sellest koldest ja sellest lävest, ükski mõte, mis tormaks ette tollest õhtust, ööst ja puhkusest, mis kohe meid teineteise lähedusse usaldab; mõte tähendaks reetmist, aga meil kummalgi ei tule isegi mitte pähe seda mõelda; soov tähendaks ankruvandi läbiraiumist, aga me teame – mitte teadmisega (sest see oleks juba mõte), vaid päritud instinktiga, tundega oma lihas, mis meid tummalt ja leebelt teineteise poole tõukab nagu taimi ja loomi –, kuivõrd kasutu on soovida, kuivõrd lõplikult tühi on tahtmiste ulgumeri, kui tarbetu on mõtteski ette tormata sellest ööst, mille uni on ettekuulutus, ettevalmistus Teiseks uneks, Muutuseks, mis on ainus tõeline muutus, ainus tundmatu Uks, kust me ihaldame läbi minna, läbi minna ehk koos, kuigi sealt lastakse läbi ainult üksi, ükskhaaval – jah, see on meie ainus vaikne ihalus, ainus Soov, kuigi see pole mingi soov, sest see ei kiirusta meid tagant, me lihtsalt astume öö rüppe, samamoodi kui teineteise rüppe, nagu see olekski juba, võikski juba olla Nimetu rüpp; jah, muidugi oleks meil alles Jumal, sest põlvkondade jooksul pole veel kellelegi pähe tulnud mõelda, et teda võiks samahästi ka mitte olla, ja seni kuni viivtab too tundmatu rüpp, too kõigest Erinev, on Jumala harjunud nimi see, millega me

kutsume nii oma igapäevast leiba kui ka iseenda ja teineteise liha, mida see leib toidab ja mida me selsamal põhjusel mitte sugugi ei vihka ega jällesta ka selle kõige viletsamates avaldustes, ei, sest kuidas saab see liha, kummagi liha, olla vastik, kui ta oma kuuma hingeõhuga kiidab sedasama Jumala nime, ja kuidas saaksime me vihata ühtegi selle avaldust, kui ometi Jumala harjunud käsi puudutab seda igal öösel, tõugates ta unne ja pakkudes puhkust elust, leevendust isegi neile soovidele, mida me ei soovi, ja neile mõtetele, mida me ei mõtle – see käsi, mis sama leebelt haarab meil kord õlast ja tõukab meid näoli vastu seda valgust, mis kustutab nii valguse kui pimeduse, kõik.

Jah, me kaoksime samamoodi, kui see päev kaob tuisku, kustub neisse lumepööristesse, mis järelejätmatuslt jäält tõusevad ja oma valged õied hämaruses lahti löövad. Ja juba on see pimeduse õis, mis kerkib nende keskel.

Hambad risti suruda ja vastu panna pole mingi kunst. Aga hambad ristist lahti lasta, jah, lahti lasta...

Taaniel võiks väga vabalt olla minu mees, ma tean, et ta on seda võimalust mõttes kaalunud, ma näen seda tema näost, kui ta uksest sisse tuleb. Ta vaatab mind ja pole siiski kindel. Mõeldes on ta juba päris kindel olnud, sest mõeldes olen ma olnud selline, nagu ta tahaks, et ma olen. Kui ma oleksin tema mõte, siis ta abielluks minuga kohe. Võib-olla ta ootab ka minupoolset märguannet. Ta on ilus mees ja ta tahab, et talle ettepanek tehtaks. Mina olen ka selle peale mõelnud. Kui ma Taanieliga abielluksin, siis mul poleks vaja enam neid rumalaid raamatuid tõlkida, sest Taanieli firma asjad lähevad küllalt hästi. (Kuigi Veroonika läheks siis ära Pariisi ja Taanieli firma läheks pankrotti, sest mina raamatupidamist ei tunne.) Ma võiksin tõlkida pigem tema firma ärikirju ja reklaammaterjale, mida ma teen mõnikord niigi ja palju parema meelega, kui ma raamatuid tõlgin. Ärikirjad ei varja oma eesmärki raha teenida, nii nagu raamatud seda varjavad. Raamatud varjavad seda alati mingi Kõrgema Eesmärgi taha, vähemalt need raamatud, mida ma tõlgin. Kui ma nende peale mõtleksin, siis nad ajaksid mul südame pahaks. Öeldakse, et minu tõlked on "head". Ma ei saa sellest aru, kuidas nad saavad olla head, kui need raamatud on

nii rumalad ja edevad.

Igatahes, ma olen mõelnud, et Taaniel võiks olla minu mees. Siis ta hakkaks mind ajapikku vihkama või harjuks ära nagu mõne asjaga, nagu oma autoga, kuigi ta tahab seda juba uuema vastu välja vahetada ja mind ta tahaks ka uuema vastu välja vahetada, sest ta ei tea, mida ta tahab. Ta isegi ei tea, et tahab. Aga tahab kõvasti. Tahtmine on tema olemus, tema õnn ja õnnetus. Kui ma teaksin, mis need sõnad tähendavad. Ta tahab, et ta oleks ja et tal oleks see, mis ta tahab, aga ta ei tea täpselt, mis see on. Ta tahab, et nii mehed kui naised imetleksid teda, aga kui nad tõepoolest imetlevad, nii nagu Jason imetleb, siis see tüütab teda, sest see on tal siis juba käes ja seda ei saa enam tahta. Aga ma ei tea, mis temast saaks, kui ühel päeval keegi teda enam ei imetleks.

Raadios räägitakse täna vastlapäevast ja rahvakommetest. Kästakse kelgutama minna. Mul kelku pole. Tuisk ja sadu on üle jäänud, igal pool on palju puhast värsket lund, mis pole veel jõudnud määrduda. Jääbki vist külmaks. Tuisu ajal läks soojemaks, aga nüüd tulevad jäälilled aknale tagasi. Ma ei taha neid. Valgust on juba päris palju, iga päevaga on valgust rohkem, õhtuti hakkab taevas juba klaasiseks tõmbuma nagu täna, nagu praegu (ja kelgutamas jäi mul igatahes käimata), kõrgeks, valusalt klaasiseks, nii nagu see merejääd, millest ma valelikult kirjutasin ja mida ma pärast seda unes nägin ja mis oli nagu kroon, sest ta ääristas tervet kallast nagu sakiline kroon, nagu rohekad klaasikillud, õrn rohekas klaas, milletaolist klaasina olemas ei ole ja milles õhtuvalgus loitis, nii nagu loidab viimane sinine leek ahjus süte peal, õrn, peaaegu nähtamatu ja valusalt kuum, nii et ära mine ligigi, kõrvetab juba kaugelt, kui sa roobiga süsi kohendad, ja see kõrvetas ka, ainult külmaga, jah, see külm on määratud meid veel nii kaua kõrvetama, ja kõrvetama seda enam, mida enam valgus kasvab, päev-päevalt enam silmadele hakates, päev-päevalt vähem liha luudele jättes, lihagi läbipaistvaks, jäätaoliseks muutes, põletava jää taoliseks, kuni me kanname oma liha nagu jääkrooni, teravat lõikavat krooni, mida ma nägin samas unenäos, kus ma esimest korda nägin sind, mu Talvekaaslane, ja mis kumas õrnalt ja lootusetult nagu alati kumab taevas veebruari lõpu õhtutel, praegu, ja eredalt ja põletavalt nagu viimane, kõige kuumem leek ahjus sütel.

Ootan ma? Ja mis see siis on, mis ma ootan? Aga kui ma teaksin täpselt, siis ma ei ootakski. Ootus on see, et ei tea. Ma ei tea isegi, milline on kevad, kui ta ükskord tuleb. Praegu on talv ja ma võitlen päevast päeva külmaga. Öösiti on jälle alla miinus kolmekümne. Kui ma üks päev järele annaksin ja ei läheks keldrisse puid ja briketti tooma, ei teeks tuld ahju, siis ma oleksingi külmal peos. Küps, kange hommikuks. Seinad on hõredad, aknaklaasid loksuvad, palju siin siis vaja on!

Poiss käis jälle. Ta ei olnudki mulle vahepeal meelde tulnud, sest ma olin mõelnud ainult külmast. Täna ta ütles, et kirves on juba puu juure külge pandud. Ja et puu, mis head vilja ei kanna, raiutakse maha ja visatakse tulesse. Ma olen sellega täiesti nõus. Kindlasti mind raiutakse varsti maha ja visatakse tulesse, sest ma isegi ei oska ette kujutada, mis hea vili see võiks olla, mis ma kanda võiksin. Poiss meenutab mulle tulpi. Punast lihavat tulbinina, kui see ennast maa seest välja ajab, kõvasti kinnikeerdunud lehte, mis peidab endas õit, mis pole veel õieti maa pealegi jõudnud, mis alles ajab ennast mulla ja kulu seest valguse kätte. Kas mingid tõusmed peaksid ennast juba liigutama lume all? Vist küll mitte. Kui nad endid liigutaksid, siis oleks seda tunda. Maa võib olla sügavalt külmunud. Aga Poiss on just selline: ilus, terve ja pime. Ta alles kasvab iseenda sisemuses. Ükskord ta võib ju lahti minna ja ta ise ka ei tea, mis see siis on, milline õis. Ta räägib Jumalast, ilma et ta teaks, kas see, millest ta rääkida tahab, on Jumal või hoopis midagi muud. Näiteks Armastus; või Raha. Ma arvan, see on päris tavaline, et otsitakse midagi muud, kui arvatakse end otsivat. Ma usun, et siin valitseb koguni kirjeldamatu segadus. Ma usun ka, et mitte midagi ei saa millegi teise kaudu. Raha kaudu saab raha ja kes tahab raha, see peabki tahtma raha. Tahta natuke kõike kolme on sama hea, kui jäädagi puhkemata, jäädagi maapinnale jõudmata, saada maha tallatud, külma võetud või üles kistud. Kirves ongi juure peal ja mingit keskteed pole. Nagu pole olemas seda salapärast keskklassi, millest raadios räägitakse. On rikkad, vaesed ja võib-olla veel ka päris vaesed, vaesemast vaesemad, need, kes enam ei looda või pole kunagi lootnud. Vaesel võib olla auto, külmkapp ja televiisor, vaene jääb ikka vaeseks, sest ta arvab, et rikkus on asjade

summa. Poiss käskis vara vaestele jagada ja ma arvan aru saavat selle käsu mõttest: mitte et vaestel oleks seda vara vaja, mitte et see aitaks neil oma vaesusest vabaneda, vaid et see aitaks ärajagajal oma vaesusest lahti saada, saada vaesemaks kui vaene, rikkamaks kui rikas. Kõik me oleme vaesed, Taaniel, Jason, Veroonika ja mina ise. Taaveti vaesus on tema uus auto, mille ärarastamine või purukssõitmine oleks katastroof. Jasoni vaesus on tema rippumine korruga Taanieli ja oma kuulsusejanu küljes, mille aritmeetiline keskmine on see keskmiselt korralik palk, mida ta teenib oma riigiametis. Minu vaesus on see korter siin jõeluhta vajuvas majas, mu tõlked, millest piisab rahulikuks äraelamiseks, sest selleks piisab nii vähesest. Milleks osta riideid, kui neid võib saada tasuta või peaaegu tasuta, sest Saksamaa, Prantsusmaa ja Rootsi vaesed ostavad endale lakkamatult uusi riideid, et neist lakkamatult tüdineda. Veroonika põlastab neid "vanu kaltsusid" ja kadestab mind salaja, sest ma näen nii stiilne välja. Aga pole midagi lihtsamat kui "stiilne välja näha". Igaüks võiks, kui julgeks. Ja ikkagi olen ma täpselt samasugune vaene kui teisedki: nii nagu Veroonika hoiab kinni oma hästiteenivast mehest, hoian mina kinni oma unelevast, liikumatust elust, sellest aknast, kust ma saan vaadata pajusid, sellest puutumatuses, mille tagab mulle mu korter. Lõppude lõpuks on mul hulk asjugi, aga vaevalt neid "vaestele jagada" õnnestuks, sest kellelgi poleks neid vaja: vanu odavaid lauanõusid, vanu odavaid raamatuid, vana odavat kirjutusmasinat, must-valget televiisorit, mis ammugi enam pilti ei näita, raadiot, mis mängib ainult teatud kindlas asendis ja vaevalt et kolimist üle elaks, riideid, mis uuest peast midagi isegi on maksnud, ja kassi, kes ei kuulu mitte mulle, vaid sellele suhtelisele turvalisusele, mida talle siin korteris pakutakse. Täpselt nagu minagi.

Valgust on päev-päevalt rohkem ja külm võtab ennast selle valguse käes alasti. Pruunikashalliks tallatud lume seest läigivad jääkühmud, nagu kasvades välja tänavate pinnast, külma kondid, mis seda kõvemaks ja kangemaks saavad, mida enam rahva tallad neid sõtkuvad.

ELIN ERMAN

NUPP

Päike äratas ta. Kuigi kevad polnud veel teab mis kaugel, oli päike siiski juba soe ja talvehämaruse taustal veel eriti hele. Nii nagu ta talvel ei tõusnud iialgi enne päikest, ei saanud ta nüüd enam rahulikult magada, kui päike oli juba kohal.

Ta lesis veel viivu mõnusalt voodisoojuses ja sirutas siis end. Viskas jalad üle voodiääre, tõusis ja astus teise tuppa. Ta vajutas nupule ja läks siis pissile.

Ta tuli tagasi, visanud käigu peal näole peoga vett, ja jalad astusid iseenesestmõistetavalt laua juurde. Äkki nad peatusid. Masin oli vait. Kas ta ei vajutanud siis nupule? Võib-olla ununes, kuigi see ei saanud võimalik olla. Ta vajutas uuesti nupule ja nägi, kuidas roheline tuluke korraks välgatas ja siis kiiresti taas kustus. Ta ei uskunud oma silmi.

Ta ootas natuke aega ja vajutas uuesti nupule, nüüd juba hoolikamalt, mõtestatult, oma tegevusest teadlik olles. Roheline tuli süttis, masin urahtas, tuli kustus ja masin surises mõtlikult. Käivitumist ei järgnenud.

Ta luges kahekümneni ja vajutas jälle, seekord jõuliselt, püüdes tungida masinasse nii sügavale kui võimalik. Kaks kiiret plõksatust järgnesid teineteisele. Vaikus.

Ta läks teise tuppa, istus voodiservale ja mõtles. Ei saa olla, et masin ei käivitu. Tal pole kindlasti midagi viga, sest eile õhtul enne magamaminekut oli ta täiesti okas. Ja vahepeal ei olnud midagi juhtunud. Nupp ilmselt lihtsalt natuke jupsib, tuleb rahulikult proovida. Küllap käivitub ta ikkagi kohe. Peaasi oli rahulikuks jääda. Midagi hirmsat pole juhtunud, kõik on kindlasti alles, tuleb ainult õieti nupule vajutada.

Ta läks tagasi masina juurde, toetas ühe käega masinat tagant, teisega vajutas nupule. Võimalikult tavaliselt, nagu poleks midagi olnudki. Ma ei pane seda pahaks, käivitu nüüd päris tavaliselt.

Klõpsatus, tuli vilgub, kiiresti järgneb veel üks klõpsatus, vaikus.
Rahu.

Üks. Kaks. Kolm. Neli. Viis. Kuus. Seitse. Kaheksa. Üheksa. Kümme. Üksteist. Kaksteist. Kolmteist. Neliteist. Viisteist. Kiirustamata. Kuusteist. Seitseteist. Kaheksateist. Üheksateist. Kakskümmend. Tuleb oodata, kuni ketas seisma jääb, enne kui uuesti proovida.

Veenev mõjukas soliidne vajutus. Klõps. Ei midagi.

Loe rahulikult. Üks. Kaks. Kolm. Neli. Viis. Kuus. Seitse. Kaheksa. Üheksa. Kümme. Üksteist. Kaksteist. Kolmteist. Neliteist. Viisteist. Rahulikult. Kuusteist. Seitseteist. Kaheksateist. Üheksateist. Kakskümmend.

Kerge ja tasane, põgus ära'nd pahanda sõbralik vajutus. Roheline välk läbistamas tülitajat. Surin.

Üks kaks kolm neli viis kuus seitse kaheksa üheksa kümme üksteist kaksteist kolmteist neliteist AEGA KÜLL viisteist kuusteist seitseteist kaheksateist üheksateist kakskümmend.

Väga aeglane sõrme surumine üha sügavamale. Tuli lööb põlema, korra sähvatab parempoolne, mõned hakkajad hääled, vaikus.

Ükskaks kolmneli viiskuuseitsekaheksa üheksa kümme üksteist kaksteist kolmteist neliteist, nüüd pead eriti pikkamisi lugema, ketas hakkas juba rohkem pöörlema, viisteist kuusteist seitseteist kaheksateist üheksateist kakskümmend.

Ka kaks sõrme mahuvad klahvile, nii saab vajutuspinna suurendada. Plõksatus on endistest valjem.

Un deux trois quatre cinq six sept huit neuf dix onze douze treize quatorze quinze seize dissept dishuit disneuf vingt.

Taas tasakesi pikkamööda kaks sõrme. Taas.

Ta liigutas hoolikalt kõiki juhtmeid, mis kastist väljusid, sakutas tugevasti kontaktikohti, kuigi teadis, et seal ei saa süüd peituda. Ta trummeldas korra arglikult, meeldetuletavalt masinale, hommik on käes, oleme maganud küll, nüüd on aeg päevaga peale hakata. Masin ei vastanud.

Ta kaalus mõtet teda raputada, aga see tundus liiga vägivaldne. Vaba tahe peab peale jääma. Vägivalda ei tohi mängu tuua.

Ta tõmbas kardinad eest ära. Päike paistis väga eredalt, kõik oli valgust täis. Õnneks avanes see aken varju sisse. Lumi sätendas vastu.

Mare Tralla.
"Second-hand lovestories".
Galerii "Vaal",
Juuni, 1996.

Naabermaja jääpurikad tilkusid rahulikus rütmis.

Ta kuulis ärevat nõudlikku koputust. Teisel pool klaasi seisis sakris tihane ja vaatas talle otsa. Ta vajutas nupule, tihane virutas kõigest jõust nokaga vastu klaasi. Ei purunenud. Ta vaatas mulle otsa ja ma ei teadnud, mida ta minust tahab; ta kõhualune oli määrdunud, üldse oli ta kuidagi hall ja räabakas. See on talveväsimus. Ma vajutasin nupule, ja ta jalutas väarikalt mööda aknaplekki minema, heites mulle vaid ühe üleoleva üleõlapilgu. Tundsini end mahajäetuna ja vajutasin vihaselt nupule.

Vastasmaja kööki ilmus helesinises alussärgis mees ja astus külmutuskapi juurde. Ta võttis sealt midagi ja viis käe suu juurde. Ta ei näinud mind. Ma vajutasin nupule ja ta pani külmutuskapi ukse kiiresti kinni. Ta kadus köögist.

Ma rõhusin nuppu ja kööki ilmus naine. Tal oli roheline tulukese värvi riietus ja ta pani kannu tulele. Siis läks ta vannituppa end pesema.

Ma vajutasin nupule ja jäin ootama, mis juhtub. Mu vaatevälja ilmus habetunud mees, kes sõitis jalgrattaga üle lume. Tal oli pakiraamil tume komps. Ta vaatas otse enda ette.

Ma surusin nuppu ja näe, üks väike poiss kõndis süvenenult lumevalli teravat serva mööda, ranits seljas, käed taskus. Teel varasalvede juurde.

Ma surusin nupule ja naine tuli kööki. Ta tiirutas seal asjalikult ringi ja istus siis laua taha. Kohe saabus kööki ka mees, ta oli halli pulloveri selga pannud ja istus naise vastu. Ainult nende peanupud jäid alles. Kehad olid lahkunud. Söök voolas takistamatult peadesse ja sealt laua alla. Ma lõin korduvalt närviliselt nuppu, aga nad ei lõpetanud.

Ma vajutasin nupule ja kaks tüdrukut hüppasid sünkroonselt üles-alla. Mõlemal olid tutiga mütsid ja lillad joped. Rõõmus süsteemsus.

Ma tonksasin tüdinult nuppu ja sealt ta tuli, ta lähenes suusatades mööda kõnniteed. Ta suusatas diskreetsel, enda ette, mitte kõrvale suunatud uisusammul, aeg-ajalt takerdus suusk mahariputatud liiva. Ma tundsini vaid õhu liikumisest tekkinud vihinat ja ta oligi silmapiiri taga.

Ma rabasin põidlagaga vastu nuppu ja eemalt ligines postiljon. Ta tuli rutates minu suunas ja ulatas mulle värske *Postimehe*. Ma noogutasin

talle sõbralikult ja vajutasin nupule ja midagi ei juhtunud, kedagi ei tulnud, tänav oli tühi, vastasmaja aknad surnud, tihane kadunud. Peab vist tegema ühe hommikukohvi ja asja üle järele mõtlema.

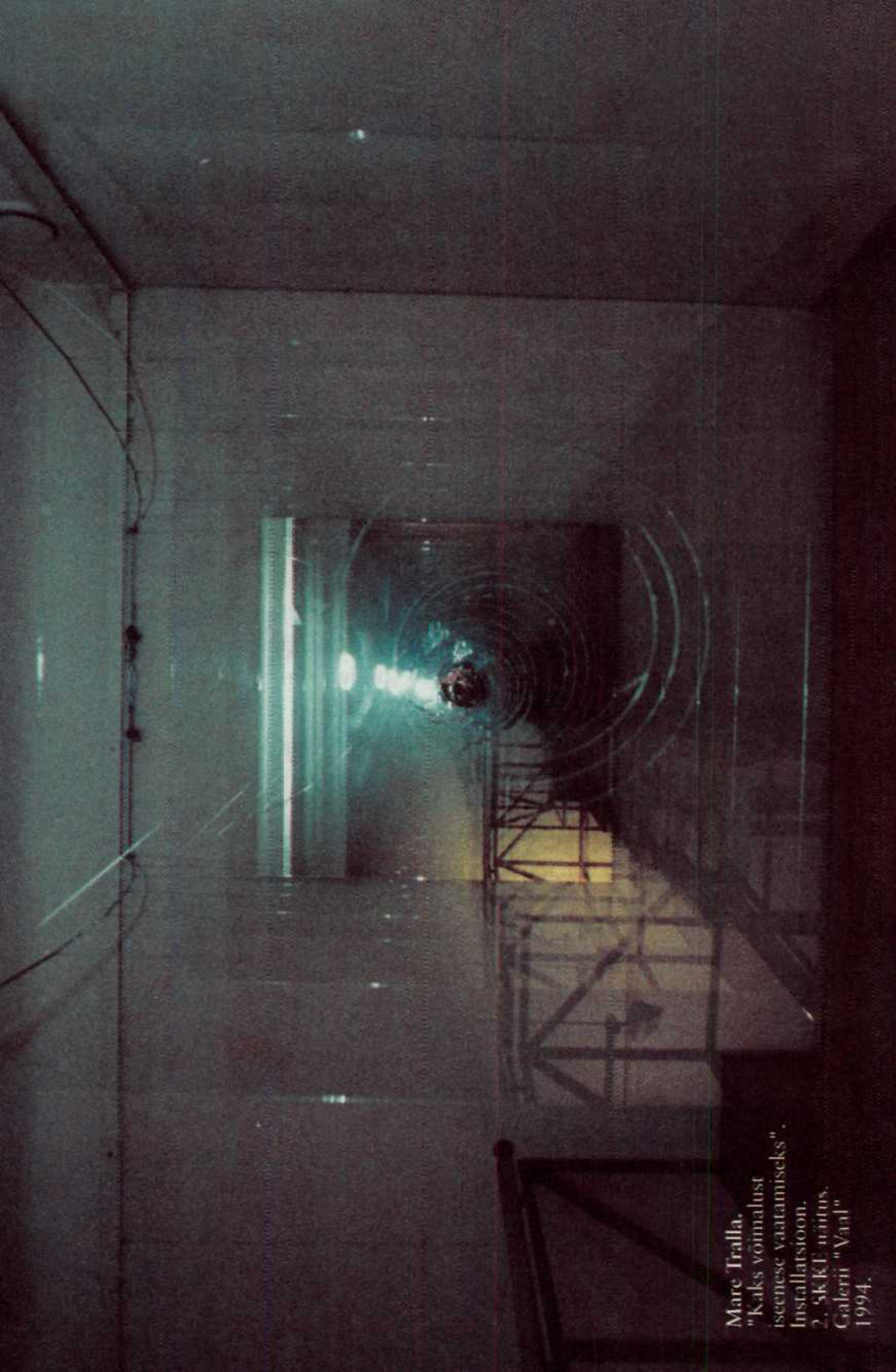
Ma tulin kohvitassiga ta juurde ja panin talle raadio mängima; kui ta kuulata tahab, peab ta sisse lülituma. Ei, teda ei huvitanud. Ma tundsin piinlikkust – kes küll raadio igikorduva üheplaanilisuse pärast tunneks vajadust end käivitada – seda ei ole. Ainuke mõte võib neil olla unenägude mitmekesistamisel, aga ma pole seda raamatut ekraani ligiduses lugenud, ma loodan, et ta ei tea seda. Ja kas ta saab unenägusid näha, kui ta pole sisse lülitatud?

Lasin maki pealt Suede'i ja klõpsutasin nuppu. Aga tundsin samas, et see ei mõju enam. Liiga palju on seda kahte kasseti kuulatud.

Kohv sai joodud. Nupp ei kuuletunud. Ma vaatasin kõrvaltoast paistvat ülestegemata voodit, vajutasin veel korra nupule ja läksin siis voodisse. Milline vedamine, et ma polnud öösärki päevariietuse vastu vahetanud. Siin polnud midagi teha.

Ta puges sügavale teki alla ja pani pea, nagu tavaliselt, ühe padja peale, ja teise, suurema padja, sein ja pea vahele, põske põgusalt puudutama. See oli väga mugav voodi, üks mugavamaid maailmas, sest tal oli palju mälestusi sees. Neile ei pääsenud ligi ühegi nupuva jutusega, ta teadis seda ega tahtnudki kuhugi vajutada, ega tahtnudki ligi pääseda, seda maailma avada.

Ta sõitis bussis ja kuulas häält: kui te midagi soovite, siis palun vajutage sellele nupule teie pea kohal. Ta vaatas üles ja nägi päikest taevas paistmas, ümmargust, kahkjat. Ta küünitaskätt ja vajutas. Kõik läks pimedaks. Nad olid koos istunud, algul ei olnud laetuli millegipärast põlema läinud, nad kõik käisid kordamööda nupule vajutamas. Siis ühel hetkel hakkas ta ise põlema, põles soojalt, rahulikult. Nüüd siis jälle pime. Vahepeal oli ju päike looja läinud. Ta ei teadnud, kuhu peaks vajutama, aga puudutas siiski midagi ettevaatlikult. Kohe hakkas lift kusagilt altpoolt tulema ja ta hingas kergendatult. Jaa, nupp oli värvunud punaseks. Hääl katkes kusagil sealsamas, ukсед avanesid. Seal oli veidi mahapudenunud krohvi, lohakalt laotud tellised, nurgas vedeles kellu. See kõik oli kusagilt sinna kohale saabunud, nupuvajutuse peale. Ta naeratas neile tänulikult, aitäh, selge, äratuskell helises järelejätmatult, ta küünitaskäe, libistas käega üle

Mare Tralla.
"Kaks võimalust
iscenese vaatamiseks".
Installatsioon.
2. SKKE näitus.
Galerii "Vald"
1994.

Mare Tralla.
"Kaks võimalust
iseenese vaatamiseks",
Installatsioon.
2. SKKE näitus,
Galerii "Vaal"
1994.

kella – seal polnud enam seda nuppu, kust pirinat saaks ära vajutada. Äratuskell helises lõpmatult, ta oli jõudnud kõige ülemise ukse juurde, jah, palun, te olete õigel teel, vajutage siia ja peatselt ilmub roheline tuli, te ju mõistate, te peate siin seisma, teised liiguvad, teie seisate, ta seisis pangaautomaadi ees ja vajutas nupule ja sealt voolasid välja valerahad; ta ootas, et sekka satuks ükski ehtne, ei, kõik olid valerahad, ta kuulis häält: see on sellest, et sa vajutasid valele nupule. Kas sa ei tea siis, et rahaautomaatidel on alati kaks nuppu, üks, millele vajutades saad õiget raha, ja teine valeraha jaoks? Ma tahan viia hiire märke "close" kohale ja siis ühe klõpsuga sulgeda maailma, tundis ta nii tungivalt keset unenägu, et pidi ärkama.

Ta ärkas taas ja jätkas taas. Ta klõpsutas nuppu ja röstis siis hommikuleiva. Ta võttis raamatu arvuti kõrvale, luges ja klõpsutas, klõpsutas ja luges. Ta kastis lilli, vahel nuppu vajutades, ta püüdis välja mõelda erinevaid strateegiaid – ei midagi. Ta oli seal kogu päeva, päike oli ammu kõrgpunktilt taandunud, kõige suurem jääpurikas oli vahepeal alla kukkunud. Ta jälgis päikese aeglast liikumist taevavõlvil ja talle meenus, kuidas ta oli kord üksinda suvilas viibides veetnud terve päeva päikese käes kõhutades ja lugedes. Päike liikus mööda muruplatsi kiiremini, kui ta oleks osanud arvata, varjud vahetasid oma asukohta, ta pidi taas ja taas oma tekiga edasi nihkuma – kuni lõpuks leidis end otse maasikapeenra vastast. Enam ei olnud kuhugi taganeda, päike vajus sireliheki taha, ta oli kusagil olemas, aga mitte enam tema juures. Aga ta oli oma mahajäetuses siiski tänulik selle päeva eest, mil ta oli esmakordselt näinud aja liikumist.

Nüüdki polnud enam kuhugi edasi liikuda, side oli kadunud, ühendust ei tekkinud. See oli otsa saanud, võib-olla oli tekkinud mingi valeühendus juhtmetes, tema vajutatud tähed olid hakanud liikuma vales suunas, iga täht, millele ta vajutas, tuli seest ära, jäi ära, tema aina klõbistas tähelt tähele, kuni enam midagi polnud sisse jäänud, ta oli kõik nad järjest välja kutsunud. Hädaolukorras jäi ainsaks võimaluseks ühendusteel sulgeda, lasta tekkida illusioonil, et kõik on seal sees, aga ligipääsmatult seespoolsusesse suletud.

Väljas pimenes, kui ta otsustas loobuda kõigest. Loobuda kõigest oma tähtedest, sõnadest, fraasidest, kogu enda poolt loodud maail-

mast, oma elust. Veel korra vajutas ta lootusetult nupule – ei enam klõpsatustki. Eimidagi. Lõpp.

Ta tõusis toolilt, kui masin hakkas tasakesi surisema, ekraan lõi helendama ja ekraanile ilmus tuttav sõnum: *booting hard disk, starting ms-dos* ja kõik juurdekuuluv.

Lummatult põrnitses ta helendama löönud ekraani ega näinud enam, et taevavõlvile oli kerkimas suur ja ümmargune NUPP.

KAUKSI ÜLLE SVEN KIVISILDNIK

TANDSJA PÜHÄLIK

Edimäne pilt'

Tegeläseq:

BARBARA JULIANE von KRÜDENER, sündünü von Vietinghoff – mõisaprovva, 50 aastakka vana, valgõndõt pääga, näütäs vällä hulga noorõmb.

LIISEN JA ROOSI – tiinjätütriguq.

KELLNER – tävven elojoun miiss', inneskine vang', käevarrõq täto-veeridüq.

Magamisetarõ Viitinä härbänin. Juliane maka lajan korgide otsõga nuppõga sängün olgi pääl katõ tütrigu vaihõpää.

JULIANE (väherden): Aleksander, Aleksander, 'merci ...merde... (jne prantsusõ keeli, heräneden pand käeq kokko ja hõikas energilid-selt) Kitetü olguq 'Jeesus 'Kristus!

(Tütriguq pandva ka tassakõistõ käeq kokko ja sis nä kolmõkõisi palvõtasõq. Tütriguq palvõtasõq kergüisi ja lippasõ minemä linatside hammide väel. Mürähtüs ja kausi kollin.)

Mare Tralla.
"Eesti unistused".
Performance.
4. SKKE näituse avamine.
Tallinna Kunstihoone.
1996.

Mare Tralla.
"Eesti unistused".
Performance.
4. SKKE näituse avamine.
Tallinna Kunstihoone.
1996.

JULIANE (*palvõtas, ei kuulõq midägi*): Kitet olguq Jeesus Kristus. Jääq uma armuga igäveste miiq manõq, et kur'a vaimu kurjus meid takan kiusama es päsnuq. Ja uma synaga jääq miiq manõq, et sino vaimu võimsus meid täüdäs sakõstõ rõõmuga. Kitet olguq Jeesus Kristus. Kellner!

KELLNER: Kyik um 'häste. Ma olõ vaba.

JULIANE: Mis, kas midägi um 'juhtunu? 'Kellner, kas midägi um 'juhtunu?

KELLNER: Eiq, midägi olõ-i.

JULIANE: Egas sa hobõsõkõsõlõ 'kurja tii es?

KELLNER: Ma 'ütli, et midägi olõ-i 'juhtunu, kas sa es kuulõq vai.

JULIANE: Kas sa tunnõt hinnäst halvastõ?

KELLNER: Ma olõ ärq väsünü. (*Istus sängü veere pääle.*) Ma es saaq 'tuuga 'kõrda. Ma es saaq tuud 'tettüs, Juliane.

JULIANE: Kon sa kyik üü ollit, määne sa 'vällä näet?

KELLNER: Ma Kassikõrdsi man sõl'mssi uh'aq lasipuu 'külge, pei kinni, kai, et võta olut. Ma 'mõtli, et tuu oll' oluq.

(*Kolistaminõ.*)

JULIANE: 'Liissen, saq vai?

LIISSEN: Ma tulõ, ma tulõ.

ROOSI: Külq vällän um 'täämbä kuum.

JULIANE: Märgiq 'näütäse 'kuuma, võiollaq tulõ 'pikset?

LIISSEN (*pelgigult*): Sis es 'toht'nu 'laskõ ine'miisi 'nurmõ.

JULIANE: 'Kellner, las jääseq 'palvusõniq tarõ manuq. Mullõ 'miildü-i, ku 'piksega välän oldas. Tuu 'vaivas mu süänd. Ma taha-i, ku müristä ja 'välki lüü. Ma saisi tuu süküs 'aknõ man. Pihlõmar'aq olli verevõq. Tä tull' üle uulidsa ja välk lei tälle 'õkva pääle, ma olli 'õkva man, nii kümme 'sammu vaest... Meid ekä 'ütte lüü, ku mi ei 'pallõ. 'Pallõmi 'kyiki ine'miisi iist, kiä välän. (*Kellner um vahepääl hinnäst sängü pääle visanu.*) Kitet olguq Jeesus Kristus. Ja käänaq miiq päält ärõq uma viha ja pästõq ärq meid sjoost kangõst surmahirmust. Kyik luudu asjul tulõs hukka minnäq ku nuhklõs Sina ja tuuperäst armu. Armu mi pallõmi ja halastust noilõ, kiä tüütäse välän inne sato vai müristämise aigu. Armu mi pallõ. Kitetü olguq Jeesus Kristus.

JULIANE: 'Kellner, 'pallõ tä hinge iist nikagu ma mõsõ!

KELLNER (*vidä hindä põlvildõ ja 'pallõs tasaligult*).

(*Tõnõ tüürik tulõ tagasi rätiga ni tõnõ viikausiga. Proova mõsk hinnäst, 'leotas ja kohrutas hiust, pand räti 'päähä ni keerutas tsutsu sallitandsu muudu.*)

LIISSEN: Provval oll' vaest rassõ üü.

JULIANE: Peräst 'süüki võtami 'lätläseq 'vasta. Puul' 'aastat ma es tunnõq söögi 'maiku, siidi silehüst, es süüq, es lasõq midägi ummõlda. A sis tull' kängsepp. Tuu hünisi 'myyti 'võttõn ja ma 'küsse, et kuis tä saa lauldaq, ku ilm kisk 'saolõ. Kängsepp ütäl', et 'ryym 'nakkas ristist. Ja sis ma 'palssi ja mu miil' sai lahhes. Ma sai 'arvu, et kyik 'nakkas ristist. Tulõ tetäq tüüd ja palvõta.

KYIK: Kitetü olguq Jeesus Kristus.

(*Tüütriguq nakkasõ provvat ehtmä. Andas kulunu kleit ja küpär.*)

JULIANE: Midägi 'lihtsämbät, 'ots'kõ midägi 'lihtsämbät, sjoo istus 'häste, midägi 'sirgõmbat, kõvõmbat.

TÜTRIK: Pai provvakõnõ, sa olõt nii illos sjoo kleidiga, 'täämbä tulõ 'vyirit kah, pidänü iks sjoo 'pandma.

JULIANE: Eiq, sedä ma ei panõq, sjoo jääss ärq 'andmises, 'kinkalõ 'kleiti vajja. (*Lask sälgä aiaq kulunu narmõndava pitsiga kleidi.*)

JULIANE: 'Liissenikene, olõs sa nännüq mu 'kleiti, mille Le Roi ummõl'. (*Näütäs kleidi päält, kuis ja kost tu kohruvallaq hoitsõ.*) Sääne oll' madam Sändil salongin lossin. Tuu es mõistaq 'rõivin 'kävvü. Napoleon ai tä 'säantside 'kleite peräst joba Pariisist 'vällä. Naanõ oll' täl külq kinä inemine, a tä esiq oll' ikäv, ikäv ni mynikõrd esiki 'ohtlik. Ai de Staeli minemä, et Pariisin ellev t i m ä (*Napoleon*).

Tõnõ pilt

Tegeläseq:

JULIANE BARBARA von KRÜDENER, MÕISAVALITSÕJA von RENNENKAMPFF, VANA LÄTI NAANÕ, NUUR' LÄTI NAANÕ, SANT' JAAN, suur ja tukõv miiss', KELLNER.

Vastavõtt. Kabinetin.

KELLNER: 'Mõisavalitseja ei tahaq inämp 'uuta.

JULIANE: Mille sa tedä sis 'sisse ei kutsuq?

Mare Tralla.
"Mänguasi / A Toy".
Video. 1osa.
1996.

14

Vasakul:
Mare Tralla.
"Mänguasi / A Toy".
Video. 2osa.
1996.

KELLNER (*porisas midägi ja lätt ussō taadō mõisavalitsōja perrä*).

JULIANE: Kitetü olguq Jeesus Kristus.

MÕISAVALITSÕJA: Ma 'üttele, et 20.

JULIANE: Kuis sa võit mitte 'arvu saiaq. Ku um üteld 500, sis um 500.

MÕISAVALITSÕJA: Hääl juhul 50. Egä 'puul'päiv tuusama joba puul 'aastat. 50 um ja inämb ei olõq.

JULIANE: Um vajja 500 ja 'lõunas um 500 ja viil paremb 600.

MÕISAVALITSÕJA: Ei saaq.

JULIANE: 500 piät olõma. Ja 500 piät selle olõma, et muidu tulõ suur' ynnõtus, taivas lätt 'pilve ja välk 'nakkas 'lüümä, egäüte või 'pikne 'maaha lüvväq. Inne toda lätt pümmes, pümmes ja sis um tä ristsällüti maan ja koolnuq. Kuis 'saagi maq su-sugutsõlõ 'tervele mehele 'selges tetäq, misasi um agoonia, mis um maailmalõpp vai mis um tuu, ku päiv niild kuu 'alla. Mineq sinnäq 'tõistõ 'nukka. Tulõq no nigu aadlimiiss' üle tarõ. Ma saisi aknõ man ja esiq näi. Lätt pümmes ja välk valgustas su näku seestpuult, sa elät, tuli um valla, sõrmõotsasuurusõ raheteräq pesvä ja sa tunnõt, et sjoõ olõ-i viil maailmalõpp, a märgiq ummaq käen. Nii, noq välk lei sinnu, jääq saisma, sataq maaha, halu ja vaiva hellü um kuuldaq, saq jäät tasatsõs, väetis. Olguq 600. (*Palvõtas pominallaq*).

MÕISAVALITSÕJA: Ei saaq.

JULIANE: Egaq sul nuuq pisaraq silmän ei olõq?

MÕISAVALITSÕJA: Ma pelgä.

JULIANE: Kuis sa ummõhtõ ei usuq, mis ma sullõ kynõlõ.

MÕISAVALITSÕJA: Lõikus ei tulõq suurõmb asi, vili jääss nigunii maaha, ku provva kyikaig talopoel puul'päivist lask luuslanki lüvväq.

JULIANE: Kuis sa nii taipamadu võit ollaq. No mis kassu um pallõmisest ilma söömäldä.

(*Kellner tulõ sisse.*)

MÕISAVALITSÕJA: Mõisa saagiq olõ-i inämb nuuq miä inne olliq... Talopujaq umma laisas jäänüq. Provva um nä ärq hellitänüq.

JULIANE: Kuul' piät sügüse tüüle nakkama.

MÕISAVALITSÕJA: Ei saaq.

JULIANE: Müüq! Latsi piät koolitama. Nä piät op'ma palvõtamist, rehkendämist, lugõmist. Maailmalõpp tulõ, ku inemiseq ei eläq kasi-

nahe, ei avida ütstõist ja ei palvõda. Kuri tulõ.

MÕISAVALITSÕJA: Ei kannaq vällä.

JULIANE: Täambä ummaq kyik palvõtunni tulõman ja kyik piät süvväq saama. Um jo nii, Kellner, sa jo kutsit kyiki.

KELLNER: Läti naaseq umma 'jõudnu.

JULIANE: Kutsuq sisse.

(*Läti ususysarõq tulõva.*)

JULIANE (*juusk vasta, kallistas ja mudsahtas naisi*): Kitet olguq Jeesus Kristus.

VANA NAANÕ: Neitsi Maarja um armuline. Suur' teno provvalõ jahukoti iist. Mõtli, et panõssi kartoliq maaha, a seemet es olõq. Kiäki es annaq lainus kah. No näet, kuis Jummal' avitas. Neitsi Maarja olguq tennät.

JULIANE: Kitet olguq Jeesus Kristus. (*Kallistas vanna ja sis nuurt naist.*) Kas sa tunnõt Neitsi Maarjat?

NUUR' NAANÕ: Täl oll' rohiline kleit. Ma näi, paistu nigu tolmu-nõ, nii et ma tahtsõ pühästä tolmu tä undrukust, a sis ku ma lätsi, ma näi, et tä oll' pildi pääl.

JULIANE: Kas sa tahat tedä inämb tundaq?

NUUR' NAANÕ: Täl um nii illos kleit. Provval um ka illos kleit.

JULIANE (*nakkas kleiti säläst ajama*): Võtaq hindäle, ma anna sullõ.

NUUR' NAANÕ: Pai provva, ma ei tahaq.

VANA NAANÕ: Leeri jaoss piäss olõma midägi krelli.

JULIANE: Annaq mullõ andis, neitsi Maarja, jälqki ma es saaq arvu su tahtmisest. Kellner!

KELLNER (*um saina naalõ toetõdõn suigatanuq*): Jah.

JULIANE: Tuuq kambrõst valgõ kleit. Liissen ja Roosi käkeq tuu ärq, otsiq üles ja tuuq siiäq!

VANA NAANÕ: Teno neitsi Maarjalõ – *Läti naasõ nimi* – saa no leerin illos.

JULIANE: Kellner, kas saa joq? Kellner!

KELLNER (*tulõ valgit pulstõ kangli all*): Jah.

JULIANE: Sjoo (*tõmbas ilosa kleidi sirgõs*), sjoo um à la Roi. Valerie. Ku mu raamat trükiti, sis telliti kyik sääntse kleidiq, naid oll' Pariis täüs, Josephine kand' ynnõ valgit kleite. Panõq sälgä, kaemiq,

kuis istus. (*Nuur' naanõ taht ummi rõivide pääle tõmmata. Juliane käsk rõivaq inne alt är võtta. Tulõ vällä, et noorõl naasõl olõ-i prundsi all pükse.*)

JULIANE: Halastaja Neitsi Maarja, taganõ must, saadan. Mille ei olõq pükse. Pükseq piät jalan olõma.

VANA NAANÕ (*hiit põlvildõ*): Halastaja neitsi Maarja, provvakõnõ, meil olõ-i rõivatükükeстки.

JULIANE: Annaq andis, Neitsi Maarja, mu süä um kalg' ja silm kinniq, annaq valgust, et nätäq, annaq heldüst. Kellner, mineq viiq nä mu kummuti manuq, et nä saassi säält võtta.

KELLNER: Tagamõtsa Jaan uut.

JAAN: Tervüst, provva.

JULIANE: Kitet olguq Jeesus Kristus.

JAAN: Suur'särgi peräst.

JULIANE: Lämmi um.

JAAN: Süküs tulõ, pihlõmar'aq joba vereväq. Pia nakkasõ külmäq vihmaq tulõma, vajja Lätti minnäq.

JULIANE: Loeq salmi.

JAAN: Ei tiiaq salmi. Määnest salmi?

JULIANE: Sa talvõl ütlit, et ku muhk pään ärq süttüs, tulõ salm' mülde.

JAAN: Es tulõq. Ma tiie hulga salmõ, a ku mu riikene mäest alla sõitõn vasta kõivu pand. Noq lüüq vai maaha, mitte ei mälehtä.

JULIANE: Tuud iks mälehtät, miä Lätimaal loit. Kasvai säänest: Kerikusten, Kellämäel, Sookautsun, Sakkaril, tapõti kitsi ja tapõti lambit, veri juusk'. Visati kivvega, es andaq vaesõlõ raasakõistki. Igävõdest aast igävõeste, aamen! Hukatus tulõ. Kas sa pattu ei mõistaq pelädä. Kullõ, kuus müritäs. Kellner.

JULIANE: 30.

KELLNER: 500.

JULIANE: 30, rohkõmb ei saaq.

KELLNER: Tuust ei mõika. (*Kellner pand piidsa päähä ja tands'.*)

Kolmas pilt'

Tegeläseq:

I KÜLÄNAANÕ, II KÜLÄNAANÕ, I MIISS', II MIISS'.

Välän. Söögitegemine. Paaq keeseq. Külänaasõq sekässe suuri püürega putru.

I KÜLÄNAANÕ: Põll' piät kyikaig valgõ olõma.

II KÜLÄNAANÕ: Provva taht, et virk ja puhas piät olõma.

I KÜLÄNAANÕ: Helde inemine um mi provva.

II KÜLÄNAANÕ: Kulõq tä iks tsipa imelik um. Kyikaig kuulutas viimsetpäivä. Ja miä tuu Kellner nigu kutsik täl kyikaig perän käü.

I KÜLÄNAANÕ: Tuu um noidõ viimsepäävä märke peräst.

II KÜLÄNAANÕ: Kuimuudu märke peräst?

I KÜLÄNAANÕ: Üte käe pääl um rist' ja huss' ja tõsõ käe pääl piksenuul'. Ma esiq näi: ku tä kirjä kirot', oll' täl hammõ käüss üles käärit. Kynõldas, et muu kihä pääl ummaq viil hullõmba märgiq.

II KÜLÄNAANÕ: A no provva esiq pelgäs nii viimsetpäivä.

I KÜLÄNAANÕ: A helde um: süüt inemiisi ja puul'päiv um prii, olõ-i kunagi säänest ello olnuq.

II KÜLÄNAANÕ: Ravitsõjat täst joht olõ-i. Rohtõ ei annaq. Ja mis tä tuust piksest pelgäs?

I KÜLÄNAANÕ: Taudis ka pidä ekä tõpõ. Tiiä-i, tuu kallistamine ja mus'otamine ka ei olõq õigõ asi.

II KÜLÄNAANÕ: Provval um väega hää süä. Kuis tä kyigilõ kykkõ and.

I KÜLÄNAANÕ: Lätläseq lätvä kuurmidegaq minemä. Käü näid kokko sääntsit ja mäantsit.

(Meheq tulõva.)

I MIISS': Kas maitsa ka saa vai?

I KÜLÄNAANÕ: Vai maitsa, provva ei lupa q inne kuunolõkit andaq.

II MIISS': A maq võta.

I KÜLÄNAANÕ: Tohoq, taa olõ-i viil ärq keenüq, kas sa no nii näläne olt.

II MIISS': Koton anda-i puul'päivist süvväq. Senni tänitäs, et külq

provva toit.

I MIISS': Mis täambä um, kas lammaš vai kana?

I KÜLÄNAANÕ: Suurmapudõr suidsukõrnidegaq.

Neläs pilt'

Jutus.

Põlvili ringin, provva üten otsan, tõsõn otsan pudrupaaq, jutussõ aigu tougatas nõrgõmbaq provva poolõ ja tugevambaq pudrupaa poolõ. Uskliku lauluq itaalia ja võro keeli. Kellneril viimädsepäävä märk, 1 tüüp käpikälläq, jalg sirgõ.

12. Jeesus, mino eloläteq, kiä mu pästnü surma käest,
Oh, kuis pall'o rassõt hätä kannahit sa mino iist;
Sina olõt vaiva tundnu, mino surma esiq kandnu.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoõ iist.

2. Sina olõt teotõdu, palgõ pääle süleldü,
Sõimatu nink naarus peetü, vangitu nink kõüdetü;
Et sa pästäs minno patust, kuradist nink timä kablust.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoõ iist.

3. Sina annit uma sälä, lasit tedä haavada,
Et sa massas mino võla, kannas mino nuhklust ka.
Ja sa olõt mino ynnõs hindä lasknu tetäq vandõs.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoõ iist.

4. Sinno, Esänd, ehitedi or'avitsa-krooniga,
Kyigist sinno n'aagutõdiq. Sedä kannahit sa ka,
Et ka mu võiss kostudõdaq, avvu-krooni mullõ saata.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoõ iist.

5. Sina lasit hindä pessä, et ma jäässi rahulõ,
hindä pääle kaibust nõsta, et ma es saass kohtulõ.
Rõõmulda sa ristin poonuq, sjooga mullõ rahhu toonuq.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoõ iist.

6. Sina lätsit hädä sisse, kannahitit hää meelega,
Maitsit mõrro surma esiq, Mino pattu kannit sa,
Et mul kyik saass andis antus, sai kyik vaiv su pääle pantus.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoo iist.

7. Mino kõrkust massit sina uma madalusõga.
Surma nüüd ei pelgä mina, sest et mu iist kuulit saq,
nink et sa sait teotõdus, sjoo saa mullõ suurõs avvus.
Mina tennä süämest tuhat, tuhat kõrd sjoo iist.

8. Nüüd, mu Jeesus, mina tennä sinno kygõst süämest
kygõ sino valu, piina ja su mõro surma iist!
Et sa mu iist värisenüq, tuhat kõrda vaiva nännüq,
nink nii kallilt pästnü mu, igäves ma tennä su!

JULIANE (*jutus*):

Kitet olguq Jeesus Kristus. Maq ku Jumalast läkitet prohvet ütle teile Neitsi Maarja nimel ja nii nigu pühäkirän sais: um Neitsi Maarja ilmsüüldäq käümä pääle saanuq, ütessä kuud süüldäq käümä pääl olnuq ja pärast Jumalalõ ja Joosõpilõ puja sünnütänüq, kiä mi pattõ pärast um ärq koolnuq, lännüq alla surmavalda ja kolmõ päävä pärast üles heränü. Pallõmi vaka neitsit, mi kygõ suurõmbat pühälikku, kiä meid um pästnü kur'ast, et Jumala viha es tulnuq miiq pääle, et meil halvastõ es lännüq, ku Jummal' uman vihan maailmalõpul tullaq lask. Kitet olguq Jeesus Kristus.

Kitet olguq Jeesus Kristus. Maq ku Jumalast saadõt prohvet ütle teile Neitsi Maarja nimel ja nii, nigu pühäkirän sais, et inemine piät olõma vaga nigu sükäv vesi, vaga nigu voonakõnõ ja täütmä kyiki käskõ, miä Mooses Jumala käest kuuld'. Inemine piät nii vaga olõma, et tä noid käske üttegi ei rikuq. Inemine piät vaga olõma, selle et tõistmuudu ei saaqi ollaq, kuiki tõistõ ei saaqi elläq, selle et kiä käske rikva, nuuq välk maaha lüü, noidõ kari koolõs, lihalõ lätvä vaglaq sisse ja noid matõta-i pühitsetühe mulda. Jumala viha um suur' ja nuuq, kiä olõ-i vagaq, lääväq viimädsepääväkohtust õkva põrguhe. Kitet olguq Jeesus Kristus.

6. Oh andkõ, inemiseq, nüüd asõnd süämen, et tulõs teie sisse, kiä patatside ynn’,

Sjoo väkev abimiiss’, kiä jumalast um antu nink ilma sisse pantu meil elo valgusõs.

2. Oh laskõ valmistadaq tiid uman süämen, nink sedä parandadaq, mis kõvvõr, korplik um.

Oh, saatkõ äräq iist kyik vallatust nink kurjust, kyik rumalust nink kõrkust, nink jätke kavalust.

3. Üts süä, mis um matal’, taad jummal’ ülendäs; ent sjoo, mis ja kavval’, kül tõtõst hukka saa.

Kiä hää nink tõsinõ nink lask hindä saata, sjoo või ka rõõmus ollaq, saa armu tõtõstõ.

4. Oh valmista mu esiq sjool kallil aol ka, nink tulõq mino sisse, oh Jeesus, elämä.

Mu süänd puhasta, et võis su vasta võtta, su armu õigõst nätäq nink sinno tennädä.

Kitet olguq Jeesus Kristus. Maq ku Jumalast saadõt prohvõt’ ütle teile neitsi Maarja nimel ja nii niguq pühäkiran sais, et tiiq piät sakõstõ jumalasynda tarvitama ja kyikaig kerikun käümä, selle et kui ti pühäkirjä tarvita-i, sis ti kumbit pümme ja essüt ärq ja lõpõtät põrgu vüürüsen väävlipaan. Ku ti ei käüq kerikun sis saa-i ti süvväq Jeesusõ lihha ja verd ja ti palvusõq ummaq tühäq. Pallõmine avida-i, ku kõtt olõ-i täüs. Ja ti ei saaq ummi pattõ andiss. Selle tarvitagõq pühäkirjä ja käügeq kerikun. Pallõmise läbi saati tuu, miä teil vajja um. Pallõmisega saati vallalõ tuust, miä teid vaivas ja miä teile hätä tege. Ku kirvõs um nühr, pallõlgõ ja Jeesus tege teräväs, ku hobõst um vajja, pallõlgõ ja ti saat hobõsõ.

Ku tütärt mehele tahat pandaq, sis pallõlgõ ja tuu lätt nii. Kitet olguq Jeesus Kristus. Ku um tõbi, pallõlgõ ja tõpõ ei olõq inämb. Ku maja palas, pallõlgõ ja teid võetas suurõmbahe majja. Pallõlgõ kyiki asju kõrraga, pallõlgõ õigõhe ja ti saat kykkõ, midä tahat ja saati vallalõ kygõst, midä ei tahaq. Kitet olguq Jeesus Kristus. Kitet olguq

Jeesus Kristus. Maq, Neitsi Maarjast saadõt prohvet, kynõla, miä um tõtõtõ nii ja miä um sääl kygõ nii olnuq ja tuuperäst pidäge puhtust. Evangeeliumin um kirän, kuis Jeesus kihotas tsiakar'a merde, korgõ perve päält alla, et nä puhtas saanuq. Ku ti ei tahaq, et teid korgõ perve päält merde aetas, sis pidäge puhtust. Jumala riik' tulõ-i niikava, ku kyik olõ-i puhtaq ja käävāq mustõnu hammidegaq. Ummi päid mõskõ tuhaga. Viiga ütsindä ei saaq puhtas. Kitet olguq Jeesus Kristus.

112. Issänd olguq kitetü! Timä arm um üle määrä! Mis meil timäst näüdetü, näütäs kyik tä armu vällä; Mis tä tege, armust tulõ; armu poolõ tä kyik käänd.

2. Mi tä armust elämi, arm um esiq meile hoiťjas; armu sisen liigumi, arm um kygõ andõ andja. Midägi mi väärt ei olõq, kyik mi armust ynnõ saamiq.

3. Es' mi uma patu man ammuq olõs hukka lännüq, ku es olõs esä arm miiqka viil kannatanuq, nink ka Jeesus vaihõl' tulnuq ja mi iist iks olõs saisnu.

4. Arm meid ütsind' avitas, et mi õigõ tii pääl saamiq; arm meid üles avitas, ku mi tii pääl kumastamiq; armust edesi mi läämiq, seeniq ku mi paigal' saamiq.

5. Oh, sis võtkõm süämeest timä armu meelen pitäq, nink ka sjollõ armu iist umma issändät iks kittä! Teno, mis mi huulõq sullõ laulva, Issänd, armust tulõ.

Kitet olguq Jeesus Kristus. Maq, Neitsi Maarja saadõt prohvet, kahidsa umma ello ja kutsu kyiki ummi pattõ kahitsama. Rikkusõn ja kõrkusõn ja ahnusõn olõ ma Kristusõ iä jago hooratüüd tennüq. Ja kõlvatust elost raamadu kirotanuq. Miiq kyiki armast Aleksandrit nuhkli ma valimaldaq synnuga, ummõhtõ um timä kygõ ināmb ārq tennüq velearmastusõ Euroopa ja pühā liidu hääss. Timä um ummõhtõ vähändānūq sõtu perrā tulõva viimsepäävā hirmsat nuhklust. Ja sis ma tandsõ salli väel Napoleoni salongin, Elyseen, Veneetsian, Austrian, Viinin ja... Kitet olguq Jeesus Kristus.

379. Viimne aig um ligi nätäq, süä, sa hend' valmista! Ao täheq

näütvä sedä, et saa kohus tulõma. Taivas, tuli, meri, maa ummaq valmi nuhklõma naid, kiä püme hüste jääseq, patu-ello armastasõq.

2. Kyik um pia hukka lännüq ristirahva saisisõn; usk ja arm um maaha jäänüq tühjä perrä-ajadõn, Noa aol eleti julgõhe iks pääle nii, ku nüüd ristirahvas teeväq, kiä põrgu-tiid iks käüväq.

3. Rumalus nink patu-elo valitsõs nüüd võimusõn; kiä sjoo vasta taht ollaq, sjoo um võõras kyiki iin. Timä saa siin põlõtus, timä tüü saa laidõtus. Mis sa võit sjool ilmal' tetäq, kiä ei tahaq kurjust jättä?

4. Jeesus saa kül esiq jõudma abis nailõ tulõma, kiä tedä perrä nõudva üüd ja päivä palvõga. Selle rõõmustagõq kyik, kiä usun eläti, Jeesus tuu teil' ynnõ taivast, ärq päst teid tä kygõst vaivast.

5. Ku sa näet, viigi urvaq üles lööväq lahkõma: sis sa võit sjoost nätäq pia, suvi nakkas tulõma, nink et leheq piagi hindä näütvä rohkõhe; Sjoo, kiä ao tähti tund, mõist ka miä pääle tulõ. 6. Püme hüse-riik' kül kasus, siski kasus valgus ka; püme hüsel ots iks tulõ, õigõq saavaq häitsemä. Ku kyik ilman hukka lätt, näide ilo saisma jääs. Õigõq, ti nüüd olkõ ryymsaq, Jeesus tulõ teile pia!

7. Hoitkõ umma süänd häste liia söögi, joogi iist, elomurrõst hindä pästke, et ei koormata teid sjoost, et sjoo kohtupäiv ei saaq nii ku välk teil' tulõma, äkitselt naid kinniq võtma, kiä julgõst pattu jääväq.

8. Mina taha, kallis pästjä, sino synna pidädä. Rikku põrgu-võimust äräq! Umma risti kasvata! Annaq, et su kogodus, kiä su ainus rõõmus-tus, võiss ka patust vallal' saiaq, pästä kygõst kur'ast tedä!

Kitet olguq Jeesus Kristus. Maq ku Neitsi Maarja saadõt prohvõt' ütle, et viimnepäiv um lähkün. Viimsepäivä märgiq ummaq kyigilõ nätäq. Rikkide süämeq ummaq ku kiviq, hõela ja ihnõ ummaq nä ja ummi velli ni sysardõgaq Jeesusõn Kristusõn, vaesidegaq, nä umma varra ei jaaq. Nii tulõ pia suur' sõda. Kyik meheq võetasõ nekrutiis ja vanamaheq, ts'uraq ega põlvõpikku pois'kõsõq päse-i rahuga. Viimnepäiv tulõ ja myni ütsik vöiollaq päses. Maa värises, välk pand Kellämäel küüni palama, katõ pääga vas'k sündü Tallima külän, räüss pesse Hurda külä nurmõq mualõ, välk lei suurõ havva nurmõ sisse. Maq ku Neitsi Maarja saadõt prohvõt' kuuluda rõõmusynumit vaht-sõst riigist, miä um vaesilõ var'opaigas. Tuu um maa, kon antas süvväq kyigilõ nälätsile, joodõtas kyiki janutsid, pandas rõivilõ kyik pall'aq,

võetas ulu alaq kyik vyyraq. Sjoo um Jeesusõ Kristusõ suurõperäne riik'. Kitet olgu Jeesus Kristus.

(Süümine. Perän jaga provva kuh'ast vannu röivit. Meestele andas katskiidsi päälisröivide asõmalõ vahtsit.)

Viies pilt

Tegeläseq:

JULIANE, ROOSI, LIISSEN.

Meegomägi.

Provva istus, jalaq vällä sirotõduq, ja pallõs. Roosii ja Liissen kullõsõq tä kõrval.

JULIANE: Kitet olgu Jeesus Kristus. Pihlõmar'aq ummaq veretämä naanu. Süküs või tullaq ja kyik taa häidsengu või räüss segi pessä. Kitet olgu Jeesus Kristus. Tastsamast Meegumäe päält korssi ma maaskit ja valgit hainamaalille umalõ mehele, kink käest jäi kyik andis pallõmaldaq. Tä lugi mullõ vaku raamatit ette. Ma loi tõisilõ ette Pariisin, ku tä kuuli. Ma tandsõ kahitsusõst katsal ballil järgemüüdä Genfin. Kitet olgu Jeesus Kristus.

Lord Mery võtt' viiuli. Ma lasi tuvvaq salli, mis oll' tummõsinitsõst musliinist, ja säi päähä, nii et tä sattõ üle meeletotusside alla olgõ pääle. Hiuss oll' valla, pää nõksahut alla, silmäq vaiu kinniq ja käeq saiq risti. Kaegõq salli, kaegõq tummõsinist salli, kuis tä käänd ümbre kihä ja hõl'os ümbre. Meeleq liigahusõq, pisaraq püllerüseq ja süämeq pesvä. Akõn', akõn', kos um akõn'. Hingädä. Tä uut' minno sääal ja haard' käevarrõst kinniq ja ku tä survas' suu mu käevarrõ vasta olõs nigu tulõjõki tormi käeh müllänü. Kitet olgu Jeesus Kristus. Stakiev, Stakiev, Jumalariik' elli su hingen ja sa es petäq mu miist, a viil es olõq vaga kängsepp mullõ kängi jalga pruuv'mu. Kitet olgu Jeesus Kristus.

Aleksander. Sa olõ-i viil kunagi kummardanuq Lunastaja iin nigu kur'ategijä, kiä armu pallõs, Aleksander. Sa olõ-i andis pallõlnu tollõ ainukõsõ käest, kiä võinuq su patuq andis anda. Sa olõ-i alandanu hinnäst Jeesus Kristusõ iin. Sa olõ-i tõlneri muudu uma hinge perä päält timä poolõ hõiganu: "Oh Jummal', olõq mullõ vaesõlõ patusõlõ

armuline!" Tuuperäst saq, Aleksander, Kitet olgu Jeesus Kristus, ei lövväqki rahhu. Kullõ naasõ helü, kiä niisama oll' suur' patunõ ja kiä lööd' andisandmist ristipuu all. Kitet olgu Jeesus Kristus. Aleksander. Ma piät sullõ jälqki appi tulõma. Kyik talaq kõigusõ ja mürüq segätäseq ja pilvi rändäs Vinnemaa pääle kokko, veritse välgiq lööväq puihtõ. Aleksander, ma tulõ, ma tulõ.

Kitet olgu Jeesus Kristus. A palvõq ilma söögilda avida-i, nii nigu hinge anna-i arsti ihulda. Ja nii nigu vaimust ja annist ütsindä romaanikiränigul ei avida. Ütsjago tulõniildmist ja sallitandsu piät egäle poolõ mano käümä.

Kitet olgu Jeesus Kristus.

Ma ütli teile, et Napoleon tulõ tagasi. Olõ-i sääne miis, et jääss kohegi pidämä. Tedä no vesi vai raud vai kivi pidä. Ei piä, ei piä. Kitet olgu Jeesus Kristus.

Lille um pinke kõrval, valgide häitsidegaq, vaasi täüs jasmiiine, nelke, liilid. Sääl um järv. Mi sõvvi sysardõgaq pilliruu ja kalmusside vaihhõl ja mänge soetõlvuga. Kuusõq küünüse taivahe ku püramiidiq, oravaq kargasõ ossõ pääl.

Liissen, Roosi. Kon oravaq ummaq. Ma olõ-i oravit kavva aigu nännüq. Kas oravaq umma ärq lännü? Kas nä tulõqki-i tagasi?

LIISSEN ja ROOSI (*hiitünült üles karanu, püüdvä midägi vaihõlõ üteldä.*)

JULIANE: Mu oravaq, mu oravaq. Pihlõmar'aq nii hirmsahe vere-täse. (*Ikk.*)

JULIANE: Liissen, tuuq taldrik.

JULIANE: Kitet olguq Jeesus Kristus. Kas sa ingli laulu kuulõt?

LIISSEN: Ei kuulõq.

JULIANE: Tahat kullõlda?

LIISSEN: Kiä sis inglilaulu taha-i kullõlda.

JULIANE (*võtt tütrigu jalgu pääleq istma, tõmbas edesi jalgu piten, nika ku tütruk ütles, et kuulõ.*)

LIISSEN: Ma kuulõ, ma kuulõ. Pai provvakõnõ, taa um nii illos.

JULIANE: Kitet olguq Jeesus Kristus. Kyik inemiseq olguq uma-vahel veleq. Avitaguq tõnõtõist ja pakkku nõrgõmbile tukõ. Ülembäq kaitsku alambit nigu perekunnaesäq ja juht'ku vaimun, midä kandva usk, rahu ja õigus. Kitet olguq Jeesus Kristus. (*Nakkasõ minemä.*)

Roosi hoit kaussi pisaridega.)

LIISSEN: Kas sa juut esiq pisaraq ärq?

ROOSI: Sa sait ingli laulu kullõlda.

LIISSEN: A maq ka taha mehele saiaq.

ROOSI: Mehele. Mille? Maq külq ei tahaq. Tulõ määnegi must miiss', hiitäs kõrvalõ, esiq haisas, mis mul viga provva kõrval puhtan maada.

LIISSEN: Maq iks tahtnu. Tahtnu mehele minnäq ja...

ROOSI: Juuq sis pääleki. Noorõl iks kana aru. A jätäq mu osa alalõ, mul tsõdsõpuja tütreel ummaq kärnäq, pisaraq avitasõq.

LIISSEN: Võtaq sis, võtaq võtaq.

(Pisaride juumine.)

JULIANE: Liissen, Roosi, tulkõ no tulkõ, kohes ti jäit, otskõ Kellner siiäq.

Kuvvõs pilt'

Tegeläseq:

JULIANE, KELLNER.

Õdak magamisetarõn.

JULIANE: Kellner (*piidsaplaksuq tulõva lähämbähe*).

KELLNER: Jah.

JULIANE: Mälehtät, kuis mi tutvas sai?

KELLNER: Ei vöiq mälehtä.

JULIANE: Maq võisõ nätäq, kuis ti trellitet aknide takan tungli, joodõldi ja mõtsikit tirooli laulõ lauliq – tiiq laul ja luutusõlda helüq. Tiiq, ynnõduq, liigudi mu süänd, ma palssi teile Kristusõ halõstust. Nelipühäq olliq tulõman ja ma näi vaimusilmän suurt pühhä pito, ku Issand, mi kyiki Esänd, uma pühä vaimu vali vällä ristirahva üle. Ja ku ma elli taa selge ynnõ seen, mõtli ma ynnõtuidõ pääle ja palssi juhti ummi sammõ.

KELLNER: Ma näi sinnu saisman vangitorni lukun ussõ iin. Sis ilmu su manuq lats', kiä kuts' vangivahi. Tuu tull'gi ütän naasõga.

JULIANE: Maq olõgi tuu võõras daam, kiä iiläq tull' vastanolõvahe võõrastõmajja kolmõ tõllaga. Vangiq ummaq mu tulõkit nännüq ja

ma olõs tahtnu näile ryymu tetäq.

KELLNER: Sa tõit olut ja praaditut liha.

JULIANE: Ma osti teile praati, salatit ja olut, ma tahtsõ pakku teile hää söögi üte suursugutsõ daami puult, ma ütli meelega hindä kotsilõ nii, daami puult, kinkal um ynn tundaq ja armasta Jeesust Kristust, et timä armastanuq kyiki ynnõtuud inemiisi. Ma tahtnu pallõlda kyigil Kristusõ jalgu ette hiitä ja otsi timä suurt halastavat armastust ja andisandmist. Sedä kink tä uma vere ja surma peräst, ku ti tälle annat kyik uma süäme ja tõtõstõ süämeest kahitsusõga timä poolõ pöörät.

KELLNER: Uss tettigi vallalõ, kyik saiq lauluraamadu. Palvit loeti ette.

JULIANE: Mi piä su peräst pallõma. Sa pessit santi.

KELLNER: Provva käsk'.

JULIANE: A sa tunnõt pesmisest ryymu.

KELLNER: Tunnõ-õiq. Ku ma tagasi tulli, oll' süük otsan.

JULIANE: Mille sa inne es ütle. Ma tuu sullõ.

JULIANE (*lätt tandsusammuga vällä*).

(Kellner pand piidsa päähä ja tege paar' sammu perrä. Sööväq. Palvõtamine. Piidsast saa rist. Kellner laul poolõ helüga Tirooli laulu ja provva tands' sallitandsu.)

JULIANE: Kellner.

(Kellner lätt, piidsaplaksna jääss perrä.)

JULIANE: Kitetü olguq Jeesus Kristus.

MARJU KÕIVUPUU

Madam Krüdenerist, sealhulgas ka rahvapärimuses

Kui olin 1993. aastal Rõuge kihelkonnas Viitina ümbruses üliõpilastega suulist pärimust talletamas, kõneldi meile muuhulgas ka omapärasest usuhullust mõisaprouast. Mis tema õige nimi oli, seda täpselt ei mäletatud. Küll seda, et Kosse (Kosz) mõisat oli hakatud tema isa von Vietinghoffi järele Viitinaks nimetama. Mis seal salata, tollal jättis madam Krüdenerisse puutuv pärimus siinkirjutajat veel üsna ükskõikseks. Ükskõiksuse taga aga ei peitunud muud kui igasuguste eelteadmiste puudumine sellest äärmiselt kireva elukäiguga naisest, kelle kohta nii Euroopas kui Ameerikas on mitmeid monograafiaid ja käsitlusi kirjutatud.

Herbert Salu, Barbara Juliane von Krüdeneri lühimonograafia autor, annab küsimusele, miks kõnealune naiskirjanik ja suurilmadaam eesti kirjandusuurijate tähelepanu pole pälvinud, üsna üheselt tõlgendatava vastuse: "Meie maal on elanud ja töötanud rida Euroopa suurkirjanikke, kellest meie laiem üldsus tänapäeval peaaegu midagi ei tea, niisama vähe tunneme nende rahvusvahelise mainega teoseid. Meie uurijad ja skribendid pole nende vastu huvi tundnud "rahvuslikel" põhjustel, kuna nad ei kirjutanud eesti keeles."¹

Madam Krüdeneri kui kuulsa prantsuse kirjaniku vastu tundis küll huvi Gustav Suits, kelle kaugemaks eesmär-

giks oli temast prantsuskeelse doktori-väitekirja kirjutamine. 1911. aasta sügisel külastas Suits Kallaste perekonda, kus kõneles oma plaanidest. Ambitsioonikast kavatsusest realiseerus alles 1935. aastal ainult lühike artikkel proua Krüdenerist eesti rahvaluules.²

Barbara Juliane von Krüdener sündis 22.(vkj 11.) novembril 1764. aastal Riias mõisateomaniku, ärimehe, töösturi, endise ohvitseri ning kunstimetseeni, salanõuniku ja senaatori Otto Hermann von Vietinghoff-Scheeli (1722–1792) tütreana. Barbara Juliane emapoolsete esivanemate (von Münichid) hulgas oli vene kindraleid, kes olid juhatanud lahinguid türklaste ja rootslaste vastu. 17aastaselt abiellus preili Vietinghoff Vene riigi teenistuses töötava diplomaadist vabahärra Burkhard Alexis (teistel andmetel Bernhard Alexius) Constantin von Krüdeneriga, kes oli temast 20 aastat vanem ning kaks korda abielus olnud ja lahutatud (vt Salu, lk 82–83). Seegi abielu ei kujunenud õnnelikuks ning alates 1789. aastast elas proua Krüdener sisuliselt mehest lahus, reisis Euroopas, võttis aktiivselt osa seltskonnaelust, andus armuseiklustele ning äratas tähelepanu oma kuulsa sallitantsuga. Pärast isa surma 1792. aastal elas proua mõnda aega oma mõisates Riias või Viitinal, kus tegi algust heategevusega – asutas koole ja

1 H. S a l u, Tantsiv pühak. Rmt: H.Salu, Must lagi on meie toal. Esseid kirjandusest. Lund, 1980, lk 78. Edaspidi viited tekstis.

2 G. S u i t s, Madame Krüdener dans la tradition populaire estonienne. Rmt: Institut Scientifique Français de Tartu. Annuaire 1935. Tartu, 1936, lk 86–89.

Barbara Juliane von Krüdener noorena

algatas laste vaktsineerimist. 1802. aastal suri härra von Krüdener. 1803. aastal ilmus madam Krüdeneri sulest prantsuskeelne menukas kiriromaan "Valérie", ühe õnnetu armastuse lugu. Barbara Juliane püüdis sellega vastselt keisriks kroonitud Napoleon I tähelepanu võita, kuid tulutult, ning lahkus seejärel pettunult Pariisist, et põetada Riias oma raskelt haigestunud ema.

1804. aasta sügisel Riias, näinud juhuslikult läbi akna ühe perekonnatuttava äkksurma, tabas emotsionaalset ning labiilse närvikavaga Barbara Julianet šokk, ta langes sügavasse depressiooni, otsides tuge ja lohutust Piiblist ning religioosest kirjandusest. Samal ajal tutvus ta väidetavasti ühe kingsepaga, kellest kiiranud rahu ja tasakaalu. Proua sai teada, et kingsepp on hernhuutlane ning et palved ja usk Jumalasse on see, mis sisendab temasse elujulgust, rõõmu

ja rahu. Ligikaudu samal ajal tutvus madam veel teistegi hernhuutlastega ning "armuseiklustest pettunud ja elupõletamisest küllastunud proua sööstab kogu oma hüsteerilise kirega usu rüppe. Pidetsevast salongidaamist saab vagatsev hernhuutlane ja usukuulutaja" (Salu, lk 92–94).

Vennastekogudused olid formeerunud 18. sajandi teise veerandi alguses Saksimaal Herrnhuti linnas krahv N. L. von Zinzendorffi kutsel Määrimaalt sinna elama asunud endiste hussiidide järeltulijatest. 1727. aastast algas misjonitegevus. 1730. aastatel jõudis vennastekoguduse liikumine ka Eestimaale. Usumäratsuste tõttu keelustati velistekogudused 1743. aastal keisrinna Jelizaveta poolt. Uus elavnemine algas 1746. aastast, ning tõelise haripunkti saavutas vennastekoguduse liikumine 19. sajandi teisel poolel tänu pietistliku tsaari Aleksander I "armukirjale", millega vennaste tegevus sai seadusliku aluse.

Barbara Juliane ei jäänud Liivimaale pikalt pidama, rahutu hing kiskus tagasi Euroopasse, kus ta 1807. aastal väisas Preisi kuningannat Luiset, pöörates viimasegi oma usku. Proua reisis Saksamaal, külastas vennastekogudusi. Muuhulgas tutvus ta Johannes Heinrich Jung-Stillingiga (1740–1818), kelle müstika avaldas prouale sügavat mõju. Šveitsi pietistide seltskonnas valmistus madam Krüdener misjonitööks lihtrahva ja kriminogeense elanikkonna hulgas. Nelipühade tuleku eel jagas ta Heidelbergi vanglas kinnipeetavaile ja surmamõistetuteile ohtrasti külluslikku toitu, jutlustas ning kinkis igale vangile pietistliku palveraamatu. "Juba järgmi-

sel päeval olid metsikud tirooli laulud ja joodeldamised vanglas vaikinud. Vangid soovisid, et neile palveid ette loetakse ja nad laulsid vaimulikke laule" (Salu, lk 95–96). Barbara Juliane von Krüdeneri misjonitegevus jätkus ja mitte ainult lihtrahva hulgas.

Uuspietistlikust vaimust juhitud tsaar Aleksander I õukonnas oli madam Krüdeneril tutvusi ning proua kirjades leiduvad ülistused keisri aadressil ning tema ennustuste täitumine (sealhulgas Napoleoni tagasipöördumine vangistusest Elba saarelt) tegid Barbara Julianest nii tema enda kui Vene tsaari silmis tõelise selgeltnägija ja prohveti. 1815. aastal Heilbronnis kohtuski Aleksander I esmakordselt madam von Krüdeneriga. Kokkusaamisel oli otsustav tähtsus neile mõlemale. "Nüüd läks proua von Krüdener vastu oma elu kõige hiilgavamatele päevadele. Vene keisri hingearst omandas kaugelt tähtsama positsiooni, kui see iialgi oli olnud maailmadaamil või romaanikirjanikul" (Salu, lk 98).

Madam von Krüdener osales ka Aleksander I algatatud Püha Liidu (*Sainte Alliance*) sünnis. Selles ajaloolises dokumendis sõnastati, et allakirjutanud riigivõimud toetuvad omavahelises suhtlemises ainult neile tõdedele, mida õpetab religioon. 1815. aastal kirjutasid dokumendile alla Aleksander I, Austria keiser Franz I ja Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III. Peagi ühinesid Püha Liiduga kõik Euroopa monarhid peale Rooma paavsti ja Türgi sultani. Inglismaa küll liitu ei kuulunud, kuid toetas suuresti selle poliitikat.

Barbara Juliane von Krüdener 1818. aastal

1816. aasta paiku tutvus proua von Krüdener Johann Georg Kellneriga. Viimasest saab seitsmeks aastaks – kuni Kellneri surmani – proua iidol, perekonnaliige, kes hakkab juhatama tema vaimulikku missiooni. Kellnerist on vähe teada. Tõenäoliselt oli ta sündinud Vestfaalis ja olnud Saksamaal vangis. Kellner olevat olnud kasvult pikk, tumedate juustega, haiglane ja hüsteeriline mees, kes kõnelnud ebameeldiva vinguva häälega. Tema prohvetinägemused olid väga fantastilised ja küllap mõjutasid proua von Krüdenerigi omi.³

Aastail 1816–1817 elas B. J. von Krüdener Badenis ja Šveitsis, kus ta tegeles suurejoonelise heategevusega – ohverdades niihästi oma vara kui ka laenatud

³ E. J. Knapp-ton, *The Lady of the Holy Alliance. The Life of Julie de Krüdener*. New York, 1939, lk 206–217.

raha ning ärgitades paljusid annetama vaeste heaks. Kuigi madami jutlused olid suunatud eelkõige patust pööramisele ja jumalariigi peatsesele saabumisele, süüdistasid nad ka nii kõnes kui trükis rikkaid ja riigivõimu halastamatuses vaeste vastu. Kuna ta tegevus ei toimunud ühegi tunnustatud kiriku raames ning ärritas riigivõime, oli ta sunnitud lahkuma nii Šveitsist kui ka ta enese poolt kiidetud Püha Liidu maadest, kuni ta lõpuks 1818. aasta märtsis jõudis Preisimaalt tulles taas üle Vene piiri.⁴

1818. aasta mais pöördus madam Krüdener oma isa mõisa Rõuge kihelkonnas Viitinas, teiste aatekaaslaste hulgas truu saatjana kaasas Kellner. Niinimetatud Rõuge-Viitina periood hõlmab napid kuus aastat proua Krüdeneri seiklusrikkast elust – 1818–1824. Viitina mõis oli tol ajal rendil Aleksander von Glasenapi käes.

Rõuge pastoriks oli Barbara Juliane Viitinasse saabudes 63aastane George Gottfried Marburg. Kuna madam Krüdener hakkas Viitinas rahvale palvekoosolekuid pidama, nõudis Liivimaa luteri kiriku superintendant Sonntag proua tegevuse kohta kirjalikult aru Võru praostkonna praostilt Moritzalt, kes omakorda pöördus Marburgi poole.

Barbara Juliane von Krüdeneri vaimulikku tegevust Viitinas ja tema suhteid Rõuge pastori Marburgiga on juba viidatud artiklis põhjalikult käsitletud Leo Anvelt. Marburg pidas madam Krüdenerist tema vagaduse ja jumalaskartlikkuse tõttu väga lugu ja polnud kitsi madami ülistamisega. Temast sai

Viitina mõisaproua tuline pooldaja ballisakslaste hulgas ja selle eest teenis ta O. W. Masingult "proua v. Krüdeneri veispäise ilalakkuja" enam kui halvamaigulise tiitli. 1820. aastaks olid Marburgi esialgsed tunded küll jahtunud, kuna austustvääriv proua oli Marburgi arvates häälestatud liiga katoliiklikult – proua oli lasknud Viitinasse püstitada nähtavale kohale risti ning palvetes pöördus lisaks "Meie isale" liig sagedasti neitsi Maarja poole.

Viitina mõisas alustas madam Krüdener pühapäeviti palvetundide pidamist. Need toimusid pärast kiriklikku jumalateenistust, kusjuures kokkutulnud rahvale anti enne palvetundi korralikult süüa. Talupoegi manitses ta nii palvele kui tööle, samuti virkusele ja puhtusele, ning jagas viletsasti riides käijatele oma tagavarast uusi ja paremaid. Kui tema heatahtlikkust sealjuures ka kurjasti ära kasutati, ei teinud ta sellest välja, vaid jätkas oma heategevust. Marburg ei pidanud proua liigset lahkust õigeaks, väites, et see käib mõisale üle jõu. Kuid kui ta vestluses seda ka proua Krüdenerile mõista andis, oli viimane väljendunud nii, et "Marburgil hakkas häbi katses panna piir tema "liiale minevale headusele ja inimarmastusele" (Anvelt, lk 123). Mõisa laostumist kartis ka valitseja von Glasenapp, kes – erinevalt Marburgist – kahtles ühtlasi proua vaimses tervises ja selges mõistuses ning 1823. aastal soovitas mõisa valitsemise õiguse temalt ära võtta ja anda see proua poolt volitatud mehele, kusjuures mõisa omanikuks jäaks proua edasi.

⁴ Vt L. A n v e l t, George Gottfried Marburg ja Barbara Juliane v. Krüdener. Rmt: L. Anvelt, O. W. Masing ja kaasaegsed. Tallinn, 1979, lk 118–119. Edaspidi viited tekstis.

Proua Krüdener palus Marpurgil muuhulgas visandada ka õpetus- ja töökooli asutamise plaan, mille kulud loomulikult kavatses ise kanda. Samuti korraldas proua vaimulike raamatute tõlkimist ja väljaandmist.

1820. aastaks oli Viitina mõisaproua populaarsus Rõuge kihelkonna rahva seas väidetavalt langenud, tõusnud aga lätlastest vennastekoguduse-pooldajate naiste-tüdrukute hulgas, kes prouaga koos palvetanud ja laulnud (Anvelt, lk 133).

1821. aastal veetis Viitina mõisaproua suurema osa ajast Peterburis haige väimehe juures, kuid sekkus ka poliitikasse. Aleksander I välispoliitikaga madam Krüdeneri arusaamad enam ei sobinud ning too palus proual kas vaikida või pealinnast lahkuda. 1821. aasta lõpul sõitis von Krüdener tagasi Viitinasse, kus elas tagasitõmbunult, pidas palvetunde kitsas ringis ning harrastas askeetlikke eluviise, mis kahjustasid ta tervist. 18. märtsil 1823 suri Viitinas 54aastasena G. H. Kellner. Emotsionaalsed üleelamised halvendasid veelgi proua järjest kehvemaks muutunud tervist. Ta võttis vastu vürstinna Anna Sergejevna Golitsõna kutse reisida koos viimasega Krimmi ning ta maine teekond lõppeski 60aastaselt Krimmis Karassubazaris (Belogorsk) 1824. aasta detsembris, surma põhjuseks vähktõbi (Anvelt, lk 134–138).

Mida kõneleb pietistlikust filantroobist madam Krüdenerist rahvasuu?

1930. aastatel laskis Gustav Suits tema kohta pärimust koguda. Asjaomast materjali sai ta 88aastaselt Juhan Krassmannilt, nooruses Viitina mõisa kutsariks olnud mehelt, 75aastaselt Peeter

Pähnilt, 82aastaselt Jakob Pähnilt, 50aastaselt J. Kargajalt ja 65aastaselt Karl Niiluselt. Siinkirjutajal jääb lisada 1925. aastal sündinud Erika Kruusi suuresti folklooripärimusel põhinev kodu-uurimustöö Viitina mõisa ajaloost, asjaomased vestlused Viitina kooli direktriksi Silvi Metsaga (kool asub mõisahoones) ning 1993. aastal rahvasuust kuulnud mälestuskillud. Seda pole kahjuks eriti palju. Võib ainult oletada, et seda võinuks olla hoopis enam, kui nõukogudeaegne mõisaelu puudutav folkloristlik uurimistöö ei piirdunuks vaid klassivõitluse kajastamisega ning usu ja usundiga seostuv polnuks tabu. Barbara Juliane von Krüdenerisse puutuv nii ahtatesse raamidesse kuidagi ei mahu.

Barbara Juliane von Krüdener on rahva mällu talletunud "hea prouana", kes laupäeviti ei ajanud oma talupoegi tööle, vaid võimaldas neile vaba aega. Samuti suhelnud ta oma talurahvaga ja külastanud neid nende kodudes. Nälja-aastail jaganud ta mõisa tagavaradest toitu nii mõisarahvale kui ümberkaudsetele elanikele. Pühapäeviti katnud ta mõisaõuele laua ning kostitanud jumalateenistusele tulevaid inimesi. Ka andnud ta abivajajatele raha ja leiba. Karistanud ta ainult neid, kes ei aktsepteerinud Püha Sõna. Nii läinud ka Vana-Roosa talumehe Tagamõtsa Jaaniga, kes tugeva ja terve mehena loobunud talupidamisest ning käinud kerjates laadalt laadale. Kord tulnud ta oma kerjuskelguga Viitinasse. Proua küsinud Jaanilt, kas võiks see ehk lugeda mõne rea Pühakirjast. Mees püüdnud end valeda päästa, öeldes, et Saarlase mäe juures veel osanud, aga kui kelguga mäest

alla sõitnud, siis läinud kõik peast. Jaanile lubatud toidupoolist anda alles siis, kui pühakirjasalmid meelde tulevad. Kord läinud proua Marienburgi (Alüksne), kus kohanud taas Tagamõtsa Jaani, kes jumalasõna pähe lugenud eestikeelseid lorilaule, pannes lõppu kõigis keeltes arusaadava sõna "Aamen!". Jaani "piiblisalmid" kõlanud niimoodi: "Kerikusten, Kellamäel, Sookautsun, Sakkaril [Roosa mõisa talunimed] tapeti kitsi, tapeti lambaid, veri jooksis. Visati kividega, ei antud vaesele raasukestki. Aamen"; "Riti-rii Reino, tule minu tuppa, saad valget saia. Igavesest ajast igavesti. Aamen." Proua Jaani pettust ei paljastanud ja too kogunud kuus kotti vilja. Kui ta aga uuesti Viitinasse kerjama tulnud, antud talle jumalateotuse eest vitsu.⁵

Prohvetina ennustanud proua sõdu, nekrutiksvõtmist, Jumala karistust ning viimsetpäeva. Prohvetile ja selgeltnäigijale iseloomulikult kuulnud ta taevaseid hääli, kui mõisahoonel lähedal asuval Meegumäel palvetamas käinud. Prouat seal näinud teenijatüdruk tundnud huvi, mida madam teeb. Proua istunud maha, palunud teenijatüdrukul oma jalge ees istet võtta ning kuulata, kuidas inglid laulavad. Tüdruk kuulnud ja kuulunud, ning lõpuks väitnud end tõesti inglilaulu kuulvat. Meegumäe kohta kõneldud muistendite kohaselt olla sinna maetud Rootsi kuningas Megom(a) ja paika peetakse tänini kohaliku rahva hulgas mitte just küll enam pühaks, aga eriliseks ometigi.

Oma religioossetes hüsteerias valatud pisaraid kogunud proua taldrikule ja teenijatüdrukud joonud neid, et õnne-

likuks saada.

Proua proovinud oma võimeid ka tervendajana, kasutades selleks ainult palveid. Pelgalt jumalasõna abil ravitsemine talle talupoegade hulgas imetlust ega tunnustust ei toonud. Rahva traditsiooniliste arusaamade kohaselt pidanuks sõnale ilmselt lisanduma ka midagi ainelist – sissevõtmiseks või pealemäärimiseks.

Lihtrahva hulgas tekitanud võõristust ja kummastust ka proua religioosel vendlusel põhinev valmisolek kõiki sagedasti emmata ja suudelda. Proua olnud koguni nii religioosset väge täis, et pööranud Rõuge kirikuõpetaja Marpurgi oma usku ja – mis veel piinlikum – nende vahel tekkinud armusuhe.

Folklooritõde pole paraku ajalootõde – selles veendus omal ajal juba Jakob Hurt.

Siinkirjutajal pole õnnestunud madam Krüdeneri Viitina-perioodi käsitlevast kirjandusest leida fakti, et keiser Aleksander I oleks oma kunagist sõbrannat seal külastanud. Rahvapärimuse kohaselt see siiski nii olnud ja kaunid külatüdrukud ulatanud keisrihärrale lilli. Tõenäoliselt pole Viitina mõisa maadel reaalselt eksisteerinud ka palvemaja, mille madam Krüdener rahvapärimuse väitel ehitada lasknud. Rahvasuu räägib ka veel sillast, mida proua kavatsenud rajada üle Viitina järve, kuid mis kavatsuseks jäigi.

Aga rahvasuu teadis pajatada ka uuest euroopalikust rõivaesemest, mille mõisaproua endaga ühes toonud ja mille valmistamist ta kohalikele talunaistele ja -tüdrukutele õpetanud. Nimelt

5 G. S u i t s, Madame Krüdener dans la tradition populaire estonienne, lk 88–89.

naiste aluspüksid, mille kandmist madam emaliku hoolega isiklikult kontrollinud. Kooli ja palvetundi tulnud naispooltel tõmmanud ta seelikusabad üles ja vaadanud järele. Kui vajalikud pesutükid puudu, saadetud õnnetuke koju ega lubatud enne teiste hulka tulla, kui aluspüksid jalas. Ehk peitusid liht-rahva nii karmi kohtlemise taga Barbara Juliane kirgliku naisepõlve patud, mis lunastust nõudsid?

Viimase aasta enne Viitinast lahku- mist elanud proua rangelt askeetlikku elu ühes kütmata külmas mõisakamb- ris. Kus täpselt see mõisahoones asub, osatakse tänagi näidata, kui teadjalt ini- meselt küsida. Külmetamise ja kehva toidu söömise tagajärjel saanud proua tiisikuse, mis ta lõpuks hauda viinud. Kui madam Krüdeneril oma lihtsal ase- mel väga külm hakanud, võtnud ta kül- jesoojendajateks enda kõrvale tee- nijatüdrukud.

Nii proua huvi uurida naispoolte see- likualuseid kui nendega ühe aseme ja- gamine on andnud Sven Kivisildnikule põhjust arvata, et ehk oli proua Krüde- ner kogunisti biseksuaalne, mis kaldu- vus ta elu pühakuperioodil taandus

"ütesuuarmastamisesse", kui võrukeelset terminit pruukida.

Oli lihaliku armastusega, kuidas oli, kuid oma Viitina mõisat kuulukse ka- dunud Barbara Juliane von Krüdener vaimus armastavat veel tänaseni. Ühel trepikäänakul on koht, kus proua mee- lisklenud järvele vaadata. Seal võib te- ma astraalkeha kohata aeg-ajalt täna- seni. Muidugi ainult see, kes temasse usub ja teda tõsiselt võtta suudab.

Ei uskunud minagi tol 1993. aasta selgel ja tähisel augustiööl, kui Viitina kooli pimedasse kööki teekannu järele läksin. Uskmatus eest sain proua enda ilmsel vahendusel ootamatult köögiuk- se ette tekitatud raudjalgadega mööbli- tükilt sellise vopsu, et kõvasti rohkem kui kolm tilka verd mõisapõrandale til- kus. Minu enese teadmata oli leping madamiga sõlmitud. Loodan, et Barba- ra Juliane on rahul selle au ja meluga tema isiku ümber, mille auahned võru- fiilid 172 aastat pärast ta siitilmast lah- kumist korraldasid, esietendades 3. augustil 1996 Viitina mõisahoones Ain Mäeotsa lavastuses Kauksi Ülle ja Sven Kivisildniku näidendi "Tandsja pühä- lik".

KATRIN KIVIMAA

BIOGRAAFIA KUNSTIS: MARE TRALLA JUHTUM

Kust tulevad sellised "ilged naisterahvad" nagu Mare Tralla? Kes neid loob: kas sensatsiooninäljas meedia, "allakäiguajastu" iseenese väljaheidetes püherdav kunst või subjekti enda alateadvuse (seemne)purse, mis kunstina fontääniks ülendudes vaatajale vastu silmi paiskub?

Mina tean: Mare Tralla tuli august.

I
Kirjutades autobiograafilisest diskursusest eesti kunstis toob Reet Varblane välja fakti, et suurem osa meie kunsti autobiograafiatest on suunatud mineviku ümbertöötamisele (vt R. V a r b l a n e, Autobiograafia – üleminekuaja las-tehaigus või sotsiaalse kunsti võimalus. Rmt: Muutumisi kunstis ja selle mõist-mises). Mare Tralla juhtum on keerulisem või pigem komplekssem: ta alustab algusest ja liigub lõpu suunas mitte lihtsalt jutustades kunstis oma elu lugu, vaid tema jaoks on *tema* kunst see koht, kus tema elu toimub. Mare Tralla, keda Mare Tralla esitab oma videotes, *performance*'ites jm, on tõelisem kui tege-lik Mare Tralla. See olgu eelduseks.

Alguses oli "Auk" – justkui verest hõõ-guv ja tunnelina keerlev video Vaal-galerii põrandal, Mare diplomitöö. Just selle augu kaudu Mare sündiski. Kust mujalt siis ikka sünnitakse. Sellele järg-

nes samas Vaalas 1993. aasta detsemb-ris "Illusioonide purustamine" – lapse-lik-tõsine demonstratsioon esmastest konfliktidest reaalsuse lubaduste ja ihalduse igavesti püsiva taaga vahel. II Sorose näitusel vaatab ta ehk sama siiral moel tõtt iseenda peegelkujutusega, ku-nagi hiljem Göteborgis Jaan Toomiku-ga (videoinstallatsioon näitusel "Wait, we're loading"). Aga see on üks teine lugu. Või hoopis lapsepõlve lõpp?

II
Vahepeal läheb mööda aeg. Mare Tral-la kasvab suuremaks, saab aru "täiskas-vanute probleemidest" ja hakkab fem-inismi asja ajama. Olles üks EST FEMi kuraatoritest, osaleb ta näitusel videoga "Nii me sünnitasime eesti fem-inismi". Vastates klassikalisele tagasivaa-tava autobiograafia žanrile – meenutus pioneeripõlvest – sisaldub selles töös oluline märk Tralla lühikeseks jäänud tegevusest linnaplaste seltskonnas, kuid lisaks kohustuslikule sissevaatele isik-likku ajalukku šokeerib Tralla vaatajaid *hardporno* videote miksiga ja meelitab galeriisse kunstikauge publiku. Algab Tralla pealetung kunstiltmast väljapoo-le jäävatele aladele. Seks jääb ka edaspi-di üheks Tralla lemmikteemaks. Video "Mäng" (III Sorose näitus), mis näitab Meest nautlemas tema ees telekraanil

lahtiriituvaid naisi, paneb meeste kui siiski mitte ainult seksuaalsete olendite kaitseks välja astuma isegi feminismilembese meeskriitiku (vt Raivo Kelo-mees, *Eesti Ekspress* 14.06.96). "Mängus" alustab Tralla oma otseseid enesepaljastusi, mis kulmineerivad Harry Liivranna tehtud ETV skandaaliteemalises saates "Ars et vita".

Oma "ilge naise" imidžit üha rohkem radikaliseerivast ja täiustavast Mare Trallast saab meediafiguur 1996. aasta esimesel poolel: Mare teeb (ainult hästi), Mare räägib (hästi kõvasti), Mare esineb (kõige feministlikuma kunstnikuna). Loob Naise, Feministi, jumal teab veel kelle kuju, mis on suur, lärmas, värviline – ühesõnaga nagu kookisitegelane. Samas neetult nutikas, ideedest tulvil, energiline ja võimalikult palju ka kõike muud. Ainult et mitte kunagi vähe või mitte midagi.

Kes kardab Mare Trallat?

III

Aga kodus Mare Tralla joonistab ja maalib. Üksi.

IV

Kuid iseendast jääb Marele justkui väheks. "Second-hand lovestories" 1996. aasta juunis laiendab Tralla identiteeti loova kunstitegevuse feministliku leeri nimekatele teoreetikutele ja kunstnikele. Tralla paigutab nad oma installatsiooni tavaliste, "pruugitud" naistena, kirjutab juurde banaalsust õhkavad armastuslood ja fotod endast *second-hand*pesus. Paljunenud Mare elab oma fantaasia, isiklikud armastuslood, isenda justkui varjatuna välja, kuid ta ei unusta katet eemaldamast, et ikka oleks

näha tema MINA kogu butafooria all.

Analoogset aktsiooni jätkab ta *performance*'iga "Suudlus" Linnagaleriis, kus ta on võtnud oma partneriteks kunstilma mehed. Küsimus, mida arvate Mare Trallast, oleks nagu ettekääne meeste objektiks – oma peegliteisikuteks – muutmisel. Kujutis on kergesti allutatav, ta on kunstniku võimu ja tahte all ja nii suudleb kas meeste videokujutisi või oma (pseudo)minasid, mis nende meeste huulte vahelt samal ajal galeriiseinte vahele pudenevad. Pigem viimast, ta suudleb diskursiivset MINA, sõnades loodud Mare Trallat, pühitsetes seeläbi oma MINA paljususe. Kõiki puudutav, kõikjale leviv, kõiki endasse mässiv Mare Tralla.

Viimane etteaste, mille ta korraldab – *performance* viimase Sorose näituse avamisel – on justkui hüvastijätt enne lahkumist Londonisse. Eesti sinimustvalge lipu alt paljastub Euroopa Ühenduse ihaldusväärsem tähtedering. Ka Mare Tralla lahkub sinimustvalgest ruumist tähtede keskele, tema vallutas siin "oma 3 meetrit", mida ta vajas, liiga kergelt. Ta ei saa ju peatuma jääda.

V

Nüüd on Mare sisenemas küberruumi. Kõigepealt saadab ta sinna oma alakeha, puruksrebitud sukkpüksid jalas, tekst "Why did you rape her" on esitatud mitte küsimuse, vaid pigem iroonilise jennyholzerliku truismina. Algav imidžiloome *cyberbitch*'ile?

Mis edasi saab? Pigem võiks küsida: mis edasi ei saa? Julgen arvata, et viimast on vähem.

VI

Küsimus, kas on õige kujutada kunstnikku ja tema teost tervikuna, võib jääda küsimata, sest pole Tralla kunagi ise varjanud oma kunsti autobiograafilist ja ekshibitsionistlikku loomust. Tralla kui sotsiaalkultuuriline fenomen, nagu teda Eesti kultuuriruumis võiks julgelt nimetada, seob lahutamatult kõik, mis ja kes tema puudutust on tunda saanud, ja muudab oma kunsti objektideks. Sest Mare on ohtlik(ult aus) ja ta võimendab seda teadlikult.

Ei püüagi varjata oma küündimatust Mare Tralla kunstieluloo kirjutamisel, väljajäänud on liiga palju, omaette käsit-

lust vääriks juba tema (poolt loodud) kaju massimeedias, mis kipub paraku toimima oma loojat tapva ja allaneelava koletisena. Eelteadmine Trallast kui skandalistist, radikaalfeministist, ekshibitsionistist sillutab ettearvatava tee ka tema kunsti interpreteerimisele. Arusaamani, et sildid on vaid sildid ja mitte tõelus, on veel pikk tee. Mare tundub olevat sellest aru saanud. Võttes vaevas iseenda kaudu teed leida, teeb ta selle puust ette, võimendades ja igati kaasa aidates kõigi loetletud -istide riidadesse kuulumist, ja naerab ka ise selle MINA üle, mille ta lõi ja meediale ette söötis.

SIMONE DE BEAUVOIR

TEINE SUGU

Kogu ajaloole tervikuna pilku heites võib teha mitmeid järeldusi. Kõigepealt selle, et naiste ajaloo on tervenisti loonud mehed. Nii nagu Ameerikas pole mustanahaliste probleemi, vaid on valgenahaliste probleem; nii nagu "antiseemitism pole juudi probleem", nii on naiste probleem alati olnud meeste probleemiks. Oleme näinud, mis põhjustel mehed said kohe algul koos füüsilise jõuga ka

moraalse mõjuvõimu; nemad löid väärtused, moraali, usundid; iial pole naised vaidlustanud nende mõjusfääri. Välja arvatud mõned erandjuhud – Sappho, Christine de Pisan, Mary Wollstonecraft, Olympe de Gouges, kes avaldasid protesti oma karmi saatuse vastu. (...) Mehed on alati naiste saatust juhtinud; otsuseid tehes pole nad arvestanud naise huve, vaid iseenda plaane, hirme ja vajadusi. Kui nad suhtusid harda aukar-

---

Katkend raamatust: Simone de Beauvoir, *Le deuxième sex*. 1949.

⁴ J.-P. Sartre, *Réflexions sur la Question Juive*. *Autori märkus*.

tusega emajumalasse, siis põhjustas seda hirm Looduse ees. Kui aga pronksist tööriistad võimaldasid neil kindlustada end looduse vastu, panid nad aluse patriarhaadile; edasi määratleb naise staatust riigi ja perekonna vaheline konflikt. Naisele määratud olukorras peegeldub kristlase suhe Jumalasse, maailma ja oma lihalikkusse; see, mida keskajal nimetati "naiste tüliks", oli vaimulike ja ilmalike omavaheline tüli abielu ja tsölibaadi ümber. Eraomandusele rajatud ühiskonnakord seadis abielunaise eestkoste alla ja meeste poolt läbi viidud tehnikarevolutsioon vabastas tänapäeva naised. Evolutsioon meeste eetikas tõi sündivuse reguleerimise (*birth-control*) kaudu kaasa perekonnaliikmete arvu vähenemise ja vabastas naised osaliselt emaduse orjusest. Naisliikumine ise pole kunagi olnud täiesti iseseisev: osalt on see olnud poliitike töövahendiks, osalt sügavamast sotsiaalsest kriisist peegeldav kõrvalnähtus. (...) Enamik naisi alistub oma saatusele, üritamata midagi ette võtta; kes aga püüdis seda muuta, ei taotlenud mitte sulgumist oma eripärasse ja selle maksmapanekut, vaid selle ületamist. Kui naised sekkusid maailma asjadesse, siis tegid nad seda kooskõlas meeste arvamustega ja nende perspektiividest lähtudes.

See sekkumine tervikuna oli teisejärgulise tähtsusega ja episoodiline. Neis ühiskonnaklassides, kus naistel oli teatud majanduslik iseseisvus ja nad võtsid osa tootvast tööst, olid nad rõhutatud klass ja naistöolistena veelgi rohkem orjastatud kui meestöölised. Valitsevasse klassi kuuluv naine oli parasit ja sellisena meeste seadustele allutatud: mõlemal juhul oli naisel peaaegu või-

matu midagi ette võtta. Seadus ja kombed ei langenud alati kokku: nende vaheline tasakaal püsis selliselt, et naine polnud kunagi päriselt vaba. Vanas Roomas andsid majanduslikud tingimused pereemandale tegeliku võimu, kuid tal polnud mingit seaduslikku sõltumatust. Sama kehtib ka põlluharijate ühiskonna ja väikeettevõtjate kohta: naine oli kodus armuke ja teenija, kuid ühiskondlikus mõttes alaealine. Seevastu ühiskonna languse aegadel naine iseseisvub; kuid lakates olemast vasall, kaotab naine ka oma lääni. Naisele jääb vaid negatiivne vabadus, mis leiab väljenduse ohjeldamatus ja pillavas eluvii- sis: nii nagu juhtus Rooma riigi languse ja renessansi ajal, 18. sajandil ja Direktooriumi ajal; naine kas leiab endale rakenduse ja on orjastatud, või siis naine on vaba, kuid tal pole endaga midagi peale hakata. Tähelepanuväärne on muuseas see, et abielunaisel on alati olnud oma koht ühiskonnas, kuid tal pole olnud mingeid õigusi. Samal ajal vallalisel naisel – nii korralikul kui ka prostituudil – olid kõik mehe õigused, kuid ta oli käesoleva sajandini ühiskondlikust elust samahästi kui kõrvale tõrjutud. Sellest seaduse ja tavade vastuolust on muide tingitud kummaline paradoks: vabaarmastus pole seadusega keelatud, kuid abielurikkumine on kuritegu. Ometi on sageli nii, et neiule, kes on "eksinud", saab osaks teotus, samas aga suhtutakse abielunaise liiderdamise sallivalt. 17. sajandist peale kuni meie päevini on palju neidusid abiellunud selleks, et võida vabalt armukesi vastu võtta. See leidlik süsteem hoiab valdavalt osa naistest kõvasti ohjes: on vaja erandlikke olukordi, et naisel õnnese-

tuks end selles abstraktses ja konkreet-ses sundseisus isiksusena maksma pan-na. Naisi, kelle tööd on võrreldavad meeste omadega, on riigivõim ülistanud sugude vahel vahet tegema. Isabel I, Inglismaa kuninganna Elizabeth ja Venemaa Katariina II polnud ei mehed ega naised: nad olid riigi kõrgeimad võimukandjad. On märkimisväärne, et kui nende naiselikkus minetas ühiskondliku tähtsuse, siis lakkas see ole-mast alaväärsuse tunnus. Vägevaid valitsejaid-kuningannasid on suhteliselt palju rohkem kui suuri kuningaid. Re-ligioon toob kaasa samasuguse muutuse – Siena Katarina ja Püha Teresa on pü-hakud ja seisavad kõigist füsioloogilis-est tingimustest kõrgemal. Nende ilmalik ja müstiline elu, nende teod ja kirjutised tõusevad sellisele tasemele, kuhu vaid vähesed mehed on küündi-nud. Võib oletada, et kui teistel naistel ei õnnestunud maailma sügavamaid jäl-gi jätta, siis seetõttu, et nad olid oma oludega piiratud. Nad said sekkuda as-jade käiku vaid negatiivsel või kaudsel viisil. (...) Revolutsiooni ja Kommuuni ajal võitlesid naised koos meestega keh-tiva korra vastu; naisel, kel oli vabadus ilma õiguse ja võimuta, oli võimalik end teostada vaid keeldumise ja mässu kau-du, sest osalemine positiivses ülesehi-tustöös polnud talle kättesaadav. Kõige paremini õnnestub naisel meeste ette-võtmistesse sekkuda kõrvalteid kasuta-des. (...) Mehed liialdavad meeleldi selle mõju tähtsusega, kui nad tahavad naist veenda tema märkimisväärses rol-lis; kuid naiste hääled vaikivad tegeli-kult kohe, kui algab konkreetne tegevus; naised on suutnud õhutada sõ-du, kuid nad pole võimelised lahingu-

taktikat soovitama; naiste mõju poliiti-kas on piirdunud intriigidega: maailma tõeline juhtimine pole olnud kunagi naiste käes; neil pole olnud asja tehni-kasse ega majandusse, nad pole loonud ega kukutanud riike, nad pole avasta-nud uusi maid. Naised on küll valla päästnud teatud sündmusi, kuid nad on olnud rohkem ajendiks kui liikumapa-nevaks jõuks. Lucretia vabasurm on üksnes sümboolse väärtusega. Märtri-surm on rõhutule lubatud; kristlaste ta-gakiusamise, sotsiaalsete või rahvuslike kaotuste ajal on naised olnud tunnistaja osas; kuid eales pole märter maailma palet muutnud. Isegi naiste meeleväl-dustel ja algatustel poleks väärtust, kui mehed poleks neid kindlameelselt ja tõ-husalt jätkama asunud. (...) Enamik naiskangelasi on eriskummalised: nad on avantüristid ja silmatorkavad origi-naalitsejad, kes äratavad tähelepanu rohkem oma ainulaadse saatuse kui te-gude tähtsuse poolest. Jeanne d'Archi, Mme Roland'i, Flora Tristani Riche-lieu, Dantoni või Leniniga võrreldes on ilmne, et nende suurus on eelkõige sub-jektiivne: nad on pigem näidiseksemplarid kui ajaloo liikumapanevad jõud. Suur meesisik tõuseb massi hulgast esile ja elutingimused kannavad teda edasi: naised asuvad ajaloo ääremail ja elutin-gimused on igaühele neist takistuseks, mitte aga hüppelauaks. Et maailma pa-let muuta, peab olema ses maailmas esmalt kindlalt ankrus; kuid ühiskonnas kindlalt juurdunud naised on ühiskon-nale alistatud. (...) Alles siis, kui naised hakkavad tundma seda maailma oma koduna, ilmuvad Rosa Luxemburg ja Marie Curie. Nad tõestavad hiilgavalt, et mitte nende alaväärtuslikkus pole

neile ajaloos tähtsusetut osa määranud, vaid nende tähtsusetu ajalooline osa on tinginud nende alaväärtuslikkuse.

Eriti ilmne on see kultuuri valdkonnas, kus naistel on õnnestunud end kõige paremini teostada. Nende saatus on olnud tihedalt seotud kirjanduse ja kunstiga; juba germaanlaste juures pidasid naised ennustaja ja preestrinna ametit. Et naised on maailma ääremail, siis peavad mehed just nende poole pöörduma, kui püüavad kultuuri abil oma universumi piire ületada ja pääseda ligi millelegi teistsugusele. Itaalia renessansi öukondlik müstitsism, inimlik teadmishimu ja ilujanu, 17. sajandi pretsioosus ja 18. sajandi progressiivsed ideaalid toovad kaasa naiselikkuse ülistamise kõige erinevates vormides. Naine on luule- ja kunstiloomingu keskpunkt; naise vaba aeg võimaldab tal pühenduda vaimsetele meeletahutustele; kirjanikule inspireerijaks, kohunikuks ja publikuks olles muutub naine talle rivaaliks; sageli muudab just naise maitse määravaks tundlikkuse ja meeste südameid toitva eetika, ja nii sekkub naine ise oma saatusesse: naiste haridus on suures osas naiste endi saavutus. Ja siiski, kui intellektuaalsete naiste etendatud kollektiivne roll tervikuna on tähelepanuväärne, siis nende individuaalsed panused on väiksema väärtusega. Sest Naine on vaid oma privilegeritud seisundi tõttu seotud tegevusega kirjanduse ja kunsti valdkonnas, kuid kunst ja kirjandus ammutavad oma jõudu tegevusest. Maailma ääremail asumine aga pole soodus sellele, kes püüab maailma taasluua: peab olema sügavalt juurdunud sellesse maailma, et antud eeldusi ületada ja esile

kerkida. Isiklikud saavutused on peaaegu võimatud inimkategoriate puhul, keda hoitakse kollektiivselt alamas seisundis. "Mis te tahate, kuhu on seelikukandjal võimalik pääseda?" küsis Marie Bashkirtseff. Ja Stendhal: "Kõik geeniused, kes *naisena* sünnivad, on maailma jaoks kadunud." Õigupoolest küll geeniusseks ei sünnita, vaid saadakse; naise elutingimused aga on teinud selleks saamise seniajani võimatuks.

Antifeministid toovad ajaloo õppetunnist esile kaks vastuolulist argumenti: esiteks, et naised pole eales loonud midagi suurt, ja teiseks, et naise olukord pole eales takistanud suurtel naisisiksustel tippu jõudmast. Kumbki väide ei pea paika. Mõne privilegeritud naise edukus ei korva ega vabanda süstemaatilist alandamist kollektiivsel tasemel. Et naiste edukus on harukordne ja piiratud, tõendab ilmselgelt, et olud on olnud neile ebasoodsad. Nagu on väitnud Christine de Pisan, Poulain de la Barre, Condorcet, Stuart Mill, Stendhal, pole naisel olnud üheski valdkonnas väljavaateid. Seepärast nõuavad tänapäeval paljud nende hulgast uut staatust. Peab veel kord mainima, et naiste nõudmised ei põhine vaimustusel oma naiselikkusest, nad vaid soovivad, et transtsendentsus saavutaks ülekaalu immanentsuse üle nii nende endi kui kogu inimkonna elus tervikuna; nad soovivad, et lõpuks ometi antaks neile abstraktsed õigused ja konkreetset võimalused, sest ilma nendeta on vabades müstifikatsioon.

Naise tahe on täitumas. Kuid me elame üleminekuajal: maailm on alati kuulunud meestele ja see on ikka veel nende kätes. Patriarhaalse ühiskonna institut-

sioonid ja väärtushinnangud elavad suures osas edasi. Naisele pole kaugeltki mitte kõikjal antud abstraktseid õigusi: Šveitsis ei ole neil veel valimisõigust, Prantsusmaal kehtib 1942. aasta seadus, mis kinnitab varjatud kujul abielumehe eesõigusi. Ja ega abstraktsetest õigustest, millest äsja juttu oli, pole iial piisanud selleks, et tagada naisele konkreetset kontakti maailmaga: sugupoolte vahel pole tänapäevalgi veel tõelist võrdsust.

Juba abielukohustused iseenesest on naisel raskemad kanda kui mehel. Mõistagi on emaduse orjust vähendanud sündivuse reguleerimist võimaldavate tunnustatud ja tunnustamata vahendite kasutamine, kuid need ei ole üldlevinud ja rangelt kasutusel; et abort on ametlikult keelatud, siis pöörduvad paljud naised abi saamiseks ebaseaduslike aborditegijate poole, kahjustades nii oma tervist, või kurnavad seda paljude sünnitustega. Laste eest hoolitsemine ja majapidamine on peaaegu eranditult naise õlul. Eriti Prantsusmaal on antifeministlik traditsioon nii tugev, et mehe eneseväarikus ei luba tal osaleda majapidamistöodes, mida veel hiljuti loeti naistetöödeks. Sellest tuleneb, et naisel on raskem perekonnaelu ja kutsed tööd ühendada. Juhul kui ühiskond nõuab naiselt sellist pingutust, on naise olukord palju vaevarikam kui mehel.

Näitena võib tuua talunaise saatuse. Prantsusmaal moodustavad nad enamiku tootvas töös osalevatest naistest ja üldiselt on nad abielus. Vallaline jääb tegelikult kõige sagedamini isakodusse või venna-õe majapidamisse teenijaks. Naisest saab perenaine üksnes oma mehe võimu aktsepteerides. Kombed ja

traditsioonid määravad talle maakonniti erinevaid rolle: normandia talunaine on söögilauas perenaise-aukohal, samas pole aga korsika naisel lubatud meestega ühe laua taha istuda; kuid igal juhul etendab ta kõige olulisemat osa koduses majapidamises, ta on koos mehega vastutav ja mehe huvidega seotud ning jagab temaga omandit; temast peetakse lugu ja sageli on naine see, kes tegelikult valitseb: tema olukord meenutab naise seisundit vanades põllunduslikes kogukondades. Tal on sageli palju rohkem moraalset mõjuvõimu kui mehel, kuid tema konkreetset elutingimused on palju raskemad. (...) Et tal pole aega oma tervise eest hoolitseda isegi mitte raseduste ajal, siis muutub ta kiiresti vormituks, on enneaegselt närtsinud, kulunud ja haigustest muserdatud. Mees leiab aeg-ajalt mingit kompensatsiooni ühiskondlikus tegevuses, mis on naisele kättesaamatu. Mees käib pühapäeviti ja laadapäevadel linnas, kohtub teiste meestega, istub kohvikus, pruugib alkoholi, mängib kaarte, kütib ja kalastab. Naine on seotud talutöödega ja tal pole vaba aega. Vaid jõukamad taluperenaised, kellel on abiks teenijad ja kes on vabastatud põllutööst, elavad õnnelikus tasakaalus: neist peetakse ühiskonnas lugu ja kodus on neil suur autoriteet, ilma et töö neid murraks. (...)

Väikest ettevõtet juhtivad ärinaised on kõikidel aegadel olnud privilegeeritud seisundis. Nad on ainsad, kellele seadus juba keskajal andis kodanikuõigused. Vürtspoodnik, piimapoe-, võõrastemaja- ja tubakapoepidaja on mehega võrdne. Vallalised või lesknaised on oma äriettevõtte ainsad omani-

kud; abielunaistel on äriettevõttes samasugune iseseisvus nagu nende meestel. Õnneks on nende töökoht sageli koduga seotud ja üldiselt pole ka töö eriti aeganõudev.

Hoopis teistsuguses olukorras on väljaspool kodu töötavad vabrikutöölised või kontoriametnikud, sekretärid ja müüjad. Neil on palju raskem oma palgatööd majapidamisega ühendada. (...) Töö kaudu iseseisvusele pürgival naisel on palju vähem võimalusi kui tema meeskonkurentidel. Tema palk on paljudes ametites meeskolleegi omast madalam; tema töö on vähenõudlikum ja seepärast vähem tasustatud kui kvalifitseeritud töölisel; ka samaväärse töö eest saab naine vähem palka. Et naine on uustulnuk meestemaailmas, siis on tal vähem õnnestumisvõimalusi kui mehel. Nii meestele kui naistele on vastumeelt alluda naise käskudele; nad tunnevad alati suuremat usaldust mehe vastu; naiseks olemine pole mitte just puudus, kuid ometi on selles midagi isesugust. "Edu saavutamiseks" on naisele kasulik tagada endale mehe toetus. Meestel on soodsamad töökohad ja nad hoiavad enda käes tähtsamaid ameteid. On oluline rõhutada, et majanduslikult moodustavad mehed ja naised kaks eri kasti.

Kaasaja naise olukorrale on tüüpiline, et seda määravad ka uues ühiskonnas visalt edasi elavad igivanad pärimused. Pealiskaudsed vaatlejad ei tunnista seda tõsiasja ja väidavad, et naine pole veel küps talle tänapäeval pakutud võimaluste vastuvõtmiseks, või näevad neis võimalustes vaid ohtlikke kiusatusi. On tõsi, et naise seisund on tasakaalustamata, mistõttu naisel on nii raske sellega kohaneda. Naise ees avanevad

tehaste, kontorite ja ülikoolide uksed, kuid ikka peetakse naise jaoks kõige auväärsemaks abielukarjääri, mis vabastab ta ühiskondlikus elus osalemisest. Suguakti peetakse teenuseks nii nagu primitiivsetes ühiskondades ja naisel on õigus selle eest otseselt või kaudselt tasu nõuda. Kaasaegsel naisel on kõikjal – välja arvatud Nõukogude Liidus – õigus suhtuda oma kehasse kui kapitali, millest ta võib kasu saada. Prostitutsiooni suhtutakse sallivalt ja armuvahekorda soosivalt. Abielunaisel on õigus elada oma mehe arvel ja ta on ühiskondlikult enam lugupeetud kui vallaline naine. Valitsev moraal on kaugel sellest, et lubada vallalisele naisele samasugust seksuaalset vabadust nagu vallalisele mehele. Eeskätt on emakasaamine neile peaaegu keelatud, vallasemasse suhtutakse kui skandaali objekti. Kuis võiks Tuhkatriinu-müüt oma võlujõudu kaotada? Veel tänapäevalgi julgustatakse tütarlast ootama rikkust ja õnne pigem "muinasjutuprintsil" kui püüdma üksi raskes ja ebakindlas võitluses toime tulla. Eelkõige võib tütarlaps loota printsil läbi pääseda kõrgemasse ühiskonnaklassi ja sellist imet ei taga talle isegi mitte eluaegne töö. Kuid taoline lootus on saatuslik, sest see killustab tütarlapse jõudu ja huve: ja võib-olla just see killustatus on kõige tõsisem takistus naise edukusele. Vanemad kasvatavad ikka veel oma tüdrikut abielu jaoks, selle asemel et soodustada tema isiklikku arengut; tütarlaps näeb abielus nii palju eeliseid, et ta ka ise seda soovib; seetõttu on tal sageli vähem erialast koolitust ja head haridust kui tema vendadel ja ta ei pühendu ka nii täielikult oma tööle. Sel kombel võtab ta omaks

oma alaväärtuslikkuse ja tekibki nõia-ring: alaväärtuslikkus suurendab veelgi enam soovi abielluda. Igasugune eelis toob kaasa kohustuse, aga kui need kohustused on ränkasked, siis tundub ka eesõigus orjusena. Enamik elatisehankijaid peab tänapäeval tööd tänamatuks nuhtluseks: naisele ei korva seda ei tema sotsiaalse väärikuse tõus, ei isiklik vabadus ega majanduslik iseseisvus; on täiesti loomulik, et paljud naised – vabrikutöölised ja kontoriametnikud – näevad õiguses tööle vaid kohustust, millest abielu võib neid vabastada. Kuid saades teadlikuks iseendast ja võimalusest töö kaudu ka abielust vabaneda, ei aktsepteeri naine enam nii kuulekalt seda iket. Naine sooviks ühendada perekonnaelu ja kutsetöö nii, et see ei nõuaks talt nii kaelamurdvat akrobaatikat. Aga niikaua kui püsivad hõlpele kiusatused, tingitud majanduslikust ebavõrdsusest, mis eelistab ühtesid indiviide teistele, ja tunnistatakse naise õigust müüa end ühele neist privileegeerituist, nõuab iseseisva tee valik naiselt

palju suuremat moraalset pingutust kui mehelt. Pole veel piisavat arusaamist sellest, et ka ahvatlus on takistus ja isegi üks ohtlikumaid. Naisele on see eksitav, sest tegelikult tõmbab vaid üks tuhandest abieluloteriil õnneliku võidu. Kaasaeg kutsub ja isegi kohustab naise tööd tegema, kuid neid peibutatakse jõudeelu ja õnne paradiisiga. (...)

Meeste eesõigustatud majanduslik olukord, nende sotsiaalne väärtus, abielu prestiižikus ja mehe pakutud toetuse kasulikkus – kõik see paneb naise kõigest hingest tahtma mehele meeldida. Naised on tervikuna ikka veel vasalli seisundis. Sellest järeldub, et naine tajub ja valib oma mina mitte selle järgi, kes ta tegelikult on, vaid selle järgi, kuidas mees teda määratleb. Naisel tuleb siis eelkõige kirjeldada ennast sellisena, nagu mehed teda kujutlevad, sest naise olemine meeste jaoks on tema tegeliku olukorra olulisimaid faktoreid.

Prantsuse keelest tõlkinud

Mare Mauer

FANNY DE SIVERS

NEEDUS NAISE PEAL

Mees on naise pea, õpetati minu vanematele. Seda tarkust toetati Pauluse sõnadele, mis nõuavad või vähemalt soovivad naise alistumist, aga veel enam väljendus siin meeste iidne hegemonia, mis valitseb ning juhib maailma, kõiki ühiskondi, kõiki ajastuid, ka siis kui vahetevahel mõni kuninganna, preestrinna või püha naine endale tähelepanu tõmbab ja vaimustatud vaateleja mõneks ajaks enda ees põlvitama paneb. Erandid kinnitavad reeglit!

Naine on alati olnud enam-vähem rõhutatud olend. Tänapäeval on olukord mõnel maal näiliselt paranenud, kuid vaatamata hääleõiguse saavutamisele või töötajimuste-tasude ühildumisele on naise positsioon ikka veel kõikuv, ja feministidele jääb ka tulevikus küllaltki probleeme lahendada.

Naisõiguslusest on küllaldaselt kõneldud ja kirjutatud. Seisukohad ning püüdlused on üldiselt tuntud. Hea kokkuvõtliku ülevaate viimaste aastakümnete arengust annab Auli Hakulinen 1984. aasta *Loomingu* avanumbris. Mehe ja naise suhete teljeks on võim. Ja naiivne naisõiguslane kujutab ette, et maskuliinse võimu alt vabanemisega kaovad kõik mured nagu iseenesest.

Emaõiguse müüt

Naise vabastamise-programmi moraalseks aluseks võetakse sageli müüt matriarhaalsest korrast, mis olevat valitsenud kunagi vanal "kuldse ajal" ja mille jäänuseid leitakse veel praegu siin-seal mõne etnilise rühma traditsioonides.

Marxi ja Engelsi jüngrid tunnevad arvatavasti Johann Jakob Bachofeni teost "Emaõigus" (*Das Mutterrecht*), milles too iseäralik Baseli uurija pühendab üle tuhande lehekülje antiikaja günekokraatiale ja mis tahab tõestada, et kunagi "alguses" – ajal, mis kahjuks pole kättesaadav teadusele – oli võim kogu maailmas naiste käes. Kuid see algne feminiinne tsivilisatsioon olevat samm-sammult taandunud maskuliinsete impeeriumide survele, nii et tänapäeval võivat leida tema jälgi veel vaid toponüümides, raidkunstis, epigraafides, rahvaluules.

Bachofen siiski arvab, et sellest kõhnast materjalist jätkub kadunud ajaloo rekonstrueerimiseks. Alguste alguses pidi valitsema segadus, umbes nagu Piibli "tohuvabohu". Naised ja mehed elasid ning tegid lapsi nii kuidas juhtus. Kõige sõjakamad naised kamandasid ja ajasid omakasu taga. Sellest kaosest pääsemiseks loodi matriarhaalne kord.

Metsikule eluvormile järgnes õigustsivilisatsioon, mis oli täielikult naiste töö ja rajanes – siin kasutab Bachofen üllatavalt maskuliinset terminoloogiat! – "füüsilise VENDLUSE usuprintsiibil". Sugukondlikus korras sai ülekaalu emajärgsus. Algsete hirmuäratavate jahinaiste asemele tulid moraalsed rahuarmastajad maa- ja viljakusejumalannad. Selle õnneliku harmoonia lõhkus aga peagi abieluinstitutsioon. Ja mis veel hullem – mitmesugused religioonid hakkasid levitama vaimse vendluse mõistet ja graveerisid viimaks inimese kujutlusse pildi taevasest Isast! Sellega lagunes inimkonna emalik kooskõla.

Bachofeni "Emaõigus" ilmus Stuttgartis 1861. aastal ja prantsuse keelde tõlgiti teos alles 1996. aasta algul. Vaatamata asjatundjatele, kes väidavad, et matriarhaalset korda pole kunagi olnud, paneb see monumentaalne teos naisõigustlasi ikka veel unistama: kõik ei tarvitse siiski olla väljamõeldis, võibolla leitakse kunagi mõnele argumendile ka tõepõhja. Ja kui naistel tõesti on kunagi olnud võimu, miks ei võiks seda võimu siis uuesti maksta panna?

Friedrich Engels kirjutab oma "Perekonna, eraomandi ja riigi tekkimise" neljanda väljaande (1891) eessõnas, et primitiivse matriarhaalse ühiskonna avastamine patriarhaalse ühiskonna eel etapina on inimkonnale niisama tähtis kui Darwini arenguteooria bioloogiale ja Marxi lisaväärtuseteooria poliitilisele ökonoomiale.

Bachofen oli omal ajal kuulunud mees, ja peale Engelsi kohtame tema lugejate

seas veel teisi tuntud nimesid, nagu Friedrich Nietzsche ja Otto Weininger.

Igatahes on see huvitav müüt, mis toob vaimusilma ette fastsineerivad ja ängistavad amatsoonid ja lihavate käevartega gallia jumalannad-emad. Naine kuulub maa juurde. Vanakreeka keeles võib 'maa' (*ge*) ja 'naine' (*günē*) kergesti ka keeleliselt seostada. Klassikaline "algus" ongi maast sündimine, aga kui sellest edasi minna, selgub varsti, et kogu antiikmõtlemise on kujundanud mehed. On teada, et Ateena intellektuaalid ei pidanud naistest eriti lugu ja oleksid meeleldi avastanud võimaluse lapsi ise ilmale tuua, ilma naise vahetalitusest.¹

Mehe hegemoonia

Tänapäeval ei näi enam olevat kahtlust, et maailma valitsevad mehed. Mehed filosoferivad, teevad poliitikat, mõtlevad seadusi välja, kirjutavad ajalugu. Naine eksisteerib ainult mehe pilgu läbi, mis on tavaliselt ebaõiglane ning halastamatu. Olgu siis Aristoteles, Kant või Sartre, igaühel on naisele midagi ette heita. Sartre näiteks arvas, et suured rinnad tähendavad väga väikest aju-mahtu! Prantsuse Akadeemia vaidlused enne Marguerite Yourcenari vastuvõtmist annavad sobiva näidise 20. sajandi prantsuse meeste arhailisest mõttelaadist.

Antropoloogi ja Collège de France'i professori Françoise Héritier' viimasest raamatust² loeme, et kollektiivselt pole naistel kunagi mingit võimu olnud. Su-

1 N. L o r a u x, *Né de la terre. Mythe et politique à Athènes*. Paris, 1996.

2 Fr. H é r i t i e r, *Masculin/féminin, la pensée de la différence*. Paris, 1996.

gudevaheline hierarhia valitseb maailma juba tuhandeid aastaid ja kogu meie mõtlemine, meie pilt maailmast ning ühiskonnast kannab maskuliinset pitserit. Françoise Héritier arvab, et ka sellised müüdid nagu metsikute amatsoonide lugu on meeste väljamõeldis oma ülemvõimu õigustamiseks.

Matriarhaati pole niisiis kunagi eksisteerinud. Ajalugu on patriarhaalne. Jutud naistevalitsusest kunagi "alguses" tahavad hoopiski tõestada, et naised pole võimelised asju ajama: neil küll oli võim, aga nad ei osanud seda õigesti kasutada, ja meestel ei jäänud muud üle kui vahele astuda.

Petliku mulje tõelisest olukorrast annavad matrilineaarsed ühiskonnad, kus filiatsioon (sugulus) ja pärandusõigus kantakse edasi naiste kaudu. Filiatsiooniõigused on küll emapoolsed, st et mees, laste isa, ei anna järelpõlvele mingisuguseid õigusi. Kuid see ei tähenda veel, et võim oleks naise käes. Siin tuleb mängu emapoolne onu – jälle mees –, kes juhib perekonda ja vastutab pere varanduse eest. Niisiis, majanduslik, leaalne ja ka poliitiline võim ei kuhju seal abielumeeste, vaid naise vendade kätte. Huvitav on märkida, et erilist staatust omavad steriilsed naised (oma viljatuse tõttu ei allu nad mehele), keda mõne rahva juures koheldakse nagu mehi (näiteks Ida-Aafrikas nuerite juures tohib selline naine ise "naist võtta", kes siis tema eest orjab ja eraldi makstud meesteeniija abil lapsi muretseb, – tal on seega täiesti mehe staatus).

Teiseks näiteks võib võtta irokeeside elukorralduse. Siin paistavad võimsuhted olevat sümmeetrilised: mehed käisid jahil ja sõjas, naised harisid maad;

ka irokeeside rahvanõukogus oli naistel oma sõna öelda, aga esitas nende arvamuse tavaliselt keegi mees.

Füsioloogiline opositsioon

Mis on tegelikult mehe ja naise vahe? Milline tundemärk eraldab neid kõige olulisemalt? Bioloogilisest ebavõrdsusest on raske rääkida. Siin on naine mõnes ühiskonnas mehest ees: ta on füüsiliselt vastupidavam ja elab kauem. Moraalselt võib ta olla julgem ja sageli hakkajam, ja tema silmapaistvaid intellektuaalseid võimeid ei saa kuidagi maha salata.

Aga erinevustest ei saa ka mööda vaadata: need on anatoomilised, seksuaalsed, füsioloogilised. Vedelik, mis inimese kehast väljub, ei ole ühesugune. Mees valmistab spermat, naine kaotab verd ja annab piima. See binaarne vahe struktureerib kogu inimese mõttemaailma nii rahvatraditsioonis kui ka teaduslikul tasemel. Maskuliinse/femiinise peale ehitatakse teised binaarsed kategooriad nagu soe/külm, kõrge/madal, kõva/pehme jne. Aga mis põhjusel on tekkinud hierarhia? Miks seisab Maskuliinne alati esimesel kohal? Statistiliselt on välja uuritud, et Maskuliinse ülemvõim on universaalne, kogu antropoloogiline kirjandus tunnistab seda.

Françoise Héritier näeb "kõige kurja juurt" füsioloogilises erinevuses mehe ja naise vahel. Veri otsustab, kes on kõige tugevam. Veri kannab elu, ja sellel on kõikide rahvaste puhul ülimalt tähtsus. Veri võib kehast lahkuda mitmel viisil, mitmel põhjusel. Naine kaotab verd iga

kuu, ja see ei olene tema tahtest. Kui mees verd kaotab, siis on see kaotus tahteakti tulemus. Ta tapab kellegi või saab ise haavata. Siin ilmneb juba ebavõrdsus tahtmise ja talumise vahel, vaba otsuse ja passiivse kannatamise vahel. Selle skeemi järgi jaotatakse ka muud mõisted. Nõnda peetakse mehelikkust alati kõrgemaks ja tugevamaks kui naiselikkust, ja sellega ollakse nii harjunud, et võimalikud seletused ei tundugi tarvilikud.

Niisiis pole naine "ebavõrdne" mitte oma loomuselt, vaid anatoomiliste ja füsioloogiliste vaatluste järgelusest. Naise seisund on igati maskuliinse ideoloogia tulemus, mis primitiivselt mõtlevas ühiskonnas allutab isegi bioloogia oma huvidele. Paljud rahvad arvavad või väidavad, et elustav printsip on mehes ja et steriilsus on ainult naisest, samuti ka laste sugu: kui naine saab ainult tütreid, siis on see tema süü, siis ta ei ole võimeline poisslapsi sünnitama!

Françoise Héritier' lõppmõtisklus ei anna erilist põhjust optimismiks. Kuigi euroopa tsivilisatsiooni pinnal on naine suutnud mitmele algselt meeste reserveritunud alale sisse tungida, ehitatakse talle muid tõkkeid, "ehitatakse uusi ja kahtlemata selliseid, milliseid me ei oska veel ette kujutada".

Asjalik, ideoloogiliselt erapooletu uurimus, mis jätab "otsad lahti" edasimõtlemiseks mõnel teisel tasandil.

Piibli needus

Teame, et meie tsivilisatsioon pole sündinud mitte ainult antiikkreeka sugetest, vaid tema juured viivad ka sügavale judeokristlikku traditsiooni. Eurooplasel, ka siis kui ta peab end põhimõtteliselt selle traditsiooni vastaseks, oleks siiski kasulik teada, kuidas Piibli tekstid seletavad mehe ja naise vahekorda. Sealt tuleks ehk mõni valgusekiir meie probleemistikku pimedust laiali ajama.

Vana Testamendi seadusandluses pole naise olukord kadestatav. Kuid maailma loomisel paistavad mees ja naine veel täiesti võrdväärsed, kuigi erinevad. *Genesis* 1. peatükis ei ole kirjutatud, et Jumal lõi mehe ja Jumal lõi naise, vaid – Jumal lõi inimese ... meheks ja naiseks. (*Et creavit Deus hominem... masculum et feminam creavit eos. Gen 1,27.*) Kuigi naine ilmub loomisekorras mehe järel, ei märgi Piibel mingit hierarhiat. *Erat autem uterque nudus, Adam scilicet et uxor eius, et non erubescabant*, kirjutab *Vulgata* (*Gen 2,25*). Jeruusalemma Piibel tõlgib: "Neil ei olnud teineteise ees häbi."

Mida tähendab see algne alastiolemine, mille puhul ei tule mõttessegi piinlikkust tunda? Kindlasti täiuslikkust ja selgust. Mehel ja naisel pole teineteise eest midagi varjata, teineteisele midagi ette heita. Aga pattulangemine lõhub algse harmoonia: kannatus ning surm rikuvad õnneliku eksistentsi, Aadam peab palehigis leiba teenima, kuid Eeva elumuredele lisandub veel mehe türannia: *et sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui* (*Gen 3,16*). Nn Suures Piiblis kõlab see nõnda: "Sinu himu

peab su mehe järele olema ja seesama peab sinu üle valitsema."

Vana Testamendi ühiskond hoiab sellest needusest truult kinni. Naine on teisejärguline olend. Tema ülesandeks on soo edasikandmine. Viljakust loetakse naise peamiseks vooruseks. Steeriilsus tähendab häbi, mis võib viia meelegeitele (nagu näiteks Saamueli tulevast ema Annat, vt 1. Sa 1). Aabrami ajal valitses polügaamia, kuigi see jumalikku plaani ei sobinud. Kuid rahva pattude tõttu ei suutnud ka Mooses Jumala tahtmist igas asjas peale suruda.

Juriidiliselt on siin naine mehe omand nagu veis ja eeselgi. "Sina ei tohi himustada oma ligimese naist, ega tema sulast ega ümmardajat, tema veist ega tema eeslit, ega midagi sellest, mis kuulub sinu ligimesele" (*Exodus 20,17*). Selline ettekirjutus õigustab ka naise müümist või ostmist, ja ka leviraadi-seadust, mille järgi veel ilma lasteta naine antakse mehe surma järel üle selle vendadele, et need surnule järelkasvu sigitaks. Nõnda võib naine automaatselt käest kätte käia, ilma et keegi tema arvamist küsiks. Seda seadust võib muidugi seletada juutide olukorraga: nad olid ümbritsetud sõjakatest naabritest ja sagedased tülid ning vallutusretked nõudsid rohkesti ohvreid. Rahvuse elujäämiseks ja Jumalalt saadud missiooni edasikandmiseks oli vaja tugevat sündivust. Selle koorem langes loomulikult naisele.

Seksuaalsete eksimuste või üleastumiste puhul – ka vägistamisel – kannab ikka naine raskemat süüd. Mehe patuks pole kunagi truudusemurdmine või jõhkruks naise vastu, vaid ainult teise mehe omandiõiguse rikkumine. Pole

siis imestada, et variser tänas Jumalat igal hommikul selle eest, et ta "ei olnud sündinud paganaks, naiseks ega lollpeaks".

Jeesus muudab mehe ja naise suhteid radikaalselt. Abielu on Jumalast seatud ja seega püha. "Mis Jumal on ühte pannud, seda ärgu inimene lahutagu" (Mt 19,6). Kuidas jääb siis aga lahutustunnistusega, mis on lubatud Moosese seaduses? "Teie põikpäisuse pärast," vastab Jeesus, "lubas Mooses teid oma naist minema ajada, algul aga ei olnud see nõnda" (Mt 19,8). Abielus on mees ja naine võrdõiguslikud. "Kes iganes ajab minema oma naise ja naib teise, rikub tollega abielu, ja kui naine on ajanud minema oma mehe ja naitub teisega, rikub ta abielu" (Mrk 10,11–12). Jumala ees seisavad mees ja naine samal tasemel. Mõlemad on vastutavad teineteise ees, ja koos Looja ees.

Mida variserid sellest loost arvasid, pole pühakirjas jäädvustatud, kuid jüngrid ehmusid hirmsasti, kui kuulsid, et mees peab oma privileegidest loobuma: "Kui naisevõtmisega on lugu nõnda, siis on tulusam jätta abiellumata" (Mt 19,10).

Naise restaureerimine: selg sirgu!

Kõiki evangeeliume läbib mõte, et Jumal tuli maa peale selleks, et inimest endaga lepitada, patu kaudu tekkinud lõhet parandada, inimesele Paradiisis kaduma läinud hiilgust ning täiust tagasi anda. Inimese uuestiloomine Kristuses, mille üle teoloogid on sajandite jooksul diskuteerinud, ei pööra erilist

tähelepanu naisele, kuigi Jeesus kuulutab, et taevases sfääris on KÕIK Jumala lapsed (Lk 20, 34–36), ja Pauluse sõnade järgi ei tehta seal vahet juudi ja kristlase, mehe ja naise vahel (Gl 3, 28). Ka teoloogid on mehed oma mehelike eelarvamuste ning fantasmidega. Ja eriti prantsuse keeles on maskuliinne mõtlemine ka väga lihtsaks tehtud: *homme* tähendab 'inimest' ja 'meest'; naine kuulub seega justkui hoopis muusse liiki!

Jeesuse suhtumine naisesse ilmneb tema mõistujuttudes ja imedes. Tähelepanu väärivad eriti imed, mis toimusid sabati ajal ja mida ametivõimud rängalt hukka mõistsid.

Sabat kuulub täielikult Jumalale. Sel päeval ei tohi midagi ette võtta, sest "sabatirahu" on püha. Sel päeval ei kutsuta Jeesust haigeid terveks tegema. Imed, mis sel päeval sünnivad, teostuvad Jeesuse enda algatusel. Ta on ju Jumal ja seega sabati käskija. Ja neil imedel on eriline sümboolne tähendus.

Üks neist on "Küüraka naise terveks-tegemine" (Lk 13,10–17).

Naine on õieti rohkem kui küürakas. Kreeka *sugkuptousa* tähendab, et ta on täiesti kõver, kägarasse tõmbunud,¹ nii et ei saa üldse pead tõsta. Ta ei küsi midagi, ei nõua midagi. Kuna sünagogis on mehed ja naised enamasti võrega eraldatud, seisab ta arvatavasti kuskil nähtamatus nurgas, teiste naiste seas. Sealt toob Jeesus ta välja, ja naine ajab kogukonna üllatuseks, ehmatuseks ja mõnele isegi skandaaliks selja sirgu. Naine on siin "Aabrahami tütar" ja kuu-

lub nagu kogu Iisrael Aabrahami suurde perre. Naine, kes oli seotud oma häda külge, on saanud uuesti vabaks, nagu iga naine võib nüüd Kristuse kaudu vabaks saada, uuesti selga sirgu ajada.

Teine huvitav lugu jutustab "veritõbi-sest naisest" (Mrk 5,25–34), kes oma haiguse tõttu kuulub moraalselt "küürakate" hulka.

Naine kannatab juba 12 aastat seletamatu verekaotuse all ja saab terveks tänu oma julgusele trügida rahvahulgast läbi ja puudutada Jeesuse mantlit. Haigust peetakse sel ajal üldse mingi kõlbelise korratuse, patu või üleastumise karistuseks. Haige on moraalselt kahtlane. Verekaotuse puhul lisandub veel naise seksuaalsus, mis juba igal juhul kannab needuse märki. See naine siin oli oma verekaotuse pärast ka legaalselt roojane. Seaduse järgi peab ta end teistest inimestest eemal hoidma nagu pidalitõbine, sest kõik olevused ja esemed, mida ta puudutab, muutuvad silmapilkselt roojaseks. Ja kui siis mees nõnda roojastatud eset puudutama juhtub, saab ka tema roojaseks ja peab end rituaalselt puhastama.

Antud kontekstis tundub lugu peaaegu uskumatu. Naine julges seadusest üle astuda juba sellega, et ilmus rahva hulka, roojastades nõnda inimesi, kel sellest aimugi polnud. Kontakt Jeesusega – või pigem tema mantliga – tegi ta silmapilkselt terveks, kuid pidi samas roojastama Jeesuse. Pole siis imestada, et ta "kartes ja värisedes" põlvili langes, kui ta oma tegu üles tunnistama pidi. Aga Jeesus ütleb talle ainult: "Tütar,

1 Fr. R i e n e c k e r, Sprachlicher Schlüssel zum Griechischen Neuen Testament. 10. Aufl. Giessen, Basel, 1960.

sinu usk on su päästnud, mine rahuga ja jää terveks oma nuhtlusest." Kreeka-keelses tekstis seisab siin *mastiks* – 'piits' (millega antiiksed jumalad inimest karistasid).

Jutlustajad-kirikumehed kommenteerivad seda lugu ainult usu seisukohast: usk annab jõudu, usk teeb terveks. Tegelikult toimub siin naise moraalne vabastamine. Naise seksuaalsus saab "puhtaks". Muidu ei oleks Jeesus naiselt nõudnud oma häda avalikku ülestunnistamist. Ta oleks ju võinud jätta selle häbitava tõe diskreetselt enda teada, ta laseb kõik ära rääkida ja saadab seejärel naise "rahuga" minema. Pidalitõbised – mehed – pidid pärast tervenemist tempelisse puhastusohvreid viima, nagu Mooses ette kirjutab. Naine ei pea seda, ta ei ole puhastatud, vaid Jumala "jõud" (kreeka *dynamis*), mis Jeesuse mantlist väljus, on ta uueks loonud. Ka Jeesus ei puhasta end, nagu ta seda oleks pidanud seaduse järgi tegema, sest Jumalat ei roojasta miski.

Uued ühiskondlikud suhted

Kristusega algab uus ajastu. Vana seadus ei kao, vaid täieneb, süveneb, spiritualiseerub. Ka endine inimene peab kesta ajama, uuenema. Kui unustada Jeesuse-egne eluviisi ja maailmavaade, siis ei märkagi, kui revolutsiooniline oli uus õpetus. Meistri ümber kogunevad kõik need, keda üldiselt põlatakse ja keda meie nimetaksime marginaalideks. Nende seas kohtame üsna palju naisi. Ta ei lükka ühtegi tagasi, ei mõista

hukka abielurikkujat, keda maskuliinne ühiskond meeleldi Moosese ja Jumala nimel tahaks kividega surnuks visata, lubab prostituutidele Jumalariiki ja isegi paremat kohta taevasel väärtuskaalal kui ülbetele kirjatarkadele.

Jüngritel, kes veel pole vabanenud maskuliinsetest eelarvamustest, on raske Meistri käitumisega kohaneda. Stseen Samaaria naisega annab tunnistust võõrastavast suhtumisest (Jh 4,5–30).

Kui Jeesus Samaarias kaevu ääres jalgu puhkas, sel ajal kui jüngrid lähemas külla läksid toidupoolist otsima, tuli sinna keegi samaaria naine vett võtma, ja Jeesus vestles temaga pikalt, kuigi juutide suhted samaarlastega näisid olevat nii halvad, et nendega ei tahetud juttugi ajada. "Juudid väldivad ju iga kokkupuudet samaarlastega," märgib Johannes. Kui nüüd jüngrid külast tagasi jõuavad, vapustab neid mitte niivõrd tõsiasi, et nende õpetaja kõneleb "samaarlasega", vaid "nad panid imeks, et Jeesus kõneles NAISEGA"!

Märkimisväärne on ka see, et Samaaria naisele annab Jeesus esimest korda avalikult teada, et ta on Messias. Jeesus on ka esimene rabi juudi traditsioonis, kes kasutab oma mõistujuttudes naise kuju. "Kui naine on loodud, nagu mees, Jumala näo järgi, siis sisaldab ka tema elu, ükskõik kui harilik see ei paistaks, midagi, mis meile räägib Jumala müsteeriumist. Ta on läbini mõistujutt ja prohvetikuulutus ja miski ei ole enam tähtsusetu neile, kes oskavad lugeda tähemärke."¹

Veel üllatavam tundub tunnistajate

1 G. B l a q u i è r e, La grâce d'être femme. Paris, Fribourg, 1981, lk 108.

valik Jeesuse ülestõusmispäeval. Naised on esimesed, kes hommikul hauale lähevad. Naised on muide ka ainsad Jeesuse ligemast ümbrusest, kes julgevad surmamõistetud lõpuni saata. Kõik mehed, välja arvatud Johannes, on põgenenud ja värisevad hirmust lukustatud uste taga. Naised seisavad risti all ja viivad laiba puhkepaika. Maarja Magdaleena on esimene, kes kohtab ülestõusnud Kristust ja saab ülesandeks apostlitele sõna viia: "Mine mu vendade juurde ja ütle neile: Ma lähen üles oma Isa ja teie isa juurde..." Kõigil on teada, et juriidiliselt ei maksa naise tunnustus üldse midagi. Luukas kommenteerib (24, 10–11), et "need jutud paistsid nende silmis otsekui tühi jutt ja nad ei uskunud naisi". Jeesus oleks pidanud selleaegset mentaliteeti arvestades ja respektteerides ise jüngeritele ilmuma. Kuid ta teeb seda alles hiljem.

Jeesuse ülestõusmisega algab uus etapp inimkonna ajaloos ja naised seisavad selle lävel täieõiguslike inimestena. Apostlite Tegude esimene peatükk ei lase unustada, et ka naised kuulusid jüngerite hulka: "Need kõik olid ühel meelel agaralt palvetamas koos naistega ning Jeesuse ema Maarja ja Jeesuse vendadega." Ja: "Kui nelipühapäev kätte jõudis, olid nad kõik ühes paigas koos." Püha Vaim inspireerib kõiki, kes tunnistavad Kristust Jumal-Pojana. Iga mees, iga naine võib kasvada täieõiguslikuks kristlaseks ja kanda vastutust maailma valgustamisel.

Nelipühiga sünnib Kirik, ja Kiriku alguses seisab jälle naine – Maarja. Maarja on Kiriku sümbol, sellepärast on Maarja-kultus jäänud nii elavaks katoliku traditsioonis. Naine üldiselt süm-

boliseerib Kirikut, Ülemlaulu kanooniline jumalasõna-staatust ei luba selles kahelda, kuigi antud tekst juba ammust ajast puritaanlikke teoloogide kiusab. Kuid naiselik element Jumalas väljendub juba kord sellisena, ja järelemõtlemine sel teemal võib üsna kaugele viia. Mis on maailma loomises naiselik? Frédéric Tristan, kirjanik ja algkristliku ikonograafia eriteadlane, arvab antiiksete dokumentide põhjal, et Maria ei ole ainult Jumalaema, vaid ka Piibli Tarkuse sümbol – kreeka *sofia* – ja et ta sellisena osaleb ka juba loomise-protsektuuris, kui arvesse võtta antiikset arvamust, et maailma pole loonud mitte Jumal-Isa, vaid Logos, Sõna, Jumal-Poeg, Kolmainsuse Teine Isik.

Võrdne, kuid mitte sama

Nagu juba nägime, polnud Jeesuse kogukond täiesti maskuliinne, kuigi pealiskaudsel vaatlusel nii võis paista. Mitmed terveks tehtud või Kurjast vabastatud naised käivad Jeesuse "järel" ja võtavad jüngerite tegevusest osa. Kreeka tekst kasutab nende puhul tegusõna "teenima", kuid ei tohi mõelda, et nende *diakonia* ('teenistus') tähendab köögitüdrukuaemetit, apostlite materiaalse heaolu eest hoolitsemist. Evangelistid märgivad teenimise objekti ainsuses: nad teenisid TEDA, st Jeesust, ja mitte tema jüngerid. Ja see "teenistus" võis ilmnedä mitmesuguses vormis: materiaalne abi, külalislahkus, suhtlemine väljaspool seisjatega ja ka Jumalasõna uurimine, teoloogiline kasvamine. Marta ja Maarja stseen (Lk 10,38–42) näitab selgesti, et üksainus *diakonia* on

tõesti oluline – "kuulata Tema kõnet"! Naine on loodud kõigepealt Jumala jaoks, Jumala sõnumi vastuvõtmiseks ja kuulutamiseks, alles siis inimeste jaoks, mehe jaoks, materiaalsete tööde ning ülesannete täitmiseks. Laatsaruse ülesõtmise päeval pidi seesama Marta, kes majapidamismurede koorma all ägas, avalikult Messiat tunnistama nagu Vana Testamendi prohvetid.

Agas kui Jeesus saadab oma jüngrid misjoniretkile, pole nende seas ühtegi naist. Kas ainult sellepärast, et 1. sajandi Palestiinas poleks keegi naise sõna kuulda võtnud? Või tohib siin otsida seletust funktsioonide komplementaarsusest?

Sest võib igatahes küsida, kas ei ole absurdne panna mehed ja naised üht ja sama asja tegema, ka siis kui ühiskond oma antud arengu staadiumis ei leia vahet maskuliinse ja feminiinse vahel. Simone de Beauvoir sai kuulsaks väitega, et naine ei sünni naisena, vaid et kasvatus, kultuurilised tingimused vormivad ta selleks. Agas naine sünnib naisena. Sinna pole midagi parata. Ta on bioloogiliselt teistsugune; tal pole muskleid kividekandmiseks – kuigi sotsialistlik üheõiguslus ajas naised ka müüritööle –, samuti pole tal häält, et üle karjuda miitingukisast. Tavaliselt ka mitte küllalt, et end kantslist kuuldavaks teha.

Siin selgub ka, et naispreestrite probleem on valesti asetatud. Katoliku kirik väidab, et apostelliku traditsiooni kohaselt tohivad ainult mehed preestriametit pidada. Feministid nõuavad naisele sama õigust. Vaidluses on *diakonia*-mõiste täiesti kaduma läinud. Preestri-

funktsioon aetakse segi maskuliinse võimuga. Preestriseisust peetakse eelkõige võimupositsiooniks, ja katoliku kirikut üheks neist vähestest kohtadest, kus pole veel suudetud maskuliinset hegemooniat kangutada. Tegelikult on siin võimujutud täiesti ebakohased. Maailma lunastusekorras on naisel ja mehel erinevad ülesanded, kuid mõlemad teenivad Jumalat. Mehe funktsioon erineb naise omast; see on apostellik ja preesterlik, kuna naise ülesanne jääb "prohvetlikuks ja karismaatiliseks"¹. Mõlemad täiendavad teineteist. Mehe ja naise erinevused on ikooniliselt komplementaarsed: Peetuse apostelliku printsübi kõrvale kuulub mariaalne printsüüp.

Mida võidaks naine, kui talle lubatakse preestriametit? Ajakirjanduses ja raadios on juba mõnda aega sel teemal kibedasti vaieldud. Näiteks võiksime võtta Avila Teresa – 16. sajandi kultuurielu suurkuju, hispaania kirjanduse klassik, austatud pühak, kuulutatud katoliku kiriku doktoriks. Mida oleks preestriamet temale juurde andnud?

Sajandilõpu pessimism

*Genesis*e needus agas jätkab oma tööd. Muidugi võib väita, et vähemalt Lääne-Euroopas on naisele välja võideldud inimväärseid elutingimused. Nad tohivad poliitilises tegevuses kaasa rääkida, oma töö eest korralikku palka küsida, viisakat kohtlemist nõuda.

Kõigepealt tuleb mees pidada, et Lääne-Euroopa ei tähenda kogu maail-

1 G. Blaquière, *La grâce d'être femme*, lk 165.

ma. Paljudes riikides elab naine veel orjuses. Islami-tšivilisatsioonides kestab naise rõhumine täiesti legaalselt; ka seal, kus muidu on vastu võetud enam-vähem läänelik õiguskord, "unustatakse" naine sellest välja. Naise kohta maksab ikka traditsiooniline *haria* selle kõige tagurlikumas vormis.¹ Teda peksatakse, vägistatakse, müüakse bordellidesse, kasutatakse töömasinana, mida võib ka minema visata, kui ta kasutamiskõlbmatuks kulub. Ajakirjanik Dominique Torres on kokku rehkendanud, et 20. sajandi lõpul on maailmas üle 200 miljoni orja, enamasti lapsed või naised. Meesorjadest pole kuulda olnud. Kuigi prantsuse juriidilisest sõnavarast on termin "ori" ammu kustutatud, tuntakse orjapidamist isegi Pariisis. Vahetevahel suudab mõni naine oma vanglaseinte vahelt põgeneda ja mõne halastusorganisatsiooni abi paluda, aga üldiselt pigistatakse silmad kinni, ja valitsus ei taha selles küsimuses seisukohta võtta, sest enamasti on tegemist mõjukate idamaiste saatkondadega, kellega tahetakse häid majandussuhteid säilitada. Vabandatakse end sellega, et igal rahval on oma kombed, ja Koraan ütleb, et "naine on sinu põld, mida võid harida nagu tahad". Naise kaitsmine paistaks islamivastase poliitikana.²

Ülemaailmne naiste kongress Pekingis (1995) näitas selgesti, et "edusam-

mud" on ja jäävad nigelaks. Ka lääne maailmas ei ole naise "vabanemine" veel enesestmõistetav, juba sellegipärast, et naine ise mõtleb ning analüüsib maailma maskuliinse skeemi alusel. Ta ei märkagi, et tema enda mõttekäigud toetuvad mehe tõekspidamistele või eelarvamustele.

Véronique Nahoum-Grappe³ analüüsib meie aja reklaampilte, kõnekäände, televisioonisaateid, polulaarseid laule jne, ja jõuab järeldusele, et prantsuse keeles ei tähenda väljend "vabana naine" sugugi naist, kes võib ja tohib vabalt otsustada, vaid sellist, kes vastab kaasaegse seksuaalsuse mudelile. Naise keha näidatakse ja esitatakse sellisena, nagu mehed teda näha tahavad. Ja nn "avaliku arvamuse", mille reaktsioone peab arvestama, tingivad ikka jälle maskuliinsed seisukohad. Naine on "asjastatud".

Kollektiivteoses "Sugude võrdsusest" (*De l'égalité des sexes*)⁴ selgub, et ka "egalitaarsed ühiskonnad" ei väldi naise diskriminatsiooni: prantsuse tütarlastele seletatakse küll, et pärast õpinguid ootavad neid samasugused karjäärivõimalused kui noormehi. Aga elu näitab varsti, et see on ainult illusioon.

"Naiste olukord tänapäeval on iseäralik," kirjutab kriitik Roger-Pol Droit (*Le Monde Littéraire* 02. 02. 1996). "Nende üheõiguslus meestega on välja kuuluta-

1 Vt nt A. D o r e - A u d i b e r t, S. B e s s i s, Femmes de Méditerranée. 1996.

2 *Esclaves: 200 millions d'esclaves aujourd'hui*. Paris, 1996. Väljaspool otseseid poliitilisi kaalutlusi ilmneb prantslaste misogüünia ka näiteks aafrikanna Veronique Akobé hukkamõistmises, kelle tööandja metsikut käitumist kohus ei pidanud pehmendavaks asjaoluks. Naine ei suutnud välja kannatada korduvaid vägistamisakte oma peremehe ja selle poja poolt ning tappis viimase. Vt *Le Figaro* 04.-05.05. 1996.

3 V. N a h o u m - G r a p p e, Le Féminin. Paris, 1996.

4 Koostatud Michael de Manasseini juhtimisel, väljaandjaks Centre National de documentation pédagogique, Paris, 1996.

tud ja põhimõtteliselt saavutatud. Aga paistab, et maskuliinne suveräänivõim ei nihku paigast. On öeldud ja juba sada korda alla kriipsutatud, et naisi iga päev alandatakse, diskrimineeritakse ja igati ebaõiglaselt koheldakse. Võimukandidad valitsuses või perekonnas on sobitanud sellega oma väljendusviisi. Aga tõeline olukord on jäänud *grosso modo* endiseks. Veel hullem: võib karta uuesti tagasiminekut arenenud maades ja uut resignatsiooni mujal maailmas."

Tagasimineku sugemed kerkivad juba üksi mehe rahulolematusest viimaste aastakümnete jooksul.

Andke talle tema peenis tagasi!

Sellise brutalse tiitli all nõuab naistajakiri *Elle* (04. 04. 1996) mehe viriilsuse taastamist. Prantsuse mehed on kaotanud enesekindluse, ka füsioloogiliselt ei ole neist enam asja. Spermat on jäänud vähemaks ja bioloogilised uurimused avastavad, et ka selle kvaliteet on alla käinud. Aga jälle on naine süüdi! (Juba Paradiisiaias süüdistas Aadam Eevat. Pole midagi teha, ei saa lahti *Genesis* loost!) Muidugi demoraliseerib meest tööpuudus, ja võibolla mõjub mingi keskkonnareostuse vorm spermale hävitavalt. Aga kõige saatuslikumaks osutub siiski feminism, naise iseseisvumine, pagemine mehe loomuliku võimu alt. Sellepärast soovitab *Elle* naisele mitmesuguseid "kunste" mehe

tuju tõstmiseks ja tema viriilsuse terven- damiseks.

Niisiis kannab jälle naine vastutust kogu häda eest. Ka abielumoraali langus, lahuselamine ja sellega seotud isafunktsiooni kahvatumine kirjutatakse naise passivakontosse. Inimese normaalseks struktureerimiseks on vaja isa ja ema. Maternomateriaalses miljöös üles kasvanud mees ei oska enam olla isa. Perekonna lõhenemisega hääbub nõnda kogu sotsiaalne kord ja inimese hingeline tasakaal. Lokkav homoseksuaalsus kuulub loomulikult ajamärkide juurde.¹ Vaidlustes ilmneb sageli hukatuslik tendents maskuliinsust ja feminiinsust teadlikult segi ajada. Paljud küsivad juba, kas peab endale väljaspool antud dihhotoomiat uut enneolematut identsust otsima.

Oma isiksuse ehitamisel peab mees naiseliku elemendi endast välja lülitama, kirjutab psühhoanalüütik Didier Dumas.² Olla mees tähendab olla naisest tugevam, kõrgem, tähtsam. (Vt käesoleva kirjutise algust!) Ja naine peab aktsepteerima, et ta on teistsugune, et mees teda alati ei mõista.

Mehe ja naise vaheliste konfliktide mõistmiseks annab lisavalgustust sotsioloogi Irène Théry argielu-vaatlus.³ Sageli osutuvad abielu luhtumise põhjuseks mehe ja naise täiesti erinevad arusaamad ning seisukohad igapäevases tegevuses. Ruumijagamisel jõuavad nad veel kuidagi kokkuleppele, aga ajast on neil täiesti erinevad ettekujutused. "Naised vastutavad järjepidamise eest.

1 A. N a o r i, Une place pour le père. Paris, 1988.

2 D. D u m a s, La sexualité masculine. Paris, 1996.

3 I. T h é r y, La Démariage – Justice et vie privée. Paris, 1996.

Neile tundub, et ajalõigud on omavahel seotud: kui nad töötavad, mõtlevad nad juba õhtusöögile; toitu valmistades peavad nad meeles, et lapsed tuleb suvelaagrisse sisse kirjutada. Kogu aeg tegelevad nad kõigi nende ajähikute harmoniseerimisega. See kujutab endast suurt koormat, aga ka midagi sügavat nende identsuses. Mehed seevastu tegutsevad otsekoheuses: kui nad tööd teevad, siis ei mõtle nad millelegi muule; kui nad lähevad sisseoste tegema, siis teevad nad seda põhjalikult. Üksainus ajalõik korraga, ja mees tervenisti selle sees. Nad ei mõista naiste suhet ajaga, ja vastupidi: sellest tulenevad siis raskused, suhete purunemine..."

Ummikust välja...

Mees ja naine ei ole ühesugused. Selle tõdemusega hakatakse leppima. Mis saab aga naisest, kes mitu aastakümnet uskus ja lootis mehe ülemvõimu alt vabaneda?

"Võrdsus ja erinevus on kokkusobimatud," kirjutas Jean-Marie Domenach

paari aasta eest ajakirjas *France Catholique*. "Neid saab lepitada ainult vaimsele pinnale tõustes, kus sõltuvus ei pea tingimata tähendama vaenulikku suhtumist."

Poliitikud ja sotsioloogid murravad pead meie ühiskonna tuleviku üle. Ja naisõiguslased ootavad värisedes pinna all varitseva misogüünia uuestisündi. Ilmub intelligentseid kirjutisi ja tarku analüüse, aga lahendust ei oska keegi pakkuda. Paistab, et vägivallatsemine naise kallal on ajaloo "sees", ja selle teadmine võib mõnd detailküsimumust ajutiselt parandada või leevendada, aga mitte jäädavalt kõrvaldada.

Milline teooria suudaks siis ummikust välja juhatada?

Võibolla tuleb alla neelata enda arust kõike teadva moodsa inimese ülbus ja pöörduda tagasi vanade, kõik murrangud ning katastroofid üleelanud ürikute juurde, ja nende abil uuesti välja uurida, kes on inimene ja kelleks ta peaks saama. Siis selguks ka mehe koht maailmas ja naise koht tema kõrval, ja igasugu absurdsed võimuküsimumused kaoksid iseenesest.

KATRIN KIISLER

KLYTAIMNESTRA – PATRIARHAALSE ÜHISKONNA OHVER?

Klytaimnestra – Sparta kuninga Tyndareose ja Leda tütar, Helena ja dioskuuride õde, Agamemnoni abikaasa, Iphigeneia, Elektra ja Orestese ema ning Aigisthose armuke, sai antiikmaailmas nurjatu ja truudusetu naise võrdkujuks. Kurja, õela ja võimuahnena, oma abikaasa vastu vaenulikuna, oma laste poolt vihatuna, ei saanud teda ei siis ega saa kindlasti ka praegu unelmate naiseks pidada. Kui uurida selle paljukirutud naise elu lahanud meeste kirjatöid tänapäeva naise pilguga, väljaspool Antiik-Kreeka patriarhaalse ühiskonna kapslit, tundub Klytaimnestra mõistmine ometi nii lihtne, peaaegu ainuvõimalik.

Alustuseks tooksin ära Klytaimnestra ja tema lähedaste loo – sellisena, nagu ma ta eri autoritelt kokku suutsin panna, sest kahjuks pole ükski antiikautor kogu lugu algusest lõpuni kompaktsena jutustanud. Vähemalt esialgu püüan ta kirja panna erapooletult, *sine ira et studio*, laskmata end segada iseenda, traagikute või Homerosse sümpaatiatest ja tundmustest, ning jättes kõrvale seigad, mis kanoonilisse Mückeene müüditükilisse teed pole leidnud.

Lüüdia kuninga Tantalose ainus poeg Pelops kosib Elise kuninga Oinomaose tütre Hippodameia – ostnud ära Oino-

maose kaarikujuhi Myrtilose, võidab ta kuningat hobuste võiduajamises (Pind.Ol.1, Paus.5.16,4). Et Pelops hiljem Myrtilose tapab, lasub tema suguseltsil viimase surmaeelne needus (Eur.Or.990, Hygin.fab.84).

Pärast Pelopsi surma puhkeb tema poegade Atreuse ja Thyestese vahel võimuvõitlus. Et Paan annab õnnetoova kuldvillaku Atreusele, saab see ka uueks valitsejaks. Thyestes võrgutab aga Atreuse naise ja saab kuldvillaku omakorda endale. Raevunud Atreus tapab kättemaksuks Thyestese pojad Tantalose ja Plisthenese ning pakub neid talle piduroana. Sellest teada saanud, neab Thyestes Atreuse suguseltsi (Eur. Or. 800jj, Aisch.Ag.1583jj, Hygin. fab. 86,88). Niisiis lasub Atreuse järeltulijatel Agamemnonil ja Menelaosel teinegi needus. Thyestes pagendatakse. Thyestese poeg Aigisthos tapab Atreuse (Aisch.Ag.1583jj).

Samal ajal valitseb Spartas kuningas Tyndareos, kel on oma naise Ledaga kahasse tütre Klytaimnestra ja Helena ning pojad Kastor ja Polydeukes (Hygin. fab.92,98, Apollod.3.126). Suurtel pidustustel unustab Tyndareos ohvri armastusjumalanna Aphroditele, nii langeb tema tütardele needus – iialgi ei saa nad nautida täiuslikku abieluõnne

(Stesich. frg.35, Paus. 8.5jj, Pind. O.10.19. frg. 12). Kolmas needus.

Tyndareos paneb oma tütreid siiski mehele. Vihavaenlastele – Helena abiellub Atreuse poja Menelaose ja Klytaimnestra sellesama Atreuse tapja Aigisthose venna, Thyestese poja Tantalosega. Venna Menelaose pool külas olles armub Agamemnon Klytaimnestrase, ent ei leia vastuarmastust. Vihahoos tapab Agamemnon Tantalose ja peksab surnuks Klytaimnestra ja Tantalose väikese poja. Klytaimnestra enese viib ta väevõimuga kaasa, ent dioskuurid kihutavad õele appi ning vabastavad ta. Palujana ilmub Agamemnon Tyndareose ette ning veenab teda oma suures armastuses, Tyndareos lubabki oma tütre Klytaimnestra talle (Eur.Iph.A.1148jj, Or.1149jj, Paus.2.18.2).

Helena ja Menelaose abielu puruneb – prints Paris röövib naise. Puhkeb Trooja sõda. Oraakel ütleb aga, et Artemis ei lase kreeklaste laevu kättemaksuretkele minna, sest ootab ikka veel oma ohvrit, aasta kauneimat saaki, mida Agamemnon palju aastaid tagasi talle lubanud oli (Soph.El.157). Vana ennustaja Kalchas näeb mainitud aasta kauneima saagina Agamemnoni ja Klytaimnestra vanimat tüdruku, juba mehele minekueas Iphigeneiat (Eur.Iph.T.20jj). Klytaimnestra kutsutaksegi lastega Aulisesse. Ta tulebki, arvates, et Iphigeneia ja tema peigmees Achilleus soovitakse veel enne sõjakäiku paari panna (Hygin.fab.98). Alles kohapeal mõistab Klytaimnestra olukorra õudust, ent ei saa enam midagi parata. Iphigeneia ohverdatakse Artemisele. Klytaimnestra kaotab oma teise lapse (Kypr.Ki:frg.112, Hygin.fab.238,

Eur.Iph. A).

Agamemnon sõidab Troojasse. Klytaimnestra ootab teda üheksa aastat, väsib lõpuks ootamast ja annab järele Aigisthosele, oma tapetud esimese mehe vennale, atriidide verivaenlasele. Aigisthos ja Klytaimnestra elavad koos ühe aasta (Od.4.526), siis tuleb Agamemnon Trooja alt koju, tuues sõjasaa-gina kaasa Cassandra (Od.11.421jj, Aisch.Ag.950, Soph.Troad.448jj). Klytaimnestra ja Aigisthose vandenõu läbi langevad mõlemad, kusjuures Aigisthos tapab Agamemnoni ja Klytaimnestra selle armukese (Od.11.409jj). Aigisthos valitseb Mykeenes (kui Thyestese poeg ja Agamemnoni onupoeg) seitse aastat (Od.3.304). Klytaimnestra lapsed põlastavad nii teda kui oma ema ning kavatsevad isa tapmise eest kätte maksta. Kaheksandal aastal saabub koju Orestes ning tapab Elektra õhutusel ja kaasabil nii Aigisthose kui oma ema (Od.3.305jj, Eur.El.Or;Soph,El.). Karistuseks oma roima eest peab ta aastaid võõrsil elama, saab aga viimaks Athenalt andestuse ja vabastab seeläbi Atreuse soo kõigist needustest (Paus.1.28,5, Eur.Iph.T.964jj, 1469jj, El.1265jj).

Et mõista kogu tollase mütoloogia tähendust kreeklase jaoks, tuleks püüda mõista ka kõiki nende ühiskondlikke, religioosseid ja perekondlikke arusaamu. Selle müüdidtsükli juures pean oluliseks just viimaste üksikasjalikku tundmist. Tollane perekond on kahtlemata tänapäeva Euroopa perekonna eelkäija, ent ometi sellest ka suuresti erinev.

Kreeka perekond oli ühekorraga nii ühiskondlik, majanduslik, hariduslik kui ka religioosne institutsioon. Oma

loomult võiksime teda nimetada patri-linearseks, patrilokaalseks ja patriarhaalseks, mis lahtiseletatult tähendaks, et põlvnemist arvestati isajärgselt, perekond koondus isa ümber (ka võimaliku lahutuse korral) ning selle tegemisi juhtis ja korraldas isa ainuisikuliselt. Niisugusse perekonda kuulusid perekonna-pea kõrval tema naine, vallalised tütre, kõik pojad ning omakorda nende abikaasad, pojad ja vallalised tütre. Romantikaga oli perekonna loomisel vähe pistmist – abielu otsustasid reeglina noorte vanemad ilma nende endi soove arvestamata. Meestel oli teinekord siiski õigus sõna sekka öelda, näiteks isa surma korral. Kui abiellumise juures "mõlemapoolsest soovist" kõneldi, mõeldi sellega perekonnapeade-vahelist kokkulepet. Et perekonna järjepidevust jätkata, olid lastest soovitud esmajärjekorras pojad. Veel tänapäevalgi nimetatakse Kreekas lasteks ainult poegi. Tütred kasvatati üles vaid niipalju, kui suudeti neile kaasavara kindlustada – ilma kaasavarata polnud abielu seaduslik.

See, mis Orestesele ja Elektrale ematapmisel õigustuseks sai, oli kreeka perekonna patrilineaarsus – ainus asi, mis kreeka perekonda ka pärast perekonnapea surma ühendas. Aischyloselt saame teada, et just isa on lapse ainus sigitaja ja looja, ema on ainult kasvukoht, lapse kandja ja kasvataja. Muidugi on ka ema oluline kui osa perekonnast, kui miski, mis kuulub isa juurde. Seega siiski määratult vähem tähtis kui isa. Isegi kui laps kasvab ainult ema juures, isast eemal, nii nagu Orestese, Elektra ja Chrysothemise puhul, jääb isa neile siiski olulisemaks. Et poeg saab autunde isalt, on ka

isa au kaitsmine ema omast olulisem. Nõnda ei saagi kreeklase hinges tekkida küsimust, kas võib isa au haavamise eest maksta kätte emale. Siin on tegemist juba ka kreeka perekonna patrilokaalse loomusega – kus isa ka poleks, perekond kuulub isa juurde. Ainult isa surm võib lõhkuda perekonna. Aigisthosel ei ole perekonda, sest tal pole lapsi. Ka Klytaimnestral pole enam perekonda, pärast Agamemnoni surma lahkub Orestes, abiellub Elektra. Kaob isa, kaob ka perekond kui majanduslik ja ühiskondlik tervik, Agamemnoni lapsi ühendab veel vaid kättemaks; kui see on täide viidud, katkeb laste viimnegi side isa perekonnaga.

Taoline suhtumine sai valdavaks kogu Euroopas ja püsis tegelikult kuni uusajani. Veel Hamletki maksab emast hoolimata isa eest kätte. Ometi hakkab just renessansis totaalpatriarhaalne perekond kaduma. Oma olemuselt on Klytaimnestra-Aigisthos-Orestes ning Gertrud-Claudius-Hamlet ääretult sarnased kolmikud. Nii Orestes kui Hamlet maksavad kätte tapetud isa eest, mõlemad näevad kurja juurena võimu haaranud sugulast, mõlemal juhul on uut ja tapetud valitsejat ühendavaks lüliks naine, kättemaksja ema, mõlemal juhul näib kättemaks kõigiti õiglane. Klytaimnestra ja Gertrud ise on aga erinevad – Klytaimnestra on aktiivne osaleja oma mehe tapmisel, Gertrud aga olukorrale alistuv ja passiivne. Mõlema käitumine mõistetakse hukka. Kumbki neist ei kuulunud oma aega. Kuid vahe-tades teineteisega oma rollid või ajastud, oleksid nad mõlemad hinnatud ja ihaldatud abikaasad. Renessansikunstnik oleks leidnud Klytaimnestra tegu-

viisis kindlasti kangelaslikkustki.

Antiikajal võeti naine aga mitte selleks, et ta kangelaslikkust ilmutaks, vaid et ülalkirjeldatud perekond luua, et saada järglasi. Naist nähti eelkõige kui vahendit, mille abil lapsi saadakse. Ta oli mehe omand, ent siiski väärtuslik omand, sellisena ka austatud ja armastatud. Naine kuulus perekonda, küll aga mitte ühiskonda. Linnas ringi liikuda naine ei võinud. Tema peamiseks suhtlemisvõimaluseks oli läbikäimine orjataridega. Abielludes muutus naise olukord sedavõrd, et ta kolis ühe mehe *gynakeionist* (naistekambritest) teise omasse. Et abiellumisel oli vanusevahe tihti väga suur, oli abielusuhe ilmselt väga lähedane isa-tütre vahekorrale.

Patriarhaalse ühiskonna perekonna-peal oli oma pere üle absoluutne võim. Siiski ei olnud tal õigust otsustada oma naise elu ja surma üle, v.a kui oli tegemist abielurikkumisega. Naine, kes rikkus abielu, võidi surmata ilma kohtuta, nõndasamuti võis talitada oma kihlatud pruudiga. Just siin ilmneb kaksikmoraal – meeste juures ei olnud abielurikkumine sugugi taunitav. Moraalikoodeks nõudis truudust naistel, mitte meestelt, karistas selle rikkumise eest naisi, aga mitte mehi. Mehelikkuse juurde kuulus Kreekas ka selle tõestamine voodis, naiselikkuse juurde vooruslikkus ja truudus. Paljudel on veel tänapäevalgi moraalist samasugune arusaam.

Üheksa aastat on Klytaimnestra truu ja armastav naine ning ootab oma meest. Agamemnon kaupleb samal ajal Trooja all Achilleusega vangi võetud troojalannade pärast, kuulutades ühe neist, Chryseise kohta avalikul nõupidamisel, et "pean paremaks teda Kly-

taimnestrast, mu naisest" (Il. 1.113). Üheksandal aastal väsis ootamast ka Klytaimnestra ning annab viimaks järele talle juba ammu peale käinud Aigisthosele – mehele, keda tunneb palju kauem kui Agamemnonit, oma tapetud abikaasa vennale, kes mõistab ja toetab teda tema vihas ja kättemaksus tapetud laste ja mehe eest. Oh seda kõlvatut Klytaimnestrat! "Ep ole hirmsamat mis-
kit ja ei häbematumat ilmas/ naisest jul-
tunust, kes saab valmis säärase teoga!" sõnastab kreeklase arvamuse Homeros (Od. 11.427-28). Agamemnon aga las lõbutseb ja toob ühe troojatari kojugi kaasa, ise lootes, et naine teda ja tema uut armukest pasunate ja pidulikkusega vastu võtaks (Od.11.423jj)! Ja kreeka üldsus toetab Agamemnonit. Tema vabadusi ei heida talle keegi ette, isegi kui läbikäimine Kassandraga üldrahvalikuks kõneaineks saab (Eur.Troad.448, Sen.Ag.187), isegi kui Cassandra talle kaks poega ilmale toob (Paus.2.16.6). Agamemnon ise lubab Achilleusega leppides viimasele kaksikümme vangi-
langenud troojalannat, kaubale lisaks veel oma tütregi (Il.9.139jj). Näib tõesti armastav isa olevat olnud. Ideaalile lähenes tollal ilmselt Odysseuse perekond – hoolas ja truu Penelope kaksikümme aastat oma meest ootamas, samal ajal kui Odysseus ise seitse aastat nümf Kalypso juures veedab (muidugi mõista oli see mehele suureks katsumuseks). Ka Olümpose jumalatesüsteem on kreeka ühiskonna mainitud kaksikmoraalile õigustuseks – kõik olulisemad meesjumalad on ju ka seksuaalselt väga aktiivsed. Zeusi enese sagedased ja õnnestunud üleaisalöömised näivad iga mehe abielurikkumiste edu pandina.

Sealsamas on aga enimaustatud naisju-
malad seksuaalselt tagasihoidlikud (De-
meter) või suisa neitsilikud (Athena,
Artemis, Hestia).

Naise vägistamise eest oli Antiik-
Kreekas ette nähtud rahatrahv. Muidugi
mitte seepärast, et naise vabadust oli
piiratud, vaid ikka seepärast, et vägi-
valdselt oli kasutatud teise mehe õigusi.
Vallalise naise isa nõudmisel pidi vägi-
staja vägistatu ka kosima, mis naisele
küll vist vaid suure õnnistusena võis
tunduda. Klytaimnestra ja Agamemno-
ni abiellumisel näemegi just sellist si-
tuatsiooni – naise esimese abikaasa ja
poja tapmisele ning naise enese vägi-
valdsele kaasaviimisele järgneb abielu,
mis otsekui seadustaks eelnenu ja kor-
vaks naisele kõik tehtu. Ideaalnaine pi-
danuks olukorraga leppima ja jätkama
eksisteerimist uue *ülema* alluvuses, na-
gu Gertrud seda veel sajandeid hiljemgi
teeb. Esialgu alistub situatsioonile ka
Klytaimnestra, vähemalt pole mingeid
vihjeid, nagu oleks ta juba enne Trooja
sõda sõnakuulmatu ja nurjatu naine ol-
nud. Truult abielunaise kohust täites
sünnitab ta oma vägistajale ning mehe
ja poja mõrvarile pärijaid. Tema tütar
sirgub, on juba mehelemineku eas, rõõ-
muga tõttab ta oma tüdrikat mehele pane-
ma ning näeb teda suremas. Iphi-
geneia-loost on olemas ka teine müüdi-
variant, millest usun, et see on hilisem,
tehtud õigustamiseks Agamemnoni ver-
siooni, ja kus Iphigeneiat tegelikult ei
tapetagi, vaid ta esialgu hirveks muutub
ning hiljem kodust kaugel Artemise
preestritarina teenib. See muudab Aga-
memnoni teise veretöö olematuks,
Klytaimnestra viha vähem põhjenda-
tuks. Ometi jäi Klytaimnestra nii või

teisiti tüdrikast ilma, isegi kui ta teadis, et
Artemis muutis tema tüdriku hirveks
(Soph.frg.284, Eur.El.1020). Pidanuks
ehk ema süda rahunema teadmisesest, et
tema tüdrikast on saanud loom?

Eks olnud selletaolisi müüdi-
parandusi teisi. Püüti ju hiljem Helenatki voo-
ruslikuks naiseks voolida, ilmselt
selleks, et õigustada kreeka meeste iha
tema järele, sest moraalikoodeksi järgi
võis ainult voooruslik naine ihaldusväär-
ne olla. Nõnda ei jõuagi Helena lõpuks
Troojasse ja ei rikugi abielu. On hoopis
selline sünnis ja südamlis, kõigi tuulte
ja tormide kiuste. Paris viib aga enesega
kaasa pilve või vahakuju või mille iga-
nes ning on rahul sellegagi. Oh neid
kreeklasi küll – nad olid nõus uskuma,
et Paris röövib tõenäoliselt maailma
ühe kirglikuma naise asemel vahakuju
ja elab sellega kümme aastat rõõmsalt,
nii et pole midagi! Nad olid valmis us-
kuma sedagi, et pea ühe põlvkonna
kestnud sõjakäik, kus justkui purustati
tuhendeid inimelusid, võeti ette mingi
pilve pärast. Ja seda kõike ainult Mene-
laose õigustamiseks. Kas Menelaos ei
võinud siis oma naist niisamagi tagasi
ihaldada, hoolimata sellest, et see juhtus
ka teiste meeste seltskonnast rõõmu
tundma?

Ometi ei mineta ka Klytaimnestra
lõplikult oma "naiselikkust" (muidugi
tolle aja kontekstis). Võib vist isegi öel-
da, et temas säilib selle olulisim kvali-
teet, sest nii vägagi võimukas ja iseseisev
Klytaimnestra on seesmiselt ... abitu.
Nii nagu tegelikult ka tema tütar Elekt-
ra. Nende mõlema viha ja raev on võim-
sad, ent viljatud ja mõttetud. Esimesel
pilgul näivad nad tõesti otsustavad ja
tegasad, ent tegudeni ei jõuta. Niimoo-

di ei erinegi Elektra ja Klytaimnestra oma vaiksematest õdedest Timandrast ja Chrysothemisest. Abitus näikse antiikmaailma naisele kaasasündinud olevat. Alandlikkus ja abitus. Nii Klytaimnestra kui tema tütar peavad küll innukalt plaane ja põlevad raevust, ent ei tegutse. Kuni tuleb mees. Mees mõistab ja toetab, abistab, rahustab ja mak-sab kätte. Ilma Aigisthose ja Oresteseta oleksid nad jäänudki raevukateks, ent siiski ohututeks fuuriateks. Ilmselt on läbi aegade olnud kõikjal nendetaolisi, kelle vihast meil aga aimugi ei ole – ainuüksi sellepärast, et neile ei tõtanud õigel hetkel appi kättemaksurüütel val-gel ratsul. Nõnda ei saa naine isegi oma vihas mehe vastu üksipäini, ilma mehe-ta. Mis meelitatv teadmine!

Nõnda näitab Mückeene müüdisükkelgi meile oma raevus üksi jäetud naist. Noor naine kaotab oma esimese poja ja abikaasa. Usun, et ei saa tekkida kaht-lustki, millised tunded temas valitsevad. Kuid need tunded ei leia teed avalikkuse ette, sest pole meest, kes neid toetaks – tema abikaasa on tapetud, samuti poeg, vennad on küll kaitsvad, ent talit-setud, isa vägivaldsejaga ühel meelel. Klytaimnestra ei näe võimalust kätte maksta ja alistub. Kuni tuleb Aigisthos.

Ei saa väita, et neid Klytaimnestra-loos leiduvaid sündmusi, mis tema psüühikat ja olemust sügavalt puuduta-sid ning ta teguviisi võinuks põhjenda-da, ei saanuks antiikajal üldse sellistena teadvustada. Tegelikult mõisteti ju neid sündmusi ja Klytaimnestrast sõltuma-tuid argumente, nagu oraaklid, needu-sed, jumalate pime viha jmt, meist määratult paremini hinnata. Ent kõik see kokkugi ei võinud Klytaimnestra

poolt korda saadetud õigustada. Tollase kirjanduse löid ju mehed meestele. Nai-si ei peetud kirjaoskuse vääriliseks, pole isegi teada, kas nad teatris käisid. Ning kui mõni naine julgeski tolles meestepa-radiisis õigust nõuda, nagu Klytaim-nestra seda tegi, siis sai talle parimal juhul osaks kraadike kaastunnet, näi-teks Euripidese sulest.

Ebaharilike naiste sagedat kujutamist atika tragöödias võib ehk kõrvutada sel-lega, kuidas rooma komöödias tegevus sageli lokaliseeritakse võõrale maale, enamasti Kreekasse. Roomlased paigu-tasid oma komöödia sündmustiku Itta, sest nii fantastilised ja mõistusega haa-ramatud sündmused võisid aset leida ainult seal. Kreeklasedki soovisid oma tragöödias näidata midagi erakordset – taltsutamatu kirgi, mõistuse kaota-mist, hullunu kättemaksu. Otse loomu-likult ei saanud nad seda kõike näidata kreeka mehe kaudu, juba mehe au ei oleks paljutki sellest lubanud, ja nii il-mutavadki end lavalaudadel erinüsli-kud naised. Naiste puhul on ju kõik võimalik! Naise tegevusel ei saagi mingit mõistuspärast seletust olla. Igaks ju-huks viiakse muidugi ka tegevus ise kaugemasse, müütilisse aega, et ei saaks sugeneda mõtet, nagu oleks selletaoline isemõtlemine lubatav ka kaasaegsele naisele.

Nõnda ei tulenenud naisteema roh-kus antiiktragöödias sugugi mitte soo-vist naist paremini mõista. Pigem andis see võimaluse näidata võimatut ja olla originaalne. Naine oli siiski eelkõige võrratu võimalus uueks ja loovamaks nägemuseks, mille puhul ei pidanud enam nii väga täht-tähelt järgima kogu varasemat mütograafiat. Oli ju see va-

rasem mütograafia veelgi enam mehele orienteeritud, veelgi vähem naisi arvestav, veelgi harvem naisteamadel peatuv. Küsimust, miks üks või teine naine midagi tegi, selles mütograafias ei esita-

tudki. See aga annabki draamakirjanikule suure liikumisvabaduse, võimaluse fantaasialennuks – ja võimaluse kergitada oma mehelikku *mina*.

AINIKI VÄLJATAGA

EESTI NAISED, MORAAL JA RAHVUSLUS. PILDIKESI SAJANDI ALGUSEST

1905. aastal ilmus läbi kahe *Postimehe* numbri pikem anonüümne juhtkiri "Vaba armastus", mille autor oli Jaan Tõnisson. Ta kirjutab: "Meie ülikoolilinnas, kus noorema-ealistel inimestel kergesti kokkupuutumist võõraste olustega on", kaotavat eesti iseloomu "vaba-armastuse" vooluga kokku puutudes oma kindluse. "Sarnased noored neid, kes ainult mõne loodusteadlase töö sisesejuhatust ja mõnda kõlavasõnalist lendlehekest lugenud, kuulukse uskuvat, nagu tähendaks metsik-abelusse astumine naisterahva vabastuse algust. (...) Mõned lõikavad juuksed lühikeseks ja teevad kõik, et ajamärgid rohkem silma paistaks. (...) Kõigest ümbruskonna mõjust tahetakse lahti saada, "vabaduse" nimel nõutakse kirgede ja loomutungide kitsendamata täitmist. (...) Hiljuti pidanud kooliealised tütarlapsed kusagil jaamas võõraste hulgas

pillerkaari; korruga kustutatud tuled ära ja noored "elurõõmsad" inimesed tarvitanud pimeduse varju õige "vabalt". Kõneldakse veel enneaegsest kohmetusest noorte tütarlaste hulgas, mõnest kunstlikust "sünnimusest" jne." Tõnisson kuulnud sellest kindlatelt inimestelt ja on omalt poolt veendunud, et küllap siis neil juttudel ikka tõe tuuma on.¹

Lodevate elukommete pärast said Tõnissonilt võtta mõned 19–20-aastased Tartu Puškini Gümnaasiumi lõpuklasside õpilased: Alma Ostra, Lilli Ibrus, Alma Ani, Amalie Unt, Johanna Sild, kui nimetada tol ajal aktiivsemaid. Puškini Gümnaasium oli sajandi alguses Eesti ainus, poistegümnaasiumidega võrdsustatud ilmaliku õppekavaga kõrgem kool tüdrukutele, selle vormiriie-tusse kuulus pruun seelik ning selle järgi on Tõnissoni algatatud tüli nimetatud ka "pruunseelikute skandaaliks". Alma

1 *Postimees* 29. ja 31. 01. 1905, nr 23–24.

Ani kirjutab oma mälestustes, et Jaan Tõnisson püüdis oma mõju Puškini gümnaasiumile laiendada, Jõgeveri pool korraldati teeõhtuid, kuhu ka õpilasi kutsuti, aga need olid oma aja kohta lääged. Hella Murrik kui Tõnissoni mõjualune püüdis organiseerida isamaaliste küsimuste ringikesi, aga tal polnud mingit edu. Ka *Noor-Eesti* oli avalikult vastuolus *Postimehe* ringkonnaga, mispeale Tõnisson vihastab ja "ei põlga ära "teatud ringkonna" poolt oma huvides lendu lastud ja edasiarendatud kuulujutte avalikkuse ette toomast. Ei ole siis ime, et kallaletungi osaliseks saanud tütarlastes määratu põlgus ja viha kasvas "Postimehe" ringkonna vastu".¹

Niisiis ei tahtnud noored, tolle aja kohta eesrindlikult haritud tüdrukud käia Jõgeveri pool isamaalisi küsimusi arutamas. Selle asemel külastati tihti Tartu Ülikooli vene üliõpilasseltsi Societas raamatukogu, kus oli illegaalset kirjandust ning ka muidu põnev. Lilli Ibrus meenutab: "Vene üliõpilaste referaadiõhtutest võtsin sageli kannatliku pealtkuulajana osa, kuigi üsna vähe aru sain, millest seal räägiti. Samuti külastasin tihti üliõpilaste piduõhtuid, kui lauldi revolutsioonilisi laule ja kanti ette deklamatsiooni. Nii realselt tundus neil õhtutel, kuidas kogu massil on üks siht, üks püha ülesanne, mille jaoks taesus elada."² Gümnasist Ostra aga tegutses juba professionaalse revolutsionäärina, toimetas koos teiste tüdruku-

tega käsikirjalist revolutsioonilist *Koitu*, luges *Iskrat* ja August Bebeli teost "Naine ja sotsialism", mida tüdrukutele otse "parteist", s.o VSDTP põrandaaluseid liine pidi saadeti. 1905. aastal oli *Uudiste* raamatuväljaandes ilmunud Bebeli "Naisterahvas ja tema poliitiline seisukord nüüd ja tulevikus". Illegaalset pahempoolset juttu aeti ka Mihkel Martna juures kodus, kuhu Puškini gümnasistid meelsasti teed jooma kogunesid. Peeter Speegi pahempoolse ajalehe *Uudised* toimetuses võis kohata Eduard Vildet, Linda Jürmanni, Gustav ja Karl Asti, Nikolai Kõstnerit, Mihkel Punga, Eduard Sõrmust jt.

Lilli Ibrus mäletab "pruunseelikute jandi" kohta: "Meie ja samuti need meessoost seltsimehed, teadsime väga hästi, kui põhjendamatud need süüdistused olid, sest ei ole vist Eesti ajaloos enne ega pärast olnud nii ebaisiklikku ja, võiks öelda, erootikavaba, puhtseltsimehelikku läbikäimist kahest soost noorte vahel, kui oli neil revolutsiooni päevil."³ Tagantjärele võib siiski teatud romantilist pinget tuvastada, kuivõrd peaaegu kõik tollases Tartu põrandaaluses ringkonnas liikunud tüdrukud oma eestlastest noorte seltsimeestega hiljem abiellusid, kuid vene üliõpilased ei puutunud ilmselt tõepoolest siin kuidagi asjasse. Tõnissoni insinuaatsioon eesti naistega mehkeldamises ärritas üles hoopis vene rahvuslastest üliõpilased Tartu Ülikoolis, kes pidasid enda

1 A. A s t - A n i, Sotsialistliku noorsoo keskel enne revolutsiooni Tartus ja Viljandimaal 1905–1906. Rmt: Punased aastad Eestis. Mälestusi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. Toim. H. Kruus. Tartu, 1932, lk 51.

2 L. I b r u s - K ö s t n e r, "Uudiste" ringkonnas 1904–1905. Reaktsiooni ajastul. Rmt: Punased aastad Eestis, lk 53.

3 Sealsamas, lk 57

kui riigirahva esindajate seostamist eesti naistega suurimaks solvanguks ja ennekuulmatuks ülbuseks eesti šovinistide poolt. Skandaal lubati Peterburini laiutada ning meelega jäeti tähele panemata, et Tõnisson oma artiklis just venelastele-sotsialistidele oli vihjanud.

Selge oli see, et ega Tõnissonil ning tema esindatud rahvuslikel ideedel polnud sajandivahetuse poliitiliste sündmuste keskel lihtne mõjule pääseda. Ühelt poolt surus peale baltisaks, teisalt revolutsioonilised sündmused Venemaal.

Baltisaksa *Düna-Zeitung* tutvustab veel 1903. aastal ilmunud leksikoni, kus eestlase kohta seisab "valelik, laisk, lodevad arvamised kombelise elu kohta, armastab näpata, kui haridust saab, hakkab kohe sakslaseks või venelaseks".¹ Samas saab sakstele aina selgemaks, et oma poliitilisi ambitsioone pole Eesti- ja Liivimaal enam võimalik teostada oma rahvuslikku baasi laiendamata. Juba mõne aja pärast kirjutab seesama *Düna-Zeitung* nii: "Kui meie kadakas veel valesti kõneleb, siis ei ole sellest veel midagi viga; aga et ta ülepea kõneleb, siis peaks see meid rõõmustama, sest tema ja temasugused on see järelkasv, kelle peale meie lootus on põhjendatud, ja kui nende järeltulev sugupõlv kõrgema hariduse kaudu astub kõrgemasse kihti, on neil muidugi kirjakeel käes."² Nii asus saks eelkõige oma kooli korraldama, et sinna võimalikult palju eesti lapsi tõmmata. Kuna

paljud pruunseelikud olid vene õppekeelelega Puškini Gümnaasiumisse ületunud Tartu saksakeelsest Grassi gümnaasiumist, hakkasid saksa koolitegelased levitama juttu Puškini-kooli moraalset korraldagedusest, mille õnge Tõnisson lähebbi. Hans Kruus rõhutab, et võitluses sotsialismitondiga ei pidanud muidu nii vankumatult sakstevastane Tõnisson paljuku oma põlisvaenlasega kampa lüüa.

Eesti paremate perede saksastumine oli aga tõsine probleem. Aino Kallas kirjutab oma päevikus: "Kas loovib ka Eesti õnnelikult läbi saksluse ja veneluse vahelt? Jah, kui naised ärkavad! Olen saanud oma "eesti ärkamise" päris negatiivsel teel." Misjäreel ta kirjeldab oma mehevenna, Torma pastori Rudolf Kallase naise ja tütarde halvustavat suhtumist eesti keelde ja meelde: "Ja see kõik perekonnas, mille pea on üks eesti silmapaistvamaid mehi. (...) Ou est la femme?"³ Soomlanna tundis nii, Juhan Luiga nimetas baltlust suguhaiguseks, mis eesti naise kaudu levib,⁴ Jaan Tõnissoni esimene kihlus saksastunud eestlannaga katkes "ametliku" versiooni järgi Tõnissoni initsiatiivil just seetõttu, et neiu polevat jaganud tema rahvuslikele ideaale... Kuid saksaihalus vohas nii eesti naiste kui meeste hulgas. Kas või Eesti Üliõpilaste Seltsis, kus vaatamata Tõnissoni ja Villem Reimani halvaksapanule matkiti saksa korporante ning selt-siliikmed ja vilistlased omavahel saksa keelt tavatsesid rääkida. Seega pole

1 Vt *Olevik* 1903, nr 20.

2 Tsit: H. K r u u s, Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina. Tartu, 1921, lk 43.

3 A. K a l l a s, Päevaraamat aastaist 1897–1906. Toronto, 1954, lk 254–255.

4 J. L u i g a, Päevamured, I. Tartu, 1935, lk 76.

võimalik väita, kumb oli enne, kas sak- sik eesti naine või mees, kuid eesti rah- vuse seisukohast oli kindlasti oluline, et eestikeelne haridus oleks kättesaadav- am nii ühtedele kui teistele.

1906. aasta poliitilise sula tingimus- tes Venemaal osutusküsi võimalikuks ava- da esimene eestikeelne keskkool tü- tarlastele – Tartu Tütarlaste Gümnaa- sium, mille põhiliseks algatajaks oli Ees- ti Noorsoo Kasvatuse Selts. Kooli direktor, Jaan Tõnissoni lähedane võit- luskaslane Eesti Põllumeeste Seltsist Peeter Põld on tüdrukute hariduse kohta avaldanud arvamust, et kool ei tohiks neid algusest peale väljaspool pe- rekonda seisva elukutse poole juhtida. "Me nõuame, et naiste mõtted ja püü- ded väljapoole kodu ulatuksid, aga ees- märk olgu ikka, et perekonna kultuura selle läbi kõrgemaks saaks. Ei ole palju teisi elukutseid nimetada, mis rohkem võimalusi pakuksid eneseavaldamiseks, vabaks tegevuseks ja kujundamiseks, kui perekonna ema töö. Suurem osa elukutseid teeb inimesest töömasina, mis teiste soovide järele peab liikuma s.t. vabast elamisest pole siin juttugi. Teine asi on perekonnas. Siin võib isik-liku maitse järele tervet ümbrust kujun- dada. Korteris sisseseade, toitmine, kehakatmine, laste eest hoolitsemine, nendega ajaviitmine ja töötegemine, loovad selleks tuhandeid võimalusi. Pe- renaise töö on esimese järgu loov töö. Näiteks saab toidutegemise viia kindla- le teaduslikule alusele, kasutades tead-

misi keemia ja füsioloogia vallas."¹ Põl- lule sekundeerib Marta Reichenbach: "Rahva seisukohalt on esimene tähtis amet naisterahvale ema, ja siis veel ai- nus sobiv – õpetaja. Emad, kes noorelt üleliia koolis istumise pärast on viltu painutatud selgrooga, kitsaste puusade- ga ja madala rinnaga, kes alalise väsimu- se ja elutüdimuse all kannatavad – sarnased emad on rahvuse hävitajad."²

Jaan Tõnisson, olgugi võimekas poliitik, polnud kindlasti okultist ega saa- nud 1905. aastal ühte osa tulevastest tublidest eesti naistest materdada tead- mises, et temal ja ta sõpradel õnnestub aasta pärast hakata kvaliteetseid eesti kodukanu aretama. Kuid sellegipoolest troonis kusagil rahvuslikus alateadvu- ses kindel emakuju, kes, kui ta ka tea- duslikel alustel leiba ei küpsetanud, teadis oma kohta perekonnas. Tõepoo- lest, just eesti pereema pidi olema see, kes kogu rahva kõlbelisse isolemisse juhatab. Miks näiteks eesti mehed pur- jutasid ja karskusliikumine kohtadel ei edenenu? Mitte et vendade Tõnisso- nide alkoholivabad uudisjoogid ubinaal ja kuremariin oleksid kibedad ja viin magus olnud, vaid – eesti naine polnud piisavalt teadlik. "Tihti on just ema see, kes pojale esimese viinaklaasi suu äärde upitab," süüdistas keegi hr Avikson Vändra karskusseltsi koosolekul naisi. Selle vastu aitavat parem haridus ja ak- tiivsus. Naised vastasid, et neil pole ko- duste toimetuste kõrvalt aega millegi muuga tegelda, kõneleja selle peale, et

1 P. Põld, Üks hooletusse jäetud külg tütarlaste kasvatuses. *Naisterahva Töö ja Elu. Käsitööleht*, 1912, nr 7.

2 M. Reichenbach, Tütarlaste kasvatamisest. *Naisterahva Töö ja Elu. Käsitööleht* 1912, nr 1.

mitte ajas, vaid tahtmises olevat küsimus, naised muule ei mõtlevatki, kui et kuidas mehele saada.¹

Mehele saamine (mitte minemine) oli aga naistele kahtlemata suur probleem. Vanatüdrukute üle oli kombeks halba nalja heita ning üksiku naise tegevusväli oli ühiskonnas üpris ahtake. Sellepärast hakkas ka vallaline Lilli Suburg 1880. aastal oma tütarlastekooli organiseerima ja ajakirjas *Linda* naisterahva iseseisvusest rääkima. Vallaslapsi sündis samuti väga palju. Teade 1903. aasta Viru-Jaagupist: "Seltsielu on siin tundmata. Paljud eksinud tütarlapsed on aga südame poolest päris kalgiks ja tooreks läinud. Politsei, kohtu-uurija ja arst on juba mitmed salaja maetud lapsed leidnud. Üks vanaeit kaevati surnuaialt üles, sest üks tüdruk keelatud armastuse vilja vanaeide peapadja alla puusärki oli pannud."² Juhuslik nupp ajalehest *Olevik* räägib, et ka Lutsikus pole seltsielu ega midagi, küll aga üks võrgutaja noormeest: "Tema ja kõik temasugused peaks mõtlema, et naisterahva petmine kellegi vägitöö ei ole, kuna abita naisterahva viletsusse lükkamine ja oma laste eest mitte hoolt kandmine kuritöö on, kui ka seadus seda karistamas ei ole, sest et süü kindlakstegemine mitmesugustel põhjustel enamasti võimalik ei ole."³ Niisiis tuli naistel omakohtuga läbi ajada, nagu kirjeldabki sõnum Pilstverest: "Ühe siinse mõisa metsavaht oli oma kena abikaasa ja kaks last ära unustanud

ja K. valla neidudele ööseks võõrsile läinud. See tegu pahandanud neidusid nii väga, et nad mehe läbi peksnud ja ta ametimärgiga mütsi ära võtnud."⁴

Kui seadus naisi väljaspool abielu ei kaitsnud, siis abielus naine sattus vastavalt abieluseadusele ühele pulgale laste ja nõdramõistuslikega. Nimelt kehtiva, 1864. aasta Balti eraseaduse kohaselt oli abielunaine oma mehe isikliku ja majandusliku eestkostega alune. Seaduse silmis oli perekond ühe mehe aktsia selts, naine ei saanud ise oma varandust kasutada. Personaalse eestkostega tõttu esindas mees naist ja vastutas kõigi oma naise isikliku elu puudutavate otsuste ja tegude eest, välja arvatud siis, kui tegu oli kriminaalkuriteoga. Teisalt võis naine oma abikaasalt seisuse ja jõukuse kohast ülalpidamist nõuda vaatamata sellele, kas ta abieluse varandust kaasa tõi. Ning mees oli kohustatud oma naisele alati abistajaks ja nõustajaks olema. Sest naine on nõrgem ja vajabki eestkostet. Sest naiste aju on kergem kui meestel ja ei kõlba samahästi vaimseks tegevuseks kui meestel, nagu oli ka Jaan Tõnissoni seisukoht naisküsimumises.⁵

Armastusest ja vabadusest ei mõelnud sajandivahetusel siiski mitte ainult sotsialistid ja muud võõrad ollused. Aino Kallas kirjutab 1902. aastal vennale oma uue romaani ideestikust: "Abielurikkumine ja abielulahutusromaanid on ju nagu üldiselt heaks kiidetud, need ei ärata isegi enam sensatsiooni. (...)

1 *Olevik* 1903, nr 43.

2 *Olevik* 1903, nr 21.

3 *Olevik* 1903, nr 24.

4 *Olevik* 1903, nr 17.

5 *Postimees* 04. 03. 1905 ja 28. 01. 1906. Lähemalt sellest: K. H a l l a s, Kirjutamata ajalugu: Jaan Tõnissoni võitlus naistega. *Hommikuleht* 11. 02. 1995.

Mõeldes selle vaba armastuse moraali üle läks mulle selgemaks oma seisukoht ja ma otsustasin kindlasti sellest mitte loobuda, kuigi mu raamatu kunstipärasus teistsuguse lõpu puhul oleks võitnud.¹ Vaba armastuse temaatika polnud võõras ka Juhan Luigale, kes sugu-
devahelistest pingetest ja naistest kirjutab: "Eesti naisele tuleb kõik õigused anda, et ta selle kaudu oma õigusi perekonna ja kodu kohta kätte saaks. Sest naisterahval on ülesandeid väljaspool abielu, suguelu, aga siiski armastuse tunde piirkonnas. Need on: meeleoluline kooselamine ja sümpaatilise õhk-konna loomine ja tõstmine seltskonnas. Perekonnaelu ja kodu pole kõrgemalt arenenud naisele piirav, vastupidi, erotica, armastus ja kodu – see on naise pärisosa. Ja kultuuri osa pole sugugi seltskonda erootikast vabastada, hoopis tuleb jõudsat kirge nii juhtida, et erotica-armastus, see kõige kangem ja loomulisem regulaator seltskonna elus oma tööd õieti toimetaks."² Niisiis sobiks eesti linnamehele koju *femme savante*, salongidaam, kes enda ümber tiirlevate meeste erootilisi pingeid koondaks ja need targalt ühiskondlikuks saavutusvajaduseks muundaks.

Puškini-gümnaasiumi tüdrukutele aga ei läinud ilmselt korda ei talupere-naise ega salongidaami eeskuju. Samas toimetas erotica-armastus oma tööd ka noorte revolutsionääride hulgas. Ferdi-

nand Kull kirjutab, et Riia vanglas oli kombeks meeste- ja naistevangla vahel rohkesti amor-posti saata ning et Marta Lepa saabudes olevat posti hulk näiteks kolmekordistunud, käis üks pidev flirtimine.³ Abieluinstituatsioon polnud nende jaoks kindlasti mitte enam mingi püha asi iseeneses, liiati veel kirikliku abielu nõude kehtides. Et pääseda sunnitööst, oli abiellumine tavaline nõks. Oli tarvis ainult leida revolutsioonilise ja idealistliku hingega preilised, kes oleksid nõus Siberisse asumisele kaasa tulema. Ferdinand Kull ise võttis fiktii-vse abielu ette Lilli Ibrusega, kes oli sel ajal juba Nikolai Kõstneri kindel pruut ja õppis Moskva Kõrgemas Kaubandusinstituudis: "Lillile tegi see palju nalja, Nikolai Kõstnerile ilmselt mitte nii väga, aga revolutsiooniline kohusetunne ja seltsimehelikkus murdsid ta vastu-panu..."⁴ Või siis vastupidi – Alma Ostra-Oinas kirjutab oma mälestustes: "Et saada usaldusväärset nime, õiget passi ja ustavusetunnistust, otsustasin abielluda – fiktii-vsel. Tegin ettepaneku J. Anveltile, kes oli nõus."⁵ Ideoloogilistest seisukohast polnud kehtiva abielukorraldusega mängimises midagi halba. Saksa sotsiaaldemokraatia juhtfiguure Lily Braun oli oma töös "Sotsialism ja naisküsimus" niikuinii ennustanud kõõgi kui kapitalismi viimase bastioni langemist, s.o koos patriarhaalse elukorraldusega pidi lagunema ka

1 A. K a l l a s, Päevaraamat aastaist 1897–1906, lk 261–262.

2 J. L u i g a, Viirastused II. *Naisterahva Töö ja Elu. Käsitööleht* 1912, nr 3.

3 F. K u l l, Mässumehi ja boheemlasi. Tallinn, 1933.

4 Sealsamas, lk 62.

5 A. O s t r a - O i n a s, Jooni revolutsioonilisest tegevusest. Rmt: Punased aastad Eestis. Alma Ostra-Oinasest ja sajandialguse Tartu revolutsioonilistest naistest vt ka : T. H a u g, Salakorterist linnavalitsusse. *Vikerkaar* 1987, nr 11, lk 66–69.

kogu rõhumisel põhinev maailmakorraldus. Muidugi ei sobinud need perspektiivid eesti rahvusliku avaliku arvamusega privaatsfäärist.

Ei sobinud Eesti naisideaaliga ka mõnede pruunseelikute välimus. Lilli Ibrus seletab seda nii: "Kui taheti saada iseseisvaks ja omada samu teadmisi, mis meestel, see tähendas olla esmajoones samasugune kui mees. Heideti ära kõik silmatorkavalt naiselik, lõigati juuksed lühikeseks ja kanti võimalikult monotoonseid riideid. Minki piduõhtule tumedas kleidis ja kõharamata peaga, mõned tüdrukuid ei tantsinudki. Talvel kanti samasugust mütsi – läki-läkit, kui meestel."¹ Noorte naiste iseseisvus, võrdsus ja teadmistejanu muutus agressiivsuseks välimuse kaudu, protestiks väikekodanlike ja talupoeglike mallide vastu, mida pakkus eesti rahvuslik konservatiivne ideoloogia.

Võib-olla oli Tõnissoni rünnaku eesmärk hoiatada eesti naisi, et need ei läheks kaasa üldise äreva meeleoluga? Teatavasti ei tehtud naissotsialistidele mingeid rüütellikke eeliseid, neil tuli illegaalseid pabereid levitada, ja kui vaja, lõhkeainevöö oma pika seeliku alla peita, et see sandarmite nina alt seltsimeestele toimetada. Revolutsiooniline tegevus oli ohtlik ja eesti tõu seisukohalt oli kindlasti kasulik naisi mitte ohverdada sandarmite kuulidele, parem siis juba need mõned üksikud ajalehe kaudu poliitilisel mänguplatsil.

Pruunseelikute liiderlikkusele viidates sai muidugi ära teha ka eesti enda

sotsialistidele, kelle kasvav populaarsus kippus segama Tõnissoni plaani vaikselt Vene ja Saksa haardest välja lipsata ja luua iseseisev eesti talupojariik. Hans Kruus küsib 1921. aastal: "Aga rahvas ise? Oli see eesmärk iseeneses või ainult abinõu mõne kõrgema väärtuse, näiteks isiku seisukohalt? Siin lõpeb meie rahvuslase ideoloogia palju tallatud küla-vahetee ja edasi lähevad ainult üksikud jäljed üle konarliku söödi. (...) Asi oleks lihtne, kui rahvus, mille meie rahvuslane kõige vaatlemisel ja hindamisel (...) on võtnud enesele pealähtekohaks, peetaks kõigi poolt iseenesestmõistetavaks, üldtunnustatud väärtuseks. Kuid seda ta ometi ei ole."² Päris sajandi alguse sündmuste taustal oli see ilmselt veelgi vähem iseenesestmõistetav ja üldtunnustatud väärtus ning rahvusluse altari-le ohvriks toodud naisisik Alma Ani kirjutab veel 1932. aastal oma mälestustes: "Ma ei suuda siiani andestada isikutele, kes arvasid end kutsutud olema loopima pori õppivate süütute tütarlaste peale oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks."³ Tõnissoni artiklile järgnes ainult otsata materdamine *pro* ja *contra* pruunseelikud. Ainult tänu Hugo Treffneri eestkostele ei visatud skandaalis puudutatud tüdrukuid koolist välja. Vana kaval *Postimees* saatis omalt poolt pika nimekirja nimelisi toetusavaldusi *Uudiste* toimetusse, mille *Uudised* ka ära avaldas. Hiljem parastas *Postimees*, et toetajate nimed on maha kirjutatud Tartu Maarja kalmistu ristidelt.

1 Punased aastad Eestis, lk 54–55.

2 H. K r u u s, Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina, lk 92.

3 Punased aastad Eestis, lk 50.

Mingit suuremat sisulist diskussiooni naisküsimumuses siiski ei tekkinud, kuigi selleks oleks skandaal väga hea lähtepunkti andnud ning võimaldanud eesti naistel asuda nii oma avalikku kui isiklikku elu puudutavate õiguste eest seisma. Kuid siin jäi suurem osa eesti naisi ootama oma meeste korraldusi rahvuslikus ühistrindes. Järgnenud perioodi ainsas eesti naisliikumise käsitluses ametlikustatakse see olukord: "Võitluses võõra võimu vastu tundis surutud rahvas end tervikuna. Naine mehe kõrval võitles rahvusliku olemasolu eest."¹Tõsiasiaks jääb, et naist eestkostetava-seisusesse kinnistavat Balti era-

seadust ei muudetud kuni 1930. aastateni. Poliitilised õigused, tõsi küll, kinkiti naistele 1920. aasta põhiseadusega. Aga võib-olla oleksid eesti naised sellelki ilma jäänud, kui Jaan Tõnissonil poleks 1908. aastal läinud korda Hilda Lõhmusega õnnelikult abielusse astuda?²

Midagi naisküsimumuse põhiollemusest jäi noil aegadel siiski selgeks rääkimata, ei sündinud soliidse feministliku dialoogi traditsiooni ja võib-olla kaudselt ka tänu sellele hõljub meil naisõigusluse ümber siiani mingi imelik ja salapärase, peaaegu erootiline aura, poliitilises kultuuris aga on selle koha peal vaakum.

KRISTIINA ROSS

NAINE EESTI KEELE GRAMMATIKAS

Indoeuroopa keeltele omane grammatiline sugu on klassifitseeriv kategooria, mis jagab kõik nimisõnad kahte või kolme klassi: meessugu, naissugu ja osas keeltes ka kesksugu. Teised sõnad peavad nimisõnaga sooliselt ühilduma, mis läbi grammatiline sugu aitab sõnu lauses grupeerida, näidates, mis mille juurde kuulub. Meile tuttavamatest keeltest on nt ladina, vene ja saksa kee-

les esindatud kolm sugu, prantsuse keeles kaks sugu; inglise keeles on grammatiline sugu morfoloogiast taandunud ja väljendub veel ainult asesõnades (*he, she*).

Oma tekkelt ei ole grammatiline sugu otseselt seotud bioloogilise soo mõistega. Pigem usutakse algse vastanduse aluseks olnuvat tähenduspositsioon 'elus' : 'elutu' või 'aktiivne' : 'passiivne'.

1 V. P o s k a - G r ü n t h a l, Naine ja naisliikumine. Peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust. Tartu, 1936, lk 79.

2 Sellest ja Tõnissoni mõnest iseloomujoonest "tundeinimesena" vt: L. O t s, Noore Hanseni kannatused. Ühest kirjanduslikust neimast. *Vikerkaar* 1995, nr 8, lk 49–60.

Ilmselt on aga vastandus 'aktiivne' : 'passiivne' olnud indoeurooplaste silmis niivõrd selges korrelatsioonis bioloogilise soovastandusega 'mees' : 'naine', et grammatilise vastanduse alusel on bioloogiline sugu juba õige ammu omistatud ka tegelastele ja nähtustele, kellel seda loomu poolest ei pruugiks olla. Eri rahvaste mütoloogias on paljud müüdid tekkinud just niisugusest inimlike soosuhete ülekandest. Nõnda et argiteadvuses on meessoost sõna ikkagi mehine ja naissoost sõna naiselik, tähistagu see elusat või elutut, konkreetset või abstraktset asja.

Eesti keel on soome-ugri keel ja meie grammatilises süsteemis sookategooria puudub. Soomeugrilane pole pidanud tarvilikuks sõnu — ning ilmselt siis ka asju, mida need sõnad tähistavad — sedalaadi tunnuste alusel kastidesse jaotada. Võib muidugi vaielda, kui julgelt tohib keeles avalduvaid grammatilisi kategooriaid siduda keele kõneleja mõtlemiskategooriatega. Päris üheselt ühtesid teistest kindlasti tuletada ei saa, sest siis võiks jõuda järelduseni, et soomeugrilased ei teinudki meestel ja naistel päris selgelt vahet. Ju nad ikka tegid, muidu poleks meid niigi palju.

Aga ehk tohib oletada, et see vahetegemine tähendas lihtsalt kahe asja eristamist ning mitte ühe tuletamist teisest, mida indoeuroopa grammatiline sugu paraku tähendab. Indoeurooplane eeldab enamasti vaikumisi, et elus tegija on mees (nt saksa *der Sänger*, vene *певец*). Selleks, et tegijat peetaks naiseks, tuleb sõnale midagi juurde lisada (saksa *die Sängerin*, vene *певика*). Naistegija on

tegija erijuhtum. Eesti keeles tähendab *laulja* seda inimest, kes laulab, olenemata tema soost. Hiljem on teistest keeltest laenatud tuletusliidete abil tekkinud küll võimalus laulja naissoolisust rõhutada ja öelda *lauljatar*, *lauljanna*, aga see ei tähenda, et *laulja* märgiks nüüd ainult meessoost lauljat.

Erinev suhtumine bioloogilise soo rõhutamise vajadusse kajastub ka inimest tähistava sõna grammatilises soos ning tähenduses. Indoeuroopa keeltes on see sõna ikka meessoost ning enamasti ongi tal kaks tähendust: 'inimene' ja 'mees' (nt ladina *homo*, prantsuse *homme*, inglise *man*). Ühesõnaga, vaikumisi eeldatakse, et Jumalaga heitlev looduse valitseja inimene on igal juhul mees. Ning sellest filosoofilis-teoloogilisest vaatepunktist vaadatuna on naine midagi niivõrd teisejärgulist, et isegi talvised tuletussufiksids ei suuda inimesest naist teha. Aga läänemeresoome keeltes tähendab sõna 'inimene' kas ainult inimest või täpsema määratluse korral just vastupidi naist: karjala keeles *imehnine*, *inehmine* 'inimene, naine', lüüdi keeles *inahmoi*, *inehmine* 'naine', vepsa keeles *inehmoi*, *inehmô*, *inehmej* — söimusõna inetu ja laisa naise kohta.¹

Seega võib siiski väita, et mingil moel on grammatilise soo olemasolu keeles seotud keele kandjate suhtumisega bioloogilisse soosse. Iseküsimuseks jääb, kas mõtlemine on mõjutanud grammatikat või grammatika mõtlemist. Aga siinkohal pole sel suuremat tähtsust. Kindla tõendina läänemeresoome naise kunagisest väärikast eneseteadvusest ta-

1 Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1. A–K. Helsinki, 1992.

sub meenutada tõika, et näiteks eesti vanema rahvalaulu loojad ja lauljad olid eeskätt naised ja nad tundsid end selles osas igati suveräänsete ühiskonnaliikmetena. Et selle asjaolu tähendust selgemini teadvustada, võib võrrelda eesti rahvalaulupärimust kas või samuti sugusid eristavaid semi keeli kõnelevate iisraellaste maailmaga, mida tunneme Vanast Testamendist. Kui Ülemlaul ja võib-olla veel paar väiksemat tekstijuppi kõrvale jätta on Vana Testamendi loojate eneseteadvuses aktiivne subjekt ikka ja alati mees. Naine tuleb mängu ainult kui objekt — keegi, kellega mees ehk rahva eneseteadvuslik *mina* oma elus aeg-ajalt kokku puutub.

Oleme indoeuroopa keeltega nii ammu, nii palju ja põhjalikult kokku puutunud, et meie grammatilisse süsteemi on neilt õige palju üle võetud. Grammatilist sugu siiski veel mitte, ehkki soo eristamine osutub vahel vajalikuks ja üht-teist on sel alal välja mõeldud. Üksikasjaliku ülevaate naissoo märkimise võimalustest annab Julius Mägiste artiklis "Nais-sugu tuletuslõpu jälgi läänemeresoome keelis" (Keelekultuur. Tartu, 1928–29, lk 22–39). Sealt võib lugeda, et kunagi on läänemeresoome keeltes olnud ka oma naissugu märkiv tuletusliide *ik*, mis on säilinud näiteks sõnas *noorik* ja lehmanimeses *Mustik* (= must lehm), *Punik* (= punane lehm). Tänapäeva keeles on muu päritoluga *ik*-liide üsna produktiivne, aga see on sooliselt neutraalne (vrd *joodik*, *jook-sik*, *pögenik*). Naissoo märkimiseks on kirjakeelde laenatud soome keelest *tar*-liide (*tantsijatar*, *pariisitar*) ja saksa keelest *nna*-liide (*kuninganna*, *keisrinna*, *sõbranna*). Teine võimalus soo erista-

miseks on liitsõnaline väljendusviis (*meesüliõpilane* : *naisüliõpilane*, *esimees* : *esinaine* jms).

Ajuti on "suurte keelte" eeskujul jõutud päris naljakate moodustisteni. Mägiste kirjutab lk 38: "Kui mõõdapääsematu meie indo-europastund mõtteviisile mõnikord näib morfoloogiline sooeraldamine ja kui juhuslikult leitakse oma keele puudulikkusest väljapääsutee, selle kohta on hääks tõendiseks Viljandi linna turul (1927 a. suvel) loet sildikiri *Naisjuuksöö*s. Siin võib rääkida juba otse prantsuse keele otsest mõjust eesti keelele, sest *juukselõikajale*, (haruld.) *juuksurile* on loodud feminiinumvaste *juuksöö.s* prantsuse *friseur-friseuse* (= *frizö.z*) vahekorra najal."

Viimasel ajal üritatakse ilmselt inglise kirjanduse hädatõlgete tõukel eesti keelde vahel tuua ka vastandust *tema* : *temake*, aga esialgu kõlbab see vaid följetonistlikku stiili. Seega kuuluvad kõik loetletud soolise klassifitseerimise võimalused keele perifeeriasse ning võib öelda, et vaatamata indoeuroopa keelte sajanditepikkusele mõjule pole eesti keel sugu kui grammatilist kategooriat omaks võtnud.

Niisugune taust peaks avalduma ka tänapäeva eesti naise olemuses mingi loomuliku eneseväärikusena. Selle alusel võiks eeldada, et eestlasele pole loosung *Naine on ka inimene!* mitte vastu võetamatu deklaratsioon või programmiline tegevusjuhend, vaid niivõrd enesestmõistetav lähtepunkt, et sellest pole mõtet isegi rääkida.

Paraku näib, et tegelikkuses pole olukord sugugi nõnda kena. Ehkki meie keel on suutnud jonnaka konservatiiv-

susega sookategoriat eirata, on indoeuroopa mõttelaad meie meelde selle kategooria varjatud kujul sisse smugeldanud.

Paar aastat tagasi, kirjutades "Eesti keele grammatika" morfoloogiapeatükki¹, kogesin õudusega, et vähemasti minu eneseteadvuses polnud ilusast soomeugrilisest sugudevahelisest tasakaalust enam jälgegi ning ma olin täiuslikult omandanud indoeuroopaliku soogrammatika: mees = subjekt, aktiivne tegija; naine = passiivne objekt, kellega aeg-ajalt kokku puututakse.

Grammatiliste ülevaadete kirjutamisel on näitefraaside ja -lausete väljanuputamine omaette ülesanne. Lühema kirjutise korral võib läbi ajada naljatlevate näidetega. Pikemas raamatus hakkab seesugune vallatlemine vähehaaval närvidele käima ja tähelepanu hajutama. Grammatilist seika illustreeriv näide peaks olema sisu poolest võimalikult lihtne ja neutraalne, et lugeja ei hakkaks näite sisu üle järele mõtlema või kaasakistult itsitama, vaid koondaks kogu tähelepanu kirjeldatavale grammatilisele nähtusele. Suuri hulgi on niisuguseid neutraalseid näiteid päris tüütu välja mõelda.

"Eesti keele grammatika" oli suur töö, mida tegi mitu inimest ja toimetas teist sama palju. Seetõttu tekkis töösse aeg-ajalt lühemaid või pikemaid pause, mil käsikiri oli kellegi käes lugemisel. Üks eriti pikk paus sattus olema 1991. aasta teisel poolel ja 1992. aasta algul. Asjaolude kokkusattumise tõttu kirjutasin

just sel ajal *Vikerkaar*le artikli feminismit heebrea kirjanduses. Muidugi olin feministlike küsimustega varemgi kokku puutunud, nii elukogemuse sunnil kui kirjanduse ajal, ja ka ise mahedamas vormis feministlikke hoiakuid ilmutanud, kuid selle kirjutisega tegeldes tuli asja üle süsteemsemalt järele mõelda ning mõned seisukohad iseendale selgemaks teha. Seetõttu olid mu meeled kõnealusel küsimuses eriti ergastunud olekus, kui asusin pärast mitmekuist eemalolekut uuesti enda kirjutatud morfoloogiapeatükki üle lugema. Näitelauseid, mis pidid minu arust olema igas mõttes eriti neutraalsed, rabsid mind täielikult.

Neutraalses näitelauseis peaks tegijaks olema keegi *tema*. Ainult asesõnaga läbi ajada on liiga üksluine. Feministlikust vaatevinklist sobiks eesti keeles muidugi suurepäraselt kasutada eelpool vaadeldud sõna *inimene*. Aga see on näitelauseis tarvitamiseks vale stiili sõna, sest tavajuhul kuulub ta pigem filosoofilistesse või teoloogilistesse tekstidesse ja on argikeele jaoks liiga ülev. Illustreerida lihtminevikku näiteks lausega *Inimene läks üle tänava* oleks koomiline. Küllap peab igas idiolektis olema mingi argisem sünonüüm, mida niisuguses kontekstis kasutada. Ja sellest mu jahmatus johtuski, sest avastas, et igasugust soomeugriliselt väärikat naiselikkust minetades olin indoeuroopaliku enesestmõistetavusega kasutanud sõna 'inimene' argise vastena sõna 'mees'. Sõnaliikide ja morfo-

1 M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika. I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn, 1995. 699 lk. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn, 1993. 464 lk.

loogiliste kategooriate kirjelduses esines 'mees' näitelausestes kokku ligi 70 korda. Seevastu 'naine' esines ainult kaks korda, sealjuures mõlemal korral indoeuroopaliku sooloogika kohaselt just selle passiivse isiku märkimiseks, kellega aktiivne isik (= mees) aeg-ajalt on sunnitud kokku puutuma: *Mees kinkis naisele lilli. Jüri otsustas naise kiuste artikli valmis kirjutada.*

Veel suurem oli mu nõrdimus, kui püüdsin oma virgunud feministlike hoiakute valgel viga parandada ja avastasin, et see on võimatu. *Mees vajus mõttesse* tundus täiesti neutraalne lause, aga *Naine vajus mõttesse* mõjus naljakalt. Sisseütlevalt käändelt, mida lause illustreerima pidi, pöördus tähelepanu vägisi küsimusele: mis asja sellel ka mõelda peaks olema? Isegi lauset *Mees läks üle tänava* näis võimatu naiselikuks muuta, ilma et sellega oleks kaasnenud seksistlik kujutluspilt ümarast pepust ja kõrgetel kontsadel tippivat tibist. Oli küll võimalik moodustada uusi lauseid, kasutades sõnu 'õde', 'ema', 'vanaema', 'tüdruk' jne. Aga 'mehed' asendamine 'naise' andis alati koomilise tulemuse. Suure pingutusega suutsin tegumoekategooria selgitamisel, kus tuli tuua näiteid aktiivse tegevussubjekti kattumisest grammatilise subjektiga, lausele *Mees magab* lisada lause *Naised laulavad*. Ja isegi siin tundus mitmuse vorm kohasem, just nagu saaksid naised aktiivse tegevussubjekti esineda ainult koos tegutsedes ning üksik naine ei suudakski olla midagi

muud kui meheliku teadvuse objekt.

Niisuguseks see "Grammatika" jäigi. Ehkki eesti keele morfoloogiliste kategooriate loendist sealgi sugu puudub, on diskrimineeriv soovastandus näitelausestes varjatud kategooriana esindatud. Raske uskuda, et seesugune soogrammatika peegeldab ainult minu isiklikku, heebrea, prantsuse ja inglise tekstide lugemisest väärdunud eneseteadvust. Kaldun kartma, et eesti ühiskond tervikuna on suurte eeskujude harduses üheülbaliselt mehistanud ja oma ajaloolise inimliku pale kaotanud.

Ehk tohib siiski loota, et võõras kultuurikiht pole jõudnud veel liiga paksuks kasvada ning meil on inimliku ühiskonnakäsituse juurde kergem tagasi pöörduda kui läbinisti mehelikel indoeurooplastel seda avastada. Igatahes praegu julgen väita, et olin oma parandamispuuu ajal hiljuti loetud feministlikest kirjattikkidest liialt ärevile aetud ning eesti keele grammatikas saab küll kasutada näitelausest *Naine vajus mõttesse*, ilma et see oleks koomiline. Võib-olla olen lihtsalt harjutanud end seda uskuma ja hakanud endas teadlikult taastama esiemade väarikust. Aga võib-olla on hoopis viimaste aastate areng ja tegusate ning edukate naisühingute esiletõus viinud eesti ühiskonna indoeurooplastele järeleaimamise tuhinas sellesse faasi, kus me sealseid feminismipuhaguid järgides oleme jõudmas tagasi oma algse ja tasakaalustatud mõtteviisi juurde.

EVE ANNUK

SÜNNITAMISEST TEKSTINI

Sauteri "Kõhuvalu" kui sünnitamise representatsioon kultuuris

Kunagi 1980. aastate lõpul näidati Tartus ülikooli Vanemuise tänava õppehoone suures auditoriumis soomlaste filme loomulikust (aktiivsest) sünnitusest. Mäletan tänaval meeletut piletijärjekorda, mis ulatus peaaegu Vanemuise ja Pepleri ristini. Muidugi seisid järjekorras enamasti naised, kuid oli ka meesterahvaid. Naiste tookordne meelethuvi oli loomulik: sotsialismis oli sünnitus, selle näitamine, üks kindlaid tabuteemasid, rääkimata siis nn aktiivsest sünnitusest, mille ideoloogiline vaatenurk oli vastuolus tavameditsiini pakutavale käsitusele. Kõigil sotsialismi ajal emaks saanud naistel olid seljataga kogemused vanglaga sarnanevast sünnitusmajast koos kõigi sinna juurde kuuluvate naist dehumaniseerivate praktikatega. Juba ainuüksi mõte persünnitusest oleks tol ajal tundunud ketserlusena. Omasugune mõju oli neil filmidel (muide, professionaalselt tehtud filmid; üks tutvustas ka antropoloog Sheila Kitzingeri, kes oli uurinud sünnitamist loodusrahvastel) teatud osale meditsiiniringkondadest, kust kostis kuuldusi, et neid poleks tohtinud laiale publikule näidata, kuna nad ole-

vat mõeldud ainult erialaseks kasutamiseks.

See ammune seik – mis viitab mitmele omavahel lõikuvale meditsiinilisele, sotsiaalsele ja kultuurilisele probleemile – meenus mulle nüüd, teisenenud ja paradoksaalselt paljuski samaks jäänud tegelikkuses, kui lugesin uuesti läbi Peeter Sauteri novelli "Kõhuvalu"¹ ja vastukajad sellele. Nagu need filmid on ka Sauteri "Kõhuvalu" katseks purustada seda suhtelist vaikust, mis reproduktiivsus kultuuris seni on ümbritsenud, tuues avalikkuse ette tabuteemaks peetava sünnitamise – tehes, paradoksaalne küll, seda, mida Läänes on teinud naised ja feminism. Ja Sauter teeb seda mitmes mõttes üsna irriteerival moel.

Kultuurilised resonantsid, mida "Kõhuvalu" tekitab, on mitmetasandilised ja vastuolulised. Seetõttu ei käsitle ma siingi teda mitte ainult kui ilukirjandusteksti, vaid ka laiemalt – kui (sünnitamise) kultuurilist representatsiooni. "Kui kirjanduses ja visuaalsetes kunstides on kriitika traditsiooniliselt toetunud eeldustele, mis on kas väljenduslikud (kunstnikukesksed), mimeetilised (tegelikkust jäljendavad) või formalistli-

1 *Vikerkaar* 1995, nr 8, lk 6–26. Edaspidi viited tekstis.

kud (kunst kui objekt), on feministliku, gay-, marksistliku, "mustade", postkoloniaalse ja poststrukturealistliku teooria mõju tähendanud veel millegi lisamist nendele ajaloolistele põhialustele ja põhjustanud nende huvide teatud ühtesulamise, kuid nüüd uue rõhuasetusega: tähenduse sotsiaalse ja ideoloogilise loomise uurimisel. Seda, mida me nime-tame kultuuriks, käsitletakse sellest vaatenurgast kui representatsioonide tagajärge, mitte kui nende allikat." Need "ideoloogilised väärtused ja huvid, mis täidavad igasuguse representatsiooni", on sageli teadvustamata ja välja ütle-mata.¹ Millised on need varjatud "ideoloogilised väärtused" ning kuidas toimib "tähenduse sotsiaalne ja ideoloogiline loomine" "Kõhuvalu" puhul? Millised on need erinevad diskursused, mis tek-tis ja tema vastuvõtus lõikuvad?

Avalik ja privaatne

Üks mu naistuttav pahandas pärast "Kõhuvalu" lugemist: et Sauter kui mees üldse julges niiviisi kirjutada sellisel hel-lal teemal. Õieti aga oli selle näilise pahameele taga imetlusega segatud ka-dedus, et meesterahvas sõandas sõna võtta naisi nii sügavalt puudutavas kü-simuses ja veel vastupidiselt traditsioo-niliseks peetavale vaatenurgale. Nai-sena oleks ta tahtnud ise oma sünnita-miskogemust selliselt väljendada – kui ainult oleks julgenud.

Sauteri tekstis avalikustatakse pri-vaatne, privaatsele sfääri kuuluv koge-mus. Ühelt poolt viitab "Kõhuvalu" ju

tekstivälisele reaalsusele, sellele pri-vaatelisele kogemusele, mis Sauteril teksti autorina paratamatult peab ole-ma. Teiselt poolt on juba sünnitamine ise ilukirjandusteksti teemana margi-naalne, tavaarusaamade järgi peaaegu sobimatu: isikliku, intiimse ja kehalise-na kuulub ta kindlalt privaatsfääri, mi-da nagu ei sobiks kõigile kättesaadavaks teha.

Privaatse ja avaliku sfääri eristamine kajastab tegelikult, neid sotsiaalseid, majanduslikke ja kultuurilisi suhteid, mille kaudu industriaalühiskond toi-mib. Avalik on näiteks poliitika, seevas-tu eraelu, eriti seksuaalsus ja sellega seonduv (k.a reproduktiivsus) jääb pri-vaatsfääri. Nende sfääride tähendus on seotud ka sugupoolega: traditsioonili-selt on avalikku sfääri mõistetud kui meeste ja privaatsfääri kui naiste vald-konda. Teatud mõttes kajastub see eri-nevus ka keeles: kui "avalik mees" tähistab ühiskondlikus elus aktiivselt te-gutsevat meest (nt poliitikut), siis "ava-lik naine" viitab üheselt prostituudile, kandes seega negatiivset tähendust.

Avalikus sfääris liikumine, tegutsemi-ne ja rääkimine eeldab naiselt tugeva-mat enesekontrolli ja enesetsensuuri kui mehelt ning samas mõõdetakse ava-likus sfääris tegutsevat naist rangema mõõdupuuga. See puudutab ka ilukir-janduslikke, s.o avalikus sfääris ringle-vaid tekste. Ühelt poolt on olemas teatud tabuteemad, mida ilukirjanduses justkui ei sobiks käsitleda (seksuaalsus, laiemalt kehalisus üldse), teisalt aga seab omakorda piire see, kes – kas mees- või naiskirjanik – neid käsitleb.

1 L. H u t c h e o n, *The Politics of Postmodernism*. London, New York, 1989, lk 7.

Poststrukturealistlikule teooriale viidates: oluline pole mitte ainult see, mida öeldakse, vaid ka see, kes seda teeb, kes räägib diskursuses.

Naised, eriti Eesti konteksti silmas pidades, niisiis ei saa ennast avalikkuse ees samavõrra vabalt väljendada kui mehed (nt seksuaalne ja pornograafiline diskursus kuuluvad peaaegu valdavalt meestele). Võib-olla on see üks põhjustest, miks eesti naiskirjandus (väheste eranditega) on jäänud truuks eelkõige rahvuslike väärtuste edastamisele. Spetsiifiline naiskogemus on siin nõrgalt esindatud. Julgen seda väita seetõttu, et kui otsisin Sauteri "Kõhuvalu" kõrvale võrdluseks veel mõnd teost samal teemal, ei meenunud peale Gustav Suitsu "Lapse sünni" (1922) midagi samaväärset. Meesautori teos ju seegi. Või on asi selles, et naiste kultuuriline vabanemine – vabadus kirjanduslikuks eneseväljenduseks ka tabudeks peetud teemadel – teeb Eestis alles esimesi samme?

Sünnitamine kui metafoor ja kui füüsiline toiming

Ka kogu Euroopa ja Ameerika kirjanduses on sünnitamine teema või keskse motiivina kuni viimaste aastakümneteni kuulunud ilukirjandusliku representatsiooni perifeeriasse. Alles feminismi ja samuti nt homoliikumisega tulnud suurem vabadus seksuaalsuse käsit-

lemises ja naiskirjanduse esiletõus võimaldasid ka sünnitamistoimingu väljatoomist seni tabuks peetud valdkonnast.

Seevastu sünnitamine kui metafoor, kui nt kunstilise loovuse võrdkuju, on läbi aegade kuulunud kirjanduse põhivarasse. Ühtviisi nii mees- kui naiskirjanikud on kasutanud seda kujundit, kus naise anatoomia on inimliku loovuse mudeliks.¹

Nii tekitabki sõna "sünnitamine" ilukirjandusdiskursuses esmalt just metafoorilisi seoseid. Filmivallast meenub näiteks hiljuti ETVs linastunud dokumentaalfilm "Keisrilõige", kus keisrilõike abil teostatud sünnituse kujutamine pidi metafoorsel tasandil väljendama Eesti taasiseseisvumise vaevarikast teed. Ja kui vaatame nt ajalehtede poliitikarubriike, siis märkame, et metafoorses kasutuses on "sünnitamine" (ühes teiste seksuaalsusele viitavate väljenditega – nt "poliitiline abielurikkumine") suhteliselt tavaline kujund ka selles "avalikest avalikemas" sfääris.

Ometi ei ole sünnitamine ka ilukirjandusliku metafoorina kunagi täiesti neutraalne, ei ole kunagi saavutanud seda – Roland Barthes'i terminites – "süütuse keelt, mis oleks vabastatud vastutusest kogu ülejäänud võimaliku konteksti suhtes"². Veel vähem on ta seda kirjandusliku kujutamise teemana. Sünnitamise kui kultuurilise representatsiooni – s.o viisi, kuidas sünnitamist kujutab kunst, kirjandus, massikultuur,

1 Vt S. S. Friedman, Creativity and the Childbirth Metaphor: Gender Difference in Literary Discourse. Rmt: Feminisms. An Anthology of Literary Theory and Criticism. Ed by R.R.Warhol, D.P.Herndl. Rutgers University Press, 1991, lk 371.

2 Sealsamas, lk 372.

meditsiiniline diskursus jne – tegelikuks tagamaaks on ju sünnitamine kui reaalne toiming, bioloogiline, kehaline akt, mis on olemas sõltumata sellest, kas ja kuidas seda kultuuris representeeritakse. Isegi oma praeguse arengutaseme juures (mitmesugused reproduktiivtehnikad, nagu kunstlik viljastamine, asendusemadus jne) ei ole tehnoloogia olnud suuteline sünnitavat naist asendada. Erinevad kultuurid on andnud sünnitamisele erinevaid tähendusi ja loonud erinevaid sünnitamispraktikaid, s.o viise, kuidas ja kus sünnitada (nt sünnitamine suitsusaunas vastandatuna tänapäevasele medikaliseeritud sünnitusele).

Sünnitamistoimingut oma novelli teemaks võttes Sauter ühtaegu estetiseerib ja banaliseerib selle. Estetiseerib seeläbi, et toob ilukirjanduse kui esteetilise kujutusviisi keskmesse seni sobimatuks peetud, maha vaikitud või trivialiseeritud teema. Banaliseerib, sest viis, kuidas ta seda teeb, keel, mida ta kasutab, lahkneb traditsioonilise esteetika kriteeriumidest, kuidas kehalisust peaks kujutama. Sünnitamise metafoorsete tähenduste asemel tõstab Sauter esiplaanile sünnituse kui kehalise akti.

Suitsu "Lapse sünd" kasutas hoopis teistsugust väljendusviisi. Juba regivärsilise rahvalaulu vormi kasutuselevõtt viitas ülevale romantiseeritud nägemusele ning välistas madala ja banaalse, võttis kehalistelt osutustelt nende otsekohesuse: "valu sirgus selga mööda, puures puusaluida mööda, / riikus ränka rinde alta".¹ Suitsu tekstile lisab traagi-

kat süžee areng: sünnitus venib, sünnitaja tunneb surma lähedust, ja kui siis kõik siiski hästi lõpeb – ämmamoori abiga sünnib tütar –, tunneb ka lugeja katarsiselähedast kergendust.

"Kõhuvalu" selletaolist kaasaelamist ei paku. Juba pealkiri välistab üleva, kõrvutades sünnitust argise, banaalse kõhuvaluga ning esitades seeläbi väljakutse traditsioonilistele sünnitamist kujutavatele diskursustele. Ehk nagu on sõnastanud üks pahane meeslugeja: "Ja nii olidki väljunud ekskremendid ja titt. Kõhuvalu oli lakanud. Ei sõnakestki inimese sünni kaunist müsteeriumist. Ei sõnakestki sellest, et päikese alla oli saabunud uus inimene, kelle suust võis tulla, koos hingeõhu esimese sõõmuga, hõise: Ave sol! Ei sõnakestki ema silmis peegelduvast õnnest: Ave sol! Ei sõnakestki sellest, et isa võis pöörata oma näo päikese poole ja soovida oma lapsele õnnerikast tulevikku. Ei midagi säärast – vaid ainult: Diarrhoea ex est! Härra Sauteri kirjapruugis: Pasandus (pro sünnitus) on lõppenud!"²

Novelli tekitatud võõritusefekt – toimuva kiretu, registreeriv kirjeldamine meesminajutustaja vaatenurgast – viib lugeja tänapäeva medikaliseeritud, sünnitajast võõrandunud haiglasünnituse maailma, mille rutiinsed meditsiinilised protseduurid on sageli naist alistavad ja alandavad (nt raseerimine). Tõsi küll, kujutatu esindab juba postsotsialistlikku, pisut "pehmemat" tüüpi haiglasünnituspraktikat, kus sünnitaja ei ole teda saatvatest lähedastest enam jäägitult isoleeritud.

1 G. S u i t s, Luule. Tallinn, 1992, lk 400.

2 H. T i b a r, Ave sol contra excrementum. *Sõnumileht* 19.04.1996.

Loomastuv naine

Üks põhjus, miks on sünnitamise kui inimeksistenti fundamentaalse eelduse kehaline külg Lääne kultuuris maha vai-
kitud, on läänelik hinge ja keha dua-
lism, hierarhiline vastandus, kus kõr-
gemaks pooluseks on hing ja madala-
maks keha. "Valgustuslik mõistuse ülis-
tamine sisaldas endas ka keha kui
madalama määratlust, käsitlust kehast
kui inimloomuse "loomalikumast" as-
pektist."¹

Ja omakorda just naist on tema re-
produktiivse võime tõttu rohkem seos-
tatud kehalisusega, samal ajal kui
mõistuse esindajaks on peetud meest.
Naise keha tsüklilised rütmid (men-
struatsioon, rasedus, sünnitus), kordumi-
ne ja tsükliline aeg, millega naine on
nende rütmide kaudu seotud, otsekui
kõidaksid naise rohkem looduse (loo-
duslike rütmide) külge kui mehe.²

Seega Lääne kultuurikäsitlus naisest
kui bioloogilise rohkem seotust tea-
tud määral animaliseerib naist. Sellest
aspektist loetuna on Sauteri "Kõhuvalu"
vastuoluline tekst. Ühelt poolt ta toob
mahavaikitud naiskogemuse ilukirjan-
dusliku kujutuse keskmesse, väärtustab
selle. Teiselt poolt kinnistab naiseks
olemise veelgi enam looduse ja bioloogia
külge.

Tähelepanemist väärib, et sünnitav
naine Sauteri novellis on kurt. Seetõttu
on ta verbaalne eneseväljendus tekstis
juba ette piiratud. Ning mida lähemale
jõuab sünnituse kulminatsioon, mida

suuremaks muutuvad valud, seda väik-
semaks muutub naise võime end ver-
baalselt väljendada, seda vähem on talle
tekstuaalset ruumi jäetud. Kui novelli
alguses, vaatamata oma kuulmisdefek-
tile, suhtleb Jo Jo veel "täitsa vabalt", siis
valude suurenedes ta otsekui kaotab
keele, hakates kuuldavale tooma ainult
seosetuid silpe. Lõpuks aga kaob seegi
võime ning ta veel vaid ägab ja rögiseb:
"Jo Jol hakkas see jälle. Panin parema
käega raamatu kokku ja viskasin oma
kotile. Mõtlesin, millal neid arste peab
kutsuma. Ma ei tahtnud liiga vara kut-
suma minna. Tahtsin olla adekvaatne.
Jo Jo vaatas ma ei tea kuhu ja ta suu tegi
hääletult: Tat-tat-tat-tat-tat. Näis, et ta
oli minetanud kontakti ümbrusega. Ta
surus mu kätt kõvemini ja ägas raskelt.
Ja veel kord. Ja veel. Pondunud vitt läks
punni. Poolteise sõrme laiuusest praost
paistis siniste triipudega punane mass.
Jo Jo ägas räigelt" (lk 23–24). Alles siis,
kui laps on sündinud, saab Jo Jo tagasi
oma võime rääkida, tuua kuuldavale
seostatud sõnu.

Kirjeldus viitab ühtlasi sellele, et Jo
Jo on kaotanud teadliku kontrolli oma
keha üle, ning lähendab teda loomade-
le, kes ju samuti ei räägi sõnalise väljen-
duse tähenduses, vaid pigem inisevad
vms.

1 S. S. F r i e d m a n, Creativity and Childbirth Metaphor, lk 382.

2 Vt J. K r i s t e v a, Women's Time. Rmt: The Kristeva Reader. Ed. by T. Moi. Basil Blackwell, 1990, lk 187–213.

Klassikaline ja groteskne keha

Klassikalise esteetika järgi saavutab keha alles siis täisväärtuslikkuse, kui ta ei ole enam keha: kui ta esteetilise objektina ei viita enam lihast ja luust materiaalsele kehale, mis lõhnab, eritab kehavedelikke (higi, veri, uriin jne), kannatab, vananeb jne. "Tsiliviliseerimisprotsessis on keha allutatud üha suurenevale kontrollile, aktsepteeritava käitumise hulka on määratletud üha hoolikamalt ja kitsamalt. Selle kehaliste funktsioonide järkjärgulise välistamise ja privatiseerimise protsessi tagajärjeks on Bahtini mõistes "klassikaline keha", millel ei ole avausi ja mis ei ole mingil juhul seotud kehaliste funktsioonidega, vaid mis on nagu klassikaline skulptuur." Sellise "skulptuurse" klassikalise keha vastandiks aga on "groteskne keha", mille puhul ta mahasurutud omadused (keha eritised, seks, naer) on nähtavale toodud.¹ "Groteskse keha kujundid ongi täpselt needsamad, mis klassikalise esteetika kehalisuse kaanonites on olematuks peidetud."²

Sünnitav keha on groteskne keha. Reproduktiivne protsess ise (rasedus, sünnitamine, imetamine) annab kehale tähenduse just nende mahavaikitud kehaliste funktsioonide kaudu, mida peidab klassikaline keha. See on üks süvapõhjusi, miks ilukirjandusdiskursuses on sünnitava keha kujutamise kohal tühikud.

"Kõhuvalus" aga kujutatakse nimelt groteskset keha, novelli keskmes on sünnitamine oma lihalikus konkreetsetes, kujutatakse seda, mis tavaliselt jääb tekstis välja ütlemata. Suitsu "Lapse sünnis" viited konkreetsetele kehalistele toimingutele puuduvad, groteskne keha on välistatud.

Groteskset keha niisiis iseloomustab teatud animaalsus, kontrolli kaotamine kehaliste toimingute, keha enda üle. Lääne kultuuris üldiselt omaks võetud kujutlust perfektsest, kontrolli all hoiditud kehas "Kõhuvalus" vastustataksegi. Muidugi ei ole selline kontrolli alt vabanenud keha "ilus". See omatahtsi elav, eritisi eritav, sünnitav keha, naise keha, mis lausa triumfeerib naise üle – nii et lõpuks on sündiv lapski nagu üheks kehaliste eritiste väljundiks. Groteskse keha kujutamine demüstitiseerib sünnitamise lõplikult: "Jo Jo lasi mu kätest lahti, hoidis kätega suurt kõhtu ja komberdas mööda palatit. Ta jalgade vahelt kukkus väike tükk sitta põrandale. Ta peatus sünnituslaua juures ja toetus selle servale. Läksin Susa juurde. Susa oli end külili keeranud ja hoidis mutti kaisus. Korjasin maast siibri ja panin kušeti serva alla" (lk 22).

Mehe keel

Sünnitamisest rääkimise-kirjutamise muudavad reaalelus problemaatiliseks valitsevad diskursused, mis suruvad

1 J. Wolff, *Feminine Sentences. Essays on Women and Culture*. Cambridge, 1990, lk 124–125.

2 M. Russo, *The Female Grotesque. Risk, Excess and Modernity*. New York, London, 1994, lk 8.

peale oma vaateviisi ja keelepruuki: eelkõige tulevad siin arvesse moraliseeriv (vt eespool Harri Tibari reageeringut) ja meditsiinilis-valgustuslik diskursus (nt kõikvõimalikud noore ema käsiraamatud ja massimeedias jagatavad nõuanded) kui üldlevinud ja -tunnustatud viisid seksuaalsusest ja reproduktiivsusest kõnelemiseks.

Meditsiinilis-valgustusliku diskursuse näivale neutraalsusele vastandub eelkõige pornograafiline diskursus oma kõnekeelelähedase väljendusviisiga ja eesmärgiga tekitada seksuaalset iha.

Sauteri keelekasutus muudab "Kõhuvahu" mitmete lugejate jaoks problemaatiliseks. "Pean Peeter Sauterit heaks kirjanikuks, aga tunnistan, et jätsin pooleli ühe ta novelli. Minu jaoks oli selles roppuste doos liiga vänge. See sõi kunstikavatsusliku ängi ja pabina atmosfääri lihtsalt ära. Siin väikesel maal, kus kõik niigi kõigil silma all ja omavahel läbi põimunud, pole üks ahastavropp sünnitusnovell muide üldsegi niisama ilmsüüta kunstiakt. TV-s Tuglase preemia üleandmise rituaali vaadates, P.S. kõrval ta kena abikaasat silmates võis mõnigi lihtsameelsem lugeja tahtmatult mõelda: ei tea, kas nad päris elus ka niimoodi suhtlevad?" arutleb Teet Kallas.¹ Sauteri keelekasutus on lingvistiline tegevus, mis iseloomustab tema kui meeskirjaniku esteetikat. Need pornograafilise diskursuse sõnad, mida kasutatakse ka kõnekeeles (*vitt*, *sittuma*, *nikkuma*) ja mida avalik keelekasutus nii väga kardab, on tegelikult märk me-

helikust seksuaalkultuurist ja kõnevaadusest. "Võiks nimelt arvata, et mehelik seksuaalsusest rääkimine erineb ühes suhtes teravalt naiste omast. Naiselik kõneviis laenab reproduktiivsele seksuaalsusele keskenduvast meditsiinilis-valgustuslikust diskursusest ja seetõttu tundub selle naiseliku kõneviisi sõnavara neutraalse ja objektiivsena. See on iseennast ajalikuna esitada suutev keel, milles haritud täiskasvanud võivad omavahel korrektselt vestelda ja rääkida isegi lastele suguelu puudutavatest asjadest. Seevastu mehelikku seksuaalsust puudutava riikliku huvi ükskõiksus nähtub sellest, et meeste seksuaalne keel ei ole läbinud vastavat ajaloolist puhastusoperatsiooni, vaid on säilinud koos mammutiluudega enam-vähem rahvalikuna kõikides sotsiaalsetes kihtides. Sedagi vähest, mis selles on kaasaegset, ei seletagi ehk valgustus ega teadus (seksuoloogia), vaid pornograafia ja üleüldse kaubandusliku seksitööstuse mõju. Tekibki tahtmine väita, et kuigi läänelik mehelikkus on moderniseerunud ja mõned maskuliinsuse viisid on isegi teatavas modernsuse-šokis, ei ole kaasaeg samaväärse jõuga purustanud mehelikkuse kõiki aspekte seksuaalsuse ega eriti seksuaalse kõne valdkonnas."²

Sauter ei ole ainus postsotsialistliku Eesti meeskirjanik, kes toob oma ilukirjandusteksti pornograafilise diskursuse elemente (nii nagu kujutavas kunstis laenab pornolt kujundeid Lapin). See mehelik viis seksuaalsusest rääkimiseks,

1 T. K a l l a s, Rõve on rõve. *Sõnumileht* 13. 04. 1996.

2 J. H ä n n i n e n, Avaus sukupuolikulttuurin tunnetalouteen. *Naistutkimus* 1996, nr 3, lk 56.

mehelik seksuaalne kõne omamoodi seksualiseerib sünnitamise: sõna "vitt" on küllastatud seksuaalsusest, luues asotsiatsioone pornograafiliste kujunditega. Vastuolu seksi ja sünnitamise, naudingu ja valu vahel, millele tekst seeläbi viitab, on vastuolu ka sugupoolte, mehe ja naise vahel. Keeleline võim tekstis – võim määratleda, anda tähendusi – kuulub ju mehele, minajatustajale, kelle keelekasutus ja vaatepunkt toimuvat kontrollib, niihästi demüstitseerides kui ka seksualiseerides sünnitamist.

"Kõhuvalu" osutab hellale kohale naiselikkuse kultuurilises representatsioonis: naudingu ja valu, ilusa ja inetu vastuolulisele, üksteisest tingitud seosele, mida üldlevinud kultuurilised representatsioonid maha tahaksid salata (nii nagu tiivakestega Always'i reklaamis ei voola mitte tumepunane menstruaatsiooniveri, vaid mingi neutraalselt sinine vedelik).

Minu enda kui naise isiklik kogemus

sünnitamisest sarnanes pigem Sauteri novellis kujutatuga kui meditsiinilise või moralistliku diskursuse poolt pealesurutava müstitseeritud nägemusega. Kusjuures šokeeriv ei olnudki niivõrd mitte sünnitus ise, see lihalik, valus ja verine akt, vaid just see kontrast valitsevate diskursuste poolt pakutu (käsi-raamatutes kujutatud) ja tegelikkuse vahel, see lõhe, ületamatu kuristik. Ehk nagu ma tookord seda enese jaoks sõnastasin: see suur sotsiaalne ja kultuuriline vale, mis emakssaamist ümbritseb.

Mis oleks ootuspärasem, kui et sünnitamisest kirjutaksid naiskirjanikud (nagu nad seda viimastel aastakümnetel Läänes on teinudki)? Ja mis tunduks võimatum, kui kujutleda "Kõhuvalu" autorina naiskirjanikku? Küsimus viitab meie olukorra piiratusele: naisel on õieti võimatu oma seksuaalsusest kirjutada, kui ta ei taha valida juba olemaslevate, etteantud diskursuste vahel. Seni sünnitavad mehed.

EVE MILÄNDER

FEMINISM JA SUBKULTUURID

Feminism on tänapäeval sedavõrd lai mõiste, et võib hõlmata ka päris vastandlikke liikumisi ja ideid. Feministe võib tulla kõige erinevamatest keskkondadest ja klassidest: vahe etableerund akadeemilise teoretiku ning mässulise *underground*-kirjaniku vahel on feminismi sees niisama suur nagu väljaspool feminismi, ja arvamused ja hoiakud võivad lahkneeda peaaegu samavõrd. Feminism ei ole enam ammugi üks sahtel või klubikuuluvuse märk, ta jaguneb suundadeks ja valdadeks, mida mõnikord võib ühte liita just seesama küsimuste-ring, kus lahkarvamised tekivad.

Kõige selle juures kohtab praegu ikkagi massiliselt usku, et feminism on mingi ekstravagantne vool, mis moodustab peaaegu omaette subkultuuri. Feminism on sellises nägemises kentsakas moodne asi ja talle võib vastandada "normaalse", "terve", "loomuliku" šovinismi. (Meenutagem kas või feministide viltukalduvat laeva Priit Pärna multifilmis, ja selle kõrval mõnusasti mune sügavat "normaalset" meesšovinisti.) Tegelikuses on asi ammugi palju keerulisem. Radikaalse akadeemilise feminismi suhe naiste kantud voolude ja subkultuuridega on küllalt vastuokslik. Leidub nii ükskõiksust, ägedat viha kui ka platoonilist huvi. Viimased kaks võivad olla küllalt intrigeerivad. Järgnevalt

refereerin kaht teksti, mis annavad niisugustest võimalustest väikese proovi.

*

"Sadomasohhismi on feministid sageli pidanud meeste valitsetud ühiskondade peamiseks epistemoloogiliseks ja käitumuslikuks struktuuriks. Enamasti ilmub see struktuur end domineerivate isaste näol, kes enese huvides juhivad ja sunnivad naisi. Too ilming ei piirdu pealetükkiva seksuaalsusega, vaid kätkeb veel olulisemalt varjatud läbivaid uskumusi, millised peavad olema meeste ja naiste õiged, "loomulikud" suhted – uskumusi, mis võimaldavad meestel juhtida naiste käitumist ja hoiakuid oma majanduslike, poliitiliste, religioosete ja ka seksuaalsete eesmärkide tarvis. Feministide peamisi eesmärke on olnud selle domineerimis- ja allumis- mudeli selgitamine, millel põhineb nii palju inimkäitumist patriarhaalses ühiskonnas, ning seejärel tolle mudeli väljajuurimine. Iseäranis radikaalsed, separatistlikud ja lesbilised feministid on pidanud niisugust eliminatsiooni võtmeliseks mis tahes naiste vabastuslootuse jaoks, vastustades iga domineerimise/allumise mudeli avaldumist, olgu selleks pornograafia, vägistamine, peksmine või mitmesugused *malestream*'i meediad.

Seepärast oli paljude radikaalsete ning poliitiliselt aktiivsete feministide jaoks šokeeriv ja õudustäratav, kui nad 1970. aastate lõpul ja 1980ndate algul avastasid, et on olemas naised, kes nimetatavad ennast ühtaegu feministideks ja sadomasohhistideks. Need polnud mitte naised, kes oleks uskunud, et meeste domineerimine on midagi head. Nad ei olnud reaktioonilised anti-feministid. Need naised olid lesbid ja radikaalid ja feministlikud aktivistid ja õpetlased, kes kuulutasid, et inimene võib *korraga* olla naiste vabastamisele pühendunud radikaalne feminist ja sadomasohhist, kes naudib domineerimise/allumise mudelil põhinevat seksuaalsust."

Nõnda alustab PATRICK D. HOPKINS oma ülevaatliliku teesikirjutist "Rethinking Sadomasochism: Feminism, Interpretation, and Simulation" (*Hypatia* vol. 9, no. 1, Winter 1994). Hopkinsi järgi on suuremad feministlikud "seksisõjad" praeguseks vaibunud, kuid see ei tähenda, et SM (sadomasohhism) oleks nüüd üldiselt aktsepteeritud. Enamik radikaalseid feministe on lihtsalt leidnud, et neil on palju olulisemaid ülesandeid kui kodusõja pidamine feminismileeris leiduvate dissidentidega. Samas on silmapaistvad SM-kultuuri eestkostjad jätkuvalt avaldanud pornograafilisi romaane, SM-i ajalugusid ja käsiraamatuid, ega ole lasknud end vastupropagandast heidutada. Sadomasohhistidest on kujunenud omaette väike kogukond. Vaerahule vaata-

mata võib nüüd küsida, milline on olnud diskussiooni sisu.

Hopkinsi arvates võib lesbilise SM-i vastased argumendid jaotada kolme rühma: 1. Lesbiline SM kopeerib patriarhaalseid vahekordi. 2. Osaline nõustumine toimingutega, mis erotiseerivad domineerimist, allumist, valu ja võimetust, on struktuuriliselt võimatu või eetilisel tähtsusetu. 3. Lesbiline SM väärstab ja toetab patriarhaati, ehkki võib-olla kavatsematult.

Esimene väide on ühtlasi radikaalse feministi esimene reaktsioon lesbilisele SM-ile. Kuna patriarhaalne ühiskond pidevalt õhutab takka naiste seksuaalset, majanduslikku ja psühholoogilist kuritarvitamist, ei ole lesbiline SM muud kui sellesama kordamine naiste omavahelistes suhetes. Lesbid on justkui sisestanud vaatepunkti, et naised on naudinguks tarvitavad seksuaalobjektid. Lesbi, kes naudib teiste naiste alandamist või neile valu tegemist, on seega patriarhaadi kaasosaline.¹

Teine väide toetub osalt esimesele. Tõsiasia, et naised sageli nõustuvad teatavate patriarhaalse domineerimise muustritega, ei tõesta sugugi, et nad seda teevad vabatahtlikult. "Kuritarvitusega nõustumist ei saa pidada kuritarvituse õigustuseks." Nõustumine näitab üksnes seda, kui sügavalt patriarhaalne allasurumine on sisestatud. Niisiis on ta eetilisel tähtsusetu.

Kolmas väide läheb eelmistest kaugemale. Selle järgi SM mitte üksnes ei

1 Nt: "Sadomasohhism tuleneb osaliselt heteroseksuaalse domineeriv-alistuva rollimängu sisestamisest. Lesbidevaheline sadomasohhism sisestab peale selle veel ka homofoobse heteroseksuaalse pilgu lesbidele." – Diana Russell. In: *Against Sadomasochism: A radical feminist analysis*. San Francisco, 1982, lk 176.

kopeeri patriarhaati, vaid koguni innustab seda, püüdes näidata, et naiste valu ja alanduse nautimine sobib feminismita ilusti kokku. Diana Russell: "Sadomasohhismi eestkostjad peavad lubatavaks vägivalda, valu ja piinamist, seni kui need põhinevad nõusolekul. Kuid pildid kinniseotud naistest, keda pekstakse ja alandatakse, soodustavad arusaamu, et niisugune käitumine võib olla aktsepteeritav, või vähemasti erutav ja legitiimne, vaatamata sellele, kas vägivalda vastuvõtjaid kujutatakse nõustatavana või ei."¹

Millised on SM-kogukonna vastuväited radikaalsete feministide kriitikale? Hopkinsi jaoks jooksevad need kokku ühes peamises kaitseteesis. "See kaitseisukoht on: SM seksuaalsus ei kopeeri patriarhaalset seksuaalsust. Ta simuleerib seda. Kopeerimine ja simuleerimine on kaks väga erinevat asja." Ühel juhul patriarhaalset teguviisi üksnes reprodutseeritakse teisel füüsilisel alal; teisel juhul aga paigutatakse pinnapealsed patriarhaalsed käitumismallid hoopis teisele kontekstuaalsele väljale.

Lesbilised sadomasohhistid ei vägista: nad üksnes lavastavad vägistamistseene. Tõelistes vägistamistes pole vägistatav kunagi osaline, ta on ainult objekt. SM-stseeni puhul on aga kogu tegevus eelnevalt kokku lepitud. "Ohver" ja "vägistaja" on kokku leppinud toimingu kestuse, sisu ja soorituse. Juhuks, kui tegevus muutub liiga kiireks või liiga intensiivseks, on "ohvril" olemas turvasõnad (*safe words*) – näiteks

"kollane", et tegevust aeglustada, või "punane", et seda täiesti peatada. Samuti ei pea arvama, et "vägistaja" tõepoolest naudiks piinamist ja ohvri karjeid. "Pigem võib sadomasohhist *ihaldada simulatsiooni enmast* mitte tegelikkuse kehvema koopiana, või üldse millegi koopiana, vaid simulatsiooni kui sellisena." Tegemist on millegi sarnasega nagu lavastatud duell Shakespeare'i näidendis, kus vägivalda samuti simuleeritakse, aga ei kopeerita.

Nõnda kaotab SM-teoreetikute jaoks kehtivuse ka arvamus, et nõustumine võiks olla eetilisel tähtsusetu. On tõsi, et "nõusolekut" sageli on kasutatud naiste vastu. Ometi kinnitab SM-i lepinguline iseloom, et nõusolek on siin tagatud tavalisest vahekorrast isegi selgemini. Nii kirjutab Carol Truscott: "Kõigi S/M suhete alguspunktiks on väga intiimne jutuaamine. Räägitakse sellest, milline S/M mäng potentsiaalsed partnerid vallandab; kes võtab missuguse rolli; kas ka teisi inimesi võetakse juurde (...); millised on igäihe piirid; kas turvasõnu nõutakse või ei, ja kui, siis millised need on; partnerite tervis (...). Tavalised suhted ei alga harilikult nii intiimse diskussiooniga. Enamik paare ei räägi kunagi avameelselt sellest, mida nad oma seksuaalsuhtes tahavad ja mida nad on valmis andma."² Selles valguses paistab SM harilikust seksuaalsuhtest tunduvalt konsensuslikum; muutub ka arusaadavaks, miks sadomasohhistid ise ei seosta oma tegevust vägivallega.

1 Samas, lk 179.

2 In: *Leatherfolk: Radical sex, people, politics, and practice*. Ed. by Mark Thompson. Boston, 1991, lk 19.

Hopkinsi meelest on raskem väidelda vaid radikaalsete feministide kolmanda argumendiga. Ehkki pole kuidagi tõestatud, et SM kinnitaks patriarhaalseid uskumusi naiste seksuaalsuse kohta, ei saa seda võimalust ka niisama lihtsalt hüljata. Siin aga tekib probleem, mida peaksid sadomasohhistid tegema, kui oletada, et radikaalidel on õigus?

Radikaalid ise vastaksid lihtsalt: loobuge SM-ist, jätke oma fantaasiad välja elamata. Hopkinsi meelest on selline vastus aga problemaatiline niihästi isiklikul kui ka teoreetilisel ja poliitilisel pinnal. "Üldiselt kõlab see nõnda, nagu manitsetaks sadomasohhiste oma seksuaalsest/poliitilisest tegevusest loobuma või vähemalt seda varjama, kuna nad kahjustavad "liikumist" või "teevad asja halvemaks" oma veidruse ja pealetükkivusega. Paljude sadomasohhiste jaoks kõlab niisugune nõudmine kahtlaselt ühtemoodi nn "assimilatsioonistide" manitsustega – mille radikaalsed feministid, ja eriti lesbifeministid reeglina tagasi lükkavad." Assimilatsioonistideks kutsutakse *gay*- ja lesbiliikumise tegelasi, kelle arvates vähemused võivad valutult sulada Ameerika ühiskonda, kui nad mõjuvad piisavalt soliidsetena ja peletavad eemale äärepealsed rühmad, mis liikumise ühtsust rikuvad. Samasugust väljatõrjumispoliitikat on ajanud ka feministid – 1980. aastatel näiteks Rahvuslikus Naisteorganisatsioonis (NOW), kust lesbiliikmeid püüti eemaldada, kuna nad kahjustavat feminismi ja naisõiguslikke projekte.

Hopkins lõpetab küllaltki selge moraaliga. Niisama hästi kui SM-i võib pidada patriarhaati toetavaks, võib teda pidada ka õonestavaks: domineerivast

naisest ja alistuvast mehest moodustatud paarid, mis hetero- ja biseksuaalses SM-is on tavalised, mõjuvad selles suhtes isegi tugevamini kui lesbilised kujud. Sealjuures pole SM-i võimudihhotoomia seesama, mis valitseb tavalistes suhetes. Tegemist on rõhutatult mängulise, eneseteadliku, simulatiivse vahekorraga. Nõnda võiks SM oma lepingulise ja mõlemapoolse aspekti tõttu olla pigem eeskujuks ka kõigile teistele, kuna ta esindab ausamat ja demokraatlikumat seksuaalsust ning väldib asjatut frustratsiooni.

*

Hoopis teistsugust väljakutset kujutavad endast subkultuurid, mis feminismist midagi ei tea, kuid võivad ometi õonestada tavapäraseid soorolle ja pakuda hämmastavaid alternatiive. Üht niisugust võimalust vaatlleb NORMA MENDOZA-DENTON kirjutises "Muy Macha": Gender and Ideology in Gang-Girls' Discourse about Makeup" (*Ethnos* vol. 61, no. 1-2, 1996). Autorit, kes on Stanfordini ülikooli etnograaf, on huvitanud Põhja-Kalifornia linnakeskkoolide (*urban public high schools*) tüdrukutekampade *makeup*, riietus ja käitumine. Refereeritav essee on kaheaastase uurimistöö lühike ülevaade.

Mendoza-Denton alustab ühe *teleshows* kirjeldusega 1995. aasta sügisest, kus näidati kuut *chola*-tüdrukut kahes erinevas riietuses. Saate alapealkirjaks oli "Uncovering the hidden beauty within" ("Tuua nähtavale peidetud sisemine ilu"). "Geraldo Rivera, *talk show* peremees, tutvustas kõiki gängitüdruid ja külalisteks kutsutud *makeup*-kunstnikke, kes pidid lahti muukima

neiude peidetud, salajase ilu. Soengu- ja meigikunstnikud olid kõik prominent- sed New Yorgi salongistilistid, ja nendega liitus moekonsultant, kes pidi aitama valida uusi riideid. Üksteise järel astusid viieteist-kahekümne aastased tüdrukud ette oma "tavalistes" riietes: suured valged T-särgid, avarad, plisseeritud khakipüksid, mille kohta öeldakse "dickies", Pendletoni villased pleedjakid ja karm tume *makeup*. Linda, tüdrukute teine, kandis *beanie*'t, musta villast suusamütsi, mis kattis kogu ta pea ja lauba, kaasa arvatud kulmud. Paljudel tüdrukutel oli peal sügavtume lauvärv, mis pikendas nende silmajoont meelekohtadeni, ja mõned olid kasutanud musta huulepulka. Geraldo tutvustas neid – kõik peale ühe olid afroameeriklannad ja/või latiinad. Kaks tüdrukut olid kaksikud New Yorgist koos oma emaga. Tüdrukud seisid küljetsi kaamerate ees, tõsised ja uhked, üks õlg ette tõugatud, käed sügaval taskutes, jalad omavahel täisnurgas, ja pead kuklasse visatud, nii et nad vaatasid kaameratele alla.

Veerand tundi hiljem oli tüdrukud muutunud: nad marssisid kahelt poolt sisse, seljas õblukesed villased sviitrid, miniseelikud, kirjud liibuvad sukkpüksid ja kõrgekonsalised Mary Jane'id. Iga tüdruku ilmumisel publik hõiskas ja plaksutas, ning Geraldo ja ta *makeup*-kunstnikud arutasid valjult muutust: "Tegelikult on ta *nii* kena tüdruk," pahvatas soengumeister, "ma ei teinudki muud, kui tõstsin teda [juukseid] natuke üles." Suusamütsi kandnud Linda tuli välja lokkidekuhjaga ja paistis olevat veidi ähmis. Tal oli lühike must džemper, mustad sukkpüksid ja sellega sobiv

valge särk rippuvate mansettidega. Džempril ei olnud taskuid ja ta väanutas segaduses käsi. "Sa näed välja niiiii... *naiselik!*" märkis Geraldo, õhutades publikut imetlema erinevust "enne" ja "pärast" nähtu vahel. Publik ohhetas heakskiitvalt ja Geraldo keksles Linda juurde, et küsida, kas ta ka edaspidi tahaks niimoodi riides käia. "Hm, nojah," ütles Linda suurema entusiasmita. "Võib-olla.""

Miks oli õieti tarvis tõestada, et *chola*'d (ehk gängitüdrukud) on tegelikult niisama "naiselikud" kui teised nendeealised kooliplikad? Siin saab vastata ainult ühtemoodi: *chola*'del on õnnestunud leida efektiivne alternatiiv korrektsele distsiplinaarsele naiselikkusele, mida jutlustab meedia ja mida peetakse naissoole vaat et bioloogiliselt olemuslikuks. Nii jääbki ainukeseks pääseteeks kulunud müüt "sisemisest ilust", mida kummalisel kombel taotletakse meigi, juuksuritehnika ja kohmakaks-kaitsetuks muutvate rõivastega.

Mendoza-Dentonit huvitab aga just see, milline on *chola*'de tegelik feminiinsus. Toetudes hulgale intervjuudele, vaatlusele ja isiklikele kontaktidele, on ta rekonstrueerinud Foxbury gängitüdrukute mentaliteedi, lähtudes *makeup*'ist kui *chola*'de subkultuuri esimesena silmahakkavast tunnusest.

Õigupoolest ei ole gängid sugugi nii ühtse ilmega, nagu see võis paista telestaatelt. Kõik Põhja-Kalifornia tänava-kambad peegeldavad ladinlaste kogukonna üldisemat jagunemist. Peamine eraldusjoon kulgeb hiljutiste Mehhiko immigrandide ning juba USA-s sündinud kaksik-identiteediga *chicano*'de vahelt. Esimesi kutsutakse lõunalasteks

(*Sureños*), teisi aga põhjalasteks (*Norteros*). Põhjalastel on USA haridus- ja majandussüsteemis reeglina lihtsam toime tulla; neil on teistsugune kõnemaaner, väljendid ja hoiakud kui lõulastel. Kuna aga mõlemad on etniliselt sarnast päritolu, jääb enamik reaalseid gruppe nende polariteetide vahele. On olemas *chicano*-lõunalased, Mehhikos sündinud põhjalased jne; üleminek ühest põhirühmast teise pole kuigi keeruline.

Igal tüdrukutegängil on sümboolsed tunnused, mis näitavad nende identiteeti. Nii on põhjalaste tunnusvärviks veinipunane (*Red Burgundy*), lõunalastel aga mereväesinine (*Blue Navy*). Põhjalaste juuksed on säbrulised, lõunalased kannavad kõrget vertikaalset hobusesaba. Huulepulk on põhjalastel tumepunane, lõunalastel pruun; põhjalased katavad tahke lauvärvi hiljem vedelaga, lõunalased kasutavad ainult tahket. Muusikaliselt on põhjalaste grupi "sümbolseks kapitaliks" 50ndate lõpu ja 60ndate alguse afroameerika tegijate palad, mida plaadistas firma Motown – nn "Motown Oldies" (õigupoolest lood, mida kuulasid põhjalaste vanaisad ja vanaemad). Lõunalased kuulavad kiiret polkarütmilist bandamuusikat, mis on praegu laineharjal Mehhikos. Sümboolsed on isegi ilma-kaared: põhjalaste jaoks on väärtustatud Põhi, nii et nad jalgpalliski hoiavad põialt San Francisco meeskonnale, lõunalaste jaoks aga Lõuna, mistõttu nende lemmik on Los Angeles Raiders.

Siiiski on kõikidel *chola*'del ka grupiüleseid ühistunnuseid. Nagu näitavad Norma Mendoza-Dentoni küsitlused, peavad tüdrukud ise *chola* tähtsaimaks

tunnusmärgiks lauvärvi. "Kui sa tahad teada, kes on *chola*, vaata lihtsalt lauvärvi. Igaüks saab aru, et see on *chola*." Tüdrukute pikk, meelegahtadeni ulatav tume *eyeliner* signaliseerib võitlusvalmidust ja peab mõjuma väljakutsena. "Kui mul on lauvärv peal, tunnen end rohkem *macha*'na (*me siento más macha*), olen valmis võitlema."

Mendoza-Dentoni paremaid allikaid oli üks Foxbury põhjalaste gängi juhte, kellele ta oma essees paneb nime Babygirl. Gäng ise on suur ja valitseb praktiliselt tervet linna. Vajaduse korral tuleb kohale kuni seitsekümmend põhjalast, kes kaitsevad territooriumi, ajavad minema ebasõbralikud mehed ja "hoiavad asja käigus". Etnograaf on üles kirjutanud terve lõigu enda ja Babygirl vestlusest, kui Babygirl talle selgitas, kuidas peab *chola* riietes ja õige *makeup*'iga käituma.

Etnograaf Norma ja Babygirl seisavad peegli ees. Etnograafi silmad on värvitud gängitüdruku moodi. Babygirl on talle mänginud oma lemmikmusa ja seletab nüüd *chola*-stiili kehalist külge, pannes etnograafi vastavalt liikuma:

BABYGIRL

You would never be noticed like you were a fucking teacher.

Doesn't it make you have power, doesn't it just...

NORMA

I don't even recognize myself.

BABYGIRL

Think about all the shit.

You're hard.

Nobody could fuck with you, you got power.

People look at you,

but nobody fucks with you.
 So when you walk down the street,
 you got the special walk,
 [hakkab näitavalt kõndima, kõiguta-
 des ülakeha]
 you walk like this,
 you walk all slow,
 just checking it out.
 I look like a dude, ¿que no?
 I walk, and then I stop.
 I go like this
 [viskab pea taha – selle kohta öeldak-
 se looking in]
 I always look in, I always look in.
 I never look down.
 It's all about power.
 You never fucking smile.
 Fucking never smile.
 We never wear earrings,
 just in case we get in a fight.
 It's not our style to wear earrings,
 ¿me entiendes?
 Don't ever smile.
 That's the weak spot.
 Don't ever smile.

(BABYGIRL: Nii ei märgata kunagi,
 et sa oled õpetaja. Kas sul pole tunnet,
 et sul on võimu, kas see ei tee...

NORMA: Ma ei tunne ennast äragi.

BABYGIRL: Mõtlen kogu sellest sitast.
 Sa oled kõva. Keegi ei saaks sind keppi-
 da, sul on võim. Inimesed vaatavad
 sind, aga keegi ei kepi sind. Kõnnid möö-
 da tänavat, sul on vastav kõnnak [hak-
 kab näitavalt kõndima], sa kõnnid
 sedaviisi, kõnnid päris aeglaselt, lihtsalt
 et olla kindel ja vaadata ringi. Näen
 välja nagu kutt, eks ole? Kõnnin, ja siis
 peatun. Ma käin nii [viskab pea taha],
 vaatan alati sisse, vaatan alati sisse. Ma
 ei vaata kunagi maha. See kõik on või-

muasi. Ära kunagi raisk naerata. Ära
 raisk kunagi naerata. Meil pole kunagi
 kõrvarõngaid, juhaks kui tuleb kakelda.
 Kõrvarõngad pole meie stiil, kas kuuled?
 Ära kunagi naerata. See on nõrk punkt.
 Ära kunagi naerata.)

Chola'de esimene tunnus on küll lau-
 värv, kuid nende käitumine on tihti nai-
 selikuks peetava vastand. Riided pea-
 vad olema suured, et need ei segaks
 käsitsivõitluses. Samas lõigus ütleb
 Babygirl veel Normale: "Ja kui sa oled
 peol ja näed kutti, kes sulle meeldib, ära
 kunagi naerata. Mine lihtsalt ligi ja
 suudle teda." Kuna gängi hierarhia põ-
 hineb füüsilisel jõul, on chola'de juhid
 enamasti tugevad, atleetlikud tüdrukud
 (Babygirl näiteks oli kaks aastat korv-
 pallivõistkonna kapten ja esimängija).
 Neid, kes on kehaliselt kõige võimsa-
 mad, peetakse ka kõige ilusamateks ja
 seksikamateks. Peol olles ei häbene cho-
 la hästi süüa, sest chola'd tunnevad tu-
 geva keha üle uhkust ja irvitavad
 euroameerika tüdrukute üle, kes on pi-
 devalt hädas kaalu ja toitumisega.

Chola'd põlgavad kõike "anglot" ja
 "valget", ning seepärast on ka nende
 huulevärv tume või must. Kuna Mehhi-
 ko identiteeti rõhutavad rohkem või
 vähem nii lõunalased kui põhjalased,
 hinnatakse eriti tumedat jumet. Latiin-
 nad, kelle nahavärv on sünnipäraselt
 heledam, jumestavad seda tumepruuni
 näokreemiga, mis mõnikord võib olla
 näonahast kolm korda tumedam. Või-
 dakse kanda tumedaid kontaktläätsi, et
 varjata heledaid silmi. Lõunalased või-
 vad värvida juuksed mustaks, põhjala-
 sed aga punaseks. Sinine juuksevärv ei
 tule kõne alla, sest selline stiil on "punk"

ja punk on "valge".

Tume näokreem on kasulik ka juhul, kui satutakse kakkusesse. See aitab varjata muljutud kohti vanemate ja õpetajate ees.

Kirjeldust lõpetades saab teha paar lühikest järeldust. *Chola'*de *makeup*, riietumis- ja käitumisstiil ei sobi hästi kokku praeguste feministlike arusaamadega meigist ja kehast. Feministlik kriitika lähtub arusaamast, et kõik naised allutavad end samade euroameerika normide hegemooniale – uskudes, et ka vähemusrühmade naised hindavad end valge enamuse normide järgi. Naised justkui moodustaksid ühtse "esteetilise kogukonna", mis hindab kõiki oma liikmeid sarnase standardi järgi. Ometi näitab gängitüdrukute stiil, et huulepulka, lauvärvi, näokreemi jne võidakse kasutada ka täiesti lahkuminevate hoiakute väljendamiseks. "Kuna tüdrukud tihti keelduvad kasutamast kosmeetikat vii-

sil, milleks see algselt oli mõeldud – niihästi mikrotasandil, kus huulepulgakas on sageli hoopiski pruun lauvärv, kui makrotasandil, kus näokreem kuulutab etnilist uhkust vaatamata naha toonile – oleme häiritud ega saa hästi aru ei tüdrukutest ega nende sümboolsest kosmeetikasüsteemist. Seepärast peetaksegi neid ebanaiselikeks ja ähvardavaiks. Teised mõistavad küll, et toimub midagi sümboolset, aga nad ei mõista, mis see on." Kuni oma kooliaja lõpuni on *chola*-tüdrukud peavoolu mõjudest vabad. Alles hiljem hakkavad nad vähehaaval omaks võtma enamus-kultuuri norme. Kujunemisea mõjud jäta-
vavad aga oma jälje. Nõnda ongi meil näide subkultuurilisest niisist, mida pole kuidagi inspireerinud feminism, kuid mis ometi kõigutab kehtivaid soorolle ja esindab harjumatu naiselikkust väljaspool kõiki peavoolu ettekirjutusi.

KATRIN KIVIMAA

Laiailaotatud kehad

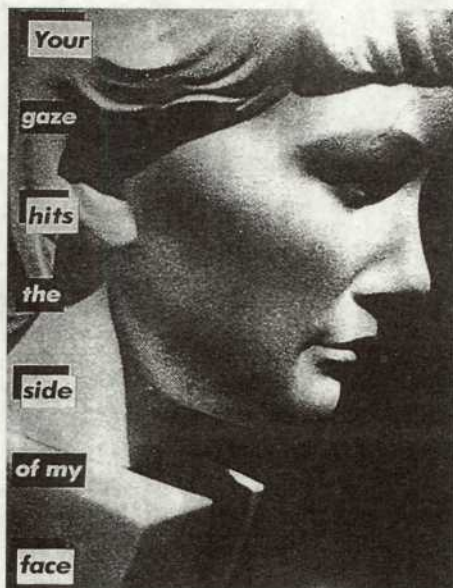
Naise keha diskursus naiskunstnike töödes: mõningaid tendentse 70ndatest 90ndateni

Keha (nii naise kui mehe keha, ka sootu keha) on üks kaasaegse kunsti läbivamaid diskursusi, mis ühelt poolt tegeleb inimese identiteedi, sh soolise identiteedi küsimustega (*mina* määratletuna keha kaudu), teisalt aga tungib kitsast mina-maailmast väljapoole, muutudes väljaspool toimuvat sümboliseerivaks või kehastavaks kujutiseks (maailm määratletuna keha kaudu).

Feministlikus kunstis ja teoorias on keha (antud juhul eelkõige naisekeha)¹ olnud keskseks kujundiks, mille kaudu naiskunstnikud on püüdnud defineerida naist, naiseksolemist, teisalt aga anda kriitilist ülevaadet n-ö naiseksolemise

ajaloost. On ju naise (alasti) keha kujutamise olnud enam-vähem viimase ajani eelkõige meeste pärisosa ning tüpifitseeritud kujundivalik oli üks valdkondi, mille kaudu üheaegselt toimus ja väljendus naise seksuaalsuse kontroll. Kuigi naised võisid maalida ja ka maalida naisakte (meesakti maalimine ei olnud lubatud), on näiteid selle kohta vähe. Samas peegeldasid ühiskondlikku kontrolli naise keha üle ilmekalt hilisemad valeatributeerimised, mis toetusid naiselikkuse kategooriale ja lähtusid naisele iseloomulikest joontest nagu tagasihoidlikkus jms. Nii näiteks omistati omal ajal tuntud naiskunstniku, 17. sa-

1 Eriti varasemas, s.o 1960. aastate lõpu ja 1970. aastate radikaalses feministlikus kunstis on mehe (alasti) keha kujutamine suhteliselt harv nähtus: peamiseks põhjuseks loomulikult naisekeha-kujundi roll naiste enesemääratluses. Teisalt on mitmed naiskunstnikud just feministliku kunsti tekkeajal kujutanud meesakte, et kritiseerida traditsioonilisi võimusuhteid, mida sümboliseerib tavapärase naisakti kujutamine kunstis (R. P a r k e r, G. P o l l o c k, *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. London, 1992, lk 125–126). Nad on näidanud naisi seksuaalselt ja seeläbi ka loominguliselt võimekate, mehi aga passiivsete ja vastuvõtvatena, kuid näha sellises kujutamises vaid nõuet rollide mehhaaniliseks ümberpaigutamiseks on liialt ühekiilne ja lihtsustav. Ka meie kunstis on olemas näiteid mehe keha kujutamisest naiskunstnike poolt: Ly Lestberg on ilmselt kõige tuntum, näitena võib tuua ka Ene-Liis Semperi video, kuid mõlema lähenemine on tunduvalt erinev feministliku kunsti strateegiast. Erinevad on nad ka omavahel: Lestbergi mehekeha on vaieldamatult seksuaalsem kui Semperi aoseksuaalne, sooliselt praktiliselt defineerimatu kehamaastik.

Barbara Kruger. *Untitled (Your Gaze Hits the Side of My Face)*

jandi itaalia caravaggisti Artemisia Gentileschi töö "Susanna ja vanamehed" (1610) tema isale Oraziolle, kuna pilt ei vastanud naiskunstis väljakujunenud kaanonitele ja piiridele.¹

Oleks vale rääkida feministlikust kunstist, teooriast või koguni liikumisest üheselt piiritletud tähenduses – olevalt poliitilistest vaadetest jaguneb feministlik liikuminegi marksistlikuks, radikaalseks, liberalistlikuks jne. Subjektivismi kaldudes võiks isegi väita, et nii palju, kui on selle liikumise pooldajaid, on ka erinevaid "feminisme". Kui

järgida (ühte) traditsioonilist definitiooni, millest lähtub ka meil mõned aastad tagasi avaldatud feministliku kriitikakäsitluse autor Toril Moi, siis jääks suur osa neid, kes on meil end feministlike kunstnikena manifesteerinud, väljapoole (otseselt) "patriarhaadi ja seksismi vastase võitlusega seotud poliitilist ja kriitilist tegevust".² Mida peetakse paljastavaks ja võitlevaks tegevuseks, see oleneb juba erinevate feministlike suundumuste ideoloogiast. Lähtugem siis mitte võitlusest, vaid naise enesemääratlusest, kriitikast teda eirava ja allasuruva süsteemi aadressil. Mõningatel juhtudel aga isegi üldse mitte spetsiifiliselt naisega tegelevatest seisukohtadest, mille juured on siiski feministlikus liikumises ja/või mis mõjutavad praeguse naise(keha) identiteeti.

Probleemid, mis algselt huvitasid tõeliselt radikaalseid feministlikke kunstnikke, on teisenedes ja vahel peaaegu tundmatuseni muutudes kandunud edasi kunsti, mida võib nimetada juba postfeministlikuks, ning huvi selle mõtetelise arengujoone vastu, mis kandub läbi erimeelsete naiskunstnike poolt loodud kehade, võiks olla käesoleva teksti kirjutamise põhjenduseks.

Usk, et sooline kogemus vormib teataval määral meie loomingu, (kas erisoolisusel põhinevate, totaalselt eri-

1 Vt täpsemalt M. D. G a r r a r d, Artemisia and Susanna. Rmt: *Feminism and Art History: Questioning the Litany*. Ed. by N. Broude, M. D. Gerrard. New York, 1982, lk 146–171.

2 Toril Moi lähtub Kate Milletist, kes peab feministide ülesandeks näidata, kuidas patriarhaat määrab "meie kultuuri kõige läbivama ideoloogia ja tema kõige fundamentaalsema arusaama võimust" (*Sexual Politics*. London, 1969, lk 25), ning seetõttu on feministlikud kriitikameetodid politiseeritud. Vt T. M o i, *Feministlik kirjanduskriitika*. *Vikerkaar* 1991, nr 7, lk 68).

Cindy Sherman. *Untitled*. 1979

nevate mõtlemistüüpide kaudu või sotsiaalsete konstruktsioonide tasemel) ei tähenda veel rousseaulikku lähenemist *à la* kui mees on isane ainult mõnel eluhetkel, siis naine on emane kogu aeg. Isegi kui naiselikkus on puhtsotsiaalne konstruktsioon, asuvad naised rohkelmal või vähemal määral selle konstruktsiooni raamistikus. Ning on meestest erinevad. 1990. aastatel on soolise erinevusega võrdsustumas erinevused teistes valdkondades – rassi-, klassi-, sotsiaalsed jt erinevused. Kilbile on tõstatatud nii homoseksuaalsuse temaatika kui ka tegelemine üldistatud ja see oleks klassikalisest mehe-naise dihhotoomiast ülesaaamise (või vähemalt selle poole püüdlemise) üks selgemaid väl-

jundeid. Siinne üldistus – skemaatiline ja võimetu tegelikkuse rikkalikkust haarama nagu ikka – piirdub vaid traditsioonilise lääne kultuuriruumiga, arvestades sedagi, mis on konkreetset Eesti kultuurimaastikku mõjustanud. Rassiprobleemid jäävad vähemalt praegu meile veel arusaamatuks.

Seksuaalne keha (1970. aastad)¹

Keha kui soolise kuuluvuse väljendaja (st samas tähenduses kui meeste poolt loodud naisekehade puhul, ainult nüüd ümberpööratud märgiga) valitses eelkõige 1960. lõpu – 1970. aastate radi-

1 Ajaline jaotus on tinglik, kuid siiski peegeldab see teatavat põhisuundumust, mis ajastut iseloomustab. Vähemalt paistab nii anglo-ameerika feministlikku kunsti vaadates. Eesti kunstis kipuvad kõik kümnendid praeguses hetkes koos olema.

kaalses feministlikus kunstis, olles otseselt seotud seksuaalse erinevuse poliitiseerimise ja sotsialiseerimise kriitikaga. Julia Kristeva kirjutas oma essees "Naiste aeg", et "seksuaalne erinevus kandub üle (ja on kantud üle) sümboolsesse kokkuleppesse – ühiskondlikku lepingusse, olles seega otseses seoses võimu, keele ja tähendusega".¹ Tõepoolest, naise piiratud võimalused avalikus sfääris tegutsemiseks ja aheldatus suletud, koduse sfääri külge oli ja on paljudes kohtades siiani määratud tema soo, tema naiseksolemise, mitte aga individuaalsete eelduste poolt. Seega oli feministliku kriitika tulipunktis seksuaalse ja sümboolse lahutamatu ühendus, eesmärgiga avastada naiselikkus kui selline ja samas ka iga naise individuaalne eripära. Siit ka mõistetav huvi naise seksuaalsuse vastu, mida feministlikud kunstnikud 1960. aastate lõpul ja 1970. aastate alguses aktiivselt (ja naise vaatekohast) kunstis defineerima hakkasid. Oluliselt mõjutas just sellist naisekeha-käsitlust ka liikumine naiste õiguse eest otsustada ise oma keha, seksuaalsuse ja sünnitamise üle – kunstikeeles kujutatud keha kandis endal selget pitsert poliitilisest võitlusest abordiõiguse eest.

Ajalooliselt puudus naisekeha- ja

naisakti kujundis naiste endi kogemus: traditsiooniline naisakt väljendab vaid mehe (meeskunstniku) suhet naise seksuaalsusesse. Vastandades end kujutistele, mis näitasid naise seksuaalsust traditsiooniliselt passiivse, nartsissistliku ja ekshibitsionistlikuna (*versus* mehelik seksuaalsus kui aktiivne ja vuajeristlik), püüdsid naiskunstnikud luua naisaktist naiseksolemise kujundit *par excellence*. Sest "kui me vaatame naiste kujutisi, siis oleme – nii mehed kui naised – vuajeristid, me oleme meeldivalt hõivatud vaatamisest, kuid naisetega juhtub veel midagi erinevat: lisaks on nad hõivatud ka enese samastamisega selle kujutisega".²

Uued spetsiifiliselt naisega seostatavad rõhuasetused, mis keha diskursusesse feministliku kunsti kaudu sisenesisid, on eelkõige seostatavad essentsialistliku teooriaga, mis nägi naise olemise alusena erilist, ainult talle omast loomust. Prantsuse psühhoanalüütiku Luce Irigaray skeem ühendas omavahel kolm põhipostulaati: naine eksisteerib kui essents/olemus; see olemus annab naisele psüühilise eksistentsi võimaluse, mida Lääne traditsioon purustab ja peidab; naise naiselikku essentsi saab leida ainult väljaspool rõhuvat sotsiaalset raamistikku, s.o naise kehas.³

1 J. Kristeva, *Women's Time*. Rmt: *The Kristeva Reader*, Oxford, 1986, lk 196.

2 Feministlik kunstnik ja kriitik Mary Kelly, tsiteeritud rmt-s: G. Saunders, *The Nude: A New Perspective*. London, 1989, lk 117.

3 N. Schor, *Previous Engagements: The Receptions of Irigaray*. Rmt: *Engaging with Irigaray: Feminist Philosophy and Modern European Thought*. Ed. by C. Burke, N. Schor, M. Whitford. New York, 1994, lk 6. 1990. aastatel on Irigaray lugemises ainult essentsialistliku teoreetikuna tekkinud tuntav nihe: et binaarne opositsioon essentsialism/antiessentsialism on seatud küsimärgi alla, siis saab essentsialismi vaadelda pigem positsiooni kui ontoloogiana ja Irigarayd vastavalt strateegi ja mitte olemusliku bioloogilise või psüühilise erinevuse prohvetina. Vt. M. Whitford, *Reading Irigaray in the Nineties*. Sealsamas, lk 16.

Analoogilised positsioonid on täheleandavad 1970. aastate feministlikus kunstis. Eelkõige väljendus see n-ö tabuteemade ja spetsiifiliselt naiseliku kujundivaliku sissetoomisena kunsti: just vaginaalne kujund sai paljude feministlike kunstnike jaoks selleks, mis demonstreeris loobumist mehelikust vaatepunktist, kuna viimane psühhoanalüütilise kastratsioonihirmu väljendusena oli naise suguelundit salapäranud, mütologiseerinud, kartnud ja seetõttu ka varjanud.¹

Üks tuntumaid vaginaalse kujundi kasutajaid on vaieldamatult olnud ameerika kunstnik Judy Chicago. Sarinaselt 1920. aastatel lilli maalitud Georgia O'Keeffe'ile hakkas ta kasutama nn seemnekoja, südamiku (*central core*) kujundit, mis viitas otseselt naise suguelundile. Nii näeme 1974. aastast pärinevas seerias *Female Rejection Drawing* lihavaid vorme ümber südamiku. Ka 1970. aastate ühe kuulsama feministliku teose – installatsiooni *Dinner Table* põhikujund on vaginaalne. Kunstnik ise on öelnud, et kasutab lilli ja genitaalset vorme metafoorina, sümboliseerimaks tugevuse ja nõrkuse dualsust või võimu ja vastuvõtlikkuse kahest iseloomu.² Selliseid teoseid kohtame eri maade naiskunstnike loomingu, samuti ka menstruaaltsükli ja sellega seotud füüsilis-psüühiliste kogemuste kujutamist. Ka siin peaks nimeta-

ma pioneerina Judy Chicagot (nt töö *Red Flag*, mis kujutab tupest tampooni väljatõmbavat naist, ja installatsioon *Menstruation Bathroom*).

Kuigi Judy Chicago jt vaginaalset kujundit ekspuuteerivate naiskunstnike töödes tähistab naise seksualiseeritud keha naise olemust ja identiteeti, on selliste tööde puhul täheldatud ka traditsioonilist, patriarhaalset lähenemist; jätkub neis ju praktika, mis samastab naisi bioloogiaga ja loodusega. Ning nii arvati nad põlistavat "naise eksklusiivset seksuaalset identiteeti, ja mitte ainult kui keha, vaid täpsemalt kui vittu".³

Siiski polnud kõik kriitikud nii ranget: paljud nägid püüet asendada naisseksiolemise alaväärtuslikkus uhkusega naise keha ja vaimu üle positiivsena ja naiskunstnikele endile vajaliku praktikana.⁴ Kuid selge on see, et oht ainult märke vahetades patriarhaalse kultuuri ettekirjutuste lõksu langeda oli küllaltki suur just selliste radikaalsete ja "ümberpööravate" tööde puhul.

Naise samastamist loodusega jätkas ka teise siiani müstifitseeritud teema – raseduse ja sünnituse kilbiletõstmine. Kuigi emadus ja taastootmine oli ajalooliselt olnud naise peaaegu ainuke ühiskondlikult aktsepteeritav roll, oli see visuaalse kujutamise sfääris marginaalsel positsioonil: on ju paljas rase naine olnud kunstis suhteliselt harv ku-

1 R. Parker, G. Pollock, *Old Mistresses*, lk 126–127. Freudi kastratsioonikompleksi käsitlustest ja selle seotusest naise seksuaalorganitega annab hea ülevaate Nancy J. Chodorow artikkel "Freud on Women" raamatus: *Cambridge Companion to Freud*. Ed. by J. Neu. Cambridge, New York, 1992, lk 224–226.

2 R. Parker, G. Pollock, *Old Mistresses*, lk 127.

3 Sealsamas, lk 127.

4 Wh. Chadwick, *Women, Art and Society*. London, 1990, lk 321.

jutamisobjekt. Enamasti pole selline kujutusviis vastanud ka ajastu esteetilistele kaanonitele¹, välja arvatud keskaegses kunstis ja põhjapoolses renessansskunstis, kus naisekeha ideaalvormiks oli pidev rasedus, mis tähistas eelkõige mehe rikkust.

Nüüd keskendusid kunstnikud rasedusega seotud bioloogilistele ja psüühilistele muutustele: näiteks Susan Hilleri fotoseeria (1977–78) tema enda raseduse käigust – pildistatud on ainult kasvavat kõhtu ja ei midagi muud; lisaks tekst, kus räägitakse toimunud psüühilistest muutustest.

Emaduse käsitlemisega seostuvad lisaks puhtisiklikele füüsilis-psüühilistele aspektidele ka sotsiaalsed ja kultuurilised tagamaad. Isiklikult tasandilt liigutakse edasi sootsiumi kirjeldamisele ja kriitikale. Inglise kunstniku Helen Chadwicki töös *One Flesh*, mis pärineb küll juba 1980ndatest, põimuvad seksuaalne ja sümbolne sfäär, illustreerides ilmekalt feministliku kunsti kriitilist ja taasloovat olemust. Kasutades modellidena oma sõbrannat ja selle vastsündinud tüdruku, on kunstnik nad asetanud traditsioonilisse kompositsiooni *à la* Madonna lapsega. Rõhutatatakse sünnitusega kaasnevat valu: Madonnal on punane mantel (traditsiooniliselt on see sinine), atribuutideks platsenta ja nabanöör. Lisaks rõhutatatakse sõna abil, et ema ja laps, kes on üks liha, on antud juhul ka veel ühest soost.² Kui siit edasi minna, asendada

Kristus-laps tüdrukuga või, nagu nõuab feministlik psühhoanalüüs, keskenduda ema ja tütre suhetele, et luua uus keele-ruum koos uute tähendustega (Irigaray), siis avanevad tõlgendusvõimalused väga erinevates sfäärides ja eri tasanditel.

Looduse, maa, ürgjõudude kui naiseliku seksuaalsuse kandjatega on seotud nn suure jumalanna kujutamise tendents feministlikus kunstis: kasutades eri rahvaste ja eelkõige traditsiooniliste kultuuride mütoloogiat, hakkasid kunstnikud kujutama võimsaid maemasid, sünnitavaid jumalannasid, keda vastandati "kultuurilistele" meesjumalustele. Kuuba päritolu ameerika kunstniku Ana Mendieta (tema näitust sai hiljuti ka Helsingis vaadata) *landart*'i teosed – naise keha, mis on valmistatud mullast ning ümbritsetud lillede, kivide jm sellisega – on naise ja maa ühendamise ideoloogia üks ilmekamaid näiteid. Või siis võimsad jumalannad, kes kannavad endas naiselikkuse ürgset jõudu ja salapära, nagu neid meie kunstis on kujutanud Eve Kask (jällegi hiljem – 1980ndatest kuni siiani).

Sisuliselt kuulub sellesse ritta ka religioosne rollivahetus – näiteks Edwina Sandyse *Christa* (1975), kus ristil on traditsioonilise mehekuju asemel naine. Naise keha ei kannu siin mingit laiemat tähendust, tähenduslikkus tuleneb eelkõige kontekstist – ristist, ristilöömisest, ristiusust.³

Omaette teema on vormiuuendused

1 G. S a u n d e r s, *The Nude*, lk 120.

2 Sealsamas, lk 122–123.

3 Väljaelamata emotsioonid – kas äkki niimoodi võiks nimetada neid küllaltki primitiivseid religioosseid rollivahetusi? Edward Lucie-Smith imestab, et sellal, kui teised kunstnikud on religioonist täiesti eemaldunud, välja arvatud kunstniku enese nägemine šamaani rollis, on

naiskunstnike loomingus, sest patriarhaalsest traditsioonist püüti eemalduda mitte ainult sisuliselt, vaid ka vormiliselt. Autobiograafiline lähenemine leidis õigustuse mitmel tasandil: alates postmodernistliku diskursuse ühest põhijoonest – suurte lugude asendamisest isiklike, väikeste lugudega – kuni traditsiooniliste objekti-subjekti suhete dekonstrueerimiseni kunstis. Kunstnike endi kasutamine kunstis kerkib esile seoses kehakunsti, *happening*'ide, *performance*'ite jms-ga, kuid feministlikus kunstis leiab see endale ideoloogilise põhjenduse: purustatakse traditsiooniline suhe kunstniku kui subjekti ja modelli kui objekti (tavaliselt ju vastavalt mees ja naine) vahel. Kasutades iseenda (või oma sõprade kehasid) vastandatakse isiklik sfäär üldisele – sellele, mis on hõivatud androtsentriliste tähenduste poolt. Ei maksa unustada, et kultuuri-sfäär, mida seostati mehega, oli mehe enda poolt hõivatud, ning pole ime, et naised otsisid "lunastust" sellest tume-dast, kaootilisest ja mõistetamatust loodusest, mis nende pärisosaks oli jäetud. Sümbolises (ühiskonnas, kultuuris) sellel oma päriskohta ei olnudki, või kui, siis ainult negatiivse konnotatsiooniga asupaik. Ega ilmaasjata räägi Mary Kelly oma tööst *Post Partum Document* (1973–79, uurib ema ja poja suhteid psühholoogilisest ja sotsiaalsest aspektist): "selline töö on skriptovisuaalne, sest naiselik diskursus püüab artikuleerida seda öeldamatut, naiselikku, nega-

tiivset tähendust, mis on keeles sees koos patriarhaalsusega..."¹ Kuidas üldse rääkida naiselikkusest, naise tõelise olemusest, kui keel on kantud patriarhaalsetest tähendustest?² Kuidas kujutada naiseksolemist, kui kujunditel on tähendus, mille neile on andnud meid ümbritsev androtsentriline kultuur? Just nende küsimuste valguses tuleb näha essentsialistlike ponnistuste häid külgi. Aga sellega, millest seksuaalne keha lihtsalt mööda minna püüdis ja mille võrku ta samas ise langes, tegeleb aktiivselt nn tähenduslik keha.

Tähenduslik keha (1980. aastad)

Erinevalt bioloogilisest kehast, mis on kas ainult või eelkõige seksuaalne (kuigi ka vihjeid sotsiaalsesse sfääri võib esineda ja tihti esinebki), on tähenduslik keha kas eelkõige või tihedamini ainult märk. Ning märgiks olemise läbi on ta kas kaotamas või juba kaotanud oma seksuaalsuse – oluline pole mitte seksuaalne identiteet, vaid erinevad tähendusekesksed määratlused.

Ükskõik kas vaadata Barbara Krugeri plakatlikke töid, kus on ühendatud keha(osa) ja tekst, või Cindy Shermani mängu iseenda kehaga, mõlemal juhul on dekonstrueerimise objektiks (peamiselt sotsiaalsed) tähendused, mida naiskeha kannab. Kui Kruger paigutab naisenäo kõrvale teksti "Your Gaze Hits

---

feministlike kunstnike huvi selle teema vastu suhteliselt suur (E. L u c i e - S m i t h, *Race, Sex and Gender In Contemporary Art*. New York, 1994, lk 152).

1 Wh. C h a d w i c k, *Women, Art and Society*, lk 355.

2 Vt. nt Toril Moi Irigaray-tutvustust (*Vikerkaar* 1991, nr 7, lk 76), kus ta räägib naiselikkuse allasurumisest meestekeskse teoreetilise-filosoofilise diskursuse poolt.

the Side of My Face", siis on see otsene kriitika naise aadressil, keda mehe pilk seirab kui ihaldusobjekt. Või teine väide – "Your Body Is Battlefield" – ka siin on otsene vihje naise kehale kui allutatavale objektile. Tööde eesmärk on kriitika mehekeskse kehapoliitika ja naisekehasse suutumise aadressil, süüdistusena esitatud lausung muudab kasutatud kehaosa süüdistuse analoogiks, mis läbi näiteks naise pea kaotab naise pea tähenduse ning tähistab hoopiski lausungit.

Shermani varased tööd kujutavad teda erinevates rollides, millest paljud on inspireeritud pildiajakirjade ja Hollywoodi filmide "tõeliselt armsa naise" kujust. Ta purustab müüdi naise tõelisest olemusest ja näitab, et see on vaid rollimäng, mida ühiskond naisele peale surub ja mille naine omaks võtab; et tõeliselt naiseliku naise kujutis on vaid meestepoolne püüe kinnistada naine püsivasse kindlaksmääratud identiteeti.¹ Prantsuse psühhoanalüütik Jacques Lacan, kes on oluliselt mõjutanud feministlikku teooriat ja ka kunstipraktikat eelkõige selle vastu suunatud kriitika kaudu, vaatleb maskeraadi kui naiselikkuse definitsiooni, sest maskeraad on konstrueeritud viitega mehelikkusele, on mõeldud mehe pilgule. Sherman esitab teadliku maskeraadi, mis läbi maskeraad pole enam maskeraad, vaid

maskeraadi paljastamine.²

Nii muutub naise keha teatavate ideoloogiate kandjast nende ideoloogiate purustajaks: juba ainuüksi mingile varjatud avalikule strateegiale viitamine, selle esiletoomine ise muutub kriitikaks. Reklaamis kasutatav (alasti) naisekeha on olnud midagi nii harjumuspärrast, et selle tegelik tähendus kipub märkamata jääma – see, et naisekeha kaudu, mis on teatavasti müüdiv ja vahetatav kaup, müüakse lihtsalt midagi muud. Ilusalt kehalt, mis vaataja tähelepanu hõivab, peab tähelepanu kanduma reklaamitavale esemele – ükskõik, mis see ka poleks, kas või viinapudel. (Kunstiajakirjade tagakaanelt avastasin sellise reklaami – alasti naine istumas seljaga vaataja poole, tema ees, õigemini siis selja taga, Absolut Vodka.) Kui aga ameeriklanna Silvia Kolbowski asetab samad elemendid kunstisaali – *The Model Pleasure Series* (1984), siis kerkib varjatud mehhanism esile, õigemini see heidetakse vaatajale vastu silmi. Kolbowski paljastab naise keha kui pilgu poolt konstrueeritud ihaldusobjekt, millelt tähendus kandub edasi teistele kujunditele, mis nüüd omakorda muutuvad ihaldusobjektideks.³ Ka siin on otseselt vihjatud Lacani psühhoanalüüsile, mis ühelt poolt vaatleb naiselikkust (täpsemalt naiselikku seksuaalsust) kui kujundite ja sümbolite poolt loodud

1 Wh. C h a d w i c k, *Women, Art and Society*, lk 358.

2 Siinkohal peaks mainima ka Mihhail Bahtini karnevaliteooriat – kuulused ju naer ja maskeraad väljapoole ametlikku nn kõrgkultuuri, seega marginaaliasse. Psühhoanalüüsi tähtsus aga, mis seisneb eelkõige seksuaalsuse-sfääri väljatoomises sootsiumi varjatud "sala-teadvusest" ja on seetõttu lahutamatu seotud nn. seksuaalse kehaga, ilmneb üha selgemalt just tähendusliku keha juures, kus lihtsalt seksuaalsusega tegelemise juurest on astunud edasi psühhoanalüütilise tähenduse avamise poole (pean silmas just kunsti, sest teoreetilise õigustuse otsimine naise olemusele (naiseks olemisele) liikus visuaalse kujutamise eel).

3 Wh. C h a d w i c k, *Women, Art and Society*, lk 360.

konstruktsiooni, kuid olulisema viitena tuleks välja tuua naine kui ihaldusobjekt. Lacani järgi oleme kõik sündinud ilmajäetusse (ilmajäämine algsest täiuslikust ühendusest ema kehaga) ning kogu ülejäänud elu me toimime ajendatuna soovist algseisundisse tagasi jõuda. Fallotsentriliselt positsioonilt Teisena nähtud naine on selle ihalduse üks sagedamaid objekte.¹

Kas võiks tähendusliku kehanäitena vaadelda ka sellist radikaalset tööd nagu Lynda Benglise autoportree, mis kujutab alasti autorit, tohtu erekteerunud peenis jalgade vahel? Luce Irigaray kirjutas, et just naer on see, mille kaudu saab tühistada falloose tähendust seaduse ja võimu kandjana sümbolises korras, naerjaid endid nimetas ta riistanarrijateks.² Kuigi Benglise tööd võib tõlgendada ka traditsioonilise psühhoanalüüsi võtmes – lähtudes naise fallosekadedusest –, tundub, et just siin on keha – Benglise keha – asunud naerja positsioonile: naise kehaga ühendatuna muutub peenis naeruväärseks ja kaotab seeläbi oma tähenduse. (Täpselt sama teeb ka Louise Bourgeois oma kuulsa tööga, mis kujutab veidi kärbatanud fal-

lost, mille nimeks on aga "Tüdrukuke" – *La Fillette* (1968). Eriti võimsana mõjub Robert Mapplethorpe'i foto 82aastasest kunstnikust, kes hoiab "Tüdrukukest" kaenla all ja naeratab võidukas-kavalalt.) Naise alasti keha omandab aga ka sõnatuna uue, aktiivse, isegi agressiivse tähenduse.

Omaette suundumus on üldkehtivate naisekeha-etalonide dekonstruktsioon. Vaevalt on Lääne kultuuri jaoks teist nii tähenduslikku naisekeha kui Milose Venus. Sue Arrowsmith võtab selle androtsentrilise kultuuri ikooni, katab Venuse kujutise pintslilöökidega abil värviga, ja moonutab ta vaevu äratuntavaks (1986). Vuajeristlik nauding kaunist naisekehast pole enam mõeldav.

Ka teistes Arrowsmithi töödes on aktid kujutatud peaaegu nähtamatutena, ähmaste ja laialivalgutatena, nende poosid otsekui protesteerisid selle vastu, et keegi neid vaatab.

Või vägivald naise keha kallal, millele viitavad Shermani dekonstruktsioonid 1990. aastate algusest, kus on kasutatud kirurgiakäsiraamatutest laenatud kehaosi. Selliste kehade mitmetõlgendatavus kerkis esile tänu nende välisele

1 Lacani mõju 1970.–1980. aastate kunstipraktikale oleks eraldi käsitluse teema, siin nimetatud näited on vaid ühed paljudest. Näiteks ka Mary Kelly legendaarne *Post Partum Document* toetub Lacani psühhoanalüüsile ja Foucault' seksuaalsuse-mõistele – seksuaalsus kui sotsiaalsete diskursuste ja institutsioonide toimimise tulemus (sealsamas, lk 355–356). Lacani järgi (poiss)laps sisenemisel sümbolisesse eemaldub keele korralduse ja Isa Seaduse aktsepteerimise kaudu oma emast ning ihaldus algse täiusliku oleku järele kantakse üle teistele objektidele. Selles sümbolises korralduses, mille võimu ja seadust sümboliseerib fallos, on naine/tüdruk – peenisest ilmajäetu – alati Teise, teistsuguse positsioonil. Naise seksuaalsust käsitlevad Lacani tekstid "Jumal ja Naise *jouissance*" (*Dieu et jouissance de la femme*) ja "Armastuskiri" (*Lettre d'amour*) kirjeldavad naist kui ebaterviklikku olendit (tal puudub peenis, aga ta on määratletud selle puuduva kaudu), kes on radikaalselt Teine. Ning naine ei ole võimeline oma naudingust kõnelema, seda keeleliselt väljendama. Ta on mõistetud vaikusesse, sest ilma keeleta ei saa ta põgeneda kujuteldavast sümbolisesse.

2 Vt täpsemalt E. Grosz, Jacques Lacan: A Feminist Introduction. London, New York, 1990, lk 186–187.

sarnasusele sürrealist Hans Bellmeri sõdadevahelisel perioodil loodud välja-väänatud liigestega nukkudele. Nukud tähendavad midagi hoopis vastupidist Shermani dekonstruktsioonidele, väline sarnasus on aga ilmne.¹

Kriitika kriitikaks, kuid võib küsida, millisena defineerib end tähenduslikku keha kasutav naine? Kas Shermani rollimänge ei saa vaadelda ühtaegu nii kriitikana kui ka identiteedi loomisena? Teisalt pole paaniline naisemina-loomine enam nii päevakorral kui varem.

Kujutamist ei leidnud mitte ainult kriitiline keha. Tõenduseks sellised tööd (samuti 80ndatest nagu seksuaalset ja sümboolset ühendav Chadwicki *One Flesh*'ki) nagu näiteks Roberta Grahami ekspressiivsed armastusavaldused – alasti kunstnik kisub endal südame rinnust ja annab oma kallimale. Surm ja armastus, ülim ohverdus, et rehabiliteerida erootikat ja haavatavust nii meeste kui ka naiste jaoks – selline on tema tööde sõnum.² Ja näiteid võiks tuua veel väga palju.

Siiski süveneb tendents määratleda ennast millegi muu kui ühe/omaenda seksuaalse keha, kui bioloogilise keha kaudu – kas või siis juba läbi paljude kehade, kas või läbi kehaosade, kuid mitte enam naise olemust nii otseselt väljendades, nagu seda tegid seemnekoja-motiivi kasutajad. Ebamäärasus, paljusus – märksõna 90ndateks on antud.

Anonüümne, aseksuaalne ja teised kehad (1990. aastad)

1988. aastal kirjutas Griselda Pollock, et naise keha kujutamise küsimus on relevantne ka edaspidi, kuid nüüd ei otsi naised Naisele enam uut tähendust, vaid pigem tegelevad igasuguse soolisel erinevusel põhineva, eristavalt ja degradeerivalt funktsioneeriva süsteemi hajutamisega.³ Tendentsid keha kujutamisel on omavahel lahutamatu seotud ja peegeldavad ühiskonnas toimuvat – sugudevaheliste piiride, eriti aga rollijaotuse ähmastumist, eelarvamuste vähenemist seksuaalvähemuste suhtes jne. Androgüünsuse eelistamine on märgatav just eelkõige keha kujutamise puhul – praegu pole enam nii oluline see, kas kujutatakse naise või mehe keha ja kas seda teeb mees või naine, vaid tähelepanu on pööratud kehale kui sellisele – üldistatud kehale.

Omamoodi *unisex*-keha on kultiveerinud Louise Bourgeois, kelle poolerootilised skulptuurid 90ndatest on määratlematu kahesoolised (nt võivad kerajad vormid viidata nii munanditele kui rindadele). Samas on tema jaoks oluline haavatav, üksildane, haige, teistsugune keha. Meilgi mitmel pool käsitletud näitus "Desire" 1995. aastal Helsingis kujutas endast tervenisti praeguse kehadiskursuse ekspositsiooni – meenutagem kas või korduvalt reprodutseeritud Della Grace'i fotosarja "Hermaphrodyke" sootutest (nais)olenditest.

1 E. Lucie-Smith, Race, Sex and Gender In Contemporary Art, lk 158–159.

2 G. Saunders, The Nude, lk 129.

3 R. Parker, G. Pollock, Old Mistresses, lk 179.

Teiselt poolt võib täheldada kehali-
suse rõhutamist, kuid see on midagi
erinevat seksuaalsest kehalisusest, mis
kannab soolise erinevuse tähendust.
Kehaline keha manifesteerib eelkõige
iseennast. Nimetu avaus oli viimase
Veneetsia biennaali kõige levinum ku-
jund – sisenemine kehasse, allusioonid
sünni ja surmaga, s.o eelkõige puhtbio-
loogiliste protsessidega, redutseerumi-
ne nimetute kehaosadeni, avausteni,
sisuliselt ju keha kadumine tundub ole-
vat keha iseseisvumise üks võimalusi.
Kui Michel Foucault kirjutas, et ajalugu
on jätnud kehale oma kihistused,
sisuliselt hävitanud keha, olles vangista-
nud selle hinge sisse¹, siis ühelt poolt
võib kehalisuse – puhta keha – kilbile-
tõstmises näha püüet avastada tõeline
keha, mis oleks vaba talle ajaloo jooksul
omistatud tähendustest. Seda suunda
esindasid Veneetsias näiteks **Mona Hat-
toun** või **Jeanne Dunning** (*Untitled Ho-
le*, 1991–93, *Untitled Part*, 1993).
(Meil on analoogse tööga – video, mis
kujutab lõputult voolavat ainest suun-
dumas mingisse auku – hakkama saa-
nud **Mare Trälla**.)

Cindy Shermani võikad lavastused
keha hävimisest, lagunemisest, kõdune-
misest on nii kehaliste protsesside rõhu-
tamine kui kultuuriline viide üldistele
probleemidele. Sama teeb ka **Kiki
Smith**, kelle võibolla kõige kuulsam töö
on käpuli roomav naine, jalgade vahelt
väljuv eritiste rada taga (*Tail*, 1993).
Tema tööd tegelevad esmajoonel hoi-

guse, kõdu, melanhoolia, inimkeha
nõrkuse ja surmaga. Ilmselt oleks tema
töid, mis vormiliselt toetuvad popkuns-
ti praktikale, mõistetud hoopis teisiti,
kui poleks AIDSi.²

Kuivõrd on need lähenemised seotud
selle feministliku kunstiga, mis seadis
ülesandeks paljastada patriarhaadi rõ-
huvaid struktuure ning välja pakkuda
teistsugused, milles naisel oleks võima-
lik end ise tundma õppida ja määratle-
da? Tundub, et üsna vähe. Ka **Sylvia
Kolbowski** ütleb vestluses anglo-amee-
rika traditsiooni uuemast feministlikust
kunstist, et need kahte tüüpi kehad,
mida tema kaasaegses kunstis näeb –
üldistatud keha (keha kui selline) ja
hübriidne keha (mängud transseksuaal-
susega) – on totaalselt erinevad sooliselt
eristuvast kehas.³ Kuid probleemid on
teisenenud ning feministlik liikumine,
mis alguses täiesti põhjendatult kesken-
dus naiste probleemidele, on nüüd hoi-
vatud mitmesuguste küsimustega
sotsiaalse, kultuurilise, poliitilise jne rõ-
humise vallast, puudutagu see siis mehi
või naisi või lapsi.

Igasugune vägivald oli ja on feminist-
liku kriitika tulipunktis ning see pole
kadunud ka 90ndatel. Shermani naise-
keha-dekonstruktsioone sai nimetatud
juba tähendusliku keha puhul. Sisuliselt
võib sama kategooria alla paigutada ka
ungari kunstniku **Orshi Drozdiku** tööd.
Kui Drozdik nägi muuseumis avatud
sisikonnaga naisekeha 18. sajandist pä-
rit vahakuju – meditsiinilist Venust –

1 G. O s t r a n d e r, Foucault's Disappearing Body. Rmt: Body Invaders: Panic Sex in America. Ed. by A. and M. Kroker. Montreal, 1987, lk 169–170.

2 A Conversation On Recent Feminist Art Practices. October 71, Winter 1995, lk 55.

3 Sealsamas.

millest hiljem sai tema fotoinstallatsioonide üks keskseid kujusid, tundis ta, justkui oleks tema enda keha kallal vägivald toime pandud.¹ Meditsiinilises kehas, millega kunstnik end samastab, segunevad meditsiiniline kontroll naise keha üle (mis oli omakorda seotud kontrolliga naise seksuaalsuse üle) ja erootika, ühendades sel moel vägivalda ja armastuse. Fotoinstallatsioonid eemaldatud kehaorganitest ja meditsiinilisest Venusest (meditsiiniline, teaduslik vägivald keha kallal) demonstreerivad, kuidas teaduslik diskursus ja muuseumid esindavad just naise kehaga seotud mõtlemissüsteeme ja võimustruktuure.²

Analoogiliselt töötab viimase Veneetsia biennaali ajaloolises osas väljas olnud Louise Bourgeois' skulptuur *Arch of Hysteria*, mis kujutab hüsteeriku krampunult kõverdunud keha, andes võimalikke vihjeid seostele naiste hüsteeria ja seda kontrolliva võimu vahel. Foucault kirjutab "Seksuaalsuse ajaloos": "*Naiste kehade hüsteriseerimine: kolmekordne protsess, millega naiseliku keha analüüsiti – kvalifitseeriti ja diskvalifitseeriti – kui seksuaalsusest läbinisti küllastunud; misläbi see integreeriti meditsiinilise praktika valdkonda sellele seemiselt omase patoloogia tõttu; misläbi, lõpuks, see asetati loomulikku suhtesse sotsiaalse kehaga (mille reguleeritud viljakust see pidi kindlustama), perekonna ruumiga (mille funktsionaalne ja täiendav element see pidi*

olema), ja laste eludega (mida see tootis ja pidi garanteerima läbi laste haridusperioodi kestva bioloogilis-moraalse vastutuse): Ema, oma "närvilise naise" negatiivse imago, määras selle hüsteriseerimise kõige nähtavama vormi."³

Hüsteeria, nii sotsiaalselt kui kultuuriliselt seotud just naiselikkuse-aspektiga, peegeldab vaid ühte tahku laiemast meditsiinilisest vägivaldast, mis eelkõige kontrollieesmärgil naise keha ja teadvuse kallal on toimunud.

Seega jätkub kriitiline suund naisekeha kujutamisel feministlikus kunstis, kuhugi ei ole kadunud ka tähendusi purustav ja uusi tähendusi loov keha, ka erootiline keha on eelkõige vahend, mitte eesmärk omaette. Rõhuasetused on aga selgelt nihkunud väljapoole seksuaalset identiteeti.

Mis toimub eesti kunstis?

Eesti kunsti olukord on huvitav ses mõttes, et end feministlikult määratlevad kunstnikud on esile kerkinud alles viimaste aastate vältel – esimene n-ö ametlik feministliku kunsti näitus EST.FEM. toimus ju alles 1995. aasta augustis. Tol korral olin ka ise suhteliselt kriitiliselt meelestatud, eriti just (minu arvates) konstruktiivse, sotsiaalse kriitika puudumise tõttu. Teisalt on meie olukord palju põnevam, kuna erinevad lähenemised on korraga ühel ajal justkui uutena olemas.

1 Sealsamas, lk 65.

2 R. A m m a n n, Orshi Drozdik: *Creating the Self. Kataloogis: Orshi Drozdik. Manufacturing the Self: Body Self/Medical Erotic.* Zürich, Richmond, 1994.

3 M. F o u c a u l t, *The History of Sexuality, I: An Introduction.* New York, 1990, lk 104.

Meie feministliku kunsti manifestatsioonil oli esindatud nii "vitukunst" (*cunt-art*), tähenduslik keha (Piret Ränni, Piia Ruber, aga ka Margot Kase ähmastatud naisekujundid), meditsiiniline keha (Eve Toomik) – röntgenülevõtte naise kehast – jt tüüpilised feministliku kunsti suundumused kuni androgüünsuseideaalini välja (Toomas Volkmani fotod). Kummaline ja samas loomulik kvintessents alates 1970. aastatest toimunud arengust.

Kui nüüd libistada pilk üle meie naiskunsti, siis naiselikkust defineeriva poole pealt juba nimetasin Eve Kase jumalannasid – tugevaid, iseteadlikke, ürgsest jõudu ammutavaid naisekujusid. Essentsialistlikuma poole peale võiks (tõsi, reservatsioonidega) paigutada ka Mare Tralla, kelle video "Mänguasi" ja näitus "Second-hand lovestories" eksponeerivad tavalist naist tavalises olemises. Iroonia ja naer nii iseenda kui teiste (antud juhul vuajeristidest meeste) üle on tema töödes oluliseks komponendiks. Kui võrrelda teiste autoritega, siis väljendab Tralla naisekeha naise olemust eelkõige naise seksuaalsuse kaudu: kuigi "mängus" naise rindadega (kas suuremaks või väiksemaks) naerab ta meesvaataja üle (kes võib endale ekraanil lausa teha sobiva naise – vaatamisobjekti – kui ta seda sobivat väljapakutute hulgast ei leia, võib seda tõlgendada ka naise määratlemisena.) Ei "Mänguasia" ega EST.FEMil esitatud

pornoelementidega videot "Nii me sünnitasime Eesti feminismi" saa vaadelda puhterootilises võtmes. Iroonia ja kriitika sugudevahelise rollikaotuse aadressil nullivad ära igasuguse erootika alged.¹ Sissejuhatuses sai mainitud, et mõnel juhul pole käsitletavatel töödel silmaga nähtavat seost tavaliselt feministlikuks peetava praktikaga. Üheks selliseks näiteks on Ene-Liis Semperi tööd: kuigi ühte tema videotest on kasutatud ETV "Elustiilide" sarja "Feminismi"-saates, ei ole tema naisekehal midagi tegemist spetsiifiliselt naise olemuse määratlemisega või otsese kriitikaga mehekeskse kultuuri ja sellest kultuurist lähtuva naisekeha-nägemise aadressil. Kuid tegelikult peegeldab just tema kunst võibolla kõige ilmekamalt praegushetke suundumusi. Seega ka praeguse naise kogemust.

Semperi videotest on kesksel kohal aoseksuaalne keha, keha kui selline. Polegi eriti oluline, kas kujutatav on naise või mehe keha, ka viimane muutub suhteliselt anonüümseks ja sooliselt määratlematuks ("I love my man, he's an artist"). Huvitav on jälgida, kuidas kasutatud naisekehatüüp läheneb androgüünile või siis vähemalt balansseerib naiselikkuse ja androgüünsuse piirimail ("Femina I"). Need kehad ei kuulu enam ei meestele, ei naistele, keha on muutunud autonoomseks. Semperi töö "Mutant a la carte" (installatsioon viimasel SKKEK näitusel) teemaks olid maske-

1 Siinkohal võiks tsiteerida Edward Lucie-Smithi, niivõrd haakub meie olukord sellega, mida tema kirjeldab (peamiselt ameerika kogemuse põhjal): "Üldiselt on naiselik tundlikkus hõivatud enam erinevuse kui erootikaga. Feministlikud tööd on kui üldse, siis väga vähesel määral huvitatud erutamisest. Kui naised tungivad erootilisele territooriumile, siis on nende kavatsused tihti iroonilised" (E. Lucie-Smith, *Race, Sex and Gender In Contemporary Art*, lk 141).

raad ja simulatsioon. Semper muutub/muudab end ükskõik kui paljudeks erinevateks naisteks, keda ühendab vaid (näiline) ühe jala puudumine. Nii indiviidi enda kui ka keha identiteedi paljususe idee, kusjuures keha on muutunud "minale" võrdväärseks partneriks.

Maskeraadi kui psühhoanalüüsiseansi võimaluse pakkus Piret Räni oma tuttavatele noortele naistele, kes poseerisid modellidena tema projekti "Unistus" jaoks. Projektis funktsioneerisid naiste kehad ja nende kirjutatud tekstid oma salaunelmatest üksteist täiendavateks – selle projekti loomisloogus teades ja tulemust vaadates võib öelda, et vaid üksikjuhtudel oli keha naise unistuse (täielik) realiseerimise asupaik, küllaltki määrav roll jäi sõnalisele fantaasiale. Ly Lestbergi naisaktid on fotodel (mida Lestberg pole küll avalikult näidanud) samuti küllaltki aoseksuaalsed. Nagu mehe kehagi puhul näib Lestbergi huvitavat kehakeel, keha dünaamika olenevatest soost – teatavaid viiteid soospetsiifilistele poosidele muidugi on, kuid see pole fundamentaalne erinevus.

Maria-Kristiina Ulase naisaktid – iseenesest esitatud vägagi erootilistes situatsioonides – ei mõju samas mitte niivõrd alasti naise kehana erootilises mõttes kui lihtsalt dekoratsioonidena. Nii alasti naise- kui mehekeha tema töödes moodustab osa sellest (elu)teatrilavast, mida Ulase tugevalt dekoratiivsusele kalduvad joonistused esitavad.

Keha markeerimine riietega, mida võib võrrelda keha kadumise tendent-

siiga, väljendub Anu Põdra riideskulptuurides või Ülle Marksi korsettides. Siiski tõlgendaksin seda pigem tõelise keha varjamisena, keha loomisena riiete kaudu, kust edasi viivad juba otsesed niidid riiete osatähtsuse juurde naise ja naiselikkuse mõistete loomisel. Kas traditsioonilise naiselikkuse-ideoloogia põlistamine või selle kriitika? Viimast võib aga kaudselt välja lugeda skulptuuris võimsa ja kaasaegse naise kuju loonud Mare Mikofi töödest – juba selline jõulisus on vastuastumine traditsioonilisele arusaamale naiselikkusest. Anu Põdra skulptuurid Rootsi-Eesti feministlikul ühiskonnatunnetusel "Kood-eks" 1995. aasta kevadel näitavad naise keha "talle kui naisele sobivamates materjalides"¹ Samal näitusel esinenud Epp-Maria Kokamägi põlistab iseenda (naise) identiteeti nähtuna läbi ajaloo kulgemise selle ühe väljundi – mütoloogia kaudu.

Omaette nähtuseks on neopoppi viljelev Mall Nukke, kes kasutab oma kollaažides omaaegseid iidoleid ja/või stereotüüpseid iidol-tegelasi, nagu neid filmides, reklaamides ja ajakirjades kujutatakse. Kultuskujud on aga kaotanud oma keha kui oma naiseksolemise märgi ning muutunud lihtsalt kaanepiltideks, kandmata enam seda tähendust, mis neil kunagi massiteadvuses oli.

Siin loetletud kunstnikud ja tööd – meelde jäänud paari viimase aasta näitustelt – ei moodusta mingit üheselt kokkukuuluvat või ühest kogumit. Vastupidiselt. Kui paljusid neist saaks feministlikeks nimetada, on omaette küsimus. Viimasel ajal on aktiivne vastuseis feminismile Eestis vaibunud, tundub, nagu

1 R. V a r b l a n e, Kood-eks. *Kunst* 1/95, lk 14.

poleks probleem enam päevakajaline, ning nagu ikka haarab meedia järgmise kuuma teema järele. Keha kujutamine liigub ka meil teistsugustesse kanalitesse, kui seda on sooline ja kultuurilis-sotsiaalne määratletus.

Praeguseks on kerkinud uued probleemid – nendega tegeles ka viimane SKKEK näitus "Biotoopia" –, kuid keha

diskursus kui identiteedi, sh ka soolise identiteedi looja ei ole möödanik, lihtsalt sooline identiteet ei jagune enam kaheks, nagu Lääne kultuuris kuni viimase ajani kõik on kaheks jagunenud.

P.S. Tänan Reet Varblast tema asjalike märkuste ja vajalike nõuannete eest.

REET VARBLANE

Feministlik kunstikriitika ja kunstiajalugu

Feministlikust kunstist ja feministlikust kunstikriitikast ja -ajaloost saab kõnelda vaid viimase kahekümne viie aasta jooksul.

Kuid vaatamata suhteliselt lühikesele ajaloole on selles liikumises võimalik eristada kolme etappi: 1970. aastate feministlik kunst ja kriitika rõhutasid naiseksolemise spetsiifilisi tingimusi ja kogemusi.

1980. aastatel püüti eelmise aastakümne kogemust ja üldise kultuurikon teksti muutumist ära kasutades teiste akadeemiliste suundumuste (poststruk turalism, psühhoanalüüs jt) põhjal välja töötada oma teooriat.

1990. aastate algul aga seisti taas veelahkmel, sest 1970. aastate praktilised strateegiad naiste kunsti tõlgendamisel olid küll asendatud teoreetilistest strateegilistest praktikatega,

kuid kaotanud mõndagi ehedusest ja spetsiifilisusest naiskunstiga suhtlemisel.

1990. aastate ülesandeks saigi dihho toomilise vastuolu ületamine: ühelt poolt oli selleks soov säilitada 70. aastate autentset ja ehedat "oma" kriitikat ning "taltsutada" patriiarhaalse keelekasutuse baasil loodud akadeemilist mudelit, teiselt poolt säilitada siiski selle akadeemilise mudeli eelseid ning selle kaudu saavutatud kompleksset tulemust.

Uue ja suhteliselt viljaka teena võib nii kaasaja feministlikus mõtlemises ter vikuks kui ka kunstimõtlemises näha pöördumist Lääne tsivilisatsiooni seisukohalt marginaalsemate valdkondade poole – valge haritud heteroseksuaalse keskklassi naise positsioonilt kolmanda maailma naise probleemide juurde, vär-

viliste kunstikogemuse juurde valgete inimeste maailmas, homoseksuaalide kogemuste ning kõige selle väljendamisest juurde kunstis.

Feministliku kunstimõiste (*feminist art*) kõrval on järjest enam kinnistumas maailma visuaalne tõlgendamine soo kaudu (*gender* sotsiaalselt konstrueeritud soo- mõistena ja *sex* seksuaalsust tähistava soomõistena), kus naise ja naiselikkuse kõrval pakuvad samaväärset huvi ka mees ja mehelikkus ning nende tähenduse muutumine läbi ajaloo.

Feministlik vaatenurk kunstiajaloole

1971. aastal kirjutas ameerika kunsti- teadlane Linda Nochlin artikli "Miks ei ole suuri naiskunstnikke?"¹ ja just see, nüüdseks krestomaatiliseks kujunenud kirjutus tähistab feministliku mõtlemise algust kunsti ja kunstiajaloo tõlgendamisel.

Vastates pealkirjas esitatud küsimusele ei keskendu Nochlin mitte niivõrd üldisest tähelepanust kõrvalejäänud naiskunstnike päevalgele toomisele kui võrd põhjustele, miks nad on kõrvalle jäetud, miks neid üldse nii vähe tegutses ja miks nende väheste seast ei kerkinud esile Michelangelo või Rembrandti taolisi geeniusi.

Oma vastuses ei tegele Linda Nochlin nais- ja meeskunstnike eeliste või puu-

duste võrdlemisega, vaid lükkab ümber tollal edukalt funktsioneerinud arusaama kunstist kui "eriliselt õnnistatud individuaalsuse vabast autonoomsest väljendusest" ja rõhutab kunsti kui oma olemuselt äärmiselt poliitilist nähtust, millesse kuulumise ning tegutsemise edukuse määrab sotsiaalsete institutsioonide võrk (kunstiakadeemiad, patronaazisüsteemid, patriarhaalse sootsumi poolt esiletõstetud jumalik andekus).

Nochlini poolt esiletoodud olemuslikult uut aspekti kunsti ning selle ajaloo analüüsimisel ja hindamisel ei saanud aga täielikult rakendada, kuni vähesed ajaloos tegutsenud naiskunstnikud polnud üles leitud ja rehabiliteeritud. Järgnevatel aastatel tegeldigi aktiivselt ja üsna edukalt naiskunstnike ajalugude kirjutamisega.

Tollane tegevus tipnes 1976. aastal Los Angelese Kunstimuseumi poolt organiseeritud hiiglasliku näitusega unustatud naiskunstnike töödest viimase viie sajandi jooksul.

Näituse kuraatoriteks ja ka kataloogi koostajateks olid Linda Nochlin ning Ann Sutherland Harris.² Los Angelesest rändas näitus edasi Austinsisse, Pittsburghi ja Brooklyn.

Kataloogi eessõnas rõhutavad mõlemad kuraatorid, et suur töö alles algab, ja kutsuvad oma kolleege kunstiajalugu revideerima ja uusi tõlgendusi andma.³

1970. aastate lõpul ja 1980. aastate

1 L. N o c h l i n, Why Have There Been No Great Woman Artists? Rmt: Women, Art and Power and Other Essays. London, 1989, lk 145–179.

2 A. S u t h e r l a n d H a r r i s, L. N o c h l i n, Women Artists 1550–1950. New York, 1976.

3 S a m a s, lk 11.

algul ilmus üsna palju monograafilisi ja üldisemaid käsitlusi naiskunstnike loomingu-¹ Tollastes väljaannetes asetati aegade hämarusest avastatud naiskunstnikud enamasti traditsioonilisse raamistikku ja hinnati nende suurust kehtivatest kriteeriumidest lähtudes. Ning ehkki Linda Nochlin ründas oma krestomaatilises artiklis erilist "fluidumit" ning "müsteeriumi", mis on müüdi suurest kunstnikust ja geeniusest sünnitanud, lähtus ta tollal ka ise meeste poolt defineeritud "suuruse" ja "kunstilise saavutuse" mõiste autoriteetsusest. 1980. aastate algul jõudsid mitmed ameerika ja inglise feministlikud kunstiteadlased postulaadani, et pole mingit mõtet kõnelda kunsti igavestest väärtustest ning kunsti jagamisest heaks ja halvaks, kõrgeks ja madalaks, vaid sootuks olulisem on nende poliitiline vaatenurk, kes vastavalt oma elukogemusele need kriteeriumid on kehtestanud.

Norma Broude kirjutas 1981. aastal: "Lõpuks, kas need (siiani kunstis akt-

septeeritud – R.V.) elukogemused ja väärtused on ilmingimata ainukesed, mida kunst peaks kasutama?"²

Samal aastal jõudsid ka inglise kunstiteadlased Rozsika Parker ja Griselda Pollock oma raamatus "Vanad perenaised: naised, kunst ja ideoloogia"³ põhimõtteliselt samadele seisukohtadele ja arendasid nende põhjal välja täiesti uue mudeli kunsti vaatlemiseks ja hindamiseks. Käsitledes naiste ajaloolist ning ideoloogilist positsiooni kunstis, astusid nad pika revolutsioonilise sammu ja panid kahtluse alla kogu senise kunsti ajaloolise raamistiku.

Kuigi Parker ja Pollock oma raamatus formaalselt vaatlesid naiskunstnike töid ja saatust läbi ajaloo, nimetasid nad ise seda uurimust "naiste ja ideoloogia vaheliste suhete analüüsiks". Inglise kunstiteadlased olid ka esimesed, kes kasutasid naiskunsti käsitlemisel psühoanalüütilist teooriat ja sotsiaalse soomõiste konstruktsiooni, dekonstrueerimaks mitte ainult naiskunstniku, vaid ka naise esitamise *image*'it kunstis.

1 E. T u f t s, *Our Hidden Heritage: Five Centuries of Women Artists*. New York, 1974; H. M u n s t e r b e r g, *A History of Women Artists*. 1975; K. P e t e r s e n, J. J. W i l s o n, *Women Artists: Recognition and Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. New York, 1976; G. P o l l o c k, M. C a s s a t t, London and New York, 1980; G. P e r r y, P. M o d e r s o h n - B e c k e r, *Her Life and Work*. New York, 1979; M. K e a r n s, K. K o l l w i t z, *Woman and Artist*. New York, 1976; W. S l a t k i n, *Women Artists in History from Antiquity to the 20th Century*. New York, 1985; Ch. P e t t y e s, *Dictionary of Women Artists, an International Dictionary of Women Artists Born Before 1900*. Boston, 1985, jne.

2 Tsitaat artiklist: Th. G o u m a - P e t e r s o n, P. M a t h e w s, *The Feminist Critique of Art History*. *The Art Bulletin* 1987, September, lk 326–357, vt lk 328.

3 R. P a r k e r, A. P o l l o c k, *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. London, 1981. Seda pealkirja võib tõlkida õige mitut moodi, sest "mistress" tähendab nii perenaist, kellel on oma tähendus, kuid kes siiski sõltub tema kõrval olevast peremehest, aga samahästi on siin võimalus tõlkida ka "proud" või ka sootuks teistsuguse varjundiga "armukesed" – viimane aga viitaks otseselt sõltuvusele sellest, kelle armuke ollakse. Kuigi autorite põhipaatos on seotud kunsti poliitilise mudeli analüüsiga, tegelevad nad selle kõrval küllalt palju ka naiskunstnike positsiooniga ja kummutavad naiskunstnikele ajalooliselt omistatud sõltuvust oma meeskolleegidest.

Esimese põlvkonna feministlik kunst ja selle kriitika

1960. aastate poliitiline aktiivsus naisliikumises tõi kaasa ka naiskunstnike soovi ennast kunstis maksma panna. Feministliku kunsti ja selle kriitika eesotsas seisid taas Ameerika Ühendriigid. Algusest peale võis siin eristada kaht erinevat suunitlust, mis kõige teravamalt ilmsid Ida- ja Lääneranniku kunstis ja selle retseptioonis. New Yorgi kunstnikud taotlesid majanduslikku ja poliitilist võrdsust meeskunstnikega: võrdseid võimalusi oma töid näitustel näidata. Sealne kunstikriitika suunas oma võitluse institutsioonilise seksismi vastu. Läänerannikul elavad feministlike vaadetega kunstnikud ja kriitikud kontsentreerusid enam esteetiliste probleemidele ning nende kaudu naise teadvusele.

Esimene naiskunsti organisatsioon "Naiskunstnikud Revolutsioonis" (*Women Artists in Revolution - WAR*) alustas oma tegevust 1969. aastal Kunsti-töölise Koalitsiooni (*Art Workers Coalition*) allüksusena, kuigi poliitiliselt radikaalne katusorganisatsioon oli naisküsümuse vastu täiesti ükskõikne. 1970. aastal hakkas Lucy Lippardi eestvedamisel tegutsema ka Naiskunstnike Komitee Teatavaks Otstarbeks (*Ad Hoc Committee of Women Artists*), avaldamaks protesti muuseumide ja galeriide naiskunstnike ignoreeriva poliitika vastu.

Protestiaktioonid kandsid ka vilja, sest 1970. aastal oli Whitney Muuseumi aastanäitusel naiskunstnikke juba 22% varasema 5 või 10% asemel. 1971. aastal moodustati ka teine väga mõjukas

iseseisev organisatsioon "Naised Kunstis" (*Women in Art - WIA*), mille eestvedamisel toimus juba 1973. aastal New Yorgi Kultuuri Keskuses suur naiskunstnike näitus "Naised valivad naisei". 1972. aastal piketeerisid naiskunstnikud New Yorgi Moodsa Kunsti Muuseumi juures ja nõudsid naiskunstnikele tähelepanu pööramist. Kõik need radikaalsed sammud olid "lumelaviini alguseks kõrgmäestikus": 1970. aastate algul alustas oma tegevust kümneid naiskunstnike rühmitusi ja avati mitmeid naiskunstnikke esindavaid galeriisid.

Esimese naiskunstnike-programmi eesotsas seisis 1970. aastal kunstnik Judy Chicago, 1971. aastal ühines temaga teinegi tuntud kunstnik ja kriitik Miriam Schapiro ning ühistööna viidi ellu esimene tõeliselt suurejooneline feministlik kunstiprojekt Kalifornia Kunstide Instituudis.

Ühisprojekti tulemusena hõivasisid naiskunstnikud terve maja, eksponeerides seal "naiste elulaadi", mis siiani oli ühiskonna ametlikest väärtuskriteeriumidest kõrvale jäetud ja määratledes selle kaudu uut feministlikku teadvust. See oli naiste *image*'i *Gesamtkunstwerk*i tõeline manifestatsioon. "Naistemaja" käsitles naiste maailma puutuvat mitmel erineval tasandil ning siit ei puudunud ka eneseiroonia. Siin võis näha tõelist vastuhakku ja usku naise elulaadi väärtusesse ning ka humoorikat kriitikat naise elulaadi traditsioonilise mudeli vastu. Ühistegevusest aga kasvas järgmisteks aastateks välja kaks *workshop*'i – Judy Chicago *performance*'i *workshop* ning Miriam Schapiro kriitika-*workshop*.

1970. aastad olid rikkalikud ka feministliku kunstiajakirjanduse poolest, kuid enamik tollastest väljaannetest jäi vaid uudse sõnumi edastajaks.

Suuremat sisulist kaalu omasid Los Angelese *Krüüsalis: Naiskultuuri ajakiri (Chrysalis: Magazine of Women's Culture)* ja New Yorgi *Ketserlus (Heresies)*. Viimane pühenduski avalikult "kunsti ja poliitika revideerimisele feministlikust vaatenurgast". 1990. aasta algul ilmus vene ja inglise keeles peamiselt vene naiskunstile pühendatud number, kus muide taasavaldati ka Linda Nochlini feministliku diskursuse avanud krestomaatiline artikkel.

Ketserluse tegijate hulka kuulusid kunstnike ja kunstiajaloolaste kõrval ka antropoloogid, arhitektid, fotograafid, filmitegijad jne.

Iga *Ketserluse* number oli ja on siiani pühendatud kindlale teemale (naised ja vägivald, kolmanda maailma naised, feminism ja ökoloogia jne). Just siin kujundati välja mitmed 70. aastatele olulised arusaamad, mis tegelikult on vorminud kogu feministlikku kunstimõtlemist.

Lucy Lippard avaldas selles ajakirjas naise ja mehe erinevuste analüüsi, mis baseerus looduse ja kultuuri dihhotoomiaal ning naiskunstis väljatöötatud naisekeha *image*'il, siin võib leida Gloria Orensteini ja Leonora Carringtoni ideid uue ajastu (*New Age*) visionaarsest kunstist; Ruth Iskini ja Arlene Raveni kirjutisi lesbide sensibiliateedist jne.

Väljaande toimetusse ja kolleegiumi kuulusid paljud suurnimed feministliku kunstimõtte algusaastaist – kunstiajaloolased Linda Nochlin, Carol Duncan, Arlene Raven jt, kunstnikud Judy Chi-

cago, Bettye Saar, Suzanne Lazy ning ka feminismitoreetikud Adrienne Rich ja Mary Daly.

Ka inglise kunstis võib feministlikku liikumist jälgida alates 70. aastate algusest.

Briti feministid järgisid järjekindlalt marksistlikku õpetust ja olid seetõttu algusest peale orienteeritud poliitikale traditsioonilises mõttes. 1972. aastast alates hakkas siin ilmuma ajakiri *Tagavara-küljeluu (Spar Rib)*.

Ajakirja nimetus viitab piiblile ning Eeva statistirollile keskse Aadama kõrval. Muide, ka "valgete meeste keskses" maailmas respektieritud teaduslik ajakiri *Kunstiajalugu (Art History)* on 70. aastate keskpaigast alates avaldanud rohkesti feministliku suunilusega artikleid.

Siingi kohtab sageli ameerika feminismituttavaid nimesid, nagu Nochlin, Lippard jt, mis omakorda on aidanud tekitada dialoogi ameerika ning euroopa feministliku kunstimõtte vahel ja välja arendada kriitilist diskursust feministlikus kunstiteoorias.

Skandinaaviamaade ja Austraalia feministlik kunstimõtte tekkis ning arenes algusaastail ameerika avangardi kiiluvees, prantsuse feministlik mõte liikus aga algusest peale eri teed pidi. Siinsed feministid ei otsinud mitte niivõrd oma nišši praktilises naisliikumises, kuivõrd võimalust oma kohaks üldistes psühho poliitilistes teooriates.

Juba 70. aastatel oli sinne feministlik mõte seotud psühhoanalüüsiga (Julia Kristeva), milleks loomulikult aitasid palju kaasa Jacques Lacan ning tema koolkonna tööd naise seksuaalsuse uurimisel.

Kesksed teemad 1970. aastate feministlikus kunstimõttes

Plahvatuslikud 70. aastad pakkusid välja mitmeid olulisi teemasid, millest feministlik kunstimõte pole tegelikult siiani lahti öelnud ning mille juurde ikka ja jälle tagasi pöördutakse. Kuna traditsiooniline kunstikäsitlus põhines näiliselt hästi töötavatel vastandustel hea–halb, kõrge–madal, puhas kunst–käsitöö jne ning naiste looming liigitati negatiivsesse, vähem hinnatud poolusesse, siis oli esmaseks vahendiks naisi pjedestaalile tõsta vastanduste või nende ees olevate hinnanguliste märkide kaotamine. Mitmed teoreetikud (Norma Broude, Lucy Lippard) astusid oma tollastes artiklites otseselt välja vastandamise vastu ning õige mitmete naiskunstnike tollased projektid olid seotud vaid naistele inkrimineeritud “näputöö” väärtustamise ning sotsiaalse õigustamisega. Joyce Kozloff, Miriam Schapiro jmt kunstnikud esitasid teipitud lapitekkidest ning pitsidest hiiglasuuri töid ja näitasid neid kõikjal, mitte ainult kunsti eksponeerimiseks mõeldud kohtades. Üks tollaseid tuntumaid kunstiprojekte viidi läbi New Yorgi metroos ja raudteejaamades. Lucy Lippard deklareeris ühes oma tollases kirjutises, et “gildist on saanud esmane visuaalne metafoor naiste elude ning

naiste kultuuri mõistmisel ja hindamisel”¹. Tema marksistlik analüüs toonitas: et saada tõest pilti tootja, vastuvõtja ning toodetud objekti vahelistest suhetest, tuleb näha kvalitatiivset vastuolu mitte ainult klassilises, vaid ka soolises mõttes.

Teine küsimuste ring, millega tollal palju tegeldi, oli seotud erilise, vaid naistele omase tundlikkusega ning selle põhjal naise *image*’i väljakujundamisega nüüd juba naiste endi poolt. Küsimus uue, traditsioonilisest erineva naiselikkuse määratlemisest ning selle väljendusest kaasaja kunstis tõusis selles problemaatikas esikohale. Näiteks Gloria Orensteini jaoks oli see keskne teoreetiline küsimus, mis aitaks naisi kunstis uuel tasandil vabastada.² Vivian Gormick rõhutas niisuguse aspekti teoreetilist momenti ja nõudis ka selle elluviimist: “Selleks et terviklikkust saavutada, peavad naised tungima oma kogemuste keskpunkti ning teadvustama oma elukogemust, et muuta selle kaudu oma edasist elu. Nad peavad võitlema, et “näha selgemini”, mäletada täpsemalt ja kirjeldada oma kogemust täiuslikumalt...”³ Tollal ilmus psühholoogia, kirjanduse, muusika, sotsioloogia ja hariduse valdkonnas ridamisi uurimusi naise ja mehe kaasasündinud erinevustest, mis kõik rõhutasid vajadust hinnata naise elu ja tegevust teisiti

1 Kataloogi “Kunstnik ja gild” oli toimetanud Charlotte Robinson ning siia oli koondatud esseesid Lucy Lippardi, Miriam Shapiro, Jean Taylor Federico, Eleanor Munro, Bonnie Persingeri sulest. Kataloog ilmus New Yorgis 1983. aastal. Lippardi artikkel kandis nimetust “Üles, alla ja läbi: uus raamistik gildidele” (*Up, Down and Across: A New Frame for Guilds*).

2 Esimene näitus selle põhimõtte illustreerimiseks ning ka väärtustamiseks toimus Long Beachi Kunstimuseumis 1972. aasta kevadel.

3 V. G o r m i c k, *Toward a Definition of Female Sensibility* (1973). Rmt: *Essays about Feminism*. New York, 1978.

kui mehe oma. Kuid bioloogiliselt determineeritud erinevusteooria kõrval kerkib 70. aastate lõpul järjest sagedamini üles küsimus bioloogilise ja sotsiaalse determineerituse vahekorra kohta. Kui palju "naiselikkuse" mõistest on sotsiaalselt konstrueeritud ja kui palju on tegelikult ikkagi looduse poolt kaasa antud — see küsimus vaevas tolal paljusid teoreetikuid.

1980. aastate algul hakati eelistama sotsiaalset determineeritust. Kuid tegelikult oli hoopis olulisem feministliku mõtlemise, sealhulgas ka feministliku kunsti keskendumine naise oma arvamusele — "naise häälele". Prantsuse feminismi suurim esindaja Julia Kristeva kirjutas oma kuulsas essees "Naiste aeg", et "seksuaalne erinevus, mis on üheaegselt nii bioloogiline, psühholoogiline kui ka suhteline, on tõlgendatud ja ka edaspidi tõlgendatav subjektide sümbolse lepingu kaudu, mis oma olemuselt on ühiskondlik leping, st on seotud võimu, keele ning tähendusega".¹ Sama ideed arendasid oma tollastes kirjutistes edasi ka Linda Nochlin, Norma Broude ja Mary Garrard. Linda Nochlin väitis, et kõige üldisemas mõttes pole eriti otsustav rōhutada naise spetsiifilist tundlikkust, sest "naiskunstnike püüdlused on lähedasemad kaasaegsete meeskunstnike omadele kui sajanditagustele naiskunstnikele", kuid "fakt, et kunstnik on kas naine või mees, on olulise tähendusega" kas või neile omistatud sotsiaalse staatuse mõttes. Broude ja Garrard läksid veelgi kaugemale, too-

nitades, "erilise naiselikkuse" (kui nii-sugune asi on olemas) puhul mitte tulemust, vaid protsessi, "sest ajaloo vältel on seksuaalseid rolle ja nende ühiskondlikke väljundeid arendatud vaid ühes suunas".

1970. aastate teisel poolel ei sattunud huviorbiiti mitte ainult naiskunstnik loojana-subjektina, vaid järjest enam hakati käsitlema naise kujutamise viise kunstis, hakati vaatama naist kui objekti kunstis. Üheks teedrajavaks teoseks selles vallas oli inglise kunstiajaloolase ja -popularisaatori John Bergeri "Nägemise viisid", mis Londonis ilmus esmakordselt juba 1972. aastal² ning mille alusel autor tegi oma erakordselt populaarsed telesaated. Naise (iseäranis alasti naise — akti) kujutamise traditsiooni selgitamisel töötas kõige edukamalt *vanitas*'i žanr. Mehed on maalinud naisi läbi mehe silmade ning naised on olnud teadlikud, et mehed neid vaatavad, ja nad käituvad (alateadlikult) vastavalt sellele. *Vanitas*'i žanris on kolmanda komponendina vajalik peegel, et naine saaks end pidevalt kontrollida — kas tema poos, väljanägemine jne vastavad ikka oodatule, naised vaatavad iseennast läbi meeste silmade. Mehed tegutsesid, naised ilmuvad sellistena, nagu mehed soovivad neid ilmutat. Linda Nochlin arendas sama mõtet oma teoses "Erootika ja naise *image*'id 19. sajandi kunstis", kus ta mõtestas "erootika" mõiste lahti kui "erootika vaid meestele", sest "erootilist ainekku on loodud vaid meeste rahuldamiseks, neile nau-

1 J. Kristeva, Women's Time. Tsit. rmt-st: Feminist Theory: A Critique of Ideology. Chicago, 1982.

2 J. Berger, Ways of Seeing. London, 1972.

dingu pakkumiseks" ning "naistel puudus 19. sajandi reaalsuses oma "ter-ritoorium".¹ Ka Carol Duncani mitmed tollased, nüüdseks krestomaatilisteks muutunud artiklid käsitlesid sama teemaikat. Esimene neist ilmus juba 1973. aastal ja oli pühendatud 18. sajandile ja õnneliku ema rollile tollase Prantsusmaa näilises perekonnaelu-vai- mustuses.² Duncan jõudis järeldusele, et kodu ning ema rolli ülistus kuulus orgaaniliselt varakapitalistlikusse kam- paaniasse suruda naised nende "tõelisesse" rolli – koju. Kas pole hämmastav sarnasus meie olukorraga kaks sajandit hiljem, kui nõukogude ajast räsitud naise tõelist rolli on nähtud kodus, köögis ning mõnede äärmuslikumate arvamuste järgi ka kirikus?

Järgmistes uurimustes jõudis Carol Duncan modernistliku kunsti algusaas- tatesse ning nägi oma aja radikaalsete avangardi eestvedajate (Picasso, Matisse) loomingus äärmist konservatiivsust naisesse suhtumisel ning naiste kujuta- misel.³ 1977. aastal jätkasid sama probleemistikku ka Griselda Pollock, Bram Dijkstra jt, leides üksmeelselt, et vikto- riaanlik naine mahtus kenasti madonna ning nunna raamidesse (sest marginaa- lidest lihtsalt ei kõneldud) ning möödu- nud sajandi lõpu naise *image*'i rikas- tumine vampiiride ning meesteõgijate- ga ei tähenda mitte midagi muud kui

ühiskonna hirmu teistsuguse ees. Ta- vateadvuses ja argielus kehtisid sek- suaalsed rollid samasugustena edasi ning neist võis lahti saada vaid tekke- mehhanismidele osutades. Selleteema- lised projektid ilmusid ka 80. aastate alguse kunstipraktikasse. Olulisematest tuleks nimetada Judy Chicago "Õhtu- söömaaega" (1973–79) ja "Sünnituspro- jekti" (1980–85). Esimeses parafra- seeris Chicago Püha õhtusöömaaaja te- maatikast ning pani kolmnurkse laua ta- ha istuma unustatud kuulsad naised – filosoofid, kirjanikud, kunstnikud. Tei- ses osutas kunstnik avameelselt sünni- tusele kui tõelise "naiselikkuse" väljen- dusele, millel puudub ühiskonnas vää- rustatud mehhepoolne suunamine.

1980. aastate kunstikriitika ja selle meetodid

Teise põlve feministlikud kunstnikud ja kriitikud ei kontsenteerunud mitte niivõrd ürgselt naiseliku otsingutele kuivõrd dialoogile "erilise, märgisüste- mide poolt loodud, kindlalt fikseerima- ta naiselikkusega". 1985. aastal toimus New Yorgi Moodsa Kunsti Muuseumis näitus ja sellega kaasnenud arutelu tee- mal "Erinevus: selle kujutamine ja sek- suaalsus" (*Difference: On Representa- tion and Sexuality*), kus kunstnikud

1 L. N o c h l i n, *The Politics of Vision*. Artiklite kogumik. Thames&Hudsoni kordustrükk ilmus 1991.

2 C. D u n c a n, *Happy Mothers and Other New Ideas in Eighteenth Century French Art*. Rmt: *The Aesthetics of Power. Essays on Critical Art History*. Cambridge University Press, 1993.

3 C. D u n c a n, *Virility and Domination in Early Twentieth Century Vanguard Painting*. Rmt: *The Aesthetics of Power. Essays in Critical Art History*. Cambridge University Press, 1993, lk 81–120.

Mary Kelly, Yve Lomax ja Marie Yates tegelesid seksuaalsuse protsessiga. Selle ettevõtmise põhiideoloog Liza Tickner kirjeldas esitatud kunsti prantsuse feministliku psühhoanalüütiku Luce Irigaray sõnade "veel-mitte-naiseks-olemine" kaudu, viidates siin prantsuse suurteoreetikule Simon de Beauvoirile ja tema kuulsatele sõnadele, et "naiseks ei sünnita, vaid arenetakse". Tickner ühendas feminismi suurema teadlikkuse ja seksuaalse erinevuse psühhosotsiaalse konstruktsiooni ning ei olnud uute väärtuste laiema teadvustumise suhtes ühiskonnas sugugi nii optimistlik kui tema eelkäijad. Nii võis 80. aastate feministlikus kriitikas eristada kaht leeri. Deborah Cherry astus otsustavalt välja "isoleeritud, külmutatud kategooriate" vastu, nähes kogu eelmise kümnendi taotlustes vaid "bioloogilises determineerituses sorkimist", ja deklareeris, et sellised vaated ei aidanud muuta naise positsiooni ühiskonnas. Nii võikski teise põlvkonna feministide taotlust nimetada "piiritlemata" naiselikkuse otsinguteks. Sama "piiritlemata" naiselikkuse teooriat arendas edasi ka Kate Linker. Tema ning mitmete teiste feministlike kunstiteadlaste tollased mõttekäigud on otseselt mõjustatud psühhoanalüüsist ja Lacanist. Muidugi võis varemgi rääkida feminismi ja psühhoanalüüsi kokkupuudetest, sest psühhoanalüüs oli ju ainus "mehelik" uurimismeetod, mis käsitles inimest seksuaalse olendina, ning prantsuse feministlik mõtlemisviis arenes 70. aasta-

te algusest alates selles hoovuses. 80. aastate postfeministlikus kunstiteoorias ja ka -praktikas omandas psühhoanalüüs totaalse mõju ning sellele aitasid otseselt kaasa mitmed feministliku psühhoanalüüsi käsitlused (siin ei saa mööda minna Juliet Mitchellist ja Jacqueline Rose'ist ning nende Lacani käsitlustest).¹ Ka Kate Linker viitas ühes oma tuntumas artiklis "Kõrvalepõiklev definitsioon" (*Eluding Definition*) otseselt Lacani ideele, et "naise jaoks mõeldud *image*'it ja sümboloid ei saa eraldada naise kohta loodud *image*'ist ja sümboloidest", sest naise seksuaalsuse kujutamine sõltub selle "väljakäimise" viisist. Selline probleemiasetus kinnitas taas usku, et nii feminiinsus kui ka maskuliinsus on "psüühilised", mitte bioloogilised kategooriad. Kui meest on läbi ajaloo määratletud tema kohaloleku kaudu, siis naise puhul omab tähendust millegi "puudumise" (*lack of*) kategooria, mis kõige ilmekamalt tuleb esile keelekasutuses. Kate Linker arutles pikalt selle üle, kuidas just keele kaudu antakse mõistetele "kohalolek", "omamine", "puudumine" ideoloogiline tähendus ja ka väärtus..

Samasugust probleemiasetust on märgata mitmetes 80. aastate kunstnike püüdlustes. Nancy Spero teatas avalikult, et ta põlgab "erinevuste pühitsemist" ja "teistsugususe müüti" ning eelistab kunstnikke ja kriitikuid, kes ütlevad end "eksponeerivat, mitte loovat müüte". Spero lemmikute hulka kuulusid 80. aastatel esile kerkinud Jenny

1 J. Mitchell ja J. Rose'i eessõnad teosele "Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the l'ecle freudienne". Ed. Mitchell&Rose. Unustada ei tohiks ka J. Mitchell'i teost "Psychoanalysis and Feminism", mille esimene väljaanne ilmus juba 1970. aastate keskel.

Holzer, Mary Kelly ja Barbara Kruger, sest need kunstnikud analüüsisid tähenduste tekkemehhanismi ja tegelesid seetõttu domineerimise struktuuridega ühiskonnas. Nancy Spero enda tööd mängisid naiseksolemise tingimusega teiste naiste kaudu. Mary Kelly huviorbiidis oli naise "ise" konstrueeritus ühiskonnas, selle suhted valitsevate ideoloogiliste ja psühholoogiliste struktuuridega.

80. aastatest väärib veel eraldi tähelepanu Craig Owens'i "Teiste diskursus: feministid ja postmodernism" (*The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism*).¹ Owens märkis esimesena sõltuvust "patriarhaalsuse feministliku kriitika ja kujutamise postmodernistliku kriitika" vahel, rõhutas mõlema puhul totaalse teoreetilise konstruktsiooni hülgamist.

Kuigi postmodernistlik mõtlemine astus suurte ja valitsevate narratiivide ning lõplike tõdede vastu, nägi Craig Owens ohtu isegi maskuliinse ühiskonna paindlikes konstruktsioonides. Ta rõhutas, et "feminism ründab... isiksuse ja objektide vahele jäävat distantsi, mis objektiviseerib ja valitseb. Hoolimata valitsemise diskursust lõhkua "feministliku hääle" aktsepteerimisest postmodernistliku mõtlemise poolt, püüavad ka postmodernistlikud teooriad seda häält elimineerida või sootuks alla suruda". Ka postmodernistlike korastatud süsteemide – teooriate kohta tõdeb Owens kurvalt, et "postmodernismist võib kujuneda järjekordne mas-

kuliinne rünnak naiste välistamiseks".²

Olles 1980. aastateks teadvustanud nägemise/vaatamise ja kujutamise mehhanismi seotuse patriarhaalse mõtlemisega, asusid feministlikud kunstnikud nüüd agaramalt kui eelmisel aastakümnel tegelema visuaalsete *image*'ite peidetud tähendustega.

Enim rünnatud ja ümbermõtestatud objektiks sai müüt fotograafiast kui reaalsuse erapooletust peegeldusest. Õige mitmed 80. aastate kunstiprojektid on seotud selle müüdi kukutamise ja fotograafia kui teadlikke poliitilisi *image*'eid loova ala kasutamisega. Siin peaks nimetama Cindy Shermani autobiograafiliste fotode seeriat, kus ta oma *image*'it tundmatuseni muutis, esitades avaliku väljakutse mitte ainult fotograafiale kui näiliselt erapooletule kujutamiseviisile, vaid ka erapooletust teesklevale valitsevale "mehepilgule". Või ka Sherrie Levine'i, kes järjekindlalt reprodutseeris ühe oma aja populaarseima fotograafi Edward Westoni fotosid, võttes endale mehe kui autori/tootja rolli.

80. aastate kunstiajaloolistes käsitlustes võis märgata kaht peamist liikumissuunda. Ühelt poolt ähvardas ka siin oht sattuda akadeemiliste mudelite võrku ning teiselt poolt jõuti just nüüd uuele tasandile – nii ainese esitamisel kui ka distsipliini enese kriitilisel reflekteerimisel ning dekonstrueerimisel.

Järjest sagedamini jääb tollastest kunsti- ajaloolistest uurimustest kõlama mõte, et ainuüksi naiskunstnike üles-

1 C. O w e n s, *The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism*. Rmt: *Postmodern Culture*. Bay Press, 1983, lk 57–83.

2 Samas, lk 61.

leidmisest on vähe, kriitiliselt tuleb läbi vaadata kogu varasem kunstiajalooline mõtlemisviis ning selle kaudu päevavalgele tuua kunsti kui ideoloogia funktsioneerimise viisid.

Selles mõttes polnud otseselt midagi uut, uus oli vaid rõhuasetus laiemale teadvustamisele ja selle kaudu publiku kasvatamisele.

Järjest sagedamini tõstatatakse küsimus, mis senistes kunstiajalugudes on lubatud ja mis mitte ning miks.¹ Selliste küsimuste abil "murtakse" järjest sagedamini välja kitsast kunstiteaduslikust metodoloogiast ja nähakse päästerõngast teistes distsipliinides, näiteks sotsioloogias.²

1990. aastad – võimalus uueks tasandiks feministlikus kunstimõttes

Juba 1980. aastate lõpul oli selge, et feministlikku kunstikäsitlust pole mingil juhul õige vaadelda ühtse tervikuna, vaid pigem katusena, kuhu alla mahub erinevaid suundumusi identiteedi otsimisel naiseksolemise kaudu.

Oma panuse sellesse katusealusesse panevad mitte ainult akadeemilised feministlikud kunstiteadlased, vaid ka kunstipraktikaga tegelevad naised – kunstnikud, kuraatorid, õpetajad,

kunstikaupmehed jne. Ka feministliku kunstikriitika sees on 90. aastatel pea-aegu võimatu eraldada üht või kaht kesket suundumust. Kahe aastakümne pikkune feministliku kunsti ja kunstimõtte arengutee andis nüüd võimaluse astuda dialoogi oma pärandiga, seda revideerida ja sealt edasi minna.

Ühe siiani ületamatuna tunduva probleemina kerkis 90. aastate algul feministlike kunstiteoreetikute ette küsimus lõhest praktika ja teooria vahel, sest kaks aastakümnet oli siiski paras aeg, et etableerumise vastu võidelnud feminism ise etableeruks ja institutsionaliseeruks. Nii saabki kaasaegse feminismi põhiliseks eesmärgiks viia kokku näiliselt ühendamatu: algusaastate ehe eneseväljendus ja 80. aastate teoreetiline põhjendus.

Samas ei tohiks ka liigselt institutsionaliseeruda. Pole ime, et 90. aastatel on tähelepanu keskpunktis seni teoreetiliselt suhteliselt puutumata "alad", nagu kolmanda maailma kunst ja naise oma identiteedi leidmine kunstis, värviliste naiste kunst valgete meeste (aga ka naiste) maailmas, lesbide identiteet heteroseksuaalses maailmas.

"Väikeste" marginaalide identiteediotsinguid raskendab nende seotus ning väljakutse esitamine nii ühiskondlikult tsentraalsele kui ka "suurtele" marginaalidele ja nii põrkuvad värvilis-

1 Lähemalt T. G o u m a - P e t e r s o n, P. M a t h e w s, *The Feminist Critique of Art History. The Art Bulletin* 1987, IX, lk 353.

2 Eunice Liptoni uurimused 19. sajandi kunstnikest, kes olid asunud oma töödes kirjeldama uut elamisviisi kapitalistlikus linnas. Esile tuleks tõsta tema uurimusi impressionistidest, eriti E. Degas'ist (*Looking into Degas. Uneasy images of Women and Modern Life*, 1987). Ka inglise feministliku kunstimõtte suurkuju Griselda Pollock asus uurima möödunud sajandi viktoriaanlikku Inglismaad, tema meelisobjektiks 80. aastatel on prerafaeliidid ja nende poolt loodud naisetüüp (*Women, Art and Ideology*).

te naiste huvid kokku mitte ainult meeste omadega, vaid ka valgete naiste omadega, lesbide omad mitte ainult meeste, vaid ka heteroseksuaalsete naiste omadega jne.¹ Seepärast pole ime, et 90. aastate kunstiteoreetilises kirjanduses (nii feministlikus kui ka mitte nii väga feministlikus) on üheks enamkasutatavaks mõisteks "intertsoon".

Kui 80. aastate feministliku kunstiteooria põhitendents oli naise (naiselikkuse) mõiste dekonstruktsioon sotsiaalse soomõiste (*gender*) kaudu, siis 90. aastatel on taas tõusnud huvikeskmesse seksuaalsuse mõiste,² kuid arvestades eelmise kümnendi psühhoanalüütilist kogemust arutatakse väga palju mõiste moodustamise mehhanismide üle. Huvi kasv seksuaalsuse vastu ja enda defineerimine selle kaudu visuaalsete vahenditega on igati mõistetav AIDSi ohu ning ohvrite hulga kasvu tõttu. Naiseks ja meheks eraldava seksuaalsuse kõval tegelevad väga paljud kunstnikud seksuaalsusega, mis jääb eristatavuse taha. Veel ühe uue võimalusena tegeldakse naisele inkrimineeritud kategooriate

(naiselikkus, naise *image*) kõrval aktiivselt mehele omistatud väärtuskategooriatega (mehelikkus, mehe *image*).³

90. aastatel ei ilmu ühtegi tõsiseltvõetavat kunstiteoreetilist antoloogiat, kus puuduks feministlik kunstiteooria või poleks esindatud vähemalt feministlik mõtlemisviis. Eelkõige uued meediad (küberruum, virtuaalne reaalsus) pakuvad feministlikele kunstnikele uusi võimalusi traditsioonilistest kunstipiiridest vabanemiseks, sest siin ei pörka nad kokku "vana, väljakujunenud" keele ning ideoloogia normidega.

Feministlik kunstimõte on näiliselt veelahkmel, kuid sellest n-ö veelahkmest saab kõnelda ikkagi vaid neis maa-des, kus on tegemist kahe kümnendi pikkuse traditsiooniga. Meie jaoks on kõik alles ees. See pole sugugi ainult kitsa kildkonna "vandenõu", vaid tee tolerantsusele. Mõnikord aitavad kaudsed, nihestatud teed edukamalt sihile jõuda. Kunst on kindlasti üheks selliseks teeks ning just kunstis võib viimastel aastatel näha aktiivset huvi nii feministliku teooria kui ka praktika vas-

1 Mustanahaliste naiste identiteedist on viimasel ajal palju kirjutatud Bell Hooks, sellest valdkonnast on võimalik lugeda ka soomekeelsest kogumikust "Kuva ja Vastakuva. Suku-puolen esitämisen ja katseen politiikka" (koost. L.-M. Rossi). Ka paljud tuntud feministlikud kunstiteoreetikud on oma viimastes uurimustes pöördunud identiteedi otsingutel mitte ainult naise mõiste, vaid ka kõrvalmõistete poole (ühiskonna seisukohalt marginaalne *rahvus* jne). Heaks näiteks on Linda Nochlin ja tema eessõna kataloogile "Too Jewish?", mis kõneleb juudidprobleemidest USA näiliselt demokraatlikus ühiskonnas. Ka Nochlini viimane raamat on seotud juudi-identiteediga ning selle visuaalse väljendusega.

2 Kunstiteoreetikute võiks nimetada ameeriklast Camille Pagliat, kes ehitab oma ideed üles bioloogilisele "ürgsele" seksuaalsusele ja süüdistab akadeemilist feminismi "klaaskupliga kaetud maailma ehitamises", millel pole karmi tegelikkusega midagi pistmist. Paglia raamatust on kõige olulisem "Sexual Persona" (1990), kus ta vaatlleb lääne tsivilisatsiooni arengut seksuaalsuse kaudu.

3 Otseselt kunstivaldkonnast võiks esile tuua 1994. aasta üht populaarsemat näitust USA-s "Must mees" (*Black Male*) Whitney Kunstimuseumis, mis tegeles ühelt poolt marginaaliaga, sidudes seda tsentraalse mõistega, ning dekonstrueeris tegelikult mõlemad. Üldisemas teoreetilises kirjanduses ei saa mööda minna Klaus Theweleitist ja tema tööst *Male Fantasies*.

tu. Samas erineb meie olukord Ameerika või Lääne-Euroopa omast: meie naiskunstnikel ei ole vaja luua oma galeriisid ja rühmitusi, sest meie kunstielus ei valitse ülekaalukalt patriarhaalsed direktorid, kriitikud, kuraatorid. Pigem võime kurta meeste vähesuse üle — Tallinna Kunstimuseumi, Arhitektuurimuseumi ja Kunstihoonet juhivad naised, kultuuriministeriumi kunstinõunik on naine, esinduslike galeriide sisulist tööd suunavad naised, enamik kriitikutest-kuraatoritest on naised jne. Ka naiskunstnikke on rohkem kui meeskunstnikke ning pole mingit põhjust kaevata, et neil on vähem võimalusi oma töid näidata kui meestel. Näiliselt puuduks meil nagu üldse mingi pinnas feministliku kunsti ja kunstimõtte tekkimiseks. Sügavamalt ühiskonda ja kunstielu süüvides on lood sootuks teisiti. Kunstielu näiline feminiseerumine ei kõnele esiteks naiste reaalsest väärtustamisest, teiseks on see selge märk kunsti (ja laiemalt kultuuri) vähesest väärtustamisest ja kolmandaks, ärgem unustagem, et selles, mis oli kunstiga (üldse kultuuriga) seotud, nähti spetsiifilist, poliitikasse mitte puutuvat ala. Poliitika all aga mõisteti ja mõistetakse ilmselt siiani vaid parteide ning valitsuse, mitte üksikisiku tasandil toimuvat. Kunstnike ja kriitikute huvi feminismi vastu on selge märk selle sfääri sotsiaalsest aktiveerumisest. Nüüd jääb üle oodata meie oma kriitilist diskursust, mis sünteesiks meie olusid rahvusvahelise teoreetilise kogemuse toel. Tulemus töötab tulla igati erutav.

Kirjandust edasiseks lugemiseks:

- Art After Modernism: Rethinking Representation. Ed. by Brian Wallis, Marcia Tucker. 1984.
- L. Nochlin, Women, Art and Power and Other Essays. Thames&Hudson, 1988.
- L. Nochlin, The Politics of Vision. Thames&Hudson, 1991.
- G. Pollock, R. Parker, Old Mistresses: Women, Art and Ideology. London, 1992.
- G. Pollock, R. Parker, Framing Feminism: Art and Women's Movement. 1987.
- G. Pollock, Avant-Garde Gambits 1888-1893. Thames&Hudson, 1993
- J. Berger, Ways of Seeing. Penguin Books, 1972.
- Wh. Chadwick, Women, Art and Society. Thames&Hudson, 1990.
- Wh. Chadwick, Women Artists and the Surrealist Movement. 1991.
- Significant Others. Ed. by W.Chadwick, I. De Courtivron. Thames&Hudson, 1993.
- W. Slatkin, The Voices of Women Artists. New Jersey, 1993.
- The Power of Feminist Art. Ed. by N. Broude, M. D. Garrard. Thames&Hudson, 1994.
- C. Duncan, The Aesthetics of Power. Cambridge University Press, 1993.
- Feminist Art Criticism. Ed. by A.Raven, C.Langer, J.Frueh. HarperCollin Publishers, 1988.
- New Feminist Art Criticism. Ed. by Katy Deepwell. Manchester University Press, 1995.
- C. Paglia, Sexual Personae. Penguin Books, 1992.
- Kuva ja Vastakuvat. Sukupuolen esittäminen ja katseen politiikka. Toim. L.-M. Rossi. Gaudeamus, 1995.
- But is it Art? The Spirit of Art as Activism. Ed by N. Felshin. Bay Press, 1995.

MÄRT VÄLJATAGA

FEMINISM JA FILOSOOFIA

Viimase aja feministlikus teoorias kor-
dub sageli väide, et õhtumaine filosoofia
või isegi ratsionaalsus on mehe-
keskne, et see vastab rohkem meeste kui
naiste kogemusele ja vaimule, et sellesse
on kätketud naistevastasus ja ta on suu-
natud naiste üle valitsemisele. Mõne
jaoks on mehekesksus pealispindne ja
parandatav juhtumus, kuid teiste jaoks
ulatub see mõistuspärasuse ja objektiiv-
suse juurteni välja. Sel puhul on tegu
veel ühe relativismivormiga, mille järgi
mõistuspärasuse kriteeriumid sõltuvad
mingi grupi huvidest. Mõneti analoogi-
lised relativismivormid olid kunagi ras-
sism ja marxism. Esimese jaoks sõltuvad
mõistuspärasuse ja moraali mõõdu-
puud rassist, teise jaoks klassist.¹ Erine-
valt marxistlikust ja rassistlikust
relativismist on malbemat sorti kultuu-
rirelativismi vormid soosinud sallivust
ja tähelepanelikkust eripäraste gruppi-
de suhtes.

Mida partikulaarsema ja subjektiivse-
ma valdkonnaga on tegu, seda enam
võib mõni relativismivariant olla õigus-
tatud. Üldisemate, objektiivsemate ja
impersonaalsete alade puhul on relati-
vism üha kahtlasem. (Nõnda väites ole-
me küll tautoloogilised, sest objektiivne
ongi ju enam-vähem see, mida relatiivi-
seerida ei saa.) Feministlik matemaatika
või astronoomia on absurdsed, femi-
nistlik ajalugu ja kirjanduskriitika aga
täiesti respektaablid valdkonnad.² Fe-
ministlik poeetika on kentsakas, aga fe-
ministlik kirjanduslugu või kirjan-
dusteoste temaatika feministlik tõlgen-
dus ja kriitika on igati mõistetavad as-
jad.³ Kui vaadata filosoofiat, siis tun-
duvad sellised valdkonnad nagu femi-
nistlik metafüüsika või feministlik epis-
temoloogia kahtlasevõitu, seevastu
feministlik moraalfilosoofia võiks põ-
himõtteliselt üht-teist huvitavat öelda.

1 Eestis on tänu Uku Masingule üpris populaarne keelerelativism ja sellest lähtuv unistus "eesti filosoofiast". Arvatakse, et Eesti vajab nii nagu vappi ja lippu oma eripäras filosoofiat, mis poleks lihtsalt luule, mõttelugu või teoreetiline sotsioloogia.

2 Jaak Kangilaski on kunagi seletanud, miks ta viimasel hetkel eelistas nõukogude ülikoolis ajaloo õppimist bioloogiale, mis teda samuti köitis. Ideologiseeritud ajalugu on kuidagi väljakannatav ja teatud mõttes ka paratamatu, ideologiseeritud loodusteadus – lössenism – ei ole aga üldse teadus.

3 Mieke Bal on raamatus "Narratology" (Toronto, 1985) küll kavalalt ühendanud poeetika ja feminismi nii, et narratiiviteooriat illustreerivates näitelausestes on traditsioonilised soorollid tagurpidi keeratud. Seega õpib lugeja jutustuse poeetikat ja saab tasuta kaasandena naerda mehekesksuse üle. Kujuteldav oleks ka feministlik matemaatikaõpik, mille tekstülesanded viskaksid nalja mehekesksete eelarvamuste üle.

Martha Nussbaum ja Susan Haack objektiivsete kriteeriumide kaitsel.

Niisiis on feministlikus teorias tugevemas suund, mis enam ei otsi naiste õiguste eest seismiseks abi ratsionaalselt ja objektiivselt, nagu tegid esimesed feministid, vaid seab needsinatsed mõisted hoopis kahtluse alla. Niisugune areng kurvastab teisi feministlikke mõtlejaid, kelle meelest radikaalsed suundumused viskavad koos mehekesksuse pesuveega uulitsale ka mõistuspärasuse lapse. Ameeriklanna Martha Nussbaum muretsebki: "Meile öeldakse tihti, et mõistus ja objektiivsus on "patriarhaadi" loodud normid ja et nendele toetumine tähendab rõhuja meelitustele järeleandmist. Meile öeldakse, et arutlemissüsteemid on domineerimissüsteemid. Väidetakse, et naiste vabastamine tähendab vanade objektiivsusnõuete hülgamist ja uute mõtlemisviiside arendamist, mis enamasti tähendab süüvimist partikulaarsesse ajaloolisse ja ühiskondlikku konteksti ning mingi kultuurirelativismi vormi omaksvõttu. Sellesse rünnakusse on kaasatud mitmeid eriilmelisi ideid – näiteks idee, et objektiivsuse traditsioonilised normid ei võimalda arvustada vääraid ja poliitiliselt motiveeritud hinnanguid naiste kohta; ning idee, et abstraherimine kontekstist on seotud tavapäraselt meheliiku hoiakuga, mis

halvustab intiimsust, tundeid ja keha."¹ Martha Nussbaum hoiatab, et feministidel poleks eriti tark objektiivsete mõõdupuude kaitsmisest loobuda.

Ometi on tehtud katseid kõnelda isegi loogikast ja epistemoloogiast n-õ naisvaatepunktist. Nii väitvat Ruth Ginzberg, et loogika üks põhiseadusi *modus ponens* (järelalusviis: kui P, siis Q; P, järelikult Q) olevat meeste patriarhaalne leiutus, mis naisi diskrimineerib. See olevat meeste viis defineerida, kes läheb arvesse mõistusliku olendina ja kes mitte, ja naised sageli (st sagedamini kui mehed) ei tunnista *modus ponens*'it kehtiva järeldamisviisina. Ginzberg üldistab, et naised kalduvad pidama formaalseid sümbolisüsteeme võõraks. Aristotellik süllogistika aga olevat imepäraselt sobiv hierarhiline mõtlemisviiside tarvis, sest eraldab argumenti vormi selle materiaalsest sisust. Et naist seostatakse tavapäraselt materialega ja mehi vormiga, siis niisugune vormi tähtsustamine aitab kaasa naise marginaliseerimisele ja allutamisele.

Võiks ju arvata, et need väited tähistavad kapituleerumist eelarvamuse ees, mis peab naisi ebaloogilisteks udupeadeks. Kuid mõne feministi jaoks see nii ei ole.²

Feministlikud katsed loogika revideerimise alal on suhteliselt marginaalsed võrreldes katsetega epistemoloogia ehk tunnetusõpetuse vallas. Feministlik relativism epistemoloogias lähtub aru-

1 M. N u s s b a u m, *Feminists and Philosophy*. *New York Review of Books* 20. 10. 1994.

2 Refereeritud näited on võetud Martha Nussbaumi artiklist ja pärinevad Ruth Ginzbergi töödest "Feminism, Rationality, and Logic," ja "Teaching Feminist Logic" ning Vance Cope-Kastenilt ("A Portrait of Dominating Rationality"), kõigi ilmutuskohaks *American Philosophical Association Newsletter on Feminism and Philosophy* vol 88, nr 2, märts 1989.

saamast, et "õhtumaine kultuur" on (valgete heteroseksuaalsete) meeste loodud ja omistab seega teenimatu autoriteedi nende viisile asju tunnetada ja näha ning teenib nende huve. Epistemoloogia mehekesksus seisneb mõistuse käsitamises millenagi, mis võimaldab meil haarata maailma sõltumatult ajaloost või inimlikest käsitustest.

Inglise epistemoloog ja teadusfilosoof Susan Haack ei nõustu feministliku tunnetuskriitika kahe põhieeldusega. Esiteks sellega, et tunnetuse, tõendatuse ja õigustatud uskumuste kriteeriumid on kultuurikesksed ning kuna Lääne kultuur on parandamatult patriarhaalne, siis ka mehekesksed. Teiseks sellega, et kogu teadustegevus on varjatult poliitiline.¹ Esimene neist eeldustest on masendavalt skeptiline, teine aga lausa hirmutav – kui kogu teadus ja teadmine oleksid tõepoolest poliitilised, siis poleks ju mingit vahet teadmise ja propaganda, teaduse ja retoorilise terrori vahel. Tõsiasjast, et tõese fakti või objektiivse tõendi pähe on võetud eelarvamuslikku jama, ei saa järeldada, et teadmise, fakti ja tõendi mõisted ise on jama. See järeldus oleks ka ennastkummutav, sest kui teadmine, fakt jne oleksid ainult ideoloogiline jama, siis oleks mõttetu kurta, et seksistlikud teooriad ei põhine faktidel ega teadmistel.

Teisest küljest on süüdistus, et epistemoloogia ignoreerib tunnetuse laiemat konteksti, mõneti aegunud, sest juba tükk aega on filosoofide seas vähemuses

metafüüsilise realismi pooldajad, kes usuvad, et tõde seisneb meie uskumuste vastavuses juba liigendatud etteantud reaalsusele. Enamik tähtsamaid analüütilisi filosoofe annab inimvõimetele, kultuurile, traditsioonidele, keelele jms mingi rolli tunnetuse tingimuste, kategooriate ja objektide konstrueerimisel. Louise Antony leiab, et vana ("metafüüsiline") objektiivsusnorm oleks feministide elu lihtsamakski teinud, sest kui meil oleks ligipääs "tõelisele tõele", mis on puhastatud kõikidest ajaloolistest ja sotsiaalsetest kõrvalmõjudest, siis peaks ju põhimõtteliselt olema lihtne tõestada ka naiste väarikust ja võrdõiguslikkust. Kuid kuna viimasel ajal on valitsevaks saanud arusaam, et ajalugu, kultuur ja inimlikud huvid annavad tõe otsimisele oma värvingu, siis tuleb ette võtta palju keerulisem töö, et näidata, millised kontekstuaalsed mõjud ja huvid on õigustatud ja millised mitte.² (Usun, et see töö oleks isegi teostatav, näiteks lähtudes Jürgen Habermasi ja Karl-Otto Apeli transtsendentaalsest pragmaatikast, mis püüab tuletada normatiivseid reegleid, näidates, et need on ideaalse kommunikatsiooni võimalikuse tingimusteks.)

Martha Nussbaum leiab, et üks põhjusi, miks feministid ja teised kriitilised ühiskonnateadlased ründavad objektiivsust ja mõistuslikkust, on prantslaste Derrida ja Foucault' mõistusekriitika mõju. Nad on andnud tuge arvamusele, et katsed taandada veendumuste põh-

1 S. Haack, Multiculturalism and Objectivity. *Partisan Review* 1995, nr 3.

2 Antony artikkel "Quine as Feminist: the Radical Import of Naturalized Epistemology" leidub rmt-s "A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity" (Ed. by L. M. Antony ja Ch. Witt. Westview, Plymbridge, 1994), mida Martha Nussbaum eespool viidatud artiklis tunnustavalt arvustab.

Martha Nussbaum

jendatus (*reason*) veendumuse põhjustele ja väited, et argumendid lihtsalt peegeldavad ühiskondlikke ja poliitilisi jõudusid, on kuidagi vabastavad ja progressiivsed. Ma küll ei ole kindel, kas niisugune interpretatsioon on Foucault' ja iseäranis Derrida puhul päris õigustatud, kuid vähemalt on see vulgaarne tõlgendus väga populaarne. Kui aga argumendid sõltuvad tõesti jõudude mängust, siis nõrgem jääb alati kaotajaks. Feministile oleks kasulikum niisugune olukord, kus argumente eelistatakse jõule. Dekonstruktor võib küll öelda, et sellist olukorda ei tule niikuinii kunagi ette ja et selle tõsiasja mõistmisel on teatav vabastav toime. Nussbaumi meelest aga võib niiviisi arutlemine selle väite ka lõpuks tõeks teha, sest viib argumenteerimiskriteeriumide lõdvenemisele.

Kui kogu *de jure* taandada *de facto*'le ja õigus võimule, siis ei saa enam sidusalt esitada normatiivseid väiteid. Ja kui kõik normid, mõisted, kriteeriumid, arutusviisid ja isegi keel on mingi salapärase patriarhaadi rõhumisvahendid, siis puudub alus, millelt rõhumist kritiseerida. Allasurutust ei saaks siis sidusalt mõelda ega ütelda. Ka "naine" oleks siis vaid üks patriarhaadi produkt, kes ei saa anda ise oma rahulolematusele nime.

Sellisest kommunikatsioonivõimetussest näib olevat kolm väljapääsu: füüsiline vägivald (*à la* Ulrike Meinhoff), hullumeelsus või siis viimasega pisut sarnanev semantiline vägivald, püüd olemasolevaid mõistesüsteeme ning

keelt rööpast välja viia, mille poole püüdlas prantsuse *écriture féminine*. Luce Irigaray on öelnud: "Kui me kõneleme üksteisega sedasama keelt, siis me reprodutseerime üht ja sama lugu. Alustame sama lugu üha uuesti ... Kui me kõneleme seda samasust, kui me kõneleme üksteisele nagu mehed on kõnelema aastasadu, nii nagu nad meidki on kõnelema õpetanud, siis me petame teineteist."

Selle trilemma vältimiseks tuleks loobuda müstifitseerimast patriarhaati, justkui oleks see imbutunud igasse sümbolisüsteemi ja kultuurisoppi. On selge, et naistega on ajaloo jooksul halvasti ümber käidud ja käiakse ka praegu. Kuid Lääne kultuuris leidub küllalt ressursse, mille abil seda praktikat kritiseerida. Selleks et muuta midagi, ei pea muutma kõike. Anonüümse patriarhaadi müstifitseerimine sisendab vaid nakuslikku ohvrimentaliteeti. Juba ongi mehed tõstmas häält – hoopis meie olemee moodsa ühiskonna ohvrid. Ohver olla on uhke ja häa.

Iddo Landau filosoofia mehekesksusest

Iddo Landau on toonud välja viis argumentitüüpi, millega on põhjendatud filosoofiat läbivat mehekesksust.¹

Esiteks see, et paljudes filosoofiatekstides leidub mehekeskseid või seksistlikke metafoore ja nad ei ole seal üksnes asendatavad ilustised, vaid suunavad kogu arutluskäiku. Landau meelest po-

1 I. L a n d a u, "How Androcentric is Western Philosophy?" *The Philosophical Quarterly* vol. 46, nr 182.

le niisuguste metafooride valdavust ja asendamatus siiski kuidagi näidata suudetud. Fraseoloogia tuleks hoida lahus filosoofilisest teooriast enesest.

Tõsisem süüdistus peab silmas mitte enam fraseoloogia mehekesksust, vaid suure osa klassikalise filosoofia temaatilist seksistlikkust. Kuid see puudutab peamiselt poliitilist filosoofiat ja Aristotelese või isegi Kanti karmid ütlused naise kohast ühiskonnas ei tee veel kogu nende filosoofiasüsteemi läbinisti mehekeskseks. Suurem osa kirjutisi Martha Nussbaumi tutvustatud esseekogumikust püüab just nimelt näidata, kuidas mõned Aristotelese, Descartes'i, Hume'i või Kanti ideed võivad naisõiguslusele abiks olla.

Kolmandaks on väidetud, et mõni areng filosoofias on soodustanud naiste diskrimineerimist. Näiteks Descartes'i jäik eristus intellekti ja kirgede vahel ning esimese jäägitu privilegerimine olevat aidanud kaasa traditsiooniliselt emotsionaalsusega seostatud naissoo väljatõrjumisele vaimsetelt tegevusaladelt.

Iddo Landau leiab, et selle väite ajalooline tõendatus on nõrk, ja kui see ka nii oleks, tuleks näidata, kuidas siis kartesiaanlus veel siinamaani naisi ahistab. Ja lõpuks ei teeks seegi kartesiaanlust mehekeskseks filosoofiaks, sest vääri oleks arutleda: kartesiaanlus on mehekeskne, kuna mõningaid selle osi, mis pole mehekesksed, on hakatud seostama eelarvamustega, mis seda on.

Neljandaks on nähtud filosoofia ja

mehekesksuse vahel veel sügavamast seost. Dekonstruksionistide järgi läbivad kogu Öhtumaa filosoofiat binaarsed opositsioonid, nt reaalsus ja näivus, olemus ja aktsidents, kese ja äär, vorm ja aine, hing ja keha, tõsine ja mänglev, otsesõnaline ja metafoorne, tähistatav ja tähistav, sõna ja kiri.

Need terminid on ka hierarhilises vahekorras, esimene opositsiooni liige on eelistatud ja kõik "kõrgemad" terminid on omavahel seotud. Ning opositsiooni 'mehelik – naiselik' esimene pool olevat korrelatsioonis kõigi nimetatud opositsioonide esimese liikmega. Seega läbivat mehekesksust kogu Öhtumaa metafüüsikat. Sellele lähenemisele võiks ette heita sedasama, mida dekonstruktivism heidab ette "Öhtumaa metafüüsikale", nimelt paljususe nägemist millegi tervikliku ja univormsena. Kahtlane on, kas need binaarsused on suunanud kõigi suurte mõtlejate arutlusi. Paljud on eesõigustanud nendes vastandustes erinevaid liikmeid, mis kummutab teesi mehe–naise vastanduse *seesmisest* korrelatsioonist teiste vastandustega.

Ja lõpuks seisnevat filosoofia mehekesksus selles, et ta ei arvesta naise mõtlemist ja kogemust. Selle seisukoha järgi erineb naise mõtlemine mehe omast tema teistsuguse füsioloogia ja kogemuse tõttu, mistõttu just naismõtlejad on eelisseisundis teatud teemade käsitlemisel. Selline iseloomustus naise mõtlemisele langeb kummalisel kombel kokku meesšovinistlike vaadetega¹ – naise

1 Vrd nt Hegeli "Õigusfilosoofia" paragrahvis 166 esitatud seisukohti naisele sobivast haridusest ja kohast ühiskonnas. Naist iseloomustatakse järgmiselt: alalhoidlik, tundeline, konkreetne, passiivne ja subjektiivne, ei küündivat üldise ega ideaalseni, ei sobivat tegelema avalike asjade ja teadusega, mehe ja naise erinevus on nagu looma ja taime erinevus,

mõtlemine on subjektiivne, kontekstuaalne, mittedualistlik, seda mõjutavad emotsioonid ja sotsiaalne hoolivus.

Colin MacGinn feministlikku eetikat otsimas

Angloameerika feministliku filosoofia kõige tugevamaks valdkonnaks on kujunenud moraalifilosoofia ja sellised feministid nagu Carol Gilligan, Nancy Frazer, Anette Baier, Virginia Held jt on arvestatavad filosoofid. Kuid ka nende puhul võib väita, et see, mis on nende filosoofias väärtuslikku, pole eksklusiivselt naisepärane.

Feministlik moraalifilosoofia lähtub eeldusest, et moraalifilosoofiat on patriarhaadi tingimustes teinud peamiselt mehed ja seega on jäänud tähelepanuta nähtused, mille peale on silma just naistel. Näiteks inimestevaheliste tunnete väärtus, moraalsete emotsioonide roll otsustuste tegemisel, perekondlike ja muude intiimsuhete tähtsus kõlbelise maailmapildi kujunemisel. Ent Colin MacGinn osutab, et ka meesfilosoofid on suutnud ületada patriarhaadi ja mehelikkuse kahjulikke mõjusid,¹ sest neid ideid on olulised meesfilosoofid arendanud juba enne feminismigi või sellest sõltumatult. G. E. Moore toonitas teedrajavas raamatus "Principia Ethica" (1903), et armastus – armastus konkreetsete inimeste vastu ja mitte abstraktne inimarmastus – on keskne

kõlbeline väärtus. Üks teine meesmoralist, nimelt Jeesus, on väitnud ka midagi sarnast. Kuid Moore esitas selle seisukoha ilmaliku ja range süsteemina. David Hume rõhutas kakssada aastat varem, et moraali aluseks pole mitte mõistus, vaid emotsioonid. Altruism pärineb loomupärasest kaastundest ja ulatub perekonnast impersonaalseimate inimsuheteni. Meie moraalitunnet ei juhi abstraktsete tõdede kiretu tunnetus, vaid kaasasündinud emotsioonid. Tänapäeva üks tähtsamaid moraalifilosoofe Bernard Williams on aastakümneid vastustanud teatud eetiliste teooriate, iseäranis utilitarismi umbisikulist olemust. Ja Williams on üks paljudest, kes on püüdnud utilitaristlikku ja kantiaanlikku printsibi- ja kohustus-eetikat arvustada konkreetsete inimsuhete ja vooruste väärtustamise nimel.² Aristotelesest ja Hegelist inspiratsiooni saav ja liberaalset individualismi vaidlustav kommunitaarne poliitika-filosoofia ja vooruseetika on viimastel aastakümnetel tugevnenud suundumus.

Nüüsi pole nendes ideedes midagi spetsiifiliselt naisepärast peale selle, et nad feministidele meeldivad. Nagu mujalgi filosoofias on ka moraalifilosoofias väärt ideed sootud. Colin MacGinn küsib, kas äkki on olemas mingeid muid käsitusi, mis pärineksid spetsiifilisest naisperspektiivist ja mida meeste valitsetud moraalifilosoofia on eiranud. See on mõeldav, kuna moraaliteooriat on tehtud meeste maailmas, milles naistel

---

kunstidest sobivad naisele manuaalset osavust nõudvad – tikkimine, lillemaaling, klaverimäng; kui naine on riigipea, siis on riik hädaohus, sest naine ei lähtu üldise nõuetest, vaid kapriisidest. Vt H e g e l, *Filosofija prava*. Moskva, 1990, lk 215–216).

1 C. M a c G i n n, *Mothers and Moralists*, *The New Republic* 03. 10. 1994

2 Vt nt B. W i l l i a m s, *Ethics and the Limits of Philosophy*. Fontana Press, 1985.

läks harva korda omi filosoofilisi vaa- teid välja arendada. Bioloogilised ja psühholoogilised erinevused võivad ju aidata kaasa teatavate moraalsete hoiaku- te kujunemisele. Kuid Anette Baieri ja Virginia Heldi raamatuid arvustades järel- dab ta, et pole olemas mingit süga- va moraalsete mõtlemise seniavamata re- servuaari, mida feministlik perspektiiv oleks aidanud valla päästa.

Oluline märksõna feministlikus mo- raalifilosoofias on hoole või hoolivuse eetika (*ethic of care*), mis olevat naistele loomuomasem kui meestele, kes eel- istavat õigluse eetikat. Selle asemel et käsitada kohustust meeste kombel, hü- vedele konkureerivate võrdsete võõras- te vahelise vabatahtliku lepinguna, tuleks kohustuse käsitlemisel mudeliks võtta ema ja lapse vaheline emotsio- naalne suhe, mida naised ka üldiselt tegevat. Virginia Held kritiseerib ra- matust "Feminist Morality: Transfor- ming Culture, Society, and Politics" (University of Chicago Press, 1994) ühiskondliku lepingu teooriaid, mis ei suuda seletada presuhteid. Kuid Mac- Ginn osutab, et ühiskondliku lepingu teooriad polegi mõeldud seda tegema, nende rakendusala on just nimelt pere- konnast suuremas ühiskondlikus ruu- mis, kus nad peavad kindlustama korraliku käitumise üksteisele võõraste inimeste vahel. Perekonnanuhteid ei saa muidugi taandada vabatahtlikele juri- dilistele lepingutele võrdsete vahel, kuid enamasti pole seda teha püütudki. Held rõhutab ka, et kõiki kõlbelisi suh- teid tuleks kujundada ema-lapse suhte eeskujul: "Ema ja lapse suhe, mida ei saa mõista lepingulistest terminites, on rat- sionaalsete kokkuleppijate vahelisest

suhtest fundamentaalsem ja sellele so- bib paremini rajada tulevikusoovitusi. Me peaksime silmas pidama ema ja lap- se suhet, et pakkuda välja viisi meie praeguse ühiskonna paremaks kirjelda- miseks. Ja iseäranis tasuks seda silmas pidada sellise tuleviku huvides, mis oleks meie lastele sobivam kui võitlus- väli, kus ratsionaalsed ja egoistlikud en- titeedid püüavad oma vastuolusid habraste lepingute abil kuidagi vaos hoida."

Colin MacGinn küsib, miks ei peeta silmas ka isa ja lapse suhet, ja leiabki Heldilt vihje, et *mothering person* võib tähistada ka isa. Ent sel juhul kaob eri- omaselt naiselik panus moraalifilosoof- iasse. Et lapsevanemaks olemine sü- vendab inimese moraalset tundlikkust, on tõsi, kuid triviaalne. MacGinni tõsi- sem etteheide on aga see, et vanema ja lapse suhe pole siiski kõige sobivam paradigma ühiskonnasuhete korralda- miseks. Kes on ühiskonnas vanem ja kes on laps, kes hooldatav ja kes hooldaja? Kas me oleme kõik riigivanema lapsed? Mul kui täiskasvanud inimesel pole küll isu olla lapseks veel mõnele asendus- emale (või -isale). Ja ma ei usu, et mu sõbrad ja kolleegid oleksid väga rõõm- sad, kui ma neile ema mängiksin. Kui Held mõtleb siin seda, et inimeste eest tuleb hoolitseda ja nende vastu kena olla, siis see on muidugi õige. Kuid hoolitsus ja kenadus ei ole emade mo- nopool.

Teine teos, mida MacGinn arvustab, on Anette Baieri "Moral Prejudices: Es- says on Ethics" ja see pälvib üldiselt kõrgema hinnangu. Anette Baier tun- nustab oma eelkäijana Hume'i, kes ol- nud naiste moraalifilosoof enese

teadmata, kuna mõõnis – erinevalt näiteks Kantist või Benthamist – emotsioonide tähtsust kõlbelise tundlikkuse kujunemisel. Kuid Baieri järgi oleks justkui iga hea mõte moraali vallas naiselik. MacGinn leiab, et feministlik filosoofia nii nagu ka feministlik loogika või füüsika on umbtee.

Martha Nussbaum päris nii ei arva, kuid ka tema meelest pole olemas mingit erilist, traditsioonilise filosoofia olemusele vastanduvat feministlikku filosoofiat. "Feministliku filosoofia tegemine pole midagi muud kui filosoofia tegemine. Feministliku filosoofiaga tegelemine tähendab lihtsalt jätkata rangelt ja põhjaniminevalt teoretiseerimist, kuid ilma võhikluse, silmaklappide ja moraalse juhmuseta, mis meeste domineeritud ülikoolides on iseloomustanud suurt osa filosoofilist mõtlemist naiste, soo, perekonna ja eetika üle".

Richard Rorty pakub abi

Richard Rorty on filosoof, kes erinevalt Martha Nussbaumist, Susan Haackist ja Colin MacGinnist objektiivsete kriteeriumide sisse sugugi ei usu, õigemini taandab objektiivsuse solidaarsusele.¹ Ka ei usu ta, et teoretiseerimisest võiks abi olla ühiskonna parandamiseks. Vähemalt "rikkad Põhja-Atlandi demokraatiad" ei vajavat mingeid kontseptuaalseid revolutsioone. Inimesed

peaksid lihtsalt muutuma empaatilisemaks, panema tähele kannatust, mida nad varem märganud ei ole, ja selles osas on rohkem kasu ajakirjandusreportaažidest, romaanidest ja muudest lugudest, nii nagu kunagi oli inimeste teadvust muutev jõud "Onu Tomi onnikesel" või "1984-l". Ebaõigluse juured ei ole kusagile sügavale ideoloogia alla peidetud, nende märkamiseks on tarvis ärksat (ja mõnikord ka esteetiliselt teritatud) pilku. Ka empiirilistest sotsiaalteadustest ning ühiskondlikust planeerimisest võib tulu tõusta, mitte aga radikaalsest teooriast. Radikaalsed teoreetikud arvavad, et millegi muutmiseks on tarvis muuta ühekorraga kõike. Uued metafoorid ja ümberkirjeldused on küll esteetiliselt huvitavad ja nad aitavad autonoomiale pürgival inimesel oma eraelule tähendust anda, kuid nende ülekandmine avalikku ellu võib kaasa tuua ebameeldivaid tagajärgi. Avalikus elus on ülevad metafoorid ja autonoomiaha kohatud, seal peaksid valitsema dialoog ja solidaarsus. Umbes niisugused olid Rorty vaated veel 1989. aastal, raamatu "Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus" ilmumise aegu.²

Kuid 1991. aastal ilmunud essee "Feminism ja pragmatism" on Rorty seisukohad mõneti teisenenud.³ Seal soovib ta feministile oma pragmatismi-versiooni, ja nimelt radikaalsele feministile, sellele, kes tahab kehtivaid seisukohti, kontseptsioone, keelt jne

1 Vt R. R o r t y, *Solidarity or Objectivity*. Rmt: R. R o r t y, *Objectivity, Relativism, and Truth*. Cambridge 1991.

2 Vt ka mu artiklit "Richard Rorty lahe iroonia" (*Akadeemia* 1992, nr 2) ning Rorty esseed "Euroopa viimane intellektuaal: Orwell julgusest" (*Vikerkaar* 1995, nr 9–10).

3 Vt R. R o r t y, *Feminism and Pragmatism*. *Michigan Quarterly Review*, vol XXX, nr 2, kevad 1991.

naise hüvanguks muuta, astudes välja valitsevatest konventsioonidest ja sümbolisüsteemidest. Kui traditsiooniline, universalistlik filosoof arvab, et on olemas küllaldane loogiline ruum – mõistestik, keel vms –, milles saab kõiki olulisi tõdesid hea ja halva kohta kuuldavale tuua, siis radikaalse feministi jaoks on see ruum ahistav. Moraalne progress seisneks selle ruumi avardamises. Mõne uue metafoori või kirjelduse abil teisendatud, häiritud või tasakaalust välja viidud mõistestik hakkaksid kunagised enesestmõistetavused näima ebaõiglased. Kuid kuni selleni võib rõhujate keel ja viis asju näha näida enesestmõistetavad ka rõhutule. Rorty pragmatistliku vaate kohaselt aga sel puhul rõhumine pigem leiutatakse kui avastatakse. Pole olemas asja nagu rõhumine üleüldse ega üleüldist rõhumisteooriat. Moraalne edenemine ei seisne adekvaatsema tunnetuseni jõudmises, vaid on käsitatav pigem analoogiliselt evolutsiooniteooriaga. Uus kirjeldus ehk viis asju näha on nagu geenimutatsioon, mis kas kohaneb keskkonnaga või mitte. Ideed, metafoorid ja kirjeldused on samasugused infokandjad kultuuris nagu geenid looduses. Kuid evolutsioonil endal eesmärk teatavasti puudub. Ja Rorty meelest peaksid ka radikaalsed feministid moraalselt progressi nõndamoodi vaatama, sest see vaateviis haakuks paremini nende prohvetliku tooniga.

Nüüsi on Rorty abipakkumisel ka oma hind. Nimelt pole feministlikud filosoofid tema tõlgenduses mingid filosoofid, vaid hoopis prohvetid – uute

sõnavarade, metafooride, maailma nägemise viiside leiutajad. Argumenteerimine nurjuks neil niikuinii, sest selles saab kasutada ainult üldiseks saanud mõisteressursse ja järeldusviise, milles väljendatuna kõlaks radikaalse feministi nurin hullumeelsena.

See hind ehk ei olegi nii ränk, sest Rorty niikuinii Filosoofiast (suure algustähega) eriti ei hooli.¹ Kuid feministi käsitlemisel prohvetlusena on siiski omad konsekventsid. Sellisel juhul peaks radikaalne feminist loobuma igasugusest pretensioonist, et miski inimesest vägevam, olgu selleks siis tõde, loomus, mõistus, ajalugu, reaalsus või moraaliseadus, on tema poolel.

Sel puhul oleks küll raske teha vahet prohveti ja valeprohveti vahel ehk otustada, kuidas üks uus perspektiiv on teisele eelistatavam, – feministlikud mõtlejad pole ju ühtne seltskond, seal leidub palju konkureerivaid nägemusi. Rorty jaoks saaks see eristamine võimalikuks vist ainult tagantjärele, umbes nii nagu me praegu võime öelda, et neandertallane oli valeprohvet, aga kromajoonlane see õige.

Seega siis on ta Martha Nussbaumist teistsugusel arvamusel sellest, mis on feministile praktiliselt kasulik. Kuid ta sub tähele panna, et kui Nussbaum peab silmas harilikku naisõiguslast, kes tahab olla mehega võrdõiguslik vastavalt praegu kehtivale arusaamale võrdsusest, siis Rorty soovitude adressaat on radikaalne feminist, kes usub, et senine võrdõiguslikkuse mõiste ei rahulda naist või et naine alles peab naiseks saama või inimene peab muutuma nii,

1 Vt R. Rorty, Pragmatism ja Filosoofia. *Akadeemia* 1992, nr 1 ja 2.

et mehe ja naise vaheline eristus kaotaks tähtsuse. Õigem oleks küll sel puhul öelda "utoopiline feminist", sest radikalism tähendab sügavale juurteni minemist ja seal muutuste tegemist, utopistid aga ei kaevu nähtumuste pealispinna alla reaalsuse sügavusse, vaid sihivad oma valgusvihud hoopis tulevikukõrgustesse. Seega pole ime, kui feministlik

prohvetlus käib välja palju mõttetuid – st mõttetuna näivaid, mitte "loomu poolest" mõttetuid – seisukohti, nii nagu ka enamik geenimutatsioone osutub elujõuetuks. Kuid ükskord võib neil õnnestuda esitada nägemus, mis kehtivate eelarvamuste parimate külgedega kokku kõlades, hakkab meile paistma parem kui olemasolevad arusaamad.

VAATENURK

MARJU LEPAJÕE

Basic instinct

FRANZ KAFKA. KIRJAD MILENALE. Saksa k tlk Tiinu Relve. Loomingu Raamatukogu 1996, nr 27–30. 240 lk. Hind 25 kr.

JUHAN LIIV. MU KALLIS LIISI. 110 kirja Liisa Goldingile. Koost. Aarne Vinkel. Ilmamaa, Tartu, 1996. 254 lk. Hind 59 kr.

Maaialmal' ära iial,
Hing, näita, kudas võitlesid!
(L. Koidula "Maailemale ära üttele!"
J. Liivi muganduses)

Tõesti kahju, et raamatutesse tiraaže enam ei trükita, kasvõi kujul "teine tuhat", "sajas tuhat". Teaks provisoorseltki, kui suur hulk on kõrvapaare, mis on end libistamas kahe armastaja vahele, sama enesestmõistetavusega nagu need silmad-kõrvad-ninad, mis nii teraselt on fikseerinud Lucretiuse hulluksmineku ja Virginia Woolfi imelikud kalduvused.

Ja millele on need tublid kõrvad disponeeritud?

Pole kindel, et üksnes Cicerole, kes arvab, et erakirjade võlu on *iocari* 'naljatlemine' – kerge, armastusväärne, eesmärgitu lobisemine (pr *causer*). Pigem on nad, täis süütut sihikindlat huvi, disponeeritud ainult *tegelikkusele*. Nagu algkristluse päevil: "Mis toimub seal, suletud uste taga, kuhu ristimata inimestel pole juurdepääsu? Mis on seal, mis kardab päevavalgust? On ainult kaks võimalust: kas mõnulevad verepilastuse orgiates, nagu dionüüsilistes ringides; või õgivad imikuid nagu kati-linaarid" (E. R. Dodds). Kõik on lihtsalt läbi lugenud Kafka "Tagebücher 1910–1923" (Frankfurt/M., 1973), mille eksemplare (61.-64 tuhandet) müüdi Tartus (ja ilmselt ka Tallinnas) 1987. aastal 10 rublaga. Seal pilastust ega kannibalismi justkui ei olnud, aga tähelepanelikud lugejad märkasid, et 1920. aasta kohta on sissekandeid ainult kaks: 6. ja 9. jaanuarist, ja kõik! Kas äkki siis midagi ei juhtunud?

Ja nüüd on nagu taevast sülle langedud 132 Kafka kirja, millest 124 dokumenteerivad just selle aasta peaaegu päevapealt. Ja selle kõrval, justkui enesekontrolliks, on avaldatud teised materjalid – Juhan Liivi 110 kirja Liisa Goldingile. Sest kuuris, kus kogu tema igapäev oli hästi vaadeldav, elas Liiv kahjuks ainult elu lõpul. Aga mis toimus tema üiritubades tegelikult, kui ta oli veel *noor ja tugev*, seda ei saa mitte kuidagi teada, ükskõik mitu korda "Sinuga ja sinuta" läbi uurida. Mitte midagi ei leia! Tuglase monograafiat teadagi usaldada ei saa, sest tema jaoks peitub obstsöönust teatavates murdepärasusteski.

Kas uued allikad õigustavad meie ootusi? Millist senitundmatut rõõmustavat informatsiooni nad eneses kätkevad, mida võiks oodata sellestki, et kumbki autor ei taha, et keegi üldse kunagi peale armastatu neid kirju loeks? Näiteks Liiv: "...kas ma tohiksin siis ka veel loota, et minu kiri ainult Teitest – ei ühestki muust teatud tohiks saada? Lubage mulle seda!" (lk 22). Lk-l 210 manitseb Liiv Liisat postkaardid ümbrikusse panema, et naabrid neid ei loeks ("...ja miks peavad siis nemad nägema ja vast ka lugema, nagu naiste uudishimu juures see loomulik on"). Kafka salatsemine ei vaja mingeid näiteid.

Tähelepanuväärsel viisil on raamatud peaaegu ühepaksused, ca 250 lehekülge, ehkki Liivi kirjavahetus kestis kaheksa (1885–1893), Kafka oma kolm aastat (1920–1923). Hoolimata sellest et *Loomingu Raamatukogus* on tähe-märke ühes trükireas 66, samal ajal kui Ilmamaa väljaandes on 73, teeb siiski

ühtne ridade arv leheküljel 835) raamatute mahulise erinevuse kaduvvääkseks, nii et võime väita – armastuses (kui puhtas tundes, ilma abieluliste ekstsensideta) pole oluline ajaline kestus, vaid maht – ca 612 500 täheruumi.

Teiseks torkab silma, et ehkki Liiv hakkas kirjutama siis, kui Kafka oli alles kaheaastane, võiksid mõlemad kirjavahetused olla sündinud ka ühest ja samast sulest, reservatsiooniga, et Liiv hakkas kirjutama 21aastaselt, Kafka 37aastaselt; ja teise reservatsiooniga, et Kafka väga viisakat ja neutraalset eesti keelt tuleks silme ette manada kodavere-lises rüüs. Nimelt selgub, et tunde tekkemehhanism, selle areng ja seda saatvad mõtted on äärmiselt sarnased, võiks öelda, homogeensed. Näiteks seisundisõnastused: "Kui õnnelik ma olen, kui õnnelikuks teed sa mind!" (Kafka, lk 90); "Tundis ometi mu süda ilusamat õnne, kui Teie kiri..." (Liiv, lk 17). Ja meenutused: "... olen lamaskil kirja kohal, nagu lamasin Sinu kõrval tookord metsas" (Kafka, lk 90) – "...see tuttav põesas heinamaal, kus ma Sind esimest korda rinnale vautasin" (Liiv, lk 26). Liivi väljendused sobiksid ridamisi Kafka kirjadesse: "Kui Teie küsida tahaksite, miks ma varem ei kirjutanud, siis [ei] teaks ma selle kohta tõeste midagi ütelda – ma ei tea seda" (lk 19). "Mis ma kirjutasin? Ma ei saa tõeste sest enam isi aru" (samal lk-l). "Mina ei loe praegu midagi, sest et midagi ei ole" (lk 29). "...ükski istun ma nagu joobnud unenägi- ja siin salalises vaikuses" (lk 32). "Mina olin teile tulekuga tõeste kimpus" (lk 36). "Mina aga olin tõeste õnnetu, et ma ei tulnud" (lk 201). "Kui saatus meid veel teistkorda lahutab, siis on karde-

tav" (lk 211). "Aga see vaimline sugulus, mis mind Sinu külge köidab, on nii suur, et Sinu kaotamine mulle kõige kaotamine oleks" (lk 213). Rääkimata luuletusest lk-l 200, mis sobiks kõigisse Kafka rongisõidu-, või selle kavatsemise kirjadesse: "Rong lendab tuule kiirusega/ Ja silmist kaovad metsad, mäed,/ mul on, kui sõidaksin ma surma,/ Kui kisuksid mind surma käed."

Liivil on siiski ka väljendeid, mida Kafka isegi Eestit külastades ei sõandaks ehk kohe tarvitada. Eelkõige on need Liivi otsekohesed, hellitavad pöördumised: "Mina arvan, kui siin kellegi süüdi piaks olema, siis oleksid just Sina, väike kelm, selle auu osaline!" (lk 27). "Mis Sa teed seal nüüd, Sa raske patune?" (lk 47). "Mis Sa nüüd seal kodu nosid teha?" (lk 53). "See on vist küll, kulla kelm, pisikene suhkrurahe..." (samal lk-l). "Hea oleks, kui Sa, näkk, teda [scil. Liivi kirja] heaste tervelt kätte saaksid" (lk 55). "Ela siis hästi, veike poolemees [scil. kaaslane]" (lk 65).

Kafkagi võiks võib-olla küll Tartu kohta öelda: "hernehirmutuse linn", kus "ka varblased räägivad saksa keelt" (Liiv, lk 15), aga ta oleks ehk liiga kammisetud, et käia peale: "Kirjutage mulle üsna laialt enese kui ka tõiste elust!" (lk 16) või võtta nii ühemõtteliselt kokku viimaste nädalate tegevus: "Üks tohtritoru, hunt söögu teda ka! – käskis mind tubliste turnida" (lk 21), või lõpetada üks esimesi armastuskirju dionüüsilises vemmalvärsis: "No see oleks äga lõbus, kui kórd veel kócku júhtuks!" (lk 24).

Aga siis? Mis torkab silma siis? Kui end lahti rebida Liivi keele uimastavatest võludest ja hingamine korrapäraseks sundida. Meid on jälle ninapidi

veetud! Ei ole kannibalismi ega pilastust. Kirjad on justkui igavad, õhutühi ruum, kogu aeg tüütuseni üks ja sama. Sain kirja, ootan kirja, saadan kirja, õnnelik, õnnetu, jälle Sinu kiri, miks Sa ei kirjuta – kuni selleni välja: "18 päeva ei ole ma midagi teinud, vaid kirjutanud kirju, lugenud kirju, ennekõike vaadanud aknast välja, hoidnud kirju käes, pannud need lauale, võtnud jälle kätte..." (lk 101). "Ja tegelikult me kirjutame vahetpidamata sedasama" (lk 110). Tohtu hulk käibeballasti ja lihtsalt banaalsusi. Ei kannata võrdlust isegi Priimäe ja Subbi kirjavahetusega *Kultuurilehes*. Tekib küsimus, miks ikkagi antiigi ühes põhjalikumas kirjadekirjutamise uurimuses "Kirja tüübid" (*Typoi epistolikoi*, mida omistatakse Phaleroni Demetriossele 4.–3. sajandist eKr) loetletakse küll 21 kirja tüüpi, aga armastuskiri nende seas puudub. Ühest küljest oleks tegemist justkui millegi üliürgsega – kes ei haaraks pastapliiaatsi järele, kui kisendab hing! Samas sarnaneb iga armastuskiri *Corpus Hermeticum*'ile – mitte kuidagi ei õnnestu sättida end kahe armastaja vahele, kirja lõputult sügav, varjundeid täis õrnuste kuristik on mõistetav ainult neile, enamasti isegi ainult saatjale. Teised haigutavad, silmad juba uutel jahimaadel, pahatihti haigutavad hiljem autoridki.

Kas tulebki nüüd lootus jätta? Vaev lõpetada? Surra? Magada? Ehk on siiski mõni vihje tekstis edasiseks tööks? See Kafka kapp? "Miks ei ole ma näiteks õnnelik kapp Sinu toas...?" (lk 89). "Ainult kapp on endiselt raskepärane ja mõnikord on lukk rikkis ja kapp ei anna midagi välja, kramplikult hoiab ta end kinni ja eriti seda kleiti, mis Sul oli

"pühapäeval", keeldub ta andmast. See ei ole ju mingi kapp; kui Sa kord toa uuesti sisustad, siis viskame selle välja" (lk 102). "Jah, see kapp. Selle pärast tuleb küll meie esimene ja viimane tüli. Mina ütlen: "Me viskame selle välja." Sina ütled: "See jääb." Mina ütlen: "Vali minu ja tema vahel." Sina ütled: "Kohe. Franz või kapp. Ma valin kapi"" (lk 110).

Ja veel – mida Kafka ja Liiv ikkagi tegelikult mõtlesid, kui nad kirjutasid: "*Kõik minu elu õnnetused (...) tulenevad, kui soovite, kirjadest või kirjajakirjutamise võimalustest. Inimesed ei ole mind peaaegu kunagi petnud, aga kirjad alati ja nimelt mitte ainult võõrad, vaid omadki kirjad*" (Kafka, lk 210), "*Liivid on kõik nõrgad, neid ei maksa iial täiest uskuda*" (Liiv, lk 134)?

MART KIVASTIK

Elole

ELO TUGLAS. TARTU PÄEVIK
1928–1944. Faatum, Tallinn, 1996.
368 lk. Hind 68 kr.

Kui kirjutaja tahaks lõpuni ausaks jääda, siis ei arvustaks ta enam. Kõige vähem arvustaks ta päevikuid. Pole ju kellegi asi arvata midagi päevikust, mis on enam-vähem inimene ise. Kuigi ma pole kunagi päevikut pidanud, kujutlen siiski, et päevikule usaldavad tüdrukud oma salajasimad tunded – meelegeite, rõõmu, kurvastuse ning armastuse. Päevikul nagu inimeselgi on õigus olla just sellisena, nagu ta on loodud, ilma et sellest keegi midagi avalikult arvaks. Olen kuulnud räägitavat päeviku erine-

vatest vormidest, neist esimene olevat mõeldud vaid kirjutaja enda tarvis – niisuguse sahtlisõbra lehekülgedele jäädvustatakse ehk ka seigad, millest iseendalegi on talumatult piinlik rääkida, saati siis veel võõramatele inimestele. Päeviku järgmised vormid võiksid olla leebemad ning avalikumad. Hoitakse seda sahtlisõpra just nimelt poolagedal, kui on juhust, pakutakse sõpradele lugeda, ja reisipäevikud, alates Inglismaast kuni Vietnamini, on ju ba puhtpraktilised ettevõtmised – need aitavad täiendada reisi eelarvet.

Usutavasti on PÄEVIK olnud inimese truu elukaaslane aegade algusest saadik, hetkest, mil on taibatud, et elu lõpeb ükskord kõigest hoolimata ning siis oleks ju kena oma mõtetes ja sõnades edasi kesta, olla ise surnud, kuid vestelda oma lastega, oma nooremate sõpradega, tundmatutega, kes tulevad pärast sind, kui Maal on kõik tundmatuseni muutunud. Seetõttu on päevikupidamine ainult iseendale pisut silmakirjalik ettevõtmine. Lõppude lõpuks arvestab meenutaja, kasvõi südamesopis ja salaja, et isegi tema kõige isiklikum sahtlisõber, keda peetavat vaid kõnelusteks iseendaga, kunagi kellegi kätte satub, kes su pihtimusi loeb, sulle kaasa tunneb ja sinuga rõõmustab, kes saab kunagi teada, et ka SINA OLED ELANUD!

Suurimaid päevikumeistreid olnud ju Tolstoi, kes pidanud neid kõigis saladusastmetes, salajasimaist kuni avalike kõneluste ja mõtisklusteni, mis kõik olid lõpuks siiski kenasti alles hoitud ja järeltulijatele lugeda antud. Leol oli ju keeruline elu, sealt ka see visklemine ühest äärmusest teise. Enesepetmine on

nii inimlik. Päevik on kahekümnenda sajandi lõpu merehädalise pudel kirja-ga, mille turist Mallorcalt Vahemerre loobib, sest asustamata saari ju enam ei ole, ning loodab, et kuskil keegi temast lõpuks ikkagi kuuleb. Merehädalisi aga ei hakata kunagi arvustama, ja nii ei tohiks arvustada ka novelle, romaane, filme, muusikat, sest kõik need žanrid on varjatud päevikud, mis on tegelikult mõeldud vaid inimesele, kes pudelist lugeda oskab, teiste asi see ei olegi.

Jumal tänatud, et Elo Tuglase päevik meieni on jõudnud! Ja kui saab arvata vaid kahtmoodi – kõik on päevik või kõik on kirjandus, siis Elo Tuglase Tartu-päevikut nimetab mu sisetunne eelkõige romaaniks päevikuvormis, mis meenutab millegipärast Alice. P. Toklase päevikut, mille oli kirjutanud (umbes samal ajal ju!) Gertrude Stein. Gertrude Stein oli suurepärase kirjutaja, tema sõbrad olid maailmakuulsad, tema ise mängis teenijannat, millega ta ju tegelikult rõhutas enda, Gertrude rolli kõiges selles, mida saatsid korda suurmehed Picassost Hemingwayni. Kellega võiks Gertrudet võrrelda? Talendilt kahtlemata Elo Tuglasega, ambitsioonidelt aga pole kahtlust – kes on kõigi eesti meeste ema või vähemalt Tartu omade? Kati Murutar muideks. Tundub, justkui oleks mul okas hinges? Eks ta pisut kriibib.

Kuid jätkem ajalugu, räägime inimes-test. Elo Tuglase tagasihoidlikkus ja vaoshoitus, tema vaikne ilu muutub raamatu lõpuks lausa nähtavaks. Millegipärast oli mul enne lugemist tunne, et tegemist tuleb teha järjekordse võimulepürgiva vanamooriga, kes püüab asju hiljem selgeks teha – ehhh, no tegelikult

olen ju mina Tuglas. Mitte midagi nii jaburat me sellest päevikust või romaani-st ei leia. Elo püüab teha kõik mis võimalik, et Frieda oma töödega hakka-ma saaks, koosolekutel kirjanike liidus, Vanemuise seltsis ja veel tuhandes ko-has. Tuglasel jätkus vaevu aega tegelda oma kirjatöödega, rääkimata Elost. Elo või see roll, mida ta oma raamatus män-gib, on kurb. Mida ta rääkis seal Solvei-gist? Ta on haige ja keedab Tuglasele putru, ta pole maganud ja hoiab oma ema, tal pole raha, kuid Tuglas on liiga aus, et vastu võtta neljasajakroonist pal-ka. Elo elu on enamasti kõrvaltvaatami-ne ja enda mahasalgamine ning me ei saagi teada, miks ei ole Tuglastel lapsi. Ärge arvake, et seda kõike päevikust lugeda võiks. Romaanis ei hädalda Elo kordagi, ta ei räägi sõnagi endast, küll aga meeldib talle Alle, kes joob ja mä-ratseb, kuid mõjub kokkuvõttes inime-sena, ilma kellela Elo elu hoopis igavam oleks. Ta räägib Lutsu joomisest, kuid ei heida talle seda lõputult ette, küsib vaid, mis nii raamatutest saab, kui neil on kained algused ja väsinult joogised lõpud. Millegipärast tundub, et Tuklad päevikut õhtuti koos üle lugesid, seetõt-tu on kõik arvamused Tammsaarest, Allest, Lutsust, Adamsist, Suitsudest üles tähendatud nii, et nad Tukla ole-masolu ei riivaks. Elo poolehoid tuleb ilmsiks ridade vahelt, sõnades võib ta rääkida risti vastupidi. Ainuke inimene, kellest Elo sõnades üldse midagi ei arva, on Tuglas ise. Pärast raamatu lõppu jääb südant närima küsimus, kes see mees siis tegelikult oli – eesti novelli isa, meie kirjanduse lõpp ja algus, kultuuri-paavst, kes ta oli?

Ennast ei püüa autor ei paremaks ega

halvemaks kirjutada, ta klatšib ja hindab, räägib kuulujutte ja arvab halvasti eesti kirjandusest, kahtlustab endas isegi lesbilisi algeid. Tuglase kõrvalt ju suurt muud üle ei jäägi, koosolekud võtavad mehelt viimse kui jõu. Lesbiks ei tahaks Elo siiski hakata, kuidagi harjumatu tundub. Näib, et kõigest hoolimata on meeste hulgas tema lemmikuks joodik, liiderdaja ja kakleja ning sündinud luuletaja August Alle, kellele päevikus tuhat etteheidet tehakse, kuid kes näib olevat siiski ütlemata armas inimene ja parem luuletaja kui Heiti Talvik.

Romaan on ütlematajätmissi täis ja seetõttu võib seda huviga lugeda. Kahju, et Elo Tuglas ennast vaid legendi teenimisele pühendas, praegusel ajal oleks ta ehk leidnud aega ka ise rohkem kirjutada. Nüüd on ju olemas kõikvõimalikud kodumasinad – köögikombainid, uunid, pesumasinad, rösterid ja juustunoad, mis oleksid Elot Friedale niipalju asendanud, et Elo oleks võinud veidi aega ka iseendale elada. Või oleksid asendanud tervenisti? Nii ma ei julge arvata ega tahagi. Ma arvan, et nad armastasid teineteist väga. Ja on ju rõõm teada, et on olemas Elo, keda ma enne ei tundnud, kuid nyyd tuttavaks olen saanud. Suudlen, kui Tukkel lubab.

P.S.

Lugupeetud kirjastajatele aktsiaseltsist Faatum tahaksin aga saata siirad tänusõnad Elo Tuglase raamatu kirjas-tamise eest ja ropu sõimu, et päevik on avaldatud kommentaarideta. Sama lugu on Milan Kundera "Surematusega", millel pole ridagi järelsõna. Hing jääb taga nutma aegu, mil avaldati Faulkneri oranže raamatuid, kus tõlkijad Enn

Soosaar Ja Jaak Rähesoo nägid järelsõnade ja kommentaaridega suurt vaeva.

EVE ANNUK

"Kõik, mis kunagi oli"

MAIMU BERG. MINA, MOE-AJAKIRJANIK. Huma, Tallinn, 1996. 248 lk. Hind 29 kr.

Raamatu "Mina, moeajakirjanik" eessõnas pealkirjaga "Mis see on?" pareerib Maimu Berg juba ette kriitikute ja lugejate võimalikud rünnakud, väites, et ta lood ei ole novellid ega mahu üldse mingite kindlate žanrimääratluste alla. Mis siis ikka, tuleb aktsepteerida autori tahet ja lugeda seda raamatut lihtsalt kui juturaamatut, kuhu on kokku pandud suvalised jutud, lood või tekstid (kuidas neid siis ka ei nimetataks). Sellessamas eessõnas püüab Berg põhjendada "mina" sagedast esinemist oma tekstides, alates muidugi raamatu provotseerivast pealkirjast: "Selles raamatus kõige sagedamini esetulev asesõna ongi "mina". (...) Ja kelle teise eest või kelle teise nimel peaksingi ma kirjutama. Kuigi, teisest küljest, võib seda "mina" vaadata ka tegelase nimena, mis ta halvem on kui Alfredo või Violetta, pole ju mina esimene, kes oma mina-tegelasi niiviisi välja vabandab." Sellist autoripoolset näpuga näitamist ei tasu siiski päris tõsiselt võtta, nagu raamatutki, mida tervikuna varjundab bergilik iroonia.

Raamatusse on kogutud tõepoolest igasuguseid tekste, näiteks "Ootamine" on kirjutatud telesaate "Idée fixe" jaoks, "Kallis ja odav" on näidiskirjand, kirju-

tatud keskkooli lõpukirjandi teemal. Kirjutamisaja poolest mahuvad jutud ajavahemikku 1990–1995, nagu kinnitab iga jutu lõppu lisatud aastaarv. Tekstid ise on traditsiooniliselt bergilikud, kõik tuleb kuidagi tuttav ette. Fakt, et paljud neist on varem ajakirjanduses avaldatud, võtab muidugi osa uudsusevõlust, aga see on nii vist enamiku lühiproosakogumike puhul. Ent tuttavlikkus ei seisne ainult uudsusevõlu puudumises. Kogu see kirjutavate inimeste ringkond, mis juttudes esineb, ja pidev tegelemine kirjutamise kui probleemiga (pealkirjadki on iseloomulikud ses suhtes: "Kirjutamata jutt", "Kõige parem on vist kirjutamata olla", "Mängukirjanik") on tuttavad ka mitmete teiste eesti autorite loomingust. Nii et mõnikord tekib tunne, nagu kirjutaksid need kirjanikud tegelikult üksteise jaoks, samasuguste kirjutavate ja kirjutamiskõhklustes vaevlevate inimeste jaoks nagu nad ise.

Kirjutamisest, kirjutajaks olemisest kirjutamine ongi üks Bergi keskseid motiive, mis kordub nii või teisiti läbi kogu raamatu. Kirjutamine kui probleem (miks ma kirjutatan?), kirjutamine kui eneseväljendus ja vajadus, kirjutamine kui elu või elamise aseaine. Selle kaudu viidatakse juttudes aga ka kirjutamisele kui institutsioonile. Iseenda jaoks (sahtlisse) võib ju kirjutada alati, aga alles kirjanduse kui institutsiooni olemasolu muudab paberile pandud teksti raamatuks koos sellele omistatavate sotsiaalsete ja kultuuriliste tähendustega. Needsamad institutsioonilised eeldused teevad kirjutamisest sellise kirjutamise, millele Berg oma raamatus pidevalt viitab. Kirjutamine tähendab

seega ka tunnustusvajadust, avalikku autoriks olemist – kirjutav "mina" kui autor – ja see on midagi hoopis muud kui rahuldada oma kirjutamisvajadust näiteks erakirjades.

Peale kirjutamispainete vaevab Bergi lugude "mina" teatav minevikuihalus, pidev minevikku vaatamine: miski, mis kunagi oli, annab kõigele oma varjundi. See millegi puudumine, mälestus sellest, mis oli (nt noorus, armastus vms), hõljub nagu kaotatud armastuse hõng raamatu kohal. Mitte et kaotatud just tagasi igatsetaks – pigem on see muutunud kontekstiks, mis ümbritseb tekste ja saadab neid ka pärast raamatu käestpanemist. Kitsamas mõttes on kaotatuks tõesti ka armastus, mis kunagi oli olemas ja mis puudub nüüd, kirjutamishetkel, mil on jäänud ainult mälestused: "Oled see üldse sina või vaid sind meenutav kest, laialivalgunud ja inetu, kas tõesti on selles veel kuskil alles mõned mälestused, kevadõhtud enne päikese loojangut, kunagised puudutused, naeratused, või on needki laiali valgunud, moondunud, surnud?" ("Kullerkupud"). Resigneerunud, nukker heietamine mineviku ümber, mis aeg-ajalt muutub irooniaks – nii tahaks määratleda tonaalsust, mis raamatust pärast läbilugemist alles jäi. Tunded, nende mööduvus on see, mis kirjutava "mina" resigneerunuks, minevikku vaatavaks muudavad ja lõpuks iroonia kaitsekihi tekstile ümber kasvatavad. Sest tunded teevad inimese haavatavaks ja tunnetest kirjutamine muudab eriti naiskirjaniku kuidagi kaitsetumaks. Seda eriti siis, kui teksti "mina" segatakse teadlikult kirjutaja isikuga, millele Berg korduvalt viitab. Ta ei tahagi vahet teha omaenda

"mina" ja teksti "mina" vahel ja nii ei jää ka lugejal lõpuks muud üle, kui võtta seda "mina" kui ühtainust, edevalt (maskuliinselt?) esile tõstetud "mina", keda peab vahel hea kombe pärast irooniaga pisendama.

Iroonia on teadagi hea vahend distantsi loomiseks ja tõsiste asjade mitte tõsiselt võtmiseks. Iroonia abil saab luua distantsi ka kirjutatava teksti suhtes, mida Bergi kirjutav "mina" teebki: kui "mina" paljastabki end vahel liialt, saab sellest teisel iroonilise keelekasutuse kaudu distantseeruda või kõike koguni naljaks pöörata. Bergi puhul ärgitab see muidugi küsima ka tema feministliku imidži järele, mida meedias on püütud luua (või mida ta ise on teadlikult loonud): kumba siis uskuda, kas tema feminismi või hoopis irooniat, mis selle teemaga mängib. Sest viimasele on Bergi raamatus pühendatud terve tsükkel pealkirjaga "Isa" ning jääb lugeja otsustada, kui tõsiselt võtta näiteks "Isa"-tsükli avajuttu "Eesti feministliku diskursi isa".

MART VELSKER **Ümmargune jutt**

AT . VIDEVIKUS LEPATRIINULEND. 666 [Võru, 1996]. 64 lk.
Hind 21 kr.

Raamatu kaanel on autorinimi AT /ATS asetatud kahvatukollasesse ringi, mis meenutab täiskuud või poolküpset kakukest. Kas või toda muinasjutu kakukest, kes hüppas pannilt ja hakkas veerema. Armas kriitik võib väljaandest leida tsükli "Muinasjutud" – nagu seda

ongi teinud Karl Martin Sinijärv (*Postimees* 27. VII 1996), kes õigusega seda luulekogu parimaks osaks peab. Aga kriitik võib siit leida ka mõõdukat küpsust ja mingit ümmarguse asja tunnet. Et kakukene muudkui veereb ega ole tal õieti ühtki serva, kuhu tõlgendavaid küüsi külge ajada. Mis seal ikka, ligidale pääsemata võib asja vaadata kaugemalt ja arvata, mida ümarus tähendab värsistaja isikuloos ja üldisemalt eesti luules.

"Videvikus lepatriinulend" on ATSi teine kogu. Seda esimesega kõrvutades tundub, et on juhtunud midagi heas mõttes ootamatut. Minu jaoks oli ATSi debüüt viie aasta eest pisut piinlik juhtum – mitte tekstide ideoloogia pärast, vaid lihtsalt seetõttu, et ma minimaalselt vajalikku poeetilist kirjaoskust neis ei osanud näha. Teises kogus on aa ja bee laitmatult selgeks saanud. On tehtud peaaegu et hüpe üle omaenese varju – täiskasvanud inimestega tavaliselt selliseid asju ei juhtu. Hüppel on aga maha pudenenud asju, mis otseselt oskustesse ei puutu. Esikkogu terav nurk, mille külge tollased arvustajad klammerduda võisid, oli tugev "meie"-tunne. Tegemist oli väljakutsuvalt alternatiivse "meiega", mis aastal 1991 veel rutiinset eksootikat suutis pakkuda. Uues raamatus tunneb täiel kujul tolle kollektiivsuse ära vaid luuletuses "SEL AASTAL MÄRTSIKUU", mujal koosneb vastav asesõnaga "sinust" ja "minust" või jääb lahti kirjutamata. ATS on muutunud intiimsemaks, isiklikumaks – teemades vähemasti. Kirjutamist õigustab nüüd juba kasvõi armastusluule "sina", kahe inimese vaheline suhe. Aga kas veel midagi? On ehk liiga äkiliselt hüljatud ustav sotsiaalne auditoorium (*neil on mustad*

pikad laiad seelikud [...] nad on tihti söömata / aga veel sagedamini purjus) – auditoorium, kes oskamatuses oskas endale sõjakirve ihuda? Kellele "Lepatriinulend" "üldse" adresseeritakse? See on juba poolenisti luulelooline küsimus.

Olid kord revolutsioonilised ajad, mil Virve Osila ja Merle Jäägri vahel näis laiuvat põhjatu kuristik, üks kõneles eelse, teine homse häälega. Hääled ei ühildu nüüdki, aga ajad muutuvad. Ühelt poolt on tulnud arusaamine, et rahva-luule (*resp.* tädilule), mida Osila kõige andeküllasemalt esindab, ei saa jääda samaks. Peavad tulema uued märksõnad, hoiak peab muutuma linlikumaks jne. Teisalt ei saa paigal seista ka Merca-aegade punk, mille sabas võiserval ATS koolijütsina sammus. Alternatiivsete gruppide paroolid muutuvad (millised seelikud siis nüüd?) ning üks osa endistest kontratest on asunud üles ehitama Eesti Vabariiki.

Milleks kõik see jutt? Selleks, et vaadata ATSi kui ületamatuse ületajat, kui seni puudunud ühenduslüli Jäägri ja Osila vahel. Selles asendis loovutab ATS küll selgepiirsema "meie", aga saab hägusama ja suurema vastu. Loovutamine ei ole siin isegi mitte päris õige sõna, sest uues kogus on piisavalt pisi-kesi koode, mis aitavad end ära tunda ka vananevatel mässajatel. Porine linnaagul, tühermaa, õllekad, baarid, mehed, kes peksavad naisi, ja naised, kes kannatavad, – kõik see loob võimaluse eituslikuks identiteeditundeks. Tädilule pool oleks ATSil nagu küsitavamgi, sest ka tädidele öeldakse "ei": *soola see linn sisse koos / lihtsameelsete tädide siniste silmade / kompotiga*. Vahest on

tuleviku tädid natuke tumedamate silmadega? Üldrahalikuks heakskiiduks "Lepatriinulennust" eeldusi leiab, selleks piisab juba puhta ja lapsesiira hinge selgesõnalisest väärtustamisest traditsiooniliselt sidusas vabavärsis. Natuke võivad nimetatud eitused seda üldinimlikku kooslust küll kratsida, kuid mitte liiga valusalt. Pigem lihvitakse nii välja väiksemaid ümaraid alajaotusi, mis senises osilalikus värsikunstis nii selgelt välja ei tulnud. Küllap pole rahva-luule enam nõnda monoliitselt kogu rahva asi. Killunemine ei välista ometi seda, et end lihtsaks nimetav inimene tahab endiselt poeetilist äratundmisrõõmu tunda. Seda ei tule mitte kellelegi, ei lugejale ega kirjutajale, pahaks panna. ATS võiks oma voolujoonelise osavusega olla eeskujuks paljudele luuleharrastajatele, olen kindel, et ta värss on selleks piisava vaksakese võrra meisterlikum üldmassist. Meisterlikum ja ümmargusem. Professionaalsus avaldub ju selleski, et ATSi luule põhjalikumaks kirjeldamiseks ei piisa Jäägri ja Osila ümber hargnevatest koordinaadistikest, tuleks vaadata ka Juhan Viidingult õpitud pausitehnikat, Doris Karevaga kokkukõlavat suurehaardelist tähenduslikkust ja muudki.

Võib otsida ka seda, mida värssides pole. Sven Kivisildniku suur(teos) "Nagu härjale punane kärbseseen" on teinud futuroloogilise viipe, osundanud võimalusele, et tuleviku luule võiks töötada loova konstruktorina võõraste tekstide kallal. Oh ei, ATSil me midagi sellist ei näe, pealispinnal kindlasti mitte. Kas oleks aga võimalik õpetada konstruktori käsitsemist laiadele rahvahulkadele? "Märga Viktorit" iga poee-

siasõber valmis ei vooli. On vaja midagi lihtsamat. Omaette küsimus on muidugi reeglid, mille abil luulemänge mängitakse, kuid vaja on ka seda, millega mängitakse. Mis siis, kui võtta vajalikud lehed ATSilt? Või äkki on nad seal juba valmisklotsidena peidus ja ATSi luule ei püüdlegi päris süütult individuaalsele algupärasusele? Nii või teisiti võiks leగాalselt lülitada üldrahvalikku kujundivarra üht ja teist. Pakkugem välja mõned tekstikohad:

suured patud jäid hinge /.../ nendest tekkinud kõrgepinge;

Oh, et meil pole jõudu päriselt siit minna, / üks neetud ahel hoiab jalgadest ja käest;

veel põlnud kevad / talv oli kurb ja karm;

Ootasin sind tollal, hing nii peegelpuhas;

aga kodu ei olegi meile enam ilma pääl;

armastus / täis ahastust ja siirust

Näiteks siis need fraasid, millest võiks proovida kokku panna uue üleüldise eesti luule. Kas õnnestub?

Jutt üldisest luulest võib tunduda iroonilisena. Ja paraku ta seda ongi. Kuigi ei pea olema, sest meil pole ühtki kõikumatu alust väitmaks ainukordsete kategooriate paremust üldiste ees. Kui selle ainulisuse ja isiklikkuse juurde tahetakse kindlaks jääda, siis leiab ju sedagi ATSi uuest, retseptisoonirajal veerema hakanud üllitisest. Näiteks ütleb luuletaja, et *pikad verised varjud langevad / vanaraualao okastraataiast mu sõrmile*. Ei tea miks, aga ma usun, et need on just tema sõrmed.

LED SEPPEL

"Deani masin" ja teisi raamatuid

KASSETT 1995: Kätlin Kätlin, Lariilaree. 64 lk; Lemme Zipp, Kirja pandud paberile. 48 lk; Mai Alt, Laule härjapõlvase päevaraamatust. 48 lk; A.C., Homseni. 52 lk; Indrek Ryytle, Deani masin. 64 lk; Madis-Mats Kuningas, Sõna täüs aiga. 72 lk. Eesti Raamat, Tallinn, 1996. Hind 43 kr.

Aja jooksul on luulekassetid kaotanud palju oma võlust. Jättes kõrvale legendihämu ja kahtlasevõitu meie-kuuekümnendate-traditsiooni-jätkajad, on too üllitis puhtalt noore ja enamasti väljakujunemata luule tutvustajaks.

Tekste lugedes oli esimeseks kiuslikuks mõtteks, et huvitav küll, kui igatiüks neist kuuest oleks oma kogu välja andnud eraldi, kes siis kui palju, ja kas üldse oleks kriitikute tähelepanu pälvinud. Kindlasti on autorid rahul sellegagi, et raamat üldse ilmus, kuid kindlasti peetakse oluliseks ka seda, et üldisesse kirjanduslikku sohu (millest ei pääse peaaegu keegi) ei vajutaks päris märkamatu. Ning kuue debütandi koos ja korraga esile astudes on märk niigi vesises luulekihis piisavalt esileküündiv, et tähelepanu tekitada. Võib-olla peaksid sellest märku võtma ka juba end ilmutanud poeedid – ühiste kaante vahel antoloogiatena on ehk mingigi võimalus eesti kaasaegse luule platood laiendada või (taas)tekitada.

Vanast harjumusest alustasin kasseti lugemist annotatsioonidest ja ei pidanud sugugi pettuma, väljendid *barokne vabavärss, salapärane hingus, religioos-*

ne ja revolutsiooniline, elutunnetuse peegel, uusi kosmoseid loov, loodusest rebitud luule, pärlitilgad suurest keest, trotsivvaimukas, kristalse siiruses kõitev, oleva ja olematu põimumine räägivad ise enda eest. Ja toimetaja poeetilisest fantaasiast.

Kasseti autoreid ühendavaks sõnaks võiks olla kergus. Eriti just tüdrukute poolel. Nii Lemme Zipp, Kätlin Kätlin kui Mai Alt naudivad ilusaid sõnu ja nendega mängimist. Ei saa ju kellelegi pahaks panna, kui ta tahab ütelda kõigile, mida ilusat ta on avastanud. Zipp ja Alt ei üritagi ütelda midagi uut. Ikka vana hea armastus, valu, mina-ise-olemise tõestada tahtmine, trots, ohtralt värve, natuke mõtisklust, kuid kõige rohkem siiski puhast helget tunnet, mis ei lase takerduda ühessegi vähegi tõsisemasse või valusamasse küsimusse.

Ootaks ja loodaks vähemasti Lemme Zipilt, et ta muutuks veelgi kergemaks, õhulisemaks. Tema tekste lugedes tekkis tõeline igatsus illusoorse päikeselulle järele. Seda on hea kerge lugeda, ta ununeb kohe ja ta on ilus. Millal ometi saame lugeda nauditavat ja siiralt kirjutatud kitši?

Keegi varasematest arvustajatest on võrrelnud Kätlin-Kätlini Alliksaarega. Raamatut sirvides poleks nagu võrdlusele väga vigagi, kuid põhjalikumal lugemisel ei kannata see suuremat kriitikat. Hoolimata oma sõnapadrikutest oli Alliksaar pigem arbuja, kes joobus nii sõnadest, vaimust kui viinast. Ja jäi ikkagi püsima mingile seletamatule loogikata-sandile. Seevastu Kätlin-Kätlin joobub oma luuletuste kummalisest rütmist ja vaevumärgatavast siia-sinna kaduvast juhtlõngast. Kõik on väsitavalt segane.

Tundub, et tema ei valitse sõnu, vaid sõnad teda. Võib-olla tuleks talle ka-suks, kui ta harvendaks oma tekstides omadussõnu, eriti aga üksteisele vastukäivaid sõnapaare. Sõnade küllus (või siis "barokne vabavärs") ei vabanda kohati suisa masendavat laialivalgust.

Seevastu pole pealtnäha midagi laialivalguvat ja ebakonkreetset A.C. kogus. Ta luuletuste juured ulatuvad Trubetsky, Merca, Atsi, Liisi Ojamaa jt räsitud hingede punkloomingusse. Tõenäoliselt ei viitsiks 90ndate keskel keegi lugeda sülgan-maailmale-näkku ja olen-kes-ma-olen (*à la* kunagine Merca) punki. A. C. ei propageeri anarhiat ja riigikorra kukutaminegi jätab ta ükskõikseks. Enamasti rütmis ja riimis tekstid tekitavad meeoleolu, mida viimasti tajusin keskkooli viimasel ja ülikooli esimesel aastal. Melanhoolne, pisut romantiline maailmatunnetus ja armastus, mis pigem tekitab pidurdamatu sõnade ja ilusate kujundite voo, kui et loob midagi asisemat.

Enamikust kassetlastest eristab A.C.-d reaalsuse miskitkipidi puudutamine. Muidugi pole ta mingi sotsiaalse närvi-ga luuletaja, kuid ta looming on selgelt suunatud enesest väljapoole, samal ajal kui Zipi, Alti ja Kätlini luuletused on võrdlemisi enesekesksed ja piirduvad nende endi sisemaailma fantaasiatega.

Tõeline maiuspala on aga Indrek Ryytle "Deani masin". Võrreldes Kivisildniku Raamatuga pole tema vihik muidugi kärbsenustki, kuid oletan, et Tuhandete Lemmikki leiaks Ryytlelt nii mõnegi hea värsi.

Ryytle ei näe seda vaeva, et kellegi kaevu kusta – mõttetut üritust (ta lihtsalt ei viitsi), tema Deani masina "hiidpol-

lutsioon" pritsib täpselt ja hoolimatult täis igäühe, keda ei kata jumala-, riigijne kartlik vihmavari. Erinevalt eelmises kassetis debüteerinud Aarne Rubeni pingutatud elitaarsusest on tema vihjed ja žongleerimised maailmanimedega niisama vabad ja iroonilised kui Priimäe müstilisemadki kommentaarid.

Kuigi Ryytle ei jäta välja ütlemata, mida ta millestki või kellestki arvab, ei kutsu ta ometi kedagi barrikaadidele. Ta on ühekorraga muhameedlane ja juut, fanaatik ja terrorist, kuid paremgi öö lõpeb hommikuga ja vingemastki uimast tõuseb pohmell. Kõik metsik rahuneb ja taltub. Mis jääb? Tartu ja depressioon. Kuni uus hallutsinatsioon näitab mõne õnnetu (tegelikult vist õneliku) islamikamikadze lõppu.

Tulles tagasi arvustuse algul esitatud kiusumõtte juurde arvan, et küllap oleks Indrek Ryytle iseseisev ja selle võrra ka mahukam kogu kriitikuile rohkemgi silma hakanud kui kassett tervi-

kuna kokku. Teda lugedes pole vaja spekuloida ja oletada, kas ehk tulevikus võiks temalt ka midagi kopsakamat oodata. Arvan, et selles pole vaja kahelda.

Kahjuks ei oska ma midagi kirjutada ega arvata Madis-Mats Kuninga tekstide kohta, sest põhjaeestlasena jääb tema keel ühes selle nüanssidega mulle mõistatuseks. Vabandan.

Võrreldes nn uute kassettidega on viimane kindlasti kõige enesekesksem ja paistab silma ühiskonnas valitsevate trendide puudumisega. Puuduvad ka postmodernistlikud stiilivõtted, valitseb vana hea modernistlik väljendus. Pole kas suudetud või leitud otstarbekas olevat luulekeelt oluliselt värskendada.

Kui Ryytle välja arvata, poleks arvatavasti ükski teine kassetlane nii palju kriitikat kogunud kui nüüd. Kindlasti pole nad eesti luule halvim osa, kuid paraku ka mitte parim. Nende võimalused lihtsalt on alles ees.

KALEIDOSKOOP

JOANNA ZACH-BLONSKA Õrnus ja huumor – Wisława Szymborska

Selle aasta oktoobris pidi Krakówis toimuma kolme Nobeli kirjandusauhinna võitja – Czesław Miłosz, Jossif Brodski ja Seamus Heaney kohtumine, mis kujunes aga Brodski mälestamiseks. Juhuslikult nimetati aga just sel ajal Krakówi poetess Wisława Szymborska 1996. aasta Nobeli kirjanduspreemia laureaadiks. Veidi enne oma surma oli vene poeet Brodski öelnud, et võib-olla on meie aja kõige sügavam luule kirjutatud poola keeles.

Miłosz ja Szymborska kuuluvad umbes samasse põlvkonda, kuid nende debüüdi ajaloolised tingimused põhjustasid erinevusi nende vaadetes luulele. Sel ajal kui Szymborska avaldas oma esimese luulekogu (*Dłatego ęyjemy*, 1952), mis vastas sotsialistliku realismi printsiipidele, oli Miłosz juba kirjutanud "Vangistatud mõistuse", raamatu, mis on praeguseks arvatud antikommunistliku kirjanduse klassika hulka. Mõlemal juhul oli aga traumaatiline sõjakogemus, mis oli vahetult järgnenud sotsialistlikule episoodile nende kirjanduslikus karjääris, põhjustanud mineviku kriitilise ümberhindamise ja teatud tagasihoidlikkuse selle suhtes. Mineviku all mõtlen ma eelkõige Ida-Euroopa "hädaolukorda" Stalini ajal ja teiseks "ajaloolise mütoloogia" iseloomulikkust Poola kirjanduslikule tradit-

sioonile. Poola kirjanduse iseärasuseks on, et romantilised ideed luuletajast kui vaimsest juhust koos ajaloo sakraliseerimisega olid säilinud 20. sajandini. Sellisel taustal oleks pidanud sotsialistlik unelm kirjaniku ideokraatiast olema enam võrgutav. Aga siis, aastaid hiljem, pidi postkommunistlik forestratsioon ja kõikide illusioonide purunemine end selle mineviku suhtes tunda andma.

Ajaloo ümberkirjutamine, mis algas Poolas pärast sõda, tõi kaasa vajaduse hoida minevikku elus sellisena, nagu seda oli läbi elatud ja talletatud isiklikes mälestustes. See oli nagu kurja vaimu väljaajamine ja mineviku destilleerimine üksikisiku hääle abil. Kuid Poolas elavatel kirjanikel, vastupidiselt emigreerunutele nagu Miłosz, ei olnud see 1956. aastani võimalik. Miłosz oli võtnud mälestuste äratamise üheks oma peateemaks, ajaloolise ja isikliku perspektiivi ühendamine sai tema "poetilise dialektika" teljeks. Wisława Szymborska tegi oma niinimetatud "teise debüüdi" 1957. aastal koguga *Wolanie do Yeti* ("Palve Yetile"). Hüljates oma noorpõlvluuletuste üldisuse, taganes ta skeptitsismi, tasandas oma hääle sotsi-naks ja kontsentreerus erilisele õrnusele ja haavatavusele.

Kas mäletamist võib olla liiga palju? Kas "mäletamise kanoniseerimine", "mäletamisele pühendumine" võib muutuda taagaks? Või, kui väljenduda nagu Nietzsche, kas minevik võib muuttuda "oleviku hauakaevajaks"? Poola oli

Wislawa Szymborska

olnud kaua aega Euroopa "valupunkt" ja poolakad kuulusid seetõttu rahvuste hulka, kelle mälestused olid peamiselt mälestused haavadest. Kirjanduse ülesanne oli luua mõistlik tasakaal mäletamise ja unustamise vahel, teha seda oleviku ja tuleviku pärast. Szymborskal on luuletus pealkirjaga "Loti naine", milles ta mõtiskleb tagasivaatamise, mineviku poole pöördumise müüdi üle. See on luuletus fundamentaalsest erinevusest, tühjusest inimliku reaalsuse ja selle kirjeldamise vahel. Ajaloolist sündmust või mingit elavat kogemust ei saa iialgi sõnadega tabada. Kuid mis mind "Loti naise" juures kõige enam huvitab, on see, mida ma nimetaksin naiselikuks kõlblustundeks. Naine, kes vaatab tagasi Soodoma müüride poole, ei kuulu oma abikaasa, õiglase mehe maailma, kelle Jumal on otsustanud ellu jätta. Ta pöördub sureva maailma poole vaikivas protestis arusaamatu vastu:

*Vaatasin tagasi otsekuu uudishimust,
aga mul võis olla muidki põhjusi.*

*Vaatasin tagasi kahjutundest –
hõbekauss oli jäänud maha.*

*Hajameelsusest – sidudes sandaali
rihma.*

*Et mitte vahtida kauem
oma mehe Loti õiglasesse kuklasse.*

*Äkilisest teadmistest, et kui ma
sureksin,*

ei jääks ta isegi seisma.

(...)

*Prao serval tatsas hamster
tagajalgadel.*

*Ja me mõlemad vaatasime korraga
tagasi.*

Zbigniew Herbertil on kuulus luuletus "Nike, kes kõhkleb" (*Nike, która się waha*). Võidujumalanna Nike vaatab tagasi ja kõhkleb. Ta on võib-olla kohkunud, nähes seda, mis on jäänud maha, milline on tribuut tema "õiglaste" eesmärkide eest. Herberti Nike on samuti liikumatu, kuna luuletajat oli inspireerinud kivist monument. Nii tekib mõte, et tegemist on vihjega müütilisele Loti naisele. See luuletus on aga kirjutatud varem kui "Loti naine", seega tuleb analoogiat otsides respektierida "kronoloogilist järgnevust". Kuid minu arvates ühendab neid kahte luuletust vaid ühine teema. Muidu on nad väga erinevad. Herbertit peetakse moraali- tuks, kellele on omane tugev kohusetunne, selge vahetegemine õige ja vale vahel. Tema irooniline distants ajalooliste sündmuste suhtes peegeldab ajahetke, universaalsete väärtuste eelistamist ja seotust antiikse traditsiooniga. Ja antiiksele traditsioonile on tüüpiline, et see ei hõlma midagi muud kui inimese elu selle eetilises ulatuses. Szymborska on nii-öelda palju "tagasihoidlikum" luuletaja. Read, mida ma siin tsiteerisin, on võib-olla tema eetiliste suhtumuste teravaim väljendus. Kuid siiski on erinevus elu inimlike ja mitteinimlike vormide vahel, mis ei allu inimlikule eetikale, talle palju tähtsam kui õige ja vale vastandlikkus:

*Minu rajale olid ilmunud maod,
ämblikud, põldhiired,*

raisakotkaste pojad.

*Ei enam head ega kurjad – lihtsalt
kõik, mis elav
roomas ja hüppas tohutult kabuhir-
mus.*

Luuletuse naine on nõrk olend. Ta ei leia mingit tuge oma õiglase mehe õiglusel. Nii jagab ta hamstri, ämbliku ja põldhiire saatust, kellega ta tunneb end lähedasemana kui inimestega. See on nii, kuna ta "mõtleb" oma kehaga, kehaga, mis "teab", kuid mitte seda, mida on lubatud teada. Tunded teevad ta keeletuks, ta ei tunne ennast enam keeles koduselt. Mis on veel Szymborskale iseloomulik, see on tema luuletuse tingiv kõneviis. Grammatilises mõttes ta seda ei kasuta, kuid naishääl, mis loeb üles juhtunu kõik võimalikud põhjused, millest ükski ei ole päris otsustav või usutavam kui teine, jätab "tingliku" otsustamatuse mulje.

Kahes viimases kogus "Inimesed silal" (1986) ja "Lõpp ja algus" (1993) keskendub Szymborska kahele teemale: surm ja tõenäolisus. Nende teemade kaudu uurib ta osavalt omaenese loomuse kahte poolt, seikluslikku ja mõtisklevat. Salapärane seos juhusliku sündmuse ja selle vahel, mida võib nimetada Saatuseks või Ettemääratuseks, lubab tal mängida lõputute võimalustega, anduda mängus äraarvamisele, etteennustamatu etteennustamisele, elu ime uurimisele. Ta võib olla tujukas, vallatu, provotseeriv – mängul ei ole lõppu. Pealegi on seal ka teine, täiendav külg, mis peegeldab surma kohalolekut. Sellest ei oska oodata midagi originaalset, ja ometi üllatab Szymborska oma poeetilise leidlikkusega.

Surm ilmub maskeerituna, hoolikalt kostümeerituna, koomilisena või ähvardavana lava tagant. Tema äpardused on lõbusad, tema võidud sõnatud. Kõikjalviibiv ja mitteeksisteeriv, kuna tal ei ole oma keelt. Eluga seotud kõigis

oma arvukates üritustes, teeb ta oma tööd saamatult, "ilma süsteemita või vilumuseta". Ta vallandab inimestes hirmu ja taandub ettevaatlikult. Võtame näiteks "Rõivad":

*Sa võtad, me võtame, te võtate seljast
mantlid, jakid, pintsakud, pluusid,
villased, puuvillased, segakiust,
seelikud, püksid, sokid, pesu,
asetades, riputades, visates need
toolide seljatugedele, sirmide
raamidele;
seni, ütleb arst, pole midagi tõsist,
võite riidesse panna, puhata,
ära sõita,
palun sisse võtta juhul kui, enne und,
pärast sööki,
tulla näitama kolme kuu pärast
aasta pärast, poolteise pärast,
näed siis, aga sina mõtlesid, aga meie
kartsime,
aga teie arvasite, aga tema uskus;
Ja juba me seome, nõõbime, haagime
veel värisevate kätega
paelu, trukke, tõmblukke, pandlaid,
vöösid, nõõpe, lipse, kraesid
ja tõmbame varrukast, käekotist,
taskust
kokkukägardatud täpilise, triibulise,
lillelise, ruudulise salli
mille kasutusaeg äkki pikenes.*

Aina piasjad. Naljaked detailid. "Trivia", triviaalsus. Käed tegelemas riietumise ja lahtiriietumisega. Kuid piisab, kui muuta järjekorda, alustada lahtiriietumisest, lisada veel üks triviaalsus (arsti juurde minek), üks epiteet ("värisevad käed"), ja seal ta on – alasti (kuigi vaid hetkeks), ja juba jälle riides, kaetud elu kogu vormilikkuses. Võiks öelda, et

ta on ükski alastusega, kehaga, kuna ülejäätanu on jäetud elu jaoks. Mitte nii eriti palju lõpuks... Ja käte kujund ühendab kahte valdkonda, käed sümboliseerivad nii elu kui surma. Neile ei ole mõeldud mingit riietust, mingeid kindaid. (Kuid nad "ei tunneks" end alasti, kui neil hirmu ei oleks.) Rõivad, need esiplaani koomilised näitlejad, on nüüd "paanikas", ometi on need nemad, mitte meie, kes igal juhul "ellu jäävad". Isegi kui neid enam vaja ei ole.

Üks surma tavalisi aspekte on puudumine – Szyborska on nüansside meister ja tema luule manab esile erinevaid puudumise varjundeid, mis ulatuvad õrnusest julmuseni. See on asjade puudumise nähtamatus, mis annab tähenduse nähtavale:

*Miski ei ole muutunud
kuid kõik on teisiti*

Nii on tema maailm nii tuttavlik kui pidevalt võõrandunud, täiuslik ja samal ajal ebatäiuslik. See on täiuslik, tingituna oma äärmisest tundlikkusest "välise" suhtes, vormide külluse suhtes, milles elu ennast ilmutab ja taasloob. Nii on tema luules alati mingi esteetiline lõpp, mis viitab lõbule ja piiramatule rõõmule. See "esteetiline rõõm" peegeldab väga küpset leppimist olemise kirjutamata seadustega, mis aitab säilitada tasakaalu aktsepteerimise ja resignatsiooni vahel. Kurb ja õrn luuletus "Hüvastijätt maastikuga" ühendab muutuste tunnustamise ja vaikse igatsuse tagasisaadamatu mineviku järele. See looduse kiituseks kirjutatud luuletus eitab samuti surma kui midagi loomulikku, eluga lahutamalt ühtepõimimist. Protesteerima-

ta, soovimata häirida kauni kevadpäeva rõõmu ja rahu, pöördub luuletaja kõrvale sellest, mis meenutab möödunud õnne. Nagu tahtes kaitsta helli mälestusi, hoiab ta distantsi käesoleva hetkega.

*Ma olen elanud sinust nii palju
kauem,
ja ainult nii palju,
et ma võin mõelda distantsist.*

See on üks vähestest mitteironilistest luuletustest kogus "Lõpp ja algus". Szyborskale on iseloomulikum rääkida surmast iroonilise huumoriga, kuna huumor on tema jaoks tõsiduse asendamatu aspekt. Tegelikult ongi huumor see, mis võimaldab tal avaldada protesti selle vastu, mida ta teisest küljest peab elu loomulikuks kuluks. Tal on vaja kasutada näitlikult naiivset või veidi lapselikku lähenemist oma teemale, selleks et väljendada küpset elutarkust. Nii on ka selle kogu kõige rabavama luuletusega, mis algab lihtsa nendinguga: "Surra – seda ei tehta ju kassile." Kassi seisukohalt ei ole inimese surm midagi muud kui loomuliku korra pahupidi-pööramine. Maailm on liigestest lahti:

*Miski ei alga tavalisel ajal
Miski ei toimu nagu peaks*

Nähtamatu korra kuritarvitamine ei tööta lohutust. Kuid samas tekitab see absurdse lootuse, et võib-olla on kõik vaid sobimatu nali. Nii paistab surm kui puhas arusaamatu julmus. Seda enam, et kass ise näib eemalviibiva partneriga mängivat, kuna tal puuduvad inimese vahendid faktiga harjumiseks. Sellisest näiliselt naiivsest perspektiivist paista-

vad need inimese vahendid muidugi kui fassaad, retoorika, varjupaik, mida pakub keel. Ja see on võib-olla kõige kibedam Szyborska poeetilistest *äratundmistest*, nii rabav luuletuse äärmise kerguse tõttu.

Kui Wisława Szyborska nimetati selle aasta Nobeli preemia võitjaks, oli see tunnustus "luule eest, mis iroonilise täpsusega lubab ajaloolisel ja bioloogilisel kontekstil ilmned a inimreaalsuse fragmentides". Need näiliselt seosetud fragmendid toovad aga järk-järgult esile avara ja kooskõlalise elutunde, "lüürilise subjekti" kooskõla. See kooskõla on maailma inkonkreetsuse ületamise vahend. Täielikult teadlikuna sellest, et ta ei ole tugev ja seega mõistetud valvsale enese-valdamisele, on Szyborska muundanud ebakindlustunde metafüüsiliseks mureks. Sellest ka pinge eksistentsi hapruse ja lüürilise subjekti, igavese ellujäänu vankumatu positsiooni vahel. Tingituna endale tehtud kitsendustest võib ta vahel tunduda "kuiv", eriti neile, kes ei tunne poola konteksti. Kuid tema tagasihoitus, erapooletus ei ole mingil juhul ebatavaline. Herbert ja Różewicz, aga ka Zagajewski, kui nimetada ainult mõnda, on selles suhtes temaga väga sarnased. Szyborska puhul on see võib-olla silmatorkavam, tingituna kontrastist tema naiseliku perspektiivi ja isikliku, kui mitte intiimse teemaderingiga.

Hiljuti, kui teda võrreldi Samuel Beckettiga ja Philip Larkiniga, mõtlesin ma peamiselt erinevustele. Kui me mõtleme poesiast meie aja diagnoosi terminites, siis jah, see luule maitseb kibe. Szyborskal ei ole illusioone inimsoo suhtes. Ta ei ole muidugi immuunne

selle vastu, mis on olnud tänapäeva ühiskonna probleemiks: halastamatu alistumine toorestele faktidele ja "objektiivne tõde", mis on neist tuletatud. See armutu tõde oli Beckettil tabatud üheainsa sõnaga: EI. "Ei ühtegi häält kostmas kõiksusest, ei head ega kurja, ei mingit töotuse täitmist." Kui Szyborska on kibestunud, tähendab see lihtsalt, et ta on kooskõlas oma ajaga. Kuid võrreldes Beckettiga on Szyborska liiga tagasihoidlik, et defineerida inimese uut metafüüsilist olukorda. Ta jätab meile lootuse, et isegi "viimane äratundmine" võib olla järjekordne enesepettus. Ta näib uskuvat, et on olemuslikult inimlik ülehinnata inimese võimet teha tõelisi otsuseid. Peamine erinevus Szyborska ja Beckettiga vahel on ligilähedaselt sama mis erinevus pessimismi ja nihilismi vahel. Väita, et reaalsus on kibe, on üks asi, öelda, et muud ei olegi, hoopis teine. Kui pole midagi muud peale "kurja", siis ei ole enam ka kurja, ja see on nihilismi lõplik võit. Ja siiski võis poola luuletaja öelda luuletuses "Surmale ilma liialdusteta":

*Ei ole elu
mis ei võiks olla surematu
kasvõi üheksainsaks hetkeks*

Inglise keelest tõlkinud Helgi Loik

MARINA HLESTAKOVA

Naine ja kuu: kiirpilk maailmarevolutsiooni puberteeti

Moskvas ilmuv teooria, kirjandusloo, kriitika ja bibliograafia ajakiri *Novoje literaturnoje obozrenije* avaldab 1996. aasta 20. numbris Eric Naimani artikli "Punase ukse taga: sissejuhatus NEP-i gootikasse". Artikkel annab linnulennulise ülevaate varase nõukogude ajaloo ideoloogilistest heitlustest, toetudes tollaste teaduslikele ja kirjanduslikele üllitistele. Muuhulgas vaatleb Naiman ka seksuaalsust (sh eriti naist) puudutavaid probleeme 1920. aastail.

Sel vanade seaduste (ka loodusseaduste) ümberhindamise kõrgajal püüti teiste igandite seas revideerida üht igakuist tsüklilist nähtust naise elus. Sverdlovi-nimelise Kommunistliku Ülikooli rektor Ljadov avaldas raamatu, mille aluseks olid tema loengud kõrgemas parteikoolis. Ljadov kinnitas, et pideva suguelu (sh menstruatsiooni) määris naisele kaela kapitalism. Mitte ühtki looma ei valitse sugutung kogu aasta vältel, väitis Ljadov, loomad alluvad sellele vaid kevaditi ja see olevat normaalne. Ka inimene olevat väga pikka aega samuti talitanud, mida tõendavat terve hulk ajaloolisi mälestisi. Eraomandi tekkega muutus ka naine eraomandiks, kes pidi igal ajal olema valmis oma isanda kirge rahuldama.

Ljadov oli küll tähtis parteiajaloolane, kuid tema seisukohti ei võetud ümberlükkamatu tõena. Nii näiteks kritiseeris Ljadovit 1925. aasta 1. jaanuari *Izvestijas* Tervishoiu rahvakomisсар Semaško. Semaško arvates olid nii

Ljadov kui ka tema mõttekaaslane, psühhoneuroloog A.B. Zalkind (avaldas komsomoliajakirjanduses hulga artikleid sugukihust) võhikud nii bioloogia kui ka ajaloo faktide suhtes ja püüdsid Marxi pahupidi keerata. Ka paljudel loomadel on menstruatsioon, väitis Semaško, ja mis puutub kapitalismieelsesesse aega, põdesid igakuist tõbe juba vanad roomlannad.

Seksuaalsete (sh menstruatsiooniga seotud) tabude "universaalse" tähenduse üle olid psühhoanalüütikud ja antropoloogid juba ammu pead murdnud. Kuid varase nõukogude kultuuri uurijaid huvitasid sealjuures eriti just need spetsiifilised sotsiaalsed pinged ja häired, mis tõid seksiteema koguni nõukogude valitsuse keskse häälekananja lehekülgedele. Uurigem meiegi Eric Naimani juhatusel, kuidas noor totalitaarsuse poole kulgev riik suhtus inimkehasse ja selle seksuaalsusesse.

Aastatel 1918–1921 dikteeris loominguilisi kujundeid organiseeritud, kollektiivse keha diskursus. Nõukogude ühiskonna kollektiivseid saavutusi näidati proletkultlikus luules ja proosas enamasti kehalise sümboolika kaudu. Kollektiivset keha ülistati ekstaatilistes hümnides: proletariaadi psühholoogias kanduvad ühest maailma äärest teise võimsad vaimsed voolud, nii et pole enam olemas miljoneid päid, on vaid üks maailmapea. Kollektiviseeritud polnud mitte üksnes keha, vaid ka selle sisemised füsioloogilised protsessid.

Kuid NEPi ajal hakkas kollektiivne keha lagunema. Teades, kui tähtsat osa füsioloogiline kujundlikkus mängis sõjakommunismi diskursuses, pole mida-

gi imestada, et ka NEPi ajal väljendus üldine ideoloogiline pinge arutluste kaudu keha ja eriti soolisuse üle. Seksuaalküsimuse domineerimine oli üsna loomulik meeletehetele viidud skisoides kollektiivis, kes püüdis säilitada ideoloogilist puhtust ja oli samal ajal sunnitud sõlmima oma vaenlasega kaubandusliku lepingu. "Me astume kodanlusega teadlikult vabaabiellu," ütles Karl Radek 1922. aastal.

Bolševistlikud liidrid püüdsid tagasi-pöördumist heterogeensuse juurde seletada kuidas oskasid, kuid neid piinas teadmine, et kollektiivne keha laguneb, ja mis veel hullem – see heterogeenne kogum (sh seksuaalsus) ei allu enam kontrollile.

Sõjakommunismi päevil nõukogude riigi rajajad seksuaalküsimustega ei tegele, soolistele erinevustele ja selle tagajärgedele tähelepanu ei pööratud. Põllumajanduse rahvakomissariaadi ajakirja *Punane Kündja* esimeses numbris 1919. aastal väidab Rjurik Ivnev veendunult, et kui naisel on mehega võrdsed õigused, siis kaovad iseenesest ka kõik keerulised sugudevahelised probleemid. Ja üldse – sotsialistlikus ühiskonnas pole ei mehi ega naisi – on vaid täieõiguslikud kodanikud, seltsimehed...

NEPi tagajärjel muutus sooküsimus taas aktuaalseks. 1925. aastal väitis Leningradi ülikooli professor endokrinoloog A. V. Nemilov, et pole olemas inimest kui niisugust, vaid on mees ja naine. Nemilov oli palju aega pühendanud niisuguse ilmingu väljaselgitamisele nagu hormoonide "diktatuur" naise ajus ja tema arvates ei saanud naist tema bioloogilisest tragöödiast päästa ei ühis-

kondlik toitlustamine ega ka ühiskondlik lastekasvatus.

Niisiis sai soolisest erinevusest oma-moodi ekraan, kuhu häiresignaalidena projitseerisid teisedki pinged, mida põhjustas ühiskonna suundumine sõjakommunismi ideelisest ühtsusest NEPi määramatusse. Kuna tubli kommunist ei saanud endale lubada poliitilist opositsiooni NEPi suhtes, kanaliseeriti allasurutud tunded vastikusse sugulise heterogeensuse ja seksuaalsuse vastu.

Suguline küsimus koondas töölisi miitingutele ja köitis lugejaid *Komsomolskaja Pravdas* ning *Izvestijas*. Partei ja komsomoli jaoks oli seksuaalsus nii kontrolli vahendiks kui ka eesmärgiks. Bioloog V. Zavadovski rääkis 1926. aastal tungivast vajadusest kutsuda noori korrale uue, proletaarse, teaduslikult põhjendatud eetika abil. See eetika tulevat toime asjadega, mille puhul traditsioonilised meetodid on jõuetud. Zavadovski pidas siinjuures väga tähtsaks oskust oma instinkte talitseda, kasutada pidurdusreaktsiooni, mis nõudvat pidevat ja visa treeningut.

Nõukogulik seksuaaldiskursus oli 1926.–1927. aastal just nimelt selline "treening" – protsess, kus diskussioon kõigepealt erotiseeriti, et teda hiljem osavalt politiseerida. Siin mängisid väga tähtsat osa kirjandus ja kriitika. Näiteks kirjutas kirjanik teose, mis puudutas sugulisi küsimusi. Sellele järgnes viivitatult kriitiliste kirjade ja artiklite laviin, mis kvalifitseeris teose pornograafiliseks ja provotseeris nn dispuute ja kommentaare ajakirjanduses. Tegelik eesmärk oli aga eraelu autonoomsuse hävitamine, intiimse koloniseerimine. Õpetliku näite tõi 1927. aastal ÜK(b)P

KK kirjastusosakonna juhataja Sergei Gussev, kelle arvates õhk on seksiprobleemidest lausa paks ja pole mingi ime, et kõik see, millest alata kirjutatakse, jõuab ka pioneeride teadvusse, olles sealjuures muutunud füsioloogilisest probleemist ühiskondlikuks.

Gussevi retoorika lubab oletada, et selliseid vaidlusi tajuti kui ühiskondliku survet seksuaalsusele. Revolutsioonieelsel ajal tuli seksikirjanduses tihti ette, et kangelannat võrgutav isik oli autori *alter ego*. Kümme aastat pärast revolutsiooni töötas tekstuaalne võrgutamine juba märksa kõrgemal metatekstuaalsel tasandil. Võrgutajaks oli võim oma häälekandjate abil ja objektiks mitte raamatukangelased, vaid reaalsed luhejad.

Paljude poleemikat tekitanud nn pornograafiliste tekstide keskmeks oli vaa-
jerism – tekste serveeriti kui mõne naise kirju või pihtimust, pretendeerides dokumentaalsusele. Lugeja seisis otsekui kellegi ukse taga ja nägi läbi lukuaugu ähmaselt vaid selle teise üksikuid kehaosi. Ühesõnaga – lugejast sai sissetungija ja samal ajal oli ta ise riiklikul tasandil sissetungi ohver.

1920. aastatel tunti nõukogude kultuuri kõigis valdkondades ärevust selle "vana" ees, mis NEPi tagajärjel ajaloo prügikastist välja oli roninud. Ja eriti mugavaks kaevikuks "elavale laibale" peeti seksi. Ülalmainitud A. Nemilov avaldas 1925. aastal ülimenuka raamatu "Naise bioloogiline tragöödia". "Iga suguakt on eelkõige ülimalt tähtis protsess, kuna sellel võivad olla määratud tagajärjed," kirjutas Nemilov. Nemilovi arvates sai minevik taas elustada just suguakti tagajärjel. Võis moodustuda gee-

nide kombinatsioon, mille kandja muutuks oma kaasaegsetele raskeks koor-
maks, sest selle asemel et tegelda ühiskondlikult kasuliku tööga, tuleks kodanikel turgutada kollektiivile eba-
vajalikku isendit.

1924. aastal soovitas L. Sorohtin seksuaalkasvatust ja marksistlikku pedagoogikat käsitlevas artiklis võtta kursis asexualiseerimisega, sest minevikupärandina leiduvat nõukogude elus veel sugulist räpasust ja patoloogiat, mida nepmanid püüdvat taas elustada.

Kuid NEPi aastate nõukogude ideoloogid meenusid heldimusega oma kuldaega – sõjakommunismi, mil valitses maksimaalne sublimatsioon. NEPi aastatel koostatud kasvatusjuhendid tütarlastele seovad Kodusõja-aegse karskuse ja kasinuse tihti faktiga, et paljud naised kannatasid noil näljaseil aastail amenorröa (menstruaaltsükli katkemise) all. Peaaegu kõigis tollastes sugulisest käsitlevais artiklites püüti tõestada revolutsiooni ja kodusõja nõrgendavat mõju inimese sugukihule. Revolutsioonilistes tingimustes muutuvat seksuaalenergia sotsiaalseks energiaks.

Näib, et NEPi argipäevale eelistati sõjakommunismi ja raugematut klassivõitlust. Määratledes nepmaneid kui "naudingumasinaid" ja naisi kui kapitalismi viimase staadiumi põhilisi ihaluobjekte, jõudsid nõukogude pedagoogid hirmuäratavate järeldusteni: mees hakkavat naise, oma orjatori juures kultiveerima just neid omadusi, mida tal endal vaja läheb. Haaremiõhkond – võrtsitatud toidud, erootilised laulud, tantsud, jutud, organismi teatud osade kunstlik kultiveerimine – muutvat vaba, harmooniliselt arenenud naise kohuta-

vaks elajaks, kes muule ei mõtlevatki kui oma isanda sugukihu rahuldamiselle.

Naine olevat aga niigi üks õnnetu olend. Meile juba tuttav endokrinoloog A. Nemilov tunnistas kõigepealt lugejaile ausalt üles, et enne revolutsiooni ei saanud kommunistid bioloogilisest eba võrdsusest rääkida, et mitte tumedatele jõududele midagi kätte mängida. Kuid NEPi ajaks oli sugude sotsiaalne ja juriidiline võrdsus kindlalt kätte võideldud ja enam polnud tarvidust ilmselgeid asju maha vaikida. Ja bioloogiline eba võrdsus on Nemilovi arvates palju sügavam ja tõsisem, kui arvavad need, kes ei tunne loodusteadusi. Nõukogude endokrinoloog määratles naist kui iseoma keha vangi, hormonaalsete protsesside tahtetut ohvrit. Naise õnnetu saatus tuleneb tema füsioloogiast, väitis Nemilov. "Naise väikesesse ja haprasse kehasse on loodus pannud hiiglasuured munasarjad (nagu jõehobusel)" ja lisaks olevat naisel veel – näiteks loomadega võrreldes – hüpertrofeerunud sisesekreetsiooninäärmed. Naise suguorganid tähistasidki Nemilovi jaoks seda traagiliselt suurt osa, mida seksuaalsus on inimese arengus mänginud. Puhtalt nn inimlikuks peab Nemilov aga naise kiimalisust ja vastavate organite tugevat arengut.

Nemilov opereeris enamjaolt lääne allikatega, kombineerides neid unikaalse nõukoguliku (ja NEPi) kogemusega. Kuid kõikidest naisega seotud košmaridest ajas talle (ja teistelegi) kõige rohkem hirmu peale füsioloogiline, loodusest sõltuv tsüklilisus naise elutalitluses. See projitseeris vaimusilma ette ajaloo tsüklilise kordumise paratamatuse.

Kuid samas esines Nemilovi populaarteaduslikus loomingus ka optimistlikumaid momente. Oma raamatus elust ja surmast seletas ta eshatoloogiliselt meeletatud lugejaile kannatlikult, et elu kvaliteet olevat palju tähtsam kui elu pikkus ja et inimene peaks püüdma meeldiva, rõõmsa elu poole. Kuidas sobib sellise vaatega Nemilovi arusaam naise õnnetust, agoonilisest elust? Raamat elust ja surmast annab ehk võtme selle küsimuse jaoks.

Nimelt kirjeldas Nemilov selles raamatus juhtumit, mida olevat justkui ise pealt näinud: rong sõitnud ühele naisele otsa ja lõiganud ta pooleks: alumine pool oli verest tühjaks jooksnud ja elutu, ülemine kehapool, mille veresooned rong oli kinni surunud, elas veel veerand tundi – hingas ja pilgutas silmi.

Võimalik, et Nemilovi jaoks oli emantsipatsiooni sümbol nimelt selline naine – ilma alumise kehapooleta, oma sooliste iseärasuste vanglast vabanenud. Võimalik, et Nemilov materialiseeris selle koletisliku juhtumi kaudu ajendi, mis pani teda kirjutama "Naise bioloogilist tragöödiat".

Segadust ja ideoloogilisi vasturääkivusi produtseerinud NEP ei kestnud teatavasti kaua. Taas tuli aeg, mis ületas sõjakommunismi kaotatud paradiisi igatsevate teadlaste ja literaatide julgeimadki unistused. "Rahvaste isa" peletas kerge käeliigutusega kõik viirastused. Samasuguse kergusega vabastati naisekeha talle NEPi ajal inkrimineeritud agoonilisusest.

Igavese nooruse eestvõitlejad nõukogude endokrinoloogias ei tegelnud enam munandite siirdamise ja seemne-

juhade sulgemisega, et suurendada hormonaalset sisesekretsiooni ja vähendada ejakulatsiooni. Endokrinoloogid tegid nüüd teistlaadi katseid, süstides patsientidele preparaati, mis oli valmistatud rasedate naiste uriinist. Sel moel raviti 12 000 patsienti, nende seas Gorkit, Zetkinit ja Kuibõševi. Ja sigiminegi oli muutunud enesestmõistetavaks. Oma kõnes eesrindlikele kombaineritele 1935. aasta detsembris rõhutas seda ka Stalin:

"Meil räägivad praegu kõik, et töötajate materiaalne olukord on märgatavalt paranenud, elu on muutunud paremaks, elu on muutunud lõbusamaks. See on muidugi õige. Kuid see viib selleni, et elanikkond on hakanud palju kiiremini sigima kui vanasti. Suremus on vähenenud, sündivus suurenenud, puhast juurdekasvu tuleb võrratult rohkem. See on muidugi hea ja me tervitame seda. (*Lõbus elevus saalis.*)"

ELO LINDSALU **Feminismimääratlusi eesti** **ajakirjanduses**

Feminism – mis ta on? Mäss ja meelehaigus? Kadedus ja kättemaks? Võimuvõitlus? Või hoopis valgustus ja vaimustus, lootus ja lohotus? Kas õelus või õelikkus?

Kui feministlikud ideed 1990. aastate alguses *Eesti Ekspressi* ja hiljem ka *Hommikulehe* vahendusel esmakordselt minuni jõudsid, üllatusin: ma polegi ainuke naine, kellele vahel naisugused mõtted pähe tulevad. Täna on feminism siinmail leidnud laia kõlapinna

ja tundub, et igapähe on sellesse mingi suhe kujunenud.

Näiteks Karl-Martini arvates on feminism äpardunud naiste liikumine (*Esmaspäev* 14.09.92): "Feminism kui olemuselt agressiivne, destrukttiivne ja inimvastane sotsialismi vool, mis on otsest suunatud naise väärikuse alandamisele tema meesterahvaga vägivaldse ja ebaloomuliku tasalülitamise läbi, on mulle tõesti vastumeelne."

Mõnikord võib vaade kõikuda. Nii pidas Kati Jututar kord feminismiks "naiselikku jõudu ja loovust, naist käivitavat alget" (*Rahva Hää* 5.03.94), üks teine kord aga arvas, et "feminist on see, kes pole ei naisena ega erialaselt niipalju saavutanud, kui auahnus tahaks – ja kipub siis kätte maksma, ka teisi naisi võitlusele õhutama" (*Eesti Naine* 1/1996). Seksiarstionu Imre paneb samas intervjuus veelgi kuumema diagnoosi: "Tänapäevase feminismi definitsioon: paranoilise nüansiga soorollilise käitumise hälve." Niisiis on Karli ja Imrega ühel nõul Kati, kuid mida arvab asjast Mati? Mati vist sallib feministe. Ta märgib, et feminism on meil praegu justkui sõimusõna ja feministid alustavad oma sõnavõtte nii: "Ma pole küll mingi feminist, aga ma pean ütlema, et..." (*Kultuurileht* 19.05.95). Teet tunnistab ausalt, et ta värgist suurt ei jaga: "Mida feministid tegelikult taotlevad, jääb teistele inimgruppidele ähmaseks" (*Sõnumileht*, 23.03.96). Mihkliga on teine lugu, tema teab nii mõndagi ja talle feminist meeldib: "Mu meelest saab feminismist rääkida ainult ühes asjalikus tähenduses. See on naise õigus enam-vähem vabalt vastu võtta oma elu puudutavaid otsuseid. Muidugi mitte

absoluutselt (kes seda üldse saab?!), aga samavõrd kui mees. St et naine ei oleks objekt ses mõttes, et sätiks end kogu aeg kellegi teise mallide järgi ainult seetõttu, et ta on naine" (*Päevaleht* 1995). Aarne aga ei andesta, kui naine end tema maitse järgi ei sāti: "Enamikuga angloameerika radikaalse feminismi väidete puhul meenub esmajoones naiseteoreetikutüüp, kes on literatuuri uurides kõveraks jäänud, kelle nägemine on miinus üheksa ning kes kiilaspäisuse tõttu on sunnitud parukat kandma" (*Pühapäevaleht* 21.10.95).

Kõige rohkem muretseb eesti naise saatuse pärast Voldemar: "Feminist olla on hullem kui prostituut. Prostituute ju mehed vajavad, aga mitte feministe, kes võivad nende võimu hakata uuristama" (*Eesti Ekspress*, 1.03.96).

Lii näeb juuri võrsumas ajaarvamise algusest: "Koo Kristuse sünniga sündis ka esimene üldtunnustatud feminist. Jeesus Kristus nimelt. Võib öelda, et Jeesus oli naisküsimumes ligi tuhat aastat ajast ees" (*Pühapäevaleht* 19.08.95). Ka Toomas suhtub feminismi positiivselt: "Feminism on sama vajalik kui marksism. Sest kui on olemas ekspluateerijad, st vabrikuomanikud, pankurid ja rikkad, siis on olemas ka ekspluateeritavad, st töölisklass ja vaesed. Siis peab olema ka marksism, mis ekspluateeritavaid kaitseb ja nende olemasolu õigustab. Samuti – kui on olemas mehed kui need, kellel on ja kes annavad, ja naised, kellel ei ole ja kellele antakse, siis peab olema ka feminism, mis naisi, kellel ei ole, kaitseb ja nende olemasolu õigustab" (ajakiri *Maurus* 2/1996).

Meenutagem, et naised siiski mässasid juba ammu enne Marxi. Näiteks Mary Wollstonecrafti "Naise õiguste põhjenduseks" pärineb aastast 1792.

Linnar võrdles TV-saates 5.09.96 feminismi Rahvarinde ja stalinismiga! Barbi vaidleks siin Linnarile vastu ja ütles, et "feminism pole mingi ühtne liikumine, vaid rida ideid, mille eesmärgiks on muuta maailma" (Peda ajaleht 10.01.94). Piret arvab, et ehk on Eestis feminism juba olnud. "Siis, kui meil olid naistrummarid ja salgajuht oli Mare, sel ajal oligi feminismi tippaeg" (*Hommikuleht* 19.06.93). Teemat edasi arendades jõuab Barbi tõdemuseni: "Naisüliõpilased niisii söötsid, katsid ja võtsid voodisse. Eesti on traditsiooniline naisjõu keskus. Meil on ajalooliselt tugevad naised."

Kas siis tõesti ei ole säärases Eestis feminismil mingit tulevikku?

Mõni siiski veel loodab, näiteks Hasso: "Feminism, mida Eestis ikka veel püütakse esitada inimsööja kollina, võiks võimaluse korral olla üks uue eetika tugipunkte.(...) Lääne feministlikus filosoofias moodustab tugeva peavoolu nn hoole või hoolivuse eetika (*ethics of care*) alates 1984. aastast, mil ilmus Nel Noddingsi raamat "Caring". Selline eetika erineb põhjani utilitaristlikust eetikast, kus head käitumist väärtustatakse üksnes ta tagajärgede kaudu" (*Eesti Ekspress* 7.04.95).

Ja lõpetuseks olgu ära toodud Andrei süinge ennustus: "Feminism on ajastu pale ja ta on ilmselt üks osa juba pikka aega kestnud protsessist, mida võiks nimetada traditsioonilise ühiskonna kokkuvarisemiseks" (*Postimees* 31.01.94).

VIKERKAARE SISU 1996

LUULE

Alkaios. LP34 [*Siia tulge...]; LP38A [*Joo mu seltsis...]; LP6 [*Nüüd laine järgneb...]/Vanakreeka k. tlk. J. Päll//8–9, 5.

Atwood, M. Sea laul; Roti laul; Usside laul; Öökulli laul; Sireeni laul/Inglise k. tlk. E.-R. Soovik//1–2, 28.

Bock, P. Detsember 1989. Esimene pool; Detsember 1989. Teine pool; Detsember 1991; Märts 1995//2, 2.

Boye, K. Teeb ikka haiget/Rootsi k. tlk. E.-R. Soovik//4, 1.

Dickey, J. Loomade taevas/Inglise k. tlk. M. Väljataga//1–2, 1.

Ehin, K. *Ükskord õhtu...; *Olen ta-
gaotsitav...; *Mind elu ei hurma...; *Nii
pehmed kui lumi...//10, 56.

Hirv, I. *kus vanad lautrid...; *vaid
vananejaid...; *kuu – päiksest raske...;
*lear kanarbikunõmmel...; //5–6, 56.

Horatius Flaccus, Q. Ood 2.13/Ladi-
na k. tlk. ja komm. M. Murdvee//8–9,
41; Ood 1.37/Ladina k. tlk. ja komm.
J. Päll//43; Epood 9/Ladina k. tlk. Kat-
rin Kiisler//46.

Kivisildnik, S. Miss Estonia märkimi-
ne//7, 28.

Krivulin, V. Hommik uues korteris;
Värsse tuttuuest aabitsast; Pilved Muk-
kulas; "Noolest" viidud/Vene k. tlk. O.
Arder//3, 18.

Luuk, E. Maa-aluse tihase mehenäos
pihtimus; Hümn; Vagun//7, 25.

Martialis, M.V. Epigramme [3.76;
3.79; 3.87; 9.4; 9.69; 10.90; 11.46;
11.62; 11.71]/Ladina k. tlk. I. Volt//8–
9, 52; [9.32; 2.31; 2.9; 4.71; 4.81;

4.38; 2.25; 11.97; 11.62; 10.102]/La-
dina k. tlk. K. Kiisler//57; [2.40; 3.26;
4.69;]/Ladina k. tlk. K. Sak//61; [5.58;
10.71; 9.15; 11.44; 1.47; 2.80; 6.84;
4.33; 11.82; 4.32; 6.15]/Ladina k. tlk.
M. Kanter//64; Vaatemängude raama-
tust/Ladina k. tlk ja komm. K. Krull
//67.

Mihkelson, E. *Vaata seda vaim-
set...; *Ai-vai Kust ma tulen...; *Meel-
sasti tahaksin...; *Teist korda euroop-
luse tung...; *Kukal higisel pööril...;
*Kui ma vana olin...; *Raha ei luule-
ta...//4, 2.

Oidekivi, K. *ilus kurb nägu...; *tere,
mu väljamõeldud astmahood...; *sa
hingad, mu sõber, nagu antenn...; *vaa-
tasin täna unes oma aju...; *see tuli,
mu punased kardinad...//7, 4; *tahtsin
öelda...; *nad tantsisid...; *kõik meist-
rid...//11–12, 9.

Pessoa, F. *Kus on tõeluse tipp...
/Portugali k. tlk. A. Kaalep//8–9, 1.

Propertius, S. III.11 [*Mis imet seal
siis näed...]/Ladina k. tlk. K. Kiisler//8–
9, 47.

Raid, J.-K. *Palju asju on veel...;
*Maailm pöörleb...; *Ma nägin sei-
nal...//7, 23.

Rüütle, I. "Onu Einari Rakett"; *Hei,
kalla tina...//5–6, 58.

Sachs, N. Tuleb keegi kaugelt/Saksa
k. tlk. A. Kaalep//3, 1.

Sappho. LP2 [*Tõtta Kreetalt
mul...]; LP16 [*Üks peab ratsameest...];
LP15 [*...Kypris leidku...]; LP34 [*Ring-
gis ümber kuu...]; LP47 [*...Eros segi
paiskas mul...]; LP48 [*...tulidki, sind
taga ihkasin]; LP51 [*Ei tea küll...];

LP168B [*On vajunud ammu kuu...]
/Vanakreeka k. tlk. J. Päll//8–9, 2.

Soomets, T. *Meie oleme kalad...;
*Kui tahtsin tulemasinat...; *ma mängisin su kehagagi...; *Mustast marmorist trepp...; *Kas kõik, mis kõneled...;
*Kui tugev on õieti...//4, 32.

Suuman, S. *Vanurid küsivad...;
*Olin 6-aastane...; Kevade; Öö Rakkes;
*Kööktuba Ingli silla all...; *Ja nõnda...; *Vene kiriku kell; *Tartu vaim Tallinna keha...; *Prangel pole pringel...; *Loomingu lagi...; *R. Vaidlo...; *Pärdikueas kui mängisin...; *Kraabin varesejalgu...; *Aina sarved keraamikas...; *Üksiklased on...; Projekt; *Latv/längus/oksad...; *Miks sa ometi enam...; *Mängisin rümpilve...; Puruvana; *Uksel/Kolmanda silma...//10, 49.

Szymborska, W. Loti naine/Poola k tlk. H. Loik//11–12, 1.

Theokritos. 3. idüll/Vanakreeka k. tlk. ja komm. S.-E. Soosaar//8–9,7; Süürinks/Vanakreeka k. tlk. ja komm. I. Volt//10.

Valverde, J. M. Narr/Hispaania k. tlk. A. Kaalep//10, 1.

Villon, F. Kohtu kiitus/Vanaprantsuse k. tlk. I. Hirv//5–6, 1.

Wordsworth, W. Mu süda hüppab sees/Inglise k. tlk. M. Väljataga//7, 1.

PROOSA, DRAAMA

Aelianus, Cl. Loomadest (Katkendeid)/ Vanakreeka k. tlk. ja komm. J. Unt//1–2, 53.

Akinari, U. Mu unede karpkala/Klasikalisest jaapani k. tlk. R. Raud//3, 22.

Berg, M. Baltic Dream//2, 2; Esto-

nian Dream II//11–12, 3.

Brodsky, J. Kummardus Marcus Aureliusele/Inglise k. tlk. J. Kiik//10, 3.

Erman, E. Nupp//11–12, 32.

Gellius A. Atika ööd (Katkendeid)/Ladina k. tlk. M. Kivilo, M.-K. Lotman, T. Rebane; saatesõna M.-K. Lotman//8–9, 98.

Kauksi, Ü., Kivisildnik, S. Tandsja Pühälik//11–12, 41.

Kivastik, M. Surematud//5–6, 48.

Kivirähk, A. Vaene mees; Pagar; Öövalves//7, 8.

Kivisildnik, S. Vt Kauksi, Ü.

Lysias. Kaitsekõne Eratosthenese mõrva puhul/Vanakreeka k. tlk. ja komm. M. Veldi//8–9, 14.

Mutt, M. Tanel ja Daniel//1–2, 33.

Paju, I. Käed//7, 7.

Platon. Euthyphron/Vanakreeka k. tlk. ja saatesõna S.-E. Soosaar//8–9, 22.

Plutarchos. Theseus (Paralleelsed elulood)/Vanakreeka k. tlk. ja saatesõna K. Krull//8–9, 70.

Ponge, F. Herilane /Prantsuse k. tlk. H. Krull//1–2, 3.

Raudam, T. Kruustangid: nalja numbrid (Katkendeid romaanist)//5–6, 3.

Ruben, A. Esimene kiri Évariste Galois'le; Teine kiri Évariste Galois'le//4, 40.

Sauter, P. Tahan olla Mercedes Benz//4, 5.

Seneca, L. A. Lohutusest Polybiusele/Ladina k. tlk. K. Kolk, saatesõna K. Kolk, J. Päll//8–9, 105; Ema Helviale lohutusest/Ladina k. tlk. J. Päll//8–9, 120.

Taagepera, R. Mintsu//1–2, 45.

Tode, E. Külma kondid//11–12, 11.

Ubar, T. Creedence Clearwater Re-

vival//10, 28.

Vanapa, A. Igavene must koer ja paatjaspunane kass//1-2, 11.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Adamson, J. Postmodernne detektiiv//4, 72.

Annuk, E. Sünnitamisest tekstini. Sauteri "Kõhuvalu" kui sünnitamise representatsioon kultuuris//11-12, 107.

Beauvoir, S. Teine sugu(Katkendeid)/Prantsuse k. tlk. M. Mauer//11-12, 70.

Borges, J. L. Fantastilise zooloogia käsiraamat (Katkendeid)/Hispaania k. tlk. R. Lias; järelmärkus R. Kuresoo//1-2, 67.

Darnton, R. Tööliste mäss/Inglise k. tlk J. Kiiik//1-2, 104.

Donskis, L. Postkommunistliku Leedu intellektuaalid ja intelligendid/Leedu k. tlk. M. Loodus//4, 52.

Eintalu, J. Platoonilised meditatsioonid//10, 61.

Foucault, M. Eetika genealoogiast: poolelioleva töö ülevaade (Intervjuu Paul Rabinowi ja Hubert Dreyfusiga Berkeleyys, aprillis 1983)/Prantsuse k. tlk. H. Krull//8-9, 192; 10, 93.

Guénon, R. Ida metafüüsika; Lindude keel; Islami esoterism/ Prantsuse k. tlk. H. Udam//5-6, 98.

Hennoste, T. Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 18.-20. loeng //3, 69; 4, 86; 5-6, 142.

Hirv, I. Intervjuu tundmatuks jääda soovivale vanemale daamile//5-6, 156.

Kalda, M. Tammsaare, Koorti ja Wiiralti loomad//1-2, 85.

Karindi, M. Sokrates, Aristophanes ja "Pilved"//8-9, 159.

Kesküla, K. Tema juhatas inglid sisse [Viivi Luigest]//10, 79.

Kiisler, K. Antonius, mees Kleopatra haaremist//8-9, 172; Klytaimnestra – patriarhaalse ühiskonna ohver?//11-12, 89.

Kivimaa, K. Laiailaotatud kehad. Naise keha diskursus naiskunstnike töödes: mõningaid tendentse 1970ndatest kuni 1990ndateni//11-12, 132.

Krull, H. Kirjandus Eestis 1990-95//3, 62.

Krull, K. Herodotos Egiptuses//8-9, 163.

Kõiv, M. Perikles, Oidipus ja Kroisos. Märke maailmavaatelisest vastasseisust Ateenas 5. sajandil eKr//8-9, 142.

Kõivupuu, M. Madam Krüdenerist, sealhulgas ka rahvapärimuses//11-12, 61.

Laqueur, W. Fin-de-siècle: veel üks nägemus/Inglise k. tlk. M. Tiits//5-6, 64.

Lill, A. Tragöödia, poliitika, vaataja. Antiikaja teatrifantoomist//8-9, 148.

Lorenz, K. Harjumus, tseremoonia ja nõidus (Ptk raamatust "Niinimetatud kurjus. Agressiooni loodusloost")/Saksa k. tlk. ja järels. T. Keskpaiik//1-2, 145.

Lotman, J. Mõtlev pilliroog (Ptk raamatust "Kultuur ja plahvatus")/Vene k. tlk. K. Pruul//1-2, 121.

Midgley, M. Inimlikum suhtumine loomadesse tulekul?/Inglise k. tlk T. Hallap//1-2, 136.

Miländer, E. Feminism ja subkultuurid//11-12, 124.

Pruul, K. Kivisildniku "leksikon" kui kunstiteos//7, 66.

Raud, R. Nemas ja "meie"//7, 36

Ross, K. ??? -- Bern 1935 -- Tartu 1995 ["Siioni tarkade protokollidest"]//2, 32; Naine eesti keele grammatikas//11–12, 102.

Ruutsoo, R. Hingejõu sotsiaalsed ilmed ja kodanikuühiskonna eneseteadvustus [Juhan Luigast]//5–6, 128.

Sivers, F. Jumala loomaaed – tuttav tundmatu maailm//1–2, 125; Needus naise peal//11–12, 77.

Soovik, E.-R. Akadeemia ja avalikus: kriitika kohast kultuuripildis//10, 86.

Udam, H. René Guénon//5–6, 119.

Uexküll, J. Rännak läbi loomade ja inimeste omailmade/Saksa k. tlk. P. Peiker, järels. K. Kull//1–2, 165.

Vaiksoo, J. Istuv lugeja//4, 62.

Valgemäe, M. Önnepalu põgenemised//10, 74.

Varblane, R. Feministlik kunstikriitika ja kunstiajalugu//11–12, 146.

Velsker, M. Varemed, tasandikud, püramiidid. Uidang Eesti nüüdisluules//3, 50.

Volt, I. Obstsöönne Martialis//8–9, 177.

Väljataga, A. Eesti naised, moraal ja rahvuslus. Pildikesi sajandi algusest//11–12, 95.

Väljataga, M. Obskurantistlikud meele- ja maailmaparandusunelmad: väljavaade Eesti kojast//7, 52; Feminism ja filosoofia//11–12, 159.

Walden, A. Pimeda ruumi asjatundja [Indrek Hirvest]//5–6, 150.

Unt, J. Epiktetos – ori, kes jutlustas vabadusest//8–9, 184.

ARVUSTUSED

Aleksejev, T. Veinist ja vintpüssist (I. Hirv. Põuasinine. LR 1996, nr 11)//5–6, 170.

Annuk, E. "Kõik, mis kunagi oli" (M. Berg. Mina, moeajakirjanik. Tln., 1996)//11–12, 176.

Annus, E. Kevadised lumehangealused lilled (V. Vahing. Kaunimad jutud. Trt., 1995)//5–6, 172.

Arjakas, K. Kättesaadav "Kannatuste aasta" (Eesti rahva kannatuste aasta. III tr. Tln., 1995)//3, 84.

Habicht, J. Eesti romaan – käin kui kurt ja pime (K. Murutar. Abitu. Tln., 1995)//1–2, 188.

Haug, T. Pagulaskriitika juht (M. Kalda, P. Viires, R. Krusten. Eesti pagulaskirjandus 1944–1992. Kirjandusteadus. Kriitika. Lastekirjandus. Tln., 1995)//3, 94.

Hellerma, K. Larats Kannel. Sovetiaja Jenoveva (T. Teder. Kurat kargas pähe. Tln., 1995)//1–2, 184.

Hlestakova, M. Vaba vanamoeline Vint (T. Vint. Kojamehe naine. Tln., 1995)//7, 84.

Jääts, I. Lätlaste rahvuslik ajalugu (U. Gërmanis. Läti rahva elurada. Trt., 1995)//4, 100.

Kaalep, A. Lisandusi Raimond Kolgi biograafia (O. Kruus. Kirjanik Raimond Kolk. Tln., 1995)//3, 88.

Kaplinski, L. Teoloogiast ja sellest, mis päriselt oli (U. Masing. Eesti usund. Trt., 1995)//5–6, 186.

Kivastik, M. Küünlad pühadele ödedele (A. Valton. Unehäired. Tln., 1995)//3, 77; Elole (E. Tuglas. Tartu päevik 1928–1944. Tln., 1996)//11–12, 174.

- Krull, H. Kaplinski liikumine (J. Kaplinski. Mitu suve ja kevadet. Tln., 1995)//7, 78.
- Lapin, L. Intellektuaalne orgasm (A. Ehin. Teadvus on ussinahk. Tln., 1996)//7, 82.
- Lepajõe, M. Seneca sünnipäev (L. A. Seneca. Moraalikirjad Luciliusele. Trt., 1996)//8–9, 206; Basic instinct (F. Kafka. Kirjad Milenale. LR 1996, nr 27–30; J. Liiv. Mu kallid Liisi. Trt, 1996) //11–12, 171.
- Maiste, V.-S. Ärge minetage valvsust, vaenlane ei maga (G. Orwell. Valaskala kõhus. Tln., 1995)//4, 105.
- Merila, A. Ballaadid ballaad (T.K. Mukka. Maa on patune laul. Trt., 1995)//4, 103.
- Mutt, M. Inimesed, olge valvsad – Priimägi! (L. Priimägi. Mälestusi Euroopast. Tln., 1995)//5–6, 182.
- Neljas, A. Ameerikat avastamas (A. Tocqueville. Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast. Tln., 1995)//5–6, 188.
- Parmas, S. Kompromissid (S. Dovlatov. Kompromiss. Tln., 1995)//7, 86.
- Pedmanson, P. Reetlik vaatleja (D. Harms. Maaõlm. Tln., LR 1996, nr 8–9)//5–6, 177.
- Pilv, A. Warheit. (Katse küsida.) (M. Kõiv. Kolm tamme. Tln., 1995)//10, 106.
- Pilvre, B. Mees on mees on mees (L. Unt. Nemad on võitjad. Tln., 1995; R. Kudu. Vabadus ja armastus. Tln., 1994; K. Murutar. Abitu. Tln., 1995)//1–2, 187.
- Puide, P. Eesti juutide häving (E. Gurin-Loov. Suur häving. Eesti juutide katastroof 1941. Tln., 1994)//3, 79.
- Põldmäe, A. Hilinenud osutus aegumatule Leena Krohnile (L. Krohn. Tainaron. Trt., 1994)//1.2, 180.
- Saat, M. Liha truudus (E. Tode. Pii-riirik. Tln., 1993; T. Önnepalu. Hind. Tln., 1995)//4, 94.
- Sauter, P. Indrek Hirve ilus lora (I. Hirv. Rännuraamat. Trt., 1996)//10, 111.
- Seppel, L. "Deani masin" ja teisi raamatuid (Kassett 1995: Kätlin Kätlin. Larii-laree; L. Zipp. Kirja pandud pabe-rile; M. Alt. Laule härjapõlvase päeva-raamatust; A.C. Homseni; I. Ryytle. Deani masin; M.M. Kuningas. Sõna täis aiga. Tln., 1996//11–12, 180.
- Sinijärv, K.M. Kõrgem kui muru (Sõ-narine. Eesti luule antoloogia. Koost. K. Muru. Tln., 1995)//4, 97; Mesmeri kera (J. Kross. Mesmeri ring. Tln., 1995)//10, 109.
- Vahter, T. Vale-Kivirähk (Keda me valisime 1995? Toim. J. Isotamm, I. Ude. Trt., 1995)//4, 99.
- Walden, A. Edisoni eelkäija. Tähen-duseta (A. Ehin. Rummu Jüri mälestu-sed. Trt., 1996)//10, 104.
- Valgemäe, M. Rähesoofia (J. Räheso-o. Hecuba pärast. Trt., 1995)//1–2, 178.
- Velsker, M. Akadeemilisi intriige (Õ. Kepp, A. Merilai. Eesti pagulaskirjan-dus 1944–1992: Luule. Tln., 1994)//3, 91; Vee kolm olekut (E. Vee. Völaval-gel. Tln., 1995)//5–6, 175; Ühest peal- kirjast (K. Ristikivi. Viimne vabadus. Trt., 1996)//10, 102; Ümmargune jutt (Ats. Videvikus lepatriinulend. Võru, 1996)11–12, 178.
- Väljataga, M. Tähelepanuaval-dus Orwellile (G. Orwell. Valaskala kõhus. Tln., 1995)//4, 107.

KUNSTIKOMMENTAARID

Juske, A. Realismi võimalikkusest kunstis//3, 27.

Kivimaa, K. [Mati Karminist]//4, 50; Biograafia kunstis: Mare Tralla juhtum//11–12, 68.

Kivimäe, J. Confidence. Paul Alliku maalidest//7, 32.

Liivrand, H. Dekitšistunud Lapin//8–9, 140.

Treier, H. Ühiskülastus Playboy koju [Raul Rajangust]//5–6, 61; Marko Laimre skeptiline subjektiivsus//10, 58.

Varblane, R. Kunstnik ja tema muusad [Mati Karminist]// 4, 48.

Õunapuu, E. "Harilik intervjuu"
/Vestles R. Kelomees//1-2, 60

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, VIKERGALLUP

Behrndt, A. "Piiririik" Taanis/Taani k. tlk. E.-R. Soovik//4, 112.

Berezski, U. Napolit näha ja...//7, 74.

Donskis, L. Mis toimub Leedu kultuuriajakirjanduses?/Inglise k. tlk. M. Väljataga//7, 98.

Grinberga, M. Riia-kiri//7, 94.

Hallap, T. Kuidas konstrueerida looma?//1-2, 174.

Hlestakova, M. Naine ja kuu: kiirpilk maailmarevolutsiooni puberteedi//11–12, 190.

Hvostov, A. Fašismikriitika kriitikast [Vt. U. Eco, Igikestev fašism, Vk 1995, nr 9–10]//3, 101; Pinnapealsuse laitukses//5–6, 161.

Koskelainen, J. Tagasitulek võitlusväljale (Kiri Soomest)//3, 98.

Lagerspetz, M. Kas ühiskond on ole-

mas? [Vastus Rein Raua sõnavõtule (Vk 1996, nr 5–6)]//7, 110.

Langemets, A. (Vt L. Donskis, Postkommunistliku Leedu..., Vk 1996, nr. 4)//7, 108.

Lindsalu, E. Feminismimääratlusi eesti ajakirjanduses//11–12, 182.

Puhvel, J. Teraspitser [Ludingirast]//8–9, 203.

Raud, R. Avatud ühiskond ja kultuur//5–6, 165.

Ruutsoo, R. Leedu näide. Mis juhtub Eestis? (Vt L. Donskis, Postkommunistliku Leedu..., Vk 1995, nr 4)//7, 102.

Veidemann, R. Kümme aastat Vikercaare looga all//7, 88.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1995/Vastavad S. Kivisildnik, T. Kaalep, P. Põldmäe, K.M. Sinijärv, T. Vahter, M. Velsker, V.-S. Maiste, K. Funk, J.-K. Raid, K. Murutar//3, 105.

Zach-Blonska, J. Õrnus ja huumor – Wisława Szymborska//11–12, 184.

ILLUSTRATSIOONID

Allik, P. [Kõik: akrüül] Kuldvihm//7, esikaas; Juhtum I//34; Intriig//35; Uni//38; Incident//39; Ninel//42; Mai//43; Ohver//46; Confidence//47; Roheline//tagakaas.

Chodowiecki, D. N. Lugev naine; Lugev tüdruk//4, 63–64.

Friedrich, C.D. Adolf Gottlieb Friedrich lugemas; Vana naine laua ääres...//4, 66–67.

Garuda [fantastiline lind Hindustani mütoloogias]//1-2, 73.

Goethe lugemas//4, 68.

René Guénon [Foto]//5–6, 99.

Indrek Hirv [Foto]//5-6, 55.

Juske, A. Ideenäitus "Socium": Söömaag [Elavad skulptuurid]//3, esikaas; Ando Keskküla ja Tõnu Virve maalid, tekst Hasso Krull// 34; Audio-visuaalne kompositsioon "Maalikunstnike vestlus"//35; Koolis [Elav skulptuur]//38, tagakaas; Balti-saksa maalikunst, tekst Hasso Krull// 39; Uude kodusse// 42; Söömaag [Elavad skulptuurid]//43; Rein Tammiku maal "Visarid" ja Hasso Krulli tekst//46; Rein Tammiku maal "Õhtu rohelises toas" ja Hasso Krulli tekst//47.

Karmin, M. [Kõik fotod] Vaade näitusele "Muusad" Linnagaleriis// esikaas; Eha Komissarov. Kunstiajaloolane//34; Ebe Nõmberg. Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. Nõunik// 35; Krista Kodres. Tallinna Kunstiülikool. Prorektor//38; Sirje Helme. Sorose Eesti Kaasaegse Kunsti Keskus. Direktor// 39; Karin Hallas. Eesti Arhitektuurimuseum. Direktor// 42; Marika Valk. Eesti Kunstimuseum. Peadirektor// 43, 46; Ivi Eenmaa. Eesti Rahvusraamatukogu. Peadirektor// 47; Mati Karmin// Tagakaas.

Kersting G.F. Elegantne lugeja//4, 66.

Kleopatra [Raidkuju, 1. sajand eKr] //8-9, 45.

Kriszat, G. 7 joonist J. v. Uexkülli raamatust "Streifen durch die Umwelten von Tieren und Menschen"//1-2, 166-171.

Kruger, B. [Fotokompositsioon] Untitled (Your Gaze Hits the Side of My Face)//11-12, 139.

Barbara Juliane von Krüdener [Graafik]//11-12, 62, 63.

Laimre, M. Punane nool (käsikivi,

grammofon, LP Eesti hümniga)//10, esikaas; Jagatud territooriumid (Installatsioon. Fragment)//34; Jagatud territooriumid (Installatsioon, värvifoto 60x90 cm, ümmarguse lahtikäiva laua plaadid. Fragment)//35; Sugar Free II (Kineetiline installatsioon. Fragment)//38; Sugar Free II (Kineetiline installatsioon. Fragment)//39; Camouflage (Installatsioon. Fragment. Värvifoto, klaas)//42; Camouflage (Installatsioon. Värvifoto, klaas. Fragment) //43; Minu Maailma kaart 1986-1988 (Installatsioon. Klaas, millimeetripaber, joonistus. Fragment)//46; Mina & optimism (Installatsioon. Prügikastide juurest leitud voodi, klaasnegatiivid 50ndatest, vedrud. Fragment)//47; Mina & optimism (Värvifoto)//tagakaas.

Lapin, L. Suprealism LXII (Guašš, ready-made)//8-9, esikaas; Suprealism LIII (Siiditrükk. Ready-made)//50; Suprealism XXVI (Siiditrükk. Ready-made)//51; Suprealism XXXII (Siiditrükk. Ready-made)//54; Suprealism LXXVI (Siiditrükk. Ready-made)//55; Suprealism CXIX (Siiditrükk. Ready-made)//58; Suprealism VIII (Akrüül papil. Ready-made)//59; Suprealism IV (Õli papil. ready-made)//62; Suprealism II (Õli vineeril. Ready-made)//63; Suprealism LXV (Guašš. Ready-made)//tagakaas.

Lips, J.H. Christiane Vulpius//4, 63.

Konrad Lorenz [Foto]//1-2, 147.

Lugemiskoht pargis [Illustr. C.C.L. Hirschfeldi raamatust "Aiakalender aastaks 1782"]//4, 70.

Lugemiskoht pargis [Illustr. teosest "Taskuraamat looduse- ja aiasõpradele aastaks 1804"]//4, 70.

Lugev naine [Illustr. J.A.C. Löhri

õpikust//4, 68.

Viivi Luik ja E.M. Kokamägi [Foto]//10, 81.

Marcus Aureliuse ratsakuju Roomas//10, 5.

Nagad [fantastilised loomad Hindustani mütolooalias] (bareljeef)//1–2, 69.

Nothnagel, J.A.B. "Wertheri kannatus" lugev tüdruk//4, 64.

Martha Nussbaum [Foto]//11–12, 153.

Paradiisiaiake [Ülem-Reini meister u. 1410]//4, 65.

Pudlich, R. Lugeja sigaretiga//4, 67.

Rajangu, R. [Kõik fotod: House of Playboy]//5–6, esikaas; 34; 35; 38; 39; 42; 43; 46; 47; tagakaas.

Toomas Raudam [Foto]//5–6, 5.

Ritter von Engert, E. Viini koduaed//4, 69.

Schnauß, C.F. Lugev mees//4, 66.

Seneca surm [Gravüür]//8–9, 107.

Sherman, C. [Fotokompositsioon] Untitled//11–12, 140.

Wisława Szymborska [Foto]//11–12, 173.

Tragöödianäitleja (Rooma suitsutusaltar. 1.saj. pKr. Pronks)//10, 151.

Tralla, M Suudlus (performance)//11–12, esikaas, tagakaas; Second-hand lovestories (installatsioon)//34–35; Kaks võimalust iseeneses vaatamiseks (installatsioon)//38–39; Eesti unistused (performance)//42–43; Mänguasi/A Toy (video)//46–47.

Wiiralt, E. Kaanekujundus ajakirjale *Agü* [fragment] (presskriit, tušš)//1–2, 87; Naine luubiga (tint)//91; Okaapid (akvatinta)//95; Magavad kassid (itaalia pliiats)//99; Tiiger kassiga (kuivnõel, pehmelakk)//103.

Õunapuü E. (Akvarellid) Armastusega Martinile//1–2, esikaas; Torn//34; Katedraal oliivisajus//35; Kahekesi oliiviga//38; Maanduv oliiv//39; Kahekesi, Mäng//42; Kutse mängule//43; Oliivipüüdja//45; Mäng//46; Riivatu nunn//tagakaas.

Veaparandus

Toimetus vabandab eksitava vea pärast *Vikerkaares* 10/1996. Kristiina Ehini luuletusest "Nii pehmed kui lumi..." lk-l 57 on välja jäänud viimane rida.

Luuletuse teine salm kõlab järgmiselt:
"Need silmad on lähedalt
niisked ja suured
ja pehmed kui lumi
on huntide huuled"

"VIKERKAARE"

varasemaid
numbreid saate osta

"Vikerkaare"

toimetusest

Voorimehe tänav 9.

"Vikerkaare"

aastakäikudest on

saadaval:

1987 1,5,9

1988 9

1989 1,2,4,7-12

1990 1-10

1991 1-12

1992 2,3,5,6,7,10-12

1993 1-5,11,12

1994 1-4,8 -12

1995 2-4,9/10-12

1996 3,4,5/6,7

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.es.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn.

"Vikerkaar" nr. 11-12/1996.

21

Vikerkaar

11-12/1996

